

ՍՈՎՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆ

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

V

ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆ

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

ՏԱՍԸ ՇԱՏՈՐՈՎ

Շատորի հինգերորդ

**ՀԱՅ ՊՈԵԶԻԱՅԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐՆ ԱՐՑԱԽՈՒՄ
(1950-1990-ական թթ.)**

ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ - 2010

ՉՏԴ 891.981.0

ԳՄԴ 83.3 Հ

Խ 256

**Կազմեց՝ Սոկրատ Խանյանը
Խմբագրեց՝ Հովիկ Մուսայելյանը**

ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ 80-ամյակի
կապակցությամբ հատորները տպագրվում են
ԼՂՀ գրողների միության վարչության եւ
Արցախի պետական համալսարանի
գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ

ԽԱՆՅԱՆ Ս. Ա.

Խ 256

Ընտիր երկեր: Հինգերորդ հատոր: Հայ պոեզիայի զարգացման միտումներն Արցախում (1950-1990-ական թթ.): Սոկրատ Խանյան: «Սոնա» գրահրատարակչություն, Ստեփանակերտ, 2010 թ.: 480 էջ + 1 ներդիր:

Սույն աշխատության մեջ դիտարկվում և գնահատվում են նորագույն շրջանի հայ պոեզիայի արցախյան հատվածի նվաճումները: Գրքում ներկայացված են 1950-ական թվականներից սկսած հայ պոեզիայում տեղի ունեցող խմորումները և թեմատիկ-գաղափարական ու գեղարվեստական առանձնահատկությունների երանգները: 20-րդ դարի երկրորդ կեսին ասպարեզ իջած և ճանաչված արցախցի բանաստեղծների ստեղծագործությունը վերլուծվում և գնահատվում է թեմատիկ բաժանումներով և առանձին գրողների լեզվաոճական առանձնահատկությունների հաշվառումով: Լուրջ ուշադրություն է դարձված ժողովրդի պատմական անցյալը և արցախյան ազատագրական պայքարն արտացոլող քնարական բանաստեղծություններին և պոեմներին: Գնահատման չափանիշները պահպանվել են հայ պոեզիայի ընդհանուր նվաճումների շրջանակներում:

ԳՄԴ 83.3Հ

ISBN 978-99941-58-38-6

© Ս.Խանյան, 2010

© «ՍՈՆԱ» ԳՐԱՎՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԱՐՏՆՉՈՂ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Մեր սեղանին է Արցախի վերջին յիսուն տարիների հայ բանաստեղծութեան ընթացքների գիտական ուրուագիծը, որ երեւան է հանում զարգացման ուղղութիւնները եւ միտումները: Գրողը ճանաչուած բանաստեղծ, բանասիրական գիտութիւնների դոկտոր, Պրօֆ. Սօկրատ Խանեանն է: Նա կանգնած է այդ շարժման ակունքներում, նրա առաջատար մասնակիցներից է: Իր առաջին «Կարկաչ» գիրքը լոյս է տեսել հեռաւոր 1959-ին: Հեշտ է ասել յիսուն տարիներ լինել գրական դիրքերում, այսինքն՝ յիսուն տարի ապրել ու արարել յոյսի եւ յուսախաբութեան, երազի ու տագնապի, պայքարի, կորուստների ու ցաւի, յաղթանակի ընդմէջէն:

Սա՛ բանաստեղծ կենսագիր Սօկրատ Խանեանը: Ուրիշ է գրականագէտ կենսագիր Խանեանը, որի սրատես աչքից առաջին անգամ առանձին քննութեան ենթարկուած Արցախի բանաստեղծական պատմութեան յագեցած մենագրութեան մէջ չի վրիպել գրական ոչ մի մանրամասն:

Նախ, այն շաղախուած է հայ գրական զարգացումներին, ինչը բնական է: Արցախի մեր բանաստեղծները «մայր գծի» շարունակութիւնն են կազմել՝ նոյնն են եղել հայրենաշունչ տրամադրութիւնները, ազգային միասնական հունի ճանաչման փորձը, ինչը վկայում է նաեւ գրքի գտնուած խորագիրը՝ «Հայ պօեզիայի զարգացման միտումներն Արցախում»:

Ս.Խանեանը քննութեան ճիշտ բանաձեւ է ընտրել՝ գնահատութիւնների մէջ տարբեր առիթներով ապաւինելով

Ուսել մայր երկրի անմիջական ու խորունկ գնահատութիւններին, առանձնակի ուշադրութիւն դարձնելով Հայաստանի գրականագիտական մտքի (Ս.Աղաբաբեան, Ա.Բաբայեան, Ս.Սարիճեան, Ս.Արզումանեան, Վ.Մնացականեան եւ ուրիշներ) եւ բանաստեղծական հոգածու վերաբերմունքին (Պ.Սեւակ, Գ.Մահարի, Յովհ.Շիրազ, Ն.Զարեան եւ ուրիշներ): Մի կողմից՝ երեւան է գալիս հարազատ լեռնաշխարհի գրական արձագանգը բարձր ու անզիղջ չափումներում ճշդելու գիտնականի ձգտումը, միւս կողմից ստեղծուած է գրապատմական զարգացման առաւել ամբողջական պատկեր, ուր նպատակը միայն Հայաստանի բանաստեղծական զարկերակի բարերար ազդեցութիւնը գրական ազգային ճանապարհի ընտրութեան խնդրում բացայայտելը չէ, այլ նաեւ հայ գրականութեան զարգացման միասնութիւնը տեսնելու նրա ուժը:

Թէեւ հարցադրումների ելակէտը այդ նոյն ճանապարհով իբրեւ բանաստեղծ անցած գրականութեան պատմաբանի համար անցեալ երկրորդ դարակէսն է, այնուհանդերձ սոյն աշխատասիրութեան մէջ անհրաժեշտ հետադարձ, ակնարկային հայեացք է նետուած 20-30-ական թթ., պատերազմական ու յաջորդած «խաղաղ» շրջանի գրական կեանքի հանգուցային իրադարձութիւններին՝ շաղախելով այն Գր.Ներսիսեանի, Իսպետի (Ի.Պետրոսեան), Բ.Զանեանի, Վ. Վերխաչեանի եւ միւսների անձնական, շատ դէպքերում՝ ողբերգական ճակատագրերին: Ընդ որում, դրանց մի զգալի մասը մոռացութեան էջերից փրթած պատառիկներ են, որ այնքան անհրաժեշտ են լինում գրապատմական կեանք վերակազմող մասնագէտներին:

Աշխատասիրութեան այս իւրայատկութիւնը գիտնականի համակողմանի մօտեցումների ու բարեխղճութեան վկայութիւնն է:

Խորքային չափումներով տալով երկրամասի՝ յիսու-
 նեականներից ձգուող գրական պատմութիւնը՝ Ս.Խանեանը
 տալիս է նաեւ նրա հասակ նետելու դժուարութիւնները, ազ-
 գային խմորումների ձեւաւորման եւ զարգացման դիմաց
 քաղաքական այն խոչընդոտները, որոնք դնում էին Բաքուից
 եկած կուսակցական ցուցումները եւ գրական էմիսարների
 կողմնորոշումները՝ թաքնուած «եղբայրական» հոգատա-
 րութեան ներքոյ:

Մեր առջեւ տողանցում են գրական դիմագիծ կազմած
 արցախեան բանաստեղծները (Գ.Գաբրիէլեան, Ս.Խանեան,
 Վ.Օվեան, Ռ.Եսայեան, Հր. Բեգլարեան, Ա.Թովմասեան,
 Վ.Յակոբեան, Ա.Յովհաննիսեան, Ն.Աւագեան, Հ.Ալեքսա-
 նեան եւ ուրիշներ), որոնց գեղարուեստական ընդհանրացած
 պատկերների ենթախորքերում հիւսուած են, հեղինակի ձե-
 ւակերպմամբ, հայրենիքի եւ քաղաքացու ներդաշնակու-
 թեան խորհուրդները: Սա գրականագէտը կենսական նախա-
 պայման է համարում՝ բանաստեղծի դերն ու նշանառութիւ-
 նը տեսնելով ազգային տրամադրութիւնները կազմավորե-
 լու, ուղղորդելու ժողովրդական զանգուածները առաջնորդե-
 լու ուժի մէջ: Ս. Խանեանը մենագրութիւնը կառուցում է հենց
 նիւթերի տրամաբանուած դասդասումով՝ հայրենի եզերք,
 հայրենիք, պայքար, բնութիւն, ներաշխարհի քննութիւն,
 մարդկային զգացումներ, որոնք, սակայն, տարանջատուած
 չեն, այլ ներքին միասնութեան մէջ կազմում են արդարա-
 ցուած աստիճանակարգ՝ զգացումների ու բնութեան, հոգու
 ներքին ազատութեան երգը կարող է ծաւալուել երկրի ազա-
 տութեան տասնաբանեայի իւրացման ճանապարհով:

Սա, ի հարկէ, «Նախ՝ քաղաքացի եւ ապա՝ բանաս-
 տեղծ» կարգախօսը չէ, սակայն արցախցու համար երկրի
 եւ հոգու տարածքները նոյնատիպ երակ-երագներով են լց-

ում ու պարպում, բաբախում ու պարզում աշխարհին: Սրտի ճանապարհն անցնում է հայրենիքի ազատութեան իմաստաւորման ճանապարհով:

Սա Ս.Խանեանի համար վերլուծական մեկնակէտ է, որ լիովի վերաբերում է նաեւ իր ու իր գրչընկերների ստեղծագործական երփնապնակին:

Մի նկատառում. Ս. Խանեան բանաստեղծը կարող էր անելի լաւ «բացուել» ընթերցողին, եթէ խանգարող պարագայ ականայից չդառնար Ս.Խանեան գրականագետը: Ըստ երեւոյթին, համեստութեան բերած պարտադրանքը ստիպել է, որ քննադատը խօսի բանաստեղծի մասին, անելի շատ միջնորդաւորումներով, ասպարէզի վրայ եղած կարծիքներով, քան իրական գնահատութիւններով:

ՍՈՒՐԷՆ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ

Բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր
«Գրական թերթ» 2006թ., 10 մարտի

ԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

Արցախի նորագույն շրջանի պոեզիան հայ գրականության անբաժանելի մասն է: Նրանում ի հայտ են եկել գեղարվեստական զարգացման այն բոլոր միտումները, ինչ հատուկ է եղել ամբողջ հայ գրականությանը 20-րդ դարի երկրորդ կեսին:

Խորհրդային 70 տարիների ընթացքում Ադրբեջանի ղեկավար շրջաններն ամեն կերպ ջանում էին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում ստեղծվող գրականության ձեռքբերումները կապել «հարազատ» Ադրբեջանական Սոցիալիստական Հանրապետության «հոգատար» վերաբերմունքի, Ադրբեջանի գրողների միության անմիջական «ղեկավարության», ինչպես նաև՝ ազերի-թուրքական գրականության նախահիմքերի եւ ժամանակակից ավանդույթների օգտագործման հետ: Սակայն Արցախի գրականությունն իր բնույթով ու երանգներով, ինչպես միշտ, նորագույն շրջանում եւս հայ ոգու արտահայտությունն է: Արցախցի գրողը ստեղծագործական իր խառնվածքով հայ ժողովրդի ստեղծարար ոգու ժառանգորդն է, նրա նորօրյա ոգորումների ու ակնկալությունների արտահայտիչը:

Նախկին ԽՍՀՄ կազմի մեջ մտնող ժողովուրդների հասարակական կյանքում որոշակի փոփոխություններ տեղի ունեցան 1950-ական թթ. սկզբից, երբ քննադատվեց անհատի պաշտամունքը: Նշանակալի բեկումն եղավ նաև մշակույթի բնագավառում: Գրականությունը թեկուզ երերուն, սկսեց ազատվել գաղափարական շրջափակումից նաև Արցախում: Հետեւելով մայր Հայաստանում ստեղծվող գրականության նոր ընթացքին, արցախցի գրողները եւս

ԱՌԱՏՎՈՒՄԻ ՓՈՒՍՎԱԾՆԻ

Վերանայեցին կյանքի գաղափարական ու գեղագիտական սկզբունքները, ստուգեցին գեղարվեստական իրենց մտածողությունը, ամեն կերպ ջանացին հետեւել հայ բազմադարյան հարուստ գրականության ընդհանուր խմորումների՝ ձգտելով իրենց լուման բերել դրանում:

* * *

Ստեղծագործական նոր հուն մտնելու ճանապարհին կարելու հանգամանք էր *տեսական-գեղագիտական* սկզբունքների նախագծումը: Չէ՞ որ նորագույն գրականության նախորդ երկու՝ 1918-1940 եւ 1940-1953 թվականների փուլում առաջ են քաշվել խարխուլ նախադրյալներ, որոնցից ազատվելը ժամանակի հրամայականն էր:

Ստալինյան Էպոխայի հասցրած հարվածները ծանր էին: *Հայ դասական մի շարք գրողների երկերը արգելված էին, գլխատված էր խորհրդահայ գրականության առաջատար ուժը, խաթարված էր բանաստեղծ հայ ժողովրդի հոգեւոր հունձքի ընթացքը:* Այդպիսի ծանր պայմանների ֆոնի վրա, 1954 թվականին ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Ն.Ս. Խրուշչովի քայլը անհատի պաշտամունքը քննադատելու ուղղությամբ պատմական մեծ հեղաշրջում էր: 1954թ. երեւանում իր ընտրողների առջեւ ելույթ ունեցավ պետական հայտնի գործիչ Ա.Ի. Միկոյանը: Նա նշեց. «Նիհիլիզմի վնասակարությունը երեւում է տեղական կյանքից վերցրած այնպիսի փաստով, ինչպիսին է վերաբերմունքը դեպի հայ գրականության ներկայացուցիչներ Ռաֆայել Պատկանյանը եւ Րաֆֆին: Բանն այնտեղ է հասել, որ մի ժամանակ, որքան էլ տարօրինակ, կուստոմսավոր մարդկանց ձեռքով հանվեց Էջմիածնում եղած Պատկանյանի արձանը, եւ դադարեցվեց հայ գրականության դասական

Րաֆֆու երկերի հրատարակությունը... Հանրապետության Գախկին ղեկավարությունը սխալ վերաբերմունք է ունեցել դեպի խորհրդային ժամանակաշրջանի հայ տաղանդավոր բանաստեղծ Եղիշե Չարենցի ժառանգությունը»: ¹

Գնալով հասարակական-քաղաքական մթնոլորտը աստիճանաբար սկսեց հստակվել: Այդ տարիներին իրենց արժանի տեղը գրավեցին հայ թե՛ դասական եւ թե՛ նորօրյա հալածական մտավորականները, աքսորից ու բանտերից վերադարձան հայ ականավոր գործիչները: Անհատի պաշտամունքի տարիներին մեծապես տուժել էր նաեւ Արցախի գրական օջախը: Հայտնի է, որ 1948 թ. ԱՄՆ-ից հայրենիք էր վերադարձել Արցախի Կուսաբերդ գյուղի բնակիչ Ջախար Սուվարյանը, որը գիտեր եւ պաշտում էր մեծանուն Ավ. Իսահակյանին: Ջախարի հետ Արցախ էր ժամանել նաեւ Վարպետը, որի ներկայությունը մի առանձին ոգետրություն էր առաջացրել արցախցիների շրջանում: Սակայն, ինչպես հատուկ է եղել այն օրերին, Վարպետի՝ Երեւան մեկնելուց, անմիջապես Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմը ՊԱԿ-ի միջոցով կատարեց հրեշավոր գործ: Մեղադրվեցին այն մարդիկ, ովքեր ջերմ էին ընդունել Վարպետին, իսկ բանաստեղծ Բ. Ջանյանը բանտարկվեց յոթ տարվա ժամկետով: Սարսափն ու կասկածը եռապատիկ ուժ էին առել Արցախում: Ստեղծագործական մղձավանջի մեջ էր մարզը: Ահա հասկանալի է, թե ինչու անհատի պաշտամունքի քննադատությունն ընդունվեց որպես թարմ օդ: Վերականգնվեց ստալինիզմի զոհը դարձած Գ. Ներսիսյանը, բանտից վերադարձավ Բ. Ջանյանը եւ էլի շատ «քաղաքական հանցագործներ»: Գ. Մահարին, Մ. Արմենը, Վ. Նորենցը, Վ. Ալազանը, Բ. Ջանյանը աքսորից վերադարձած ուրիշ գրողների հետ իրենց գործուն մասնակցությունն ունեցան ժողովրդի

ԱՌԱՏՎՈՒՄԻ ՓՈՐՏԱՐԵՆ

հոգեւոր կյանքի հարստացմանը: Գրական ասուլիսներում խոսք բացվեց գրականության առջեւ ծառայած նոր խնդիրների մասին: Արցախի գրական հոգսերի քննարկումը հիմնականում տեղի էր ունենում «Խորհրդային Ղարաբաղ» մարզային եւ «Կոմունիստ» (հայերեն) հանրապետական թերթերում, ինչպես նաեւ շրջանային մամուլում: Պարզ է, որ կոմունիստական կուսակցության Ադրբեջանի Կենտկոմի եւ ԼՂ մարզկոմի օրգաններ հանդիսացող այդ թերթերը չէին կարող ամենօրյա ուշադրության կենտրոնում պահել գեղարվեստական գրականության զարգացման պրոբլեմները՝ չհաշված այն հանգամանքը, որ դրանց քաղաքական ուղղվածությունն ամեն կերպ կաղապարում էր գրողների գաղափարական-գեղագիտական ազատությունը, անդադար ընդգծում խորհրդային գրականության գաղափարական միասնության, ձեւով ազգային, բովանդակությամբ սոցիալիստական գրականության սխեմատիկ պահանջները: Արցախի գրողների համար տեսական-գործնական լուծումների հիմնական եւ ուղեցույց աղբյուրը մայր Հայաստանում հրատարակվող թերթերն ու գրքերն էին, ականավոր գրականագետների խոսքն ու գրողների գրական հունձքը, Հայաստանի մամուլում հրատարակվող հոդվածները, որոնցում վերանայվում էին հասարակական կյանքի գաղափարական ու գեղագիտական սկզբունքները: Հայաստանի գրողների III, ԽՍՀՄ գրողների II համագումարներից հետո տպագրված նյութերն աշխուժություն առաջացրին նաեւ Արցախի գրողների ստեղծագործական կյանքում:

Տեսական ու ստեղծագործական բնույթի սխալների քննադատության առողջ ձայնը հասնում էր Արցախ: «Անկոնֆլիկտայնության» տեսության, գրողի անհատականության եւ քննարկական հերոսի, ժամանակի եւ պոեզիայի հա-

րաբերության, ռեալիզմի նախահիմքերի հաստատման եւ ժխտման, ազգայինի եւ ժողովրդականի, ավանդականի եւ նորարարության հարցերին նվիրած հոդվածներում, գրախոսություններում ու բանավիճային ընդհանրացումներում իրենց ուսանելի խոսքն ասացին Է. Ջրբաշյանը («Լիրիկական ձայնի հարստությունը», ՍԳԱ, 1958, թիվ 3), Ս. Սարի-նյանը («Պոեզիայի մեծ բովանդակության համար», ԳԹ, 1958, թիվ 36), Ս. Սողոմոնյանը («Խորհրդահայ պոեզիայի մի քանի հարցեր», ՍԳԱ, 1956, թիվ 6), Լ. Թամրազյանը («Մեծ բովանդակության, բարձր արվեստի համար», ՍԳԱ, 1954, թիվ 4), Ս. Աղաբաբյանը «Ժամանակը եւ պոեզիան» հոդվածաշարը, ԳԹ, 1965, թիվ, 8, 10, 12, 14, 18), Ս. Արզումանյանը («Խորհրդային պոեզիայի մի քանի հարցեր», ՍԳԱ, 1956, թիվ 6) եւ այլոք:

Գրականության առջեւ ծառայած նոր խնդիրների շուրջ հանդես էին գալիս նաեւ ականավոր գրողներ Ն. Ջարյանը, Գ. Մահարին, Մ. Արմենը, Պ. Սեւակը, Գ. Էմինը, Լ. Սահյանը, Վ. Դավթյանը եւ ուրիշներ: Արցախի գրողներն ուշի-ուշով հետեւում էին նրանց ելույթներին, լսում խորհուրդները, ստեղծագործական լիցք ստանում նրանց գրական նվաճումներից:

Սակայն պետք է նշել, որ մարդն իր հարուստ ներաշխարհով դեռեւս բացակայում էր գրականությունից, գրողները համարձակորեն չէին մոտենում կյանքի կոնֆլիկտների եւ մարդկային բարդ ու բազմակողմանի զգացմունքների արտահայտմանը: Իսկական գրականության արարման ճանապարհին չկային Ե. Չարենցը, Ա. Բակունցը, Վ. Թոթովենցը, իրեն զգացնել էր տալիս մերկ ագիտացիան, ճառն ու դիֆերամբը: Գրականությունը պետք է մտներ բնականոն հունի մեջ: Հետեւելով Հայաստանի գրական ասուլիսներում ե-

ԱՌԱՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՒՍԱՔԵՆ

րեւան եկող կարծիքներին, ծանոթանալով ականավոր գրողների նոր երկերին՝ Արցախի բանաստեղծները ստեղծագործական դասեր էին առնում Հ. Ծիրագի, Պ. Սեւակի, Հ. Սահյանի, Գ. Էմինի, Ս. Կապուտիկյանի, Վ. Դավթյանի, Հ. Հովհաննիսյանի, Մ. Մարգարյանի գրական հունձքից, իսկ տեսական-գեղագիտական խորհուրդներ ստանում անվանի գրականագետներ Ս. Սարիճյանի, Է. Ջրբաշյանի, Ս. Աղաբաբյանի, Ս. Սողոմոնյանի, Հ. Թամրազյանի, Ս. Արզումանյանի, Լ. Հախվերդյանի, Ա. Եղիազարյանի, Դ. Գասպարյանի եւ ուրիշների գեղագիտական սկզբունքներից: Պահանջվում էր ժամանակի առաջընթացին համապատասխան ապահովել գրական մակարդակ, պոեզիան ազատել երեկվա կաղապարների գերությունից, մտքի ծանծաղուտից, գավառական հետամնացությունից, այն հասցնել ժամանակակից մարդու հոգեւոր ու մտավոր զարգացման աստիճանին:

* * *

1920 թ. սկզբից լրիվ կազմալուծված էր գրական կյանքն Արցախում: Ազերի-թուրք հրոսակների կողմից ավերվել էր հայակերտ ու հայաշունչ Շուշին: Իսկ հայտնի էր, որ 20-րդ դարի սկզբին Շուշիում հրատարակվում էին մոտ 20 անուն թերթեր ու ամսագրեր: Գրական կյանքի կազմակերպման առումով զգալի դեր էին կատարել «Ղարաբաղ», «Ծիածան», «Նեցուկ», «Արցախ», «Ղարաբաղի սուրհանդակ», «Նոր կյանք» եւ այլ պարբերականներ: Խորհրդային տարիներին չվերահրատարակվեց վերոհիշյալ պարբերականներից եւ ոչ մեկը: Ադրբեջանի ղեկավար շրջանները խուսբով քարոզում էին ժողովուրդների բարեկամություն, սակայն գործով վարում էին հայահալած քաղաքականություն: Ճիշտ է, 1923 թ. Ստեփանակերտում սկսեց

ԱՌԱՏՎՐԱՆԻ ՓՈՊՈՎԵՆ

հրատարակվել «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1924-ին՝ «Երիտասարդ լենինիստ», ապա՝ «Երիտասարդ բոլշևիկ» թերթերը, որոնց շուրջ պետք է համախմբվեին որոշ փորձ ունեցող եւ սկսնակ գրողները, սակայն տվյալ ժամանակաշրջանի քաղաքական անբարենպաստ մթնոլորտում հայ գրականությունը զարգացման հունի մեջ մտնել չէր կարող: Թեկուզ այդ ժամանակահատվածում Ռուսաստանից Ղարաբաղ էր վերադարձել արդեն բավականին ճանաչում գտած բանաստեղծ Գրիգոր Ներսիսյանը, որը հայ գրականություն էր դասավանդում Ստեփանակերտի գյուղատնտեսական տեխնիկումում եւ աշխատում էր նաեւ «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթում՝ որպես ոճաբան, միեւնույն է, նրա ջանքերը, ուղղված գրական օջախ կազմակերպելուն, գրական շատ թե քիչ ձիրք ունեցող գրողների համախմբելուն, արդյունք չտվին: Գ. Ներսիսյանին մեծ դժվարությամբ հաջողվեց Ստեփանակերտում հրատարակել միայն իր «Պոեմներ» եւ «Բանաստեղծություններ» ժողովածուները, որոնցով էլ եզրափակվեց նրա ստեղծագործական կյանքը: 1937 թ. նա եւս դարձավ անհատի պաշտամունքի զոհը:

1930-ական թվականներին Ստեփանակերտում իրենց գրական փորձերը կատարեցին Իսրայել Պետրոսյանը (Իսպետ), Գրիգոր Սովսիսյանը, Բոգդան Ջանյանը, Վերդի Վերխաչյանը եւ ուրիշներ: Ստեղծվեց գրողների Ղարաբաղի մարզային բաժանմունք, որի ղեկավարությունը հանձնարարվեց Իսպետին:

Սկսվեց Հայրենական մեծ պատերազմը: Արցախի ազգաբնակչության մեկ երրորդը զորակոչվեց կարմիր բանակի շարքերը, այդ թվում՝ նոր ասպարեզ իջած գրողները: Որբացավ գրողների մարզային բաժանմունքը: Որոշ ժամանակ անց բաժանմունքի ղեկավարությունը հանձնարարվեց

ԱՌԱՏՎԱԲԱՆԻ ՓՈԴՈՎԱԲԵՆ

Միքայել Հարությունյանին, իսկ հետպատերազմյան շրջանում այն սկսեց ղեկավարել Բագրատ Ուլուբաբյանը: Նրա նախաձեռնությամբ գրական կյանքը որոշ աշխուժություն ապրեց: Ստեղծագործական իրենց փորձերը կատարեցին արձակագիր Ս. Աբրահամյանը, բանաստեղծներ Գ. Գաբրիելյանը, Գ. Հովսեփյանը եւ ուրիշներ: Ընդհանրապես, մինչեւ 1950-ական թթ. սկիզբը գրական կուտակումների մասին հնարավոր չէ լուրջ խոսք ասել: Այն սկսեց որոշակի աշխուժություն ապրել միայն 1954 թ., անհատի պաշտամունքի քննադատությունից հետո: Այդ տարիներին եւս Ադրբեջանի ղեկավարների կողմից շարունակվում էր երկդիմի քաղաքականությունը Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի հանդեպ: Արցախը զրկված էր գրական-գեղարվեստական ամսագիր եւ առանձին գրքեր տպագրելու հնարավորությունից: Գրողների լղարիկ գրքերը հրատարակվում էին Բաքվում, մեծ դժվարությամբ, դաժան քննադատության հսկողության տակ:

1930-ական թվականներին Ադրբեջանում ապրող մոտ մեկ միլիոն հայ ազգաբնակչության ընթերցասեր հասարակայնության համար Բաքվում հայերեն լեզվով հրատարակվում էր «Խորհրդային գրող» ամսագիրը, որը փակվեց Հայրենական մեծ պատերազմի սկզբին: 1948 թ. փակվել էր նաեւ Բաքվի Լ. Երամյանի անվան հայկական պետական դրամատիկական թատրոնը, որ գործում էր 1870 թվականից: Կրճատվել էին հանրապետական ռադիոյի հայկական հաղորդումները: Հայերեն գրական-գեղարվեստական հանդես ունենալը ժամանակի հրատապ պահանջ էր դարձել: Համախմբելով իրենց ուժերը, Արցախի եւ Բաքվի հայկական սեկցիայի գրողները 50-ական թթ. սկզբից բազմիցս դիմել էին Ադրբեջանի կոմկուսի Կենտկոմի ղեկավարությանը եւ

ԱՌԱՏՆԱԿԱՆ ՓՈՒՍՏԱՅԻՆ

ստացել մերժողական պատասխան: Հետետողական ջանքերի շնորհիվ վերջապես 1957 թ. սկսեց վերահրատարակվել «Խորհրդային գրող» երկամսյա հանդեսը՝ «Գրական Ադրբեջան» անունով: Ժամանակակից գրականության այն հարցերը, որ հուզում էին Արցախի գրողներին, հիմնականում արձարծվում էին այդ հանդեսում: Բուն Արցախում գրական-գեղարվեստական հանդես ունենալու երազանքն անգամ Ադրբեջանի ղեկավար շրջաններում դիտվում էր որպես վտանգավոր երեւույթ եւ ամեն կերպ՝ տեռորի, ճնշումների օգնությամբ խեղդում էին այն: Այդ էտապում մնում էր միայն բավարարվել մոտ 400 հազար հայ ազգաբնակչությունն ունեցող Բաքվում գրական հանդես ունենալու երեւույթով: Հանդեսի խմբագիր Աշահակյանց բանաստեղծ Ս. Գրիգորյանը:

Հանդեսն առաջին համարի խմբագրական հոդվածում նշել է իր նպատակներն ու խնդիրները՝ հետպատերազմյան շրջանի գրականության կազմակերպման ու զարգացման ճանապարհին: Տվյալ ժամանակաշրջանի ոճով կոմունիստական կուսակցության Կենտկոմի անվան հետ կապելով ժողովրդի բոլոր հաջողությունները, առաջնորդող հոդվածում ընդգծվել են այն պրոբլեմները, որ կարելի էին այդ էտապի համար: Հանրապետության հայ գրողներին կոչ է արվել ավելի սերտորեն կապվել կյանքին, բազմակողմանիորեն ուսումնասիրել այն, տեսնել նրա բնորոշ գծերն ու տիպական երեւույթները, ստեղծագործական ուժերն ուղղել ժողովրդի կյանքը ճշմարտացիորեն պատկերելուն, գաղափարապես ու գեղարվեստորեն լիարժեք երկեր ստեղծելուն: Նշվել է, որ հանդեսը ծավալելու է ստեղծագործական անաչառ քննադատություն, պայքարելու է գրողների ստեղծագործության գաղափարական հստակության եւ գեղար-

ԱՌԱՋ ԱՔԱՆԻ ՓՈՊՈՒՄԵՆ

Վեստական բարձր մակարդակի համար: Այդ նպատակով պլանավորվել էր տպագրել տեսական-քննադատական հոդվածներ ու գրախոսականներ:

Հանդեսի առաջին համարում ողջույնի խոսքով հանդես են եկել Ստ. Ջորյանը, Գ. Սարյանը, Սարմենը: Ուշադրության արժանի է Ստ. Ջորյանի խոսք-խորհուրդը, որ բերում ենք ամբողջությամբ. «Սիրելի ընկերներ: Շնորհավորում եմ ձեր ամսագրի վերահրատարակությունը: Որքան գիտեմ՝ դրա պակասը վաղուց զգում էին Ադրբեջանի հայ գրողները եւ հայ հասարակությունը: Ձեր ամսագիրը հատունացած պահանջ էր, հետեւաբար եւ ունի լուրջ անելիքներ՝ բավարարել մայրենի գեղարվեստական խոսքի պահանջն ու կարիքն ունեցող ընթերցողներին, մեր կյանքի հետաքրքրական երեւոյթները նկարագրել գունագեղ ու ճշմարտացի պատկերներով... աջակցել գրական երիտասարդության կատարելագործմանը:

Ձեզ սպասում է ըստ ամենայնի հանրօգուտ եւ շնորհակալ աշխատանք, որի համար եւ սրտանց հաջողություն եմ ցանկանում:

*25 փետրվարի, 1957, Երեւան»:*²

Հանդեսի առաջին համարում Արցախի գրական օջախից գեղարվեստական գործերով հանդես են եկել Բ. Ուլուբաբյանը, Բ. Ջանյանը, Ս. Խանյանը, Ա. Հովհաննիսյանը, Հ. Բեգլարյանը, Գ. Գաբրիելյանը, Ի. Ալավերդյանը, ինչպես նաեւ գրաքննադատ Ժ. Անդրյանը՝ «Մտորումներ» գրախոսությամբ:

ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԸՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ

«Գրական Աղբյուր» (այսուհետև՝ «խորհրդային գրող») հանդեսի երկրորդ համարում «Տեսական-քննադատական» խորագրի տակ զետեղվեց Տ. Գրիգորյանի «Վ. Ի. Լենինը արվեստի եւ գրականության պարտիականության ու ստեղծագործական ազատության մասին» հոդվածը: Հեղինակը մի կողմից նշում է ՍՄԿԿ XX համագումարի նշանակությունն անհատի պաշտամունքը քննադատելու ուղղությամբ, մյուս կողմից ճիգ ու ջանք չի խնայում փառաբանելու Լենինի հայտնի «ցուցումները» գրականության եւ արվեստի զարգացման օրինաչափությունների վերաբերյալ: Հեղինակը, տեղի տալով գռեհիկ հասարակաբանությանը, գրողներին խորհուրդ է տալիս խստագույնս հետեւելու գրականության կուսակցականության եւ դասակարգայնության լենինյան պահանջներին: Բայց հայտնի են լենինյան այդ սկզբունքների վնասարարությունը գրականության եւ արվեստի բնագավառում: Հոդվածագիրը գրողներին համարում է կոմկուսի օգնականներ՝ կոմունիզմի կառուցման գործում:

Հանդեսի այդ նույն համարում տեղ է գտել արծակագիր Ս. Գասպարյանի «Ավելի համարձակորեն խորամուխ լինել կյանքի մեջ» հոդվածը Աղբյուրի պետական հրատարակչության կողմից հայերեն լույս ընծայված «Գրական ավանախ»-ի առթիվ: Գնահատելով Արցախի գրական օջախի ներկայացուցիչներ Բ.Ուլուբաբյանի, Բ. Ջանյանի, Ի. Պետրոսյանի, Գ. Գաբրիելյանի, Ս. Խանյանի, Ա. Հովհաննիսյանի, Հ. Բեգլարյանի ստեղծագոր-

ժողովուրդները, գրախոսը ընդգծում է դրանց առավելությունները եւ միաժամանակ նշում թերությունները՝ առանձնապես իրական կյանքը թույլ պատկերելու համար: Գրախոսության մեջ նկատվում է անկոնֆլիկտայնության քարոզի ազդեցությունը: Ի հակակշիռ նման ելույթների, արդեն հնչում էր Պ. Սեւակի առողջ ձայնը:

Դա մի ժամանակաշրջան էր, երբ Պ. Սեւակը համարձակորեն հերքում էր ճառայնությունը, սխեմատիզմը, նկարագրականությունը եւ այլն: Նա գրում էր. «Ես համոզված եմ, որ ժամանակակից պոեզիայում էլ ավելի պետք է ուժեղանա անհատական, քնարական սկիզբը: Այնտեղ, որտեղ կա իսկական «ես»-ը, որտեղ կա իսկական անհատականություն՝ չի կարող չլինել քաղաքացիականություն... Սենք հիմա ձգտում ենք անհատական եւ քաղաքացիական սկիզբների այնպիսի համադրության, որոնք բնորոշ էին Մայակովսկու եւ Չարենցի ստեղծագործական սկզբունքների: Սենք նորից ու նորից վերադառնում ենք նրանց մեծ ավանդույթներին»: ³

* * *

Արցախի գրական օջախի նախանձախնդիր հետեւողներից էր գրականագետ Վ. Մնացականյանը: Այս առումով արժե հիշել նրա «Ժամանակի հետ, ժողովրդի համար» հոդվածը, որտեղ առաջին անգամ նա ընդհանրացնող խոսք է ասել Արցախում ապրող եւ ստեղծագործող հայ բանաստեղծների արած-դրածի մասին՝ միաժամանակ խորհուրդներ տալով արդի պոեզիայի զարգացման հիմնական միտումների, տեսական-գեղարվեստական քննարկումների եւ ձեռքբերումների կապակցությամբ:

Գրականագետը խորհուրդ է տալիս հիշել, որ գրականությունը «մի քանի ականավոր գրողների գրչի արգասիք չէ», որ

գրականության պատմությունը նաև բազմաթիվ շարքայինների աշխատանքի արդյունք է, «առանց որոնց անիմաստ է դառնում գրականության դրոշակակիրների գոյությունը»:

Պետք է նշել, որ դեռևս 1950-ական թթ. տեսանելի էր Արցախի գրական օջախի ներկայացուցիչների կուլեկտիվ լույսը: Մեղանչած չենք լինի ճշմարտության դեմ, եթե նշենք, որ 30-40-ական թթ. հայակերտ ու հայաշատ Բաքվում էին ստեղծագործում Թ. Հուրյանը, Յ. Սահյանը, Ա. Գրաշին, Ա. Դարբին, Ս. Գրիգորյանը եւ այլոք, որոնք մասնակցում էին նորագույն շրջանի հայ պոեզիայի զարգացմանն ու հարստացմանը: Սակայն նշենք, որ այդտեղ թույլ էր գրական քննադատությունը: Այն հատուկեմտ գրախոսականները, որ առիթից-առիթ տպագրվում էին առանձին գրքերի մասին, չէին կարող տալ գրականության զարգացման ընդհանուր պրոցեսի պատկերը, վերհանել եւ պաշտպանել առողջ տենդենցները, դատապարտել ռեալիստական արվեստի ոգուն խորթ ու անհարիր երեւույթները: Գրականագետն Արցախի գրական օջախի ձեռքբերումները սերտորեն կապում է սովետահայ պոեզիայի զարգացման ընդհանուր պրոցեսների հետ՝ հիշեցնելով 1946թ. Հայաստանի գրողների երկրորդ համագումարում Ավ. Իսահակյանի ընդգծած «Մեկ ժողովուրդ, մեկ գրականություն» սկզբունքը: Վ. Մնացականյանը կոնկրետ օրինակներով հաստատում էր, որ Արցախի գրողները հասկանում են, որ չի կարելի բարձր գաղափարայնությամբ պոեզիա ստեղծել՝ առանց գեղարվեստական կենսունակ միջոցների, որ հնարավոր չէ մեծ գաղափարներ արտահայտել ցածր արվեստով: Նրանք ընդունում էին մեծերի այն խորհուրդը, որ գրողն իր ճանապարհին պետք է միշտ նայի առօրյա պոեզիայի բարձունքից: Դրա լավագույն վկայությունը նրանք տեսնում էին Ե. Չարենցի երկերում:

Արցախի բանաստեղծները չէին մոռանում հարազատ մի-

Չավայրը ներկայացնող անմիջականության մասին: Ինչպես Հայաստանից դուրս ապրող բանաստեղծները, այնպես էլ Արցախի գրական օջախի ներկայացուցիչները սովորում էին Ն. Ջարյանից, Հ. Սահյանից, Ս. Կապուտիկյանից, Հ. Հովհաննիսյանից, Վ. Դավթյանից, Մ. Մարգարյանից՝ ձգտելով հեռու մնալ նկարագրության տուրիստական ոճից, կեղծ հռետորականությունից, ընդհանուր դատողականությունից: Այդ ժամանակաընթացքում փորձառու գրողների հետ հանդես էին գալիս երիտասարդ բանաստեղծներ Գ. Գաբրիելյանը, Վ. Օվյանը, Ս. Խանյանը, Գ. Աղաջանյանը, Ա. Հովհաննիսյանը, Հ. Բեգլարյանը եւ ուրիշներ: Նկատվում էր նրանց ստեղծագործական առողջ ծայրը, մարտական ոգին, ժամանակակից զգացողությունը: «Խորհրդային գրող» հանդեսի տարբեր համարներում 50-ական թթ. վերջերին իրենց ժանրակչի՞ գրախոսություններով հանդես են եկել գրականագետներ Ս. Արզումանյանը, Հ. Սերոբյանը, Գ. Անտոնյանը, Ա. Բաբայանը, Ժ. Անդրյանը եւ ուրիշներ: Այդ կապակցությամբ արժե նշել Ա. Բաբայանի «Կենսական ճշմարտության ուժը» (ԽԳ, 1959, թիվ 4), Ս. Արզումանյանի «Գրողի կենսազգացողությունը» (ԽԳ, 1958, թիվ 2), Հ. Սերոբյանի «Խոստումնալից սկիզբ» (ԽԳ, 1959, թիվ 6), Ժ. Անդրյանի «Լավ է, երբ երգն է կարկաչուն» (ԽԳ, 1959, թիվ 6) հոդվածները: Աստիճանաբար նկատելի էր դառնում հանդեսի դերը գրական կյանքի կազմակերպման, երիտասարդ գրողների աճեցման բնագավառում: Նրանում տպագրված տեսական-քննադատական հոդվածներում գրողների կոնկրետ երկերի վերլուծությունների հիման վրա զգալի գործ է կատարվել՝ գրականությունն անհրաժեշտ մակարդակի հասցնելու ուղղությամբ: Այդ առումով ուշագրավ է «Արդիականությունն ու մեր խնդիրները» խմբագրական հոդվածը (1960թ., թիվ 4): Անդրադառնալով երիտասարդական պոեզիային, որպես թերություն, հոդվածում մատնանշվում է է-

Ափոփոխությունը եւ ինքնակրկնությունը: Ընդհանրացնող տեսական-քննադատական այդ խոսքի մեջ անդրադարձ է եղել նաեւ նոր գրական ասպարեզ իջած երիտասարդ գրողների ստեղծագործական աճին: Գրական երիտասարդության հարցը համարվում է գրականության ապագայի խնդիրը: Հասկանալի է՝ երիտասարդ բանաստեղծները միեւնույն մակարդակի վրա չէին կանգնած: Նրանց մեջ կային այնպիսիները, որոնք ունեին ստեղծագործական որոշ կուլտուրա, բայց շատ դանդաղ էին առաջ ընթանում: Կային եւ այնպիսիները, որոնք համառ աշխատանքով ստեղծում էին արժանի գործեր: Նմաններից էր Գ. Գաբրիելյանը: Որպես մանկավարժ նա լավ գիտեր մանկական աշխարհը: Նա կարողանում էր ստեղծել հետաքրքիր սյուժեներ, գրում էր պարզ, մատչելի լեզվով:

Սակայն ընթերցողներին անհանգստացնում էր որոշ պոետների գործերում արմատներ նետած շաբլոնը, գորշությունը: Պոեզիայից ասես չքացել էր փիլիսոփայությունը, որ հրաշալի ավանդույթ էր մեր դասական պոեզիայում՝ Հ. Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանի, Վ. Տերյանի, Ե. Չարենցի եւ այլոց մոտ: Հաճախ մեր բանաստեղծները նշում էին միայն փաստը՝ առանց փիլիսոփայական հետեւությունների, այսինքն, այն, ինչ կարող է յուրաքանչյուրն անել: Հազվադեպ էին փիլիսոփայական խորհրդածությունները կյանքի, սիրո, աշխատանքի, բնության մասին: Համարյա բացակայում էին բյուրեղացած իմաստությունը, գեղեցիկ աֆորիզմները: Ծամծմված համեմատություններն ու փոխաբերությունները թափառում էին ոտանավորից ոտանավոր: Հենց դա էլ տաղտկալի միապաղաղություն էր ստեղծում, վանում ընթերցողին: Բնության պատկերները հաճախ ինքնանպատակ էին, չէին զուգորդվում քնարական հերոսի ապրումների, հույզերի հետ, չէին բացում նրա հոգեկան աշխարհը: Անբավարար էր գրական օջախի քննադատների գործը: Քիչ էր խոսվում

Քերությունների մասին: Ժամանակի քննադատության վիճակը Արցախում անենախոցելի տեղն էր: Քննադատական նոր կարգերի ստեղծման հարցը համարվում էր կարելուր խնդիր:

* * *

Գրական կյանքը շարունակում էր աշխուժանալ: 60-ական թթ. Հայաստանի գրողներն ու քննադատներն ի մի էին բերում անցած տասնամյակի արդյունքները, ձգտում որոնել ու վերագտնել գրականության հեռանկարային ընթացքը: Հայաստանի մամուլը լայն տեղ էր հատկացրել գրականության տասնամյա ձեռքբերումների գնահատմանը: Նշվում էր, որ 50-ական թթ. հայկական պոեզիան ավելի հնչել ու հարուստ էր, քան արձակն ու դրամատուրգիան: Այդ կարծիքին էին Գ. Մահարին, Ն. Ջարյանը, Ս. Սարինյանը, Էդ. Ջրբաշյանը, Ս. Աղաբաբյանը, Հ. Թամրազյանը եւ ուրիշներ: Այդ էտապում Ն. Ջարյանի, Գ. Մահարու, Գ. Սարյանի, Հ. Շիրազի կողքին հանդես եկան Պ. Սեւակը, Հ. Սահյանը, Ս. Կապուտիկյանը, Վ. Դավթյանը, Գ. Էմինը, Հր. Հովհաննիսյանը, Ս. Մարգարյանը, արձակում ասպարեզ էին իջել Հ. Մաթեոսյանը, Վ. Պետրոսյանը եւ այլոք, որոնց ստեղծագործություններում նոր հերոսը համապատասխանում էր ժամանակի զարգացման մակարդակին, ասել է թե՛ գրականությունը խորանում էր, մարդկայնանում:

Հայաստանում տեղի ունեցող գրական-քննադատական այս փոփոխությունների ազդեցությունը նկատվեց նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի գրական օջախի ներկայացուցիչների ստեղծագործական կյանքում: Ծիշտ է, Արցախի գրական միջավայրը չուներ իր աչքի ընկնող գրաքննադատները, սակայն նոր ընթացքին օգնելու կարգով հանդեսին երեւանից իրենց հողավածներն ու գրախոսություններն էին ուղարկում մեր ականավոր քննադատներն ու գրողները: Այդ առումով ցանկալի եւ ոգեւորող երեւույթ հան-

դիսացավ Ն. Ջարյանի «Բարեխոստում բողբոջներ» տեսական-քննադատական ծավալուն հոդվածը՝ տպագրված «Խորհրդային գրող» հանդեսի 1961թ. 2-րդ համարում: Անվանի գրողն այդ հոդվածը նվիրել է երիտասարդ բանաստեղծներ Ա. Յովհաննիսյանի «Բարի ճանապարհ», Ս. Խանյանի «Կարկաչ», Վ. Աբրահամյանի «Բողբոջներ», Գ. Աղաջանյանի «Շավիղներ», Ս. Աբրահամյանի «Ներշնչանք», Գ. Օհանյանի «Կաթիլներ», Գ. Յովսեփյանի «Երկիր իմ հայրենին» առաջին ժողովածուների քննարկմանը:

Ընդունելով այն ճշմարտությունը, որ երիտասարդ բանաստեղծի մասին վճռական գնահատության խոսք ասելը սաստիկ դժվար է պատասխանատու գործ է, երբեմն մինչև իսկ վտանգավոր, այնուամենայնիվ, Ն. Ջարյանն անաչառ նշում է դրանց արժանիքները եւ թերությունները, կատարում ընդհանրացումներ եւ տալիս ուսանելի խորհուրդներ: Ականավոր գրողը հաստատում է, որ երիտասարդ բանաստեղծը, արձակագիրը, դրամատուրգը գրականության մեջ բերում է մի նոր աշխարհ, մի նոր հմայիչ անհատականություն: Դա պետք է լինի երիտասարդ գրողի առաջին հատկությունը: «Երիտասարդ ասելով,- գրում է Ջարյանը,- մենք հասկանում ենք հորիզոնի վրա բարձրացող մի նոր աստղ, որ տակավին տարտամ է, մառախլապատ, բայց գնալով զտվում է եւ պայծառանում:

Տարտամությունն ու մառախլապատությունն այն թերություններն են, որոնք անխուսափելի կերպով ուղեկցում են երիտասարդ բանաստեղծին եւ ուշ կամ կանուխ կփարատվեն, եթե գործ ունենք իսկական տաղանդի հետ»:⁴

Ն. Ջարյանը հանձն է առնում, որ դժվարանում է եւ չի կամե-

Մնա կռահել, թե քննարկվող բանաստեղծներից որն է աստղացու եւ որը՝ ասուպ: Բայց մա բոլորի մեջ տեսնում է տրոփող հուզված մի սիրտ՝ հայրենասիրական նվիրական մի զգացում: Նա նշում է եւ դրա պատճառը: «Ղարաբաղը,- գրում է նա,- իր բարձրաբերձ լեռներով եւ անդնդախոր ձորերով, իր փարթամ անտառներով եւ արագավազ գետերով, իր քաջարի, ազատաբաղձ, ազատասեր եւ միաժամանակ ավանդապահ ժողովրդով միշտ էլ եղել է հայ բանաստեղծների ոգեւորության աղբյուրը՝ սկսած Լեւոն Աթաբեկյանից մինչեւ Աշոտ Գրաշի: Ղարաբաղն իր բարձրագահ աթոռն ունի նաեւ մեր այս երիտասարդ բանաստեղծների սրտում»: ⁵

Ջարյանը նկատում է, որ քննարկվող ժողովածուների մեջ առավելապես հաջողված եւ հուզիչ են այն բանաստեղծությունները, որոնք նվիրված են հայրենի տան գաղափարին, Ղարաբաղին: Նա երիտասարդ բանաստեղծներին ոգեւորող ակունքներից մեկը հայ մշակույթի անցյալ գործիչներն է համարում. դա լավ է, ուսուցանում է հողվածագիրը, որովհետեւ նրանք բարձր են գնահատում այն ժառանգությունը, որ մեր մեծերը թողել են մեզ: Ամենից ավելի հաճախ բանաստեղծությունների նյութ են դառնում Սայաթ-Նովան, Արովյանը, Թումանյանը, Չարենցը:

Չայտնի է, որ հետպատերազմյան շրջանի գլխավոր թեմաներից մեկը *պատերազմի եւ խաղաղության* մոտիվն էր, որին, բնականաբար, հաճախ էին անդրադառնում նաեւ երիտասարդ բանաստեղծները:

Սակայն, ինչպես նկատել է Ն. Ջարյանը, երիտասարդների «թեմատիկան ավելի հարուստ է եւ բազմակողմանի: Նրանց հուզում է *սերը, ինքնությունը, ընտանիքը եւ զոյության ուրիշ հարցեր*» (ընդգծումը՝ Ն. Ջարյանի): ⁶

Այս երեւոյթը ողջունում է անվանի գրողը եւ օրինակ բերում սովետահայ պոեզիայի մեջ անհատի եւ հասարակոյթան փոխհարաբերոյթան հարցի լուսաբանումը, հանձին Ս. Մարգարյանի:

Վերհանելով քննոյթան ենթակա գրքույկների թեմատիկ եւ գաղափարական արժանիքները, Ջարյանն ընդգծում է. «Ամենից ուրախալին այն է, որ այս երիտասարդ բանաստեղծներից շատերը ձգտում են խուսափել աննյութ վերացական ներբողներից, անորոշ «քնարական» զեղումներից եւ իրենց *մտահղացումներն արտահայտել առարկայական, կոնկրետ պատմոյթունների կամ պատկերների միջոցով* (ընդգծումը՝ Ն. Ջ.):

... Ուշադիր ընթերցողը կնկատի, որ այս երիտասարդ բանաստեղծները ոտանավորները կառուցելիս երբեմն հասնում են տեխնիկական բարձր մակարդակի, դրսեւորում են, եթե կարելի է ասել, ոտանավորի մշակոյթ: Դա պարտադիր է ամեն մի երիտասարդ բանաստեղծի համար, մանավանդ այժմ, երբ Սիլվա Կապուտիկյանը, Յան Սահյանը, Գեւորգ Էմինը, Վահագն Դավթյանը, Մարո Մարգարյանը, Յրաչյա Յովհաննիսյանը, Պարույր Սեւակը, Սաղաթել Յարութոյնյանը, այսինքն, սովետահայ պոեզիայի կրտսեր սերնդի ներկայացուցիչները մեր բանաստեղծական տեխնիկան հասցրին միանգամայն բարձր մակարդակի»: ⁷

Յողվածում, կոնկրետ օրինակների հիման վրա նշվում է նաեւ քննարկվող ժողովածուներում եղած թերոյթունները: Առաջին աչքի ընկնող թերոյթունը համարվում է այն փաստը, որ երիտասարդ բանաստեղծները հաճախ չեն կարողանում *լավ մտահղացումը մարմնավորել տեխնիկապես կատարյալ ոտանավորի մեջ*: Երկրորդ թերոյթունը հողվածագիրը համարում է սխալ *պատկերներ* ստեղծելը, այսինքն, արտաքին աշխարհի ծուռ պատկերումը: Նա խորհուրդ է տալիս խույս տալ անհաս-

Սակայն Խ. Մեսրոպյանի ուսանելի հոդվածը միանշանակ չընդունվեց: Հանդես եկավ բանաստեղծ Սամվել Քնարունի՝ «Երբ բացակայում է օբյեկտիվությունը» հոդվածով, որտեղ անտեղի մեղադրում է հոդվածագրին ոչ օբյեկտիվության մեջ: Հանդեսի խմբագրությունը, դիտավորյալ, առանց խմբագրելու, 1962 թ. թիվ 1-ում տպագրեց Ս. Քնարունու լեզվական սխալներով գրված հոդվածը, միաժամանակ տպագրելով Պարույր Սեւակի պատասխանը Ս. Քնարունուն: Պ. Սեւակը նախօրոք ծանոթացել էր Քնարունու հոդվածին եւ հանդես եկել «եվ չգիտի, որ չգիտի» հոդվածով: Բանաստեղծը մեջբերելով պարսիկների «Մարդ կա՝ գիտի, որ գիտի, մարդ կա՝ գիտի, որ չգիտի, մարդ կա՝ չգիտի, որ չգիտի» իմաստուն խոսքը՝ ընդ- գծում է, որ գրականությամբ զբաղվելու իրավունք պիտի ունենան այն մարդիկ միայն, ովքեր «գիտեն, որ գիտեն»: Ուրիշ հարց է, թե այդ իրավունքը չարաշահողների թիվն ավելի է, քան դրանից օգտվողներիը: Այնուհետեւ Սեւակը մշում է, որ գրականության մեջ աշխատելու արտոնություն ունեն նաեւ նրանք, ովքեր «գիտեն, որ չգիտեն»: Այս արտոնությամբ են գրական ասպարեզ իջնում օժտված պատանիները, որոնք շատ բան չգիտեն: Մեծ բանաստեղծը ավստոսանքով ու ցավով արձանագրում է, որ գրականությամբ զբաղվում են նաեւ մարդիկ, ովքեր «չգիտեն, որ չգիտեն»:

Պ. Սեւակը խրախուսում է Բաքվում հրատարակվող «Խորհրդային գրող» հանդեսի խմբագրությանը, որ գովարժան քայլ է արել՝ տպագրելով Խ. Մեսրոպյանի «Գրողի լեզվաոճական վարպետության մի քանի հարցերի շուրջ» հոդվածը: Նա նույնիսկ խորհուրդ է տալիս Երեւանում տպվող «Սովետական գրականություն» ամսագրին՝ ուշադրություն դարձնել այդ պրոբլեմի քննարկմանը: Պ. Սեւակը ընդգծում է. «Մեր արդի գրականության

լեզվաոճական հարցերն այնքան են բարդվել, որ հիշեցնում են մաթեմատիկական այն ծանոթ խնդիրները, որոնց մեջ առկա են ե՛ւ փոքր, ե՛ւ միջակ, ե՛ւ մեծ փակագծերը: «Գրական Ադրբեջան»-ի խմբագրությունը, կանխելով «Սովետական գրականություն» ամսագրին, Խ. Մետրոպյանի միջոցով փորձել է ձեռնարկել այդ խնդրի լուծմանը: Խ. Մետրոպյանը, իհարկե, չէր կարող խնդրի վերջնական պատասխանը տալ: Չէր կարող՝ ոչ սոսկ այն պատճառով, որ նրա կարողություններից վեր է դա: Չէր կարող, որովհետեւ այդ խնդիրը, կրկնում են, ունի մեկից ավելի փակագծեր, որոնց բացումին պիտի մասնակցություն բերեն նաեւ ուրիշ՝ մեկից ավելի «թվաբաններ»:⁹

Խիստ քննադատվում է Ս. Քնարունին Խ. Մետրոպյանի ուսանելի հոդվածը չհասկանալու, նրան անարդարացի մեղադրելու համար: Սեւակը միաժամանակ մատնացույց է անում Քնարունու հոդվածի ցածր մակարդակն ու անթիվ սխալները: Ս. Քնարունու անարդարացի ամբաստանությունը Պ. Սեւակը որակում է որպես «քնարունիություն» եւ բացատրում, թե ինչ ասել է դա.

«Քնարունիությունը:

Գիրք ստորագրելու իրավունք պիտի ունենա միայն նա, ով գրագետ է կատարելապես, բժի՞շկ լինի, ինժեներ՞ր, ֆիզիկո՞ս, թե՞ գյուղատնտես: Բայց ստորագրել որեւէ գրական երկ եւ ինչ-որ չափով գրագետ չլինել՝ նշանակում է «աստծուն աստվածատուր ասել»: Եվ հենց «աստծուն աստվածատուր ասողներին» է, որ պիտի կոչել «քնարունիներ»:

«Քնարունիությունն» է պատճառը, որ գրող դառնալը հեշտացավ՝ սեփական ազգանունը կեղծանունով փոխարինելու աստիճան»:¹⁰

Պ. Սեւակը ընդգծում է, որ մեր նախնյաց՝ մեզ կտակած ամենաթանկ գանձը մեր լեզուն է, այն լեզուն, որ ծնվում է մեզ հետ,

բայց մեզ հետ չի մեռնում... «Իր չորս գրական լեզուներով եւ վեց տասնյակ բարբառներով հայերենը, առանց դույզն-ինչ կասկածի, մեկն է աշխարհի այն սակավաթիվ լեզուներից, որոնցով կարող է հպարտանալ մարդ կոչված արարածը:

... Ով հնարավորություն է ստեղծել ելունուտ անելու այդ լեզվի դարավոր մթերանոցը, ով նախապատրաստվել է ճաշակելու նրա անսպառելի պաշարը, այլ կերպ ասած՝ ով փոքրիշատե ծանոթ է հայերենի պատմական քերականությանը եւ դրանով իսկ ի վիճակի է բառային շապկի տակ տեսնելու առարկաների կենդանությունը, երեւոյթների շարժումը, մտածումի սլացքն ու սուզումը, նա չի կարող չզգալ յուրատեսակ գլխապտույտ՝ համակվելով մի զգացմամբ, որ քիչ է կոչել երկյուղածություն:

Այդ լեզուն «մայրենի» կոչելը մեծ պատիվ է, այդ լեզվով խոսելն ու մտածելը մեծ բախտ:

Իսկ գրե՛լ այդ լեզվով, այսինքն՝ գրո՛ղ կոչվել...

Քրմական հանդիսավորությամբ միայն եւ մեհենական անաղարտությամբ պիտի հայ գրողը մոտենա յուրաքանչյուր բառի, որովհետեւ բառը գրերի գունար չէ, այլ պաստառապատ մի դիցարձան, որ կարող է ամեն ընդհանրապես կենդանանալ ու շնչել, եթե նրան դիպչի ձեռքն այն դյութի, որի հավաքական անունն է գրողը»: ¹¹

Պ. Սեւակի այս հոդվածը լայնորեն քննարկվել է Արցախի գրողների հավաքներում եւ արվել համապատասխան հետեւություն:

* * *

60-ական թթ. գրական երիտասարդությունն իր վրա էր սեւեռել գրական հասարակայնության եւ հատկապես գրական կազմակերպությունների ու մամուլի ուշադրությունը: Նման վերա-

բերմունքը թելադրել է Բ. Ուլուբաբյանին՝ գրելու իր «Ստորումներ մեր երիտասարդ գրականության մասին» տեսական-քննադատական հոդվածը՝ տպագրված 1963թ., 2-րդ համարում: Բանն այն էր, որ յուրահատուկ պայմաններում էր աճում Արցախի գրականությունը, որ ստեղծվել եւ զարգանում էր ոչ Հայաստանում: Դա դժվար առաքելություն էր, որովհետեւ Արցախի գրականությունն աճում էր ազգային գրականությունից ինչ-որ չափով կտրված: Սակայն այդ դժվարությունը հաղթահարելի էր, որովհետեւ կար ազգային գրականության հարուստ ավանդույթը: Այդ ընթացքում անվանի գրողները խրախուսում էին երիտասարդներին, սակայն միշտ չէր, որ արվում էին կոնկրետ դիտողություններ: Որոշ բանաստեղծներ թարմություն ասելով հասկանում էին ավանդական ձեւերի մերժում եւ ամեն մի նորաձեւության որդեգրում: Ոմանք չէին կարողանում հեռու մնալ գրքայնությունից, որ կենսաճանաչողության պակասի հետեւանք էր: Նրանց երկերում քիչ էր զգացվում հայրենի Արցախի շունչը, նրա մարդկանց աշխարհը, բնության բույրը: Միակ ելքն այն էր, որ անդրադառնային մեր դասականներին, ժամանակակից վարպետներին, բարձրացնեին մտավոր պատրաստակամությունը:

* * *

60-ական թթ. ֆոնի վրա արեւային մի փայլատակում էր Պ.Սեւակի «Այո՛, մաքրություն՝ անեմից առաջ» հոդվածը: Անվանի բանաստեղծ-գիտնականն այն գրել է Վ. Հովակիմյանի (Հյուսիսային Արցախ) «Վառվող անուրջներ» բանաստեղծությունների գրքույկի առիթով: Այդ միտումով էլ հենց Պ. Սեւակը նշում է. «Իմ գրածը գրախոսություն չէ, ուստի եւ մի՛ սպասեք ոտանավորների «կոնկրետ վերլուծում», բանաստեղծությունների բո-

վանդակության համառոտ ու կցկտուր վերապատում, կենացի վրա մի բաժակաճառ, հետո մի «բայց», ապա՝ «ամփոփենք»:

... Ես գիտակցաբար, գրում եմ ոչ թե Վ. Յովակիմյանի *մասին*, այլ Վ. Յովակիմյանի *առթիվ*:¹² Այս առթիվն էլ հնարավորություն է տվել անվանի պոետին հողվածը դարձնելու ուսանելի խորհուրդ, սովորեցնող դաս: Քննարկելով «ստեղծագործել-ստեղծել» հասկացությունները, Սեւակը նշում է աննվաճը նվաճելու, հոգեւոր կաղապարներից, մտային սնոտիքից, բազմապիսի նախապաշարումներից ազատագրվելու ձգտումը: Դեռ ավելին, «Ստեղծել նշանակում է քանդել միջակության ամրոցները (քանդե՛լ եւ ոչ թե գրավել), փլատակել տոգիտության ու անգիտության պարիսպները (փլատակե՛լ եւ ոչ թե վերաշինել), այլապես ասած՝ շարունակել մի պայքար, որ մարդ արարածը մղում է այն հեռո՛ւ-հեռավո՛ր օրվանից, ինչ սկսել է... մտածել»:

13

Սեւակը բանաստեղծության մեջ ժխտում է մտքի եւ զգացումի աղքատությունը, հույզի եւ խոհի ճղճիմությունը: Դիմելով երիտասարդներին եւ սկսնակներին, մեծ պոետը գրում է. «Կասկածի տակ առեք բոլոր գունագեղ ու քաղցրահունչ բառերը: Խնդրեմ, քաղցրասեր եղեք: Բայց հացը հաց է կոչվում այն պատճառով, որ շաքարացանված չէ: Բառը բանաստեղծի համար հաց է, նրա հաց հանապազօրյան, ուստի եւ չպիտի քաղցր-մեղր լինի»:¹⁴

Սեւակը դեմ է կեղծ ու պատիր, սեթեւեթ ու ծեքծեքուն գրականությանը, այն քափ ու փրփրուրից, որի տակ ոչինչ չի եփվում:

«Շա՛տ վաղուց են բանաստեղծին նմանեցրել զանգի: Միայն ավելացնեմ, որ այդ զանգը լեզվակ չունի, եթե այդ լեզվակը հավուր պատշաճությունն է կամ պատեհապաշտությունը, պատվերը եւ ոչ թե հոգու տուրքը, օրացույցի պահանջը եւ ոչ թե

Պարաշրջանի հրամանը: Այդ զանգը զնգում է ժամանակի հովերից եւ ոչ թե օրերի քանուց: Այդ զանգը զնգում է ժողովրդի շնչից եւ ոչ թե ինչ-որ խմբակի գոռում-գոչումից: Այդ զանգը զնգում է, երբ արգելում են զնգալ, եւ լռում է, երբ հրահանգվում է զնգալ: Այդ զանգը՝ օդի մեջ կախված, ոչնչով չպաշտպանված, ծյան եւ անծրելի ենթակա՝ չի ժանգապատվում, որովհետեւ երեսապատված է... մաքրությամբ: ¹⁵

Հոդվածի վերնագիրը Վ. Հովակիմյանի առաջին գրքույկի առաջին տողն է: Սեւակն ընդգծում է, որ առանց այդ մաքրության չի՛ եղել ու չի՛ կարող լինել մարդկային հոգու եւ ոգու այն մարմնավորումը, որ արվեստ է կոչվում:

Անդրադառնալով *պոետական հռետորականությանը*, Պ. Սեւակն ընդունում է *մաքուր հռետորականությունը*, որովհետեւ հռետորականությունն էլ պոեզիայի երակներից մեկն է, միայն թե բանաստեղծն ունենա *պատկերավոր մտածողություն*: Սեւակը լուրջ ուշադրություն է դարձնում *բանաստեղծի ինքնուրույնությանը*: «Շշմարիտ բանաստեղծության տերը,- գրում է նա,- պիտի ճանաչվի *անստորագիր*, ինչպես որ իսկական երգչի ծայնը ճանաչում ենք՝ առանց ռադիոհաղորդավարի օգնության էլ...»: ¹⁶

* * *

Վերը նշեցինք, որ Լեռնային Ղարաբաղում ապրող եւ ստեղծագործող հայ գրողների համար ուղեցույց էին Հայաստանի մամուլում տպագրված տեսական-քննադատական հոդվածները, ինչպես նաեւ առանձին գրախոսություններն արդի գրական ընթացքի մասին:

Քննադատներն ու գրողներն իրենց մասնակցությունն էին բերում թե՛ Արցախի գրողների տարեկան ստեղծագործական կուտակումների եւ թե՛ առանձին գրողների նոր գրքերի գնահատմանը: Այդ առումով մատնանշելի են հանդեսի 1964 թ. տար-

րբեր համարներում տպագրված հոդվածները: Ինչպես օրինակ, Ս. Արմենի «Լավ ու տարբեր (1964, թիվ 1), Ստ. Ալաջաջյանի «Քննական գրույց» (1964, թիվ 3), Գ. Ֆելքեյանի «Չայրենի տուն» (1964, թիվ 3), Բ. Սեյրանյանի «Լույս եւ ստվեր» (1964, թիվ 3), Ս. Արզումանյանի «Փարվել կյանքին, մարդուն» (1964, թիվ 6) հոդվածները:

* * *

60-70-ական թվականներին երեւան եկան նորագույն շրջանի հայ պոեզիայի զարգացման նոր նախադրյալներ: Առկա էր *բանարվեստի հին օրենքները նորոգելու ձգտումը, ժամանակն իմաստավորելու կարեւորության զգացումը*: Դրանք էլ հենց գրողների առջեւ դնում էին լուրջ խնդիրներ: Մշակվում էր ժամանակի բանարվեստի հանգանակը, փորձեր էին արվում նախանշել գեղարվեստական շարժման ուղղվածությունը: Ինչպես տեղին նշել է գրականագետ Դ. Գասպարյանը, «Քննարկման են դրվում ավանդականի ու նորարարականի, ազգայինի ու համազգայինի, ժամանակակից ըմբռնման ու հնացած պատկերացման, քաղաքացիական շեշտվածության ու փիլիսոփայական ներքնատեսության, անձնականի ու անանձնականի հարցերը»: ¹⁷ Դեռ այս հարցերի քննարկման ֆոնի վրա էլ անվանի գրականագետներն ու գրողները քննարկել են Ղարաբաղի գրողների նոր լույս տեսած առանձին գրքերը, բանաստեղծական շարքերը: Ականավոր գրող Ս. Արմենը գրախոսելով Վլադիմիր եւ Սերո Աբրահամյանների «Սարի շուշաններ» եւ «Միջօրե» ժողովածուները, նախ ընդգծում է. «Պոետները երբեմն լինում են լավ, բայց միանման: Կամ, ընդհակառակը, լինում են տարբեր, բայց այդ տարբերության մեջ մեկը լավ է, մյուսը՝ վատ: Ուրեմն, մեզ հարկավոր չեն միանման լավ պոետներ եւ ոչ էլ իրարից տարբեր պոետներ, որտեղ բոլորը չէ, որ լավ են»: ¹⁸ Ինչպես տեսնում ենք,

Ս. Արմենը պահանջում էր լավ ու տարբեր բանաստեղծների լի-
նելությունը: Հոգվածագիրը նշելով այդ երկու բանաստեղծների
նոր գրքերի առավելություններն ու թերությունները, պահան-
ջում էր խոսքի ինքնուրույնություն: Պետք է գրել այնպես, որ
գործը կարդալուց քեզ չպաշարի այն տհաճ զգացումը, թե
ինչ-որ տեղում ինչ-որ ժամանակ արդեն կարդացել եմ այն: Գրո-
ղը խորհուրդ է տալիս հրաժարվել ներբողի վաղուց արդեն
ծանձրացրած ավանդույթներից, որովհետև ոչ թեմայի վեհու-
թյունը, ոչ գաղափարական ազնվությունը չեն կարող փրկել բա-
նաստեղծությունը, եթե անարվեստ է:

Բանաստեղծական արվեստի պրոբլեմը հուզում է նաև Հ.
Ֆելեքյանին: Վերլուծելով Ա. Հովհաննիսյանի «Հայրենի տուն»
ժողովածուն, նա մատնանշում է այն ամենաեական թերությունը,
որ նկատվում է ոչ միայն Ա. Հովհաննիսյանի, այլև ժամանակա-
կից երիտասարդ պոետների մի շարք ոտանավորներում: Դա վե-
րացականությունն է, որն իր հետ բերում է չոր ու ցամաք «ոճ»,
տարտամ ու անհույզ դատողականություն: Երեւի հենց դրանից
է բխում նաև ձգձգվածությունը, բանաստեղծական խտացման
բացակայությունը: «Հեղինակը պետք է ավելի ուշադիր լինի ո-
տանավորի տողի ու բառի նկատմամբ, խուսափի լոկ վանկն ու
հանգը տեղը բերելու համար գործածվող խոսքերից»: ¹⁹

Այդ օրերին քննարկելով բանաստեղծական արվեստի հար-
ցը, գրականագետ Ս. Արզումանյանը նշում է. «Պարտադիր չէ, որ
բանաստեղծությունը միշտ «փայլի» մանրամասների նրբությամբ
ու այդ նրբությունների միջոցով արտահայտվող ճշմարտացիու-
թյամբ: Առավել էականը բանաստեղծության ընդհանուր, ամբող-
ջական փայլի ու փիլիսոփայական ճշմարտացիությունն է, մարդ-
կային այն ճշմարտությունը, որ ստուգված է կյանքի փորձով եւ
օգնում է կյանքում բարու, զեղեցիկի հաստատմանը»: ²⁰ Գրակա-
նագետն ընդգծում է, որ բանաստեղծը պետք է զգա կյանքի տրո-

Վիյունը:

* * *

Լեռնային Ղարաբաղում ստեղծվող հայ գրականության ընթացքը միշտ էլ հետաքրքրել է Ս. Սողոմոնյանին: Ելնելով գրականության զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափություններից, անվանի գրականագետը գնահատել է Հայրենական մեծ պատերազմին հաջորդած տարիների հունձքը, ընդգծել այն առանձնահատկությունները, որ հատուկ էին տվյալ ժամանակաշրջանում ստեղծված գեղարվեստական նվաճումներին, միաժամանակ նշելով եղած թերությունները:

Հետպատերազմյան շրջանում դեռևս իրենց զգացնել էին տալիս ներբողական արվեստի հին ձևերը, որոնք պոեզիան հեռացնում էին կյանքից, նրան զրկում ժողովրդական հողից, դուրս բերում ռեալիստական առողջ հունից: Այդ ժամանակահատվածում ռեալիստական պոեզիայի մեջ ինչ-որ չափով ներխուժել եւ արհեստականորեն պատվաստվել էր հռետորական, ներբողերգական գունազարդող ձևը:

Ս. Սողոմոնյանը բանաստեղծներին համոզում է, որ ճշան *հռետորականությունը իսկական պոեզիայի թշնամին է: Նախ*, այն քայքայում է ոտանավորի ձևը, փքուն համեմատությունների ետևում տարրալուծվում են ռեալիստական վառ գույները, անխուսափելիորեն ներխուժում են պոռոգայիկ շերտերն ու ձգձգվածությունը, քնարական համակիչ հույզը տեղի է տալիս հրապարակախոսական կրքին. քնարական հերոսը դիմազրկվում է. ոտանավորը զրկվում է ներքին լիությունից: *Երկրորդ*. պատմական պրոցեսն արտացոլվում է աղավաղված ձևով: Դիմազրկվում է ժողովուրդը՝ մնալով ստվերի տակ որպես գորշ, պայմանական ֆոն... *Երրորդ*. տարրալուծվում է մարդկային կենդանի անհատականությունը: Քնարական հերոսը, որպես կանոն, հան-

դես է գալիս ընդհանուր խոսափողի դերով: Անհատական կյանքը հանդես է գալիս գերազանցապես հասարակական գործունեության ոլորտում, անդեմ, անհույզ, վերացական ձեւերով, զուրկ պատմական կոնկրետությունից, անհատական բազմազանությունից ու իրական հարստությունից: Գրականագետն ուսուցանում է, որ նման գործերում չեն կարող լինել հոգու խորություն, զգացմունքի զեղեցկություն, անհանգիստ միտք: Ըստ գրականագետի, ավելի սարսափելիւն այն է, որ հռետորական ոլորտում դիմագրկվում է բանաստեղծն ինքը, կորչում է նրա անհատականությունը, սեփական հայացքն ու համոզմունքը, թուլանում է հավատը սեփական կարողությունների նկատմամբ, գրկում բանաստեղծին՝ հայտնագործելու ընդունակությունից:

Ուրեմն, յուրաքանչյուր բանաստեղծ պետք է ունենա իր հոգեբանական, մտավոր, բարոյական աշխարհը, գործի ինքնուրույն, ազատ, անկաշկանդ: Իսկական բանաստեղծը պիտի ունենա իր բնավորությունը, խառնվածքը, ոճը, ճաշակը, փայփայած իդեալներին համապատասխան երեւոյթներ ու գույներ ընտրելու պահանջը, կյանքը տեսնելու սեփական աչքը:

Իսկական պոեզիայի զարգացումը տվել էր իր հաճելի պտուղները, ստեղծվել էր նրա հարստացման պարարտ հող: Լույս էին տեսել Ս. Կապուտիկյանի «Մտորումներ ճանապարհի կեսին» (1961), Զ. Սահյանի «Հայաստանը երգերի մեջ» (1962), «Մայրամուտից առաջ» (1964), Զր. Հովհաննիսյանի «Ծովի լռությունը» (1964), Գ. Էմինի «Երկու ճամփա» (1962), Վ. Դավթյանի «Թնողրակեցիներ» (1961), «Ամառային ամպրոպ» (1964), Պ. Սեւակի «Անլռելի զանգակատուն» (1959), «Մարդը ափի մեջ» (1963) ժողովածուներն ու պոեմները:

Արցախի պոեզիայի մասին առանձին առիթներով արտահայտվել է տաղանդավոր բանաստեղծ Գ. Էմինը: Այդ տեսակետից ընդհանրացող նշանակություն ունի Վ. Հովակիմյանի

1965թ. լույս ընծայված «Մի գիշեր առանց սրտի» գրքի առիթով նրա գրած գրախոսականը: Անդրադառնալով ներքին եւ արտաքին սփյուռքում ստեղծվող հայ գրականության մասսայականացման անբավարար վիճակին, հողվածի սկզբում անվանի բանաստեղծը ցավով նշում է. «Դեռեւս չենք կարողանում ընկալել հայ գրականությունը որպես *հայոց լեզվով ստեղծված միասնական գրականություն* (որտեղ էլ որ գրված ու տպագրված լինի այն)»: ²¹ Ըստ բանաստեղծի, դրա հետեւանքը լինում է այն, որ հաճախ երեւանում գրված ու տպագրված որեւէ համեստ ու հասարակ գիրք ավելի մեծ ուշադրության է արժանանում, քան Հայաստանից դուրս հրատարակված ավելի լավ գիրքը: Գ. Էմինը գրախոսեց ոչ այնքան Վ. Հովակիմյանի գրքույկը, ինչքան ընթերցողների հետ կիսեց իր այն մտքերն ու կարծիքները, որոնք ծագում են այդ էտապում հրատարակված գրքերի առիթով: Գ. Էմինը հաստատում է, որ բանաստեղծի ուսերին պետք է ծանրացած լինի իր ժամանակի բեռը, նրա ստեղծածի վրա երեւա դարի եւ ժամանակի խոր կնիքը: Պոետը պետք է պոեզիան դարձնի իր դարի ու ժամանակի բերած նորը: «Այնտեղ,- գրում է Գ. Էմինը,-որտեղ բանաստեղծը ոչ միայն հուզվում ու տվայտում է, այլեւ առկա բուն իմաստով այրվում իր ժամանակի հարցերով, այդ այրումից ստեղծվում են շիկացած տողեր, որոնք եթե նույնիսկ ծանոթ բան են ասում (իսկ ի՞նչ կա անծանոթ այս լուսնի ներքո...), ապա ասում են միայն նրան հատուկ ձեւով...»: ²²

Կոնկրետ օրինակի վրա ցույց տալով Վ.Հովակիմյանի գրքի արժանիքները, Գ. Էմինը մատնանշում է այն թերությունները, որ ընդհանուր էին ժամանակակից շատ բանաստեղծների համար: Առաջին թերությունը, որ նկատվում է ոչ միայն Վ. Հովակիմյանի գրքում, այն է, որ նույն բառերը, նույն տողերը դառնում են անհոգի ու անհույզ շարադրանք, երբ պարզապես բառ են, տող, որի ետեւում չի երեւում բանաստեղծի եսը, կիրքը, նրա առեւտ-

թյունն ու սերը:

Մյուս թերությունը վատ հռետորությունն է, վատ ճառը, չափածո ելույթն ու զեկուցումը: Այս կապակցությամբ էմինը գրում է. «Ես ասում եմ վատ հռետորություն, որովհետև իսկական հռետորությունը բոլոր դարերի պոեզիայի, մանավանդ իր ժամանակի կրակով այրվող պոեզիայի շունչն ու ոգին է եղել, սկսած Ֆրիկից մինչև Զարենց եւ մեր այսօրվա լավագույն բանաստեղծները, միայն մեր քննադատության ստեղծած շփոթությունն է խանգարում հասկանալ եւ ըստ արժանվույն գնահատել, ասենք թե (կամ իր վսեմ անունով կոչել)՝ Վահան Տերյանի բարձր հռետորությունը «Երկիր Նաիրի» անմահ շարքում, Պարույր Սեւակի «Կոմիտասի» եւ մանավանդ «Մաշտոցի» կրթոտ հռետորությունը եւ այլն»: ²³

Նշենք, որ որոշ քննադատներ լուրջ վերաբերմունք չէին ցուցաբերում պոետների հանդեպ՝ հոգատար խստություն չէին դրսևորում, առանց որի պոեզիայի արարման ընթացքը կբեկվի դեպի հեշտագրություն, եւ պոետը չի աճի, չի հղկվի: Պետք է լրջորեն քննարկվեր ավանդականի եւ նորարարության կապը:

Քննարկելով բանաստեղծության դասական ձևի առկայությունը եւ նորաձեւությունների ձգտումը, գտնում ենք, որ երկուսն էլ լավ են եւ ունեն ընթերցողներ: Բայց վատն այն է, որ նորաձեւության որոնումներն այսօր էլ հաճախ հասցնում են ոճական լարախաղության: Ինչ վերաբերում է նրանց գործերում կյանքի ընդգրկմանը, ապա շատ փոքր է երիտասարդների ներկայացրած կյանքը՝ ինչպես պոեզիայում, այնպես էլ արձակում:

* * *

70-ական թթ. եւս Արցախում ստեղծվող գրական երկերի վերլուծությամբ ու գնահատմամբ, արժեքավոր խորհուրդներով հանդես եկան ճանաչված մի շարք քննադատներ ու գրողներ: Ա-

վելորդ չենք համարում կրկին ընդգծելու, որ բոլոր դեպքերում այս կամ այն գրողի գիրքը առիթ է հանդիսացել քննարկելու ստեղծագործական-գեղագիտական այնպիսի պրոբլեմներ, որոնց պետք է ուշադրություն դարձնեին բանաստեղծներն ու արձակագիրները: Այսպես, գրականագետ Կ. Աղաբեկյանը, քննարկելով Դյուսիսային Արցախի ներկայացուցիչ Ս. Բաղդասարյանի «Կյանքի ուղի» գիրքը, ընդգծում է գեղարվեստական երկի բովանդակության հասարակական անհրաժեշտության, արտացոլման եղանակների, կերպավորման շնորհքի, ցուցադրման գույների ու հերոսների հոգեբանական պատճառաբանվածության, կոնկրետացման եւ ընդհանրացման կարողության, լեզվամտածողության եւ այլ պայմանների նշանակությունը, առանց որոնց երկը գեղարվեստական արժեք չի ունենա:

Արցախում ստեղծվող հայ գրականության գեղարվեստական պրոցեսի երեւոյթները, միտումներն ու օրինաչափությունները մշտապես գտնվել են Պարույր Սեւակի ուշադրության կենտրոնում: Նա հետեւում էր արցախյան գրողների ստեղծագործություններին, ուրախանում գրչակից ընկերների հաջողություններով, խորհուրդներ տալիս նրանց, նամակագրական կապեր պահպանում: Այդ նամակների առիթը Պ. Սեւակի «Մարդը ափի մեջ» գիրքն էր, որ հրատարակել էր «Հայպետհրատը» 1963թ.:

1964 թ. հունվարի 25-ի նամակում՝ հղված Վ. Դովակինյանին, Պ. Սեւակը բացել է մի գաղտնիք՝ կապված «Ականջ...» շարքի հետ: Սեւակը այն սկզբում հյուսել էր որպես պոեմ, եւ կոչվում էր «Ինքներգություն»: Այնուհետեւ նկատի ունենալով ընթերցողների ընդհանուր մակարդակը, որոշեց պոեմի համարակալված գլուխներն անջատել ու գրել առանձին էջերի վրա, վերնագրել՝ ջանալով նրանց տալ համեմատական անկախություն: Սեւակն ընդգծում է, որ այդպես արեց ոչ թե գրքի էջերը շատաց-

մեկու համար, այլ այն նպատակով, որ ընթերցողը կարողանա ուշադիր կարդալ «անկախացած» հատվածները:

Նամակում կան այնպիսի դիտողություններ ու ընդհանրացումներ, որ կարելու էին գրական ընթացքի մոր խմորումները հասկանալու, հետևություններ անելու համար: Վ. Հովակիմյանն իր կողմից հղված նամակում գրել է, որ վերոհիշյալ շարքում որպես ընթերցող տեսնում է միայն խելք: Այս դեպքում, ինչպես գրում է Սեւակը, իր գրվածքի հասցեին արված դիտողությանը մոտենում է ոչ որպես հեղինակ՝ բանաստեղծ, այլ՝ քննադատ: Այստեղ եւս նա հուշում է շարքը հասկանալու կարելու մի գաղտնիք. «Չմոռանաք մի բան, պոեմ-շարքը *մարդերգություն է*, բայց ոչ սովորական մարդու գովերգում: Նրա հերոսը ոչ ես եմ, ոչ դու, ավելի ճիշտ՝ ես եմ ու դու, բայց ոչ միայն ես ու դու, այլ բոլոր նրանք, ովքեր *ստեղծագործող եմ*, ովքեր ունեն հստակ աչք ու ականջ, նյարդային հստակ համակարգեր, ուրիշ հոտոտելիք ու շոշափելիք, այսինքն՝ բոլոր նրանք (կամ միայն նա), ովքեր ունեն ոչ թե *հինգ*, այլ *վեց* զգայարան: Ով որ չունի այդ վեցերորդ զգայարանը, նա իրավամբ կարող է այս ողջ շարքը համարել «ուղեղի բորբոս կամ մտքի քաղիան» (իմ բառերով ասած) կամ այդ շարքում տեսնել «միայն խելք» (քո բառերով ասած)... Եվ այս ամենի մեջ տեսնել միայն խեղք»: ²⁴

Պ. Սեւակը մատնացույց անելով ընթերցողի վեցերորդ զգայարանը, իսկական պոեզիան համարում է խելքի, մտքի եւ զգացմունքի, հույզի միասնությունը:

Անդրադառնալով «Վերնագիրը վերջում» շարքին, Սեւակը գտնում է, որ արդի պոեզիան պիտի նման լինի երկու մտերիմների, շատ մտերիմների խոսակցության, այնպիսի մտերիմների, «որոնք իրար հասկանում են կես-խոսքից կամ մի ակնարկով միայն»: ²⁵ Նա խորհուրդ է տալիս պոեզիայում *նամակայնություն-*

Մից հասնել կեսխոսքայնությանը:

Անվանի բանաստեղծը «Մարդը ափի մեջ» գրքի «Թռուցիկ երգեր» շարքի ամենազլխավոր հավատո հանգանակը համարում է «Անպայման պայման» բանաստեղծությունը, ուր արտահայտված է իր կարծիքը ժամանակակից ու վաղվա պոեզիայի մասին: Սեւակը ծրագրային այդ ստեղծագործության մեջ նախ ընդգծում է.

*Մի կտոր հանածո ոգի է հարկավոր,
Մի պատառ կախարդանք,
Մոգության մի պճեղ,
Մի բացվող փակագիծ,
Անհայտի մի լուծում...²⁶*

Եվ ոչ միայն այդ: Դեռ անուն չունեցող «ինչուներին» պետք է «հոգու մեջ տալ անկյուն...»: Երգին սիրտ է պետք.

*Մի կտոր արնածոր տաք միս է հարկավոր՝
Սեփական ձեռքերով իրենից պոկոտած,
Մի սարսուռ օդեղեն,
Մի սարսուռ ընդերքի...²⁷*

Երգը հնչել չի կարող այն դեպքում, եթե «Մթության երանգներով առատ» այս կյանքում գրողը կառչի «Խուսափուկ խլիրտի քղանցքից» եւ ճանաչի միայն «Ստվերի վետվետուն քայլվածքը»: Այսպիսով, մեծ բանաստեղծը ներկա թե ապագա երգի համար կարելորում է մտքի եւ սրտի համաձուլվածքը: Լավ երգն այլ ճանապարհի չունի:

Պ. Սեւակը Վ. Հովակիմյանի նամակի պատասխանը շարունակում է որոշ ժամանակ անց՝ 12.02.1964թ.: Այստեղ նա նախ քննարկում է *Մոր ձեւի* հարցը: «Ձեւի հարց,- գրում է Սեւակը,- եթե *ըստ էության* դատենք, չկա էլ, որովհետեւ կա միայն *խորքի* հարց:

Ուրեմն, արդի կամ նոր պոեզիա ասելիս ես բնավ էլ նկատի չունեմ, թե այս կամ այն բանաստեղծը ի՞նչ ձեռով է գրում՝ դիցուք, *քառյակո՞վ*, թե՞ *ազատ* ոտանավորով: «Վարք մեծաց»-ը ես համարում եմ իմ լավագույն բանաստեղծություններից մեկը: Գրված է *քառյակով*: Կարող էր նաեւ հանգավորված լինել: Դրանից (դրանցից) ոչինչ չէր փոխվի: Ամեն անգամ, երբ *նոր* ասեմ կամ *արդի* ասեմ, սերունդները միշտ էլ նկատի կունենան *մտածողության եղանակը*, մտածողության *աստիճանը*, բնությունն ու մարդուն «կարդալու» *կերպը*: Ահա *այս է խնդիրը*: Եվ սա հավերժական խնդիր է»: ²⁸

Նամակի հաջորդ խնդիրը հանգի հարցն է: Երեւում է, որ Վ. Զովակիմյանն իր նամակում ընդգծված ուշադրություն է դարձրել հանգերին: Սեւակը խորհուրդ է տալիս ավելորդ չծանրանալ արդեն իր երկար ճանապարհն անցած հանգավորման եղանակի խնդրի վրա, որովհետեւ «հանգը բանաստեղծության *երկրորդական*, ոչ վճռական հատկանիշն է: Սեւակը գտնում է, որ «բանաստեղծությունը բնավ էլ համարժեք չէ չափածոյին... Ավելին կասեմ. իսկական, բարձր, վսեմ բանաստեղծությունը բանաստեղծության այլ սորտերից տարբերելու համար հարկավոր է ջնջել (փորձի համար) հանգը: Եթե հանգերը ոչնչացնելուց (դիտմամբ ջնջելուց) հետո էլ բանաստեղծությունը ոչինչ չի կորցնում (կամ չնչին բան է կորցնում), ապա գործ ունենք իսկական, բարձր, վսեմ բանաստեղծության հետ»: ²⁹

Քննարկելով չափի, կշռույթի, ռիթմի խնդիրը, Սեւակը դրանք եւս երկրորդական, ածանցված, անվճռական հատկանիշներ է համարում բանաստեղծության համար: Այդ կապակցությամբ նա վկայակոչում է «Աստվածաշնչի» «Երգ-երգոցը»: Այն գրված է անհանգ, չափ չունի, բայց համաշխարհային բանաստեղծության գլուխգործոցն է:

Մեծ պոետը վկայակոչում է նաեւ Նարեկացուն, Պուշկինին,

Բլոկին, Ուիթմենին, Սիամանթոյին, Վարուժանին, որոնց երկերի մեծ մասը գրված է անհանգ: Ուրեմն, «Բանաստեղծն այն մարդը է, որ ունի (կամ ձեռք է բերել) չափածո խոսելու ունակություն, այլ այն սակավագյուտ արարածը, որ մտածում է յուրատեսակ, աշխարհին ու իրեն նայում այլապես, ծանոթ խոսքով՝ ունի պատկերավոր մտածողություն եւ (ավելացնենք) հոգեսուզման կարողություն»:³⁰

Նամակում Սեւակը անդրադառնում է *ակնարկին ու կես-խոսքայնությանը*: «Ակնարկել՝ չի նշանակում թերատ խոսել, եւ կես խոսքով գրել՝ չի նշանակում կիսատ գրել: Ակնարկել եւ կես-խոսություն՝ նշանակում է *ավելորդ* բան չասել, *տղայամտություն* չանել, չդատել ու արտահայտվել մեր *պապիկների կամ երեխաների պես*, դատել ու մտածել մեզ նման՝ 1964 թվականին չափահաս դարձած մարդկանց պես: Իմ ակնարկելը դու մի հասկացիր բառացի, խոսակցական իմաստով: Ակնարկով խոսել եւ կիսա-խոսք գրուցել՝ նշանակում է *շարել սրբատաշ քարերով՝* պատկերը-պատկերի, զգացմունքը-զգացման, միտքը-մտքի, հոգեկան գյուտը-գյուտի *կողքին, կիպ-կից...*»:³¹

* * *

Գնալով Հայաստանի գրականագետների ուշադրությունն ավելի էր սեւեռվում Արցախի գրողների ստեղծագործական հաջողությունների վրա: Այստեղ կարելուովում էր առաջին հերթին ոչ թե այս կամ այն գրքի վերլուծության ու գնահատման հարցը, այլ դրանք առիթ էին հանդիսանում ժամանակի գրական խնդիրների եւ միտումների ընդգծման ու գնահատման, որոնք եւ դառնում էին խորհուրդներ, առանձնապես երիտասարդ ստեղծագործողների համար: Այդ տեսակետից ուշադրության արժանի է ականավոր գրականագետ Ս. Աղաբաբյանի «Ապրում եւ

խոսք» հողվածը՝ Վ. Աբրահամյանի (Հյուսիսային Արցախ) «Ուր-
ցի բույրը» գրքի կապակցությամբ:

Ս. Աղաբաբյանը նախ ընդգծում է, որ բանաստեղծությունը սկսվում է նյութի վերապրումից, որը եւ բանաստեղծության ծննդյան առաջին աստիճանն է: «Հաջորդ աստիճանը,- գրում է նա,- ապրում-վերապրումի ներդաշնակումն է խոսքի այն որակով, երբ ընթերցողը եւս մասնակցում է բանաստեղծական ճանաչմանը, հաղորդվում է հեղինակի ինֆորմացիային»: ³²

Անդրադառնալով բանաստեղծի հոգեկան «ներքին գաղտնիքներին», գրականագետը կարելորում է զգացողությունների այն ոլորտը, որ կապված է նրա «կենսագրության» հետ: Եվ դա համարվում է դրական գիծ: Պատկերի կոնկրետության, ապրումների արտահայտման շոշափելի ձեւերի հարցը միշտ պետք է կարելորվի բանաստեղծի համար: Այստեղ է, որ ծնվում է *ապրումի եւ խոսքի ներդաշնակությունը*, որից էլ բխում է «հոգեկան գործողության» արվեստը: Գրականությունը հավաստում է, որ արտաքին աշխարհից դեպի ներքինը գնալու, կյանքի նյութական ձեւերը հոգեկան արտահայտություններին շաղախելու դեպքում բանաստեղծի խոսքը դարձնում են բնական, անմիջական՝ հեռու պահելով նրան ավելորդ բարդացումներից ու պատկերային խճողումներից: Նա միաժամանակ խորհուրդ է տալիս երիտասարդներին, որ իրենց բանաստեղծություններում արտահայտված ապրումներն ունենան փիլիսոփայական լայնություն եւ սոցիալական գունավորում:

Հանդեսի նույն համարում կարելորվում է նաեւ արձակագիր Բ. Սեյրանյանի «Հուսանք ու սպասենք» գրախոսությունը Գ. Աղաջանյանի «Անհանգիստ է սիրտս» ժողովածուի առիթով: Հողվածագիրը բանաստեղծությունը համարում է հաջողված այն դեպքում, երբ մտահոգությամբ ու անհանգստությամբ աշխար-

Իհին ու մարդուն սրտամոտ խոսք է ասվում: Անդրադառնալով բանաստեղծի խոհափիլիսոփայական բանաստեղծություններին, գրախոսը դրանց հաջողության գրավականը համարում է հստակությունն ու ապրումի խորքային բացահայտումը: Կյանքի երեւոյթները պետք է բանաստեղծի հոգում իմաստավորվեն եւ գտնեն արտացոլման արժանի երանգներ: Նա միտք-զգացմունքի կուռ միասնությունը համարում է բանաստեղծական արվեստի հիմքը եւ խորհուրդ է տալիս ուշադիր լինել նյութերի ընտրության մեջ: Պետք է խստապահանջ լինել այդ գործում: Լավ գաղափարը չպետք է մնա մակերեսի վրա, պետք է խույս տա պարզունակ-քարոզչական խոսքից:

* * *

1970-ական թվականներին Արցախի բանաստեղծների հունձքի մասին շարունակում էին իրենց խոսքն ասել մի շարք քննադատներ: Այդ առումով արժեքավոր խորհուրդներ են Ա. Բաբայանի «Գրված եւ չգրված բանաստեղծությունների մասին», Դ. Գասպարյանի «Բանաստեղծական չորս ժողովածու» գրախոսականները: Ա. Բաբայանի հողվածի առիթը երիտասարդ բանաստեղծներ Լ. Դովակիմյանի «Ծաղիկներ» եւ Մ. Գասպարյանի «Արահետներ» գրքույկներն էին, իսկ Դ. Գասպարյանը զնահատել է Ս. Խանյանի «Լեռների երգը», Ս. Աբրահամյանի «Ծարավ», Ա. Դովհաննիսյանի «Գալիս եմք եւ մենք», Զ. Բեգլարյանի «Կաղնին ժայռի վրա» գրքերը: Ա. Բաբայանը նախ բարդ հարց է համարում հեղինակների անդրանիկ գրքույկները գրախոսելը, որովհետեւ ամեն կերպ պետք է ձգտել ճշմարիտ խոսք ասել, ինչ-որ չափով մշել նրանց անցնելիք ճանապարհը՝ առանց սքողելու գրքերում տեղ գտած թերությունները: Նա խորհուրդ է

տալիս գրականագետներին՝ քննադատությունը չփոխարինել ընկերական գովասանքի բնույթ կրող, սկսնակի համար աղետաբեր հետեւանքներով, գրականությանն սպառնացող երեւույթներով:

Ընդունելով երիտասարդ այդ բանաստեղծների ստեղծագործական դրական հատկանիշները, Ա. Բաբայանը նշում է, որ բանաստեղծական թեմաները չպետք է մանրացնել, որը տանում է դեպի վերացականություն ու մակերեսայնություն: «Ընդհանրապես, - գրում է նա, - բանաստեղծության հմայքը նրա կենսալից հավաստիությունը պետք է լինի եւ ոչ թե բռնազբոսիկ համեմատությունները, որոնք երբեք էլ տեսանելի պատկերներ չեն ստեղծում: Քնարական ոտանավորը պետք է ինքնաբերուիս եւ սրտահույզ գեղեցկություն ունենա»:³³

Քննադատը սովորեցնում է երիտասարդներին՝ լավ մտահղացումը հասցնել բարձրարվեստ կատարման: Պոեզիան պետք է ունենա քաղաքացիական հնչեղություն, դառնա դարաշրջանի շիկացած ոգու արտացոլումը:

Բնութագրելով երիտասարդ բանաստեղծ Մ. Գասպարյանի ստեղծագործական խառնվածքը, Ա. Բաբայանը նկատում է, որ նրա բանաստեղծություններում զգացվում են հայրենի բնաշխարհի բույրն ու թույրը: Պոետը ընդհանրապես պետք է զգա բնության լեզուն: Սակայն պետք է զգույշ լինի, որպեսզի չկրկնի մեր դասականների արտահայտչաձեւերը, ձգտի գտնելու սեփական ձայնի ու ձեռագրի առկայծումները, ստեղծելու տրամադրություն: Նա արդարացիորեն նկատում է Գ. Սահյանի բնապատկան քնարերգության ազդեցությունը երիտասարդների վրա: Դա վատ չէ. նույնիսկ մեծությունները սկզբնական շրջանում սովորել են որեւէ նախորդի կամ համճարեղ ժամանակակցի ար-

վեստից: Սակայն անհրաժեշտ է ամեն կերպ ձեւավորման ընթացքում միայն սովորել, այլ ոչ թե կրկնել, պետք է քնարական բանաստեղծության մեջ երեւա ժամանակի շիկացած մթնոլորտը, լինեն հումանիստական լայն ընդգրկումներ, մտորումներ, զգացմունքներ: Պոետի անձնական հուզումներն ու քաղաքացիականությունը, անգամ ժամանակի քաղաքական հարցերը ողջ խորությամբ պետք է զտնեն իրենց կյանքոտ ու կրակոտ արտացոլումը: Ընդհանրացնելով խոսքը, Ա. Բաբայանը նշում է. «Ձիրք, աշխատասիրություն եւ գրողի պարտքի գիտակցում, քաղաքացիականություն, մատուցելու սեփական ինքնատիպ ծայն ու ձեռագիր, ստեղծված ավանդույթների խորամիտ օգտագործում, նորարարություն»: ³⁴

Գրականագետ Դ. Գասպարյանը իր հողվածում ընդգծեց կենսական այն նյութը, որը գրողների համար դառնում է միտք ու զգացմունք, բառ ու պատկեր: «Այս առումով,- գրում է նա,- ժողովածուներում զետեղված գործերը, ընդհանուր առմամբ, կարելի է բաժանել մի քանի խմբերի, որոնց համար խորագիր կարող են լինել *հայրենիք, հող, սեր* բառերը: Քննարկվող ժողովածուներում զգալի է ներքին այն մղումը, որով թե՛ Ս. Խանյանը, թե՛ Ս. Աբրահամյանը, թե՛ Ա. Յովհաննիսյանը եւ թե՛ Յ. Բեգլարյանը ձգտում են բանաստեղծական ծայնի անհատականացման»: ³⁵ Առանձին-առանձին բնութագրելով վերոհիշյալ բանաստեղծներին, Դ. Գասպարյանը Ս. Խանյանի հայրենասիրական երգերում նկատում է երկրի եւ քնարական հերոսի միաձույլ լինելը, Ս. Աբրահամյանի բանաստեղծություններում՝ ներշնչանքի պահի եւ հոգեկան հուզումի, ծաղկումի միությունը, Յ. Բեգլարյանի ոտանավորներում՝ քնարական հերոսի ներքին հավատի ընդգծումը, Ա. Յովհաննիսյանի պոեզիայում՝ երկրի անցյալի եւ ներկայի

Կամրջումը:

Դ. Գասպարյանը ընդհանրության մեջ բնութագրելով տարբեր թեմաներով գրված գործերը, նշում է նաեւ այն թերությունները, որ հատուկ էին ժամանակակից հայ պոեզիային: Նա խորհուրդ է տալիս անդրադառնալ կարեւոր ու արդիական պորբլեմներին, թարմացնել ստեղծագործության կենսական նյութը, բարձրացնել խոսքի գեղարվեստական որակը: Այդ դեպքում ավելի մեծ կլինի խոսքի հնչեղությունն ու ներգործման ուժը:

Քայլ առ քայլ բավականին շոշափելի դարձան երիտասարդ բանաստեղծների ձեռքբերումները: Քննադատությունը ողջունեց նրանց, տարբեր առիթներով ասաց իր խոսքը՝ համադրելով դրվատանքն ու օգտավետ դիտողությունը: Այդ առումով հետաքրքիր է Շ. Օհանջանյանի «Նա աշխարհին բան ունի ասելու» (Վ. Հակոբյանի «Մայրամուտ է լույսը» գրքի մասին) գրախոսությունը: Շ. Օհանջանյանը նկատեց Վ. Հակոբյանի խոսքի թարմությունը եւ նշեց. «Հակոբյանը բանաստեղծություն չի սարքում: Նրա բոլոր գործերը՝ թույլ թե ուժեղ, նորմալ ծնունդ ունեն, սեփական մարմին, սեփական շնչառություն»:³⁶ Այս գնահատականները տեղին են եւ ուսանելի: Քննադատը երիտասարդներին սովորեցնում է արագ դուրս գալ մեկի ազդեցության շուքից, բացահայտել ուրույն աշխարհի գեղեցկությունները՝ իր բառով, իր խոհ ու խոկունով ասել միայն ու միայն իր ձեւով: Այստեղից տրամաբանորեն բխում են նրա անհանգստությունն ու պատասխանատվությունը սեփական երգի ճակատագրի վերաբերյալ: Երգը,- մատնանշում է քննադատը,- պետք է լինի հոգու կարոտակեզ կանչ, աչքերի մեղմ ժպիտ, սրտի ցավատանջ թրթիռ ու նաեւ ապրելու եւ արարելու հաստատման փաստ՝ կյանքի բազմաշավիղ ոլորաններում: Քննադատը գնահատելով Վ.

Հակոբյանի երգերը որպես մարդու ցավերին սատար, տառապանքին՝ նեցուկ, հավատի լուսե շաղախ, վերհիշում է չարենցյան պատգամը՝ ժամանակի շունչը դառնալու հրամայականը: Նա խորհուրդ է տալիս երիտասարդներին բանաստեղծություն չդարձնել չապրած մտքերը, սառն զգացմունքները, բռնազբոս դատողությունները: Անհրաժեշտ է զգույշ լինել ինքնակրկնությունից, ասված մտքերը շուռ ու մուռ տալուց, հեշտից գայթակղվելուց:

Երիտասարդ գրողների մուտքի եւ առանձին ժողովածուների մասին գրախոսություններով հանդես էին գալիս Արցախի պետական համալսարանի մանկավարժ-բանասերները: Դրանցից հարկ է նշել Գ. Բաղդասարյանի, Լ. Գրիգորյանի, Ա. Աթայանի եւ ուրիշ ընկերների ելույթները: Երիտասարդ բանաստեղծ Ա. Թովմասյանի «Ցայգալույս» առաջին ժողովածուի մասին ընդունելի, հետաքրքիր խոսք ասաց Լ. Գրիգորյանը: Քննադատը Ա. Թովմասյանի ստեղծագործական հաջողությունները տեսնում է պարզության, անպաճուճության մեջ: Նա գրում է. «Յեղի-նակը հեռու է մնացել ճշման տողերից, այսպես կոչված, «մոդեռն» ու «խրթին» երեւալուց: Հանգամանքներ, որոնց այնքան շատ են տուրք տալիս որոշ երիտասարդ բանաստեղծներ»:³⁷

Ընդունելի խորհուրդ էր Լ. Գրիգորյանի նաեւ «Ինչից է սկսվում հայրենիքը» գրախոսությունը՝ Ս. Աբրահամյանի «Լեռներ իմ, լեռներ» ժողովածուի մասին: Քննադատը ընդգծում է, որ արցախցի Սերո Աբրահամյանի համար հայրենիքը սկսվում է այն մի բուռ հողից, որ Աշան անունով է կնքված, հետո այդ բուռ հողը ընդլայնվում, դառնում է Ղարաբաղ, հետո ավելի ու ավելի են ընդարձակվում նրա շրջանակները...»:³⁸ Շարունակելով միտքը, գրախոսը նշում է, որ յուրաքանչյուր բանաստեղծ իր գյուղով, իր

լեռնաշխարհով է կապված հայրենիքին, աշխարհին, որ դրանք պայմանավորված են միմյանցով: Բանաստեղծի համար ներշնչանքի աղբյուր պետք է հանդիսանա նրա բնությունը, նրա արարչագործ մարդիկ, այդ նշանակում է, որ պոեզիան տոգորվում է մարդու հանդեպ ունեցած անկաշառ սիրով: Բնութագրելով Ս. Աբրահամյանի պոեզիան, Լ. Գրիգորյանը զգուշացնում է հեռու մնալ պարզունակ մտքերից, պրոզաիզմից, հապճեպությունից, չապրված տողերից:

70-ական թթ. երիտասարդական պոեզիան գնահատող հեղինակները նկատեցին երիտասարդ բանաստեղծների առողջ խորհրդածությունները, կենդանի ընկալումները, ազնիվ ձգտումները, կյանքին սթափ մայելու կարողությունները, ժամանակակցին հուզող հարցերը ներկայացնելու որոշակի շնորհքը: Նշվեց, որ այնտեղ, որտեղ երիտասարդները ներկայացնում են հայրենի եզերքը, գյուղը, մայր բնությունը, մարդկանց հարազատ աշխարհը, հասնում են շոշափելի հաջողության: Նման երգերը, անշուշտ, ստեղծում են ազնիվ տրամադրություններ: Երիտասարդներին խորհուրդ է տրվում գրել միայն այն դեպքում, եթե ասելիք ունեն, հեռու մնալ գրքայնությունից, երգ դարձնել միայն իրենց զգացածն ու ապրածը: Ինչ վերաբերում է սիրային բանաստեղծություններին՝ նրանցում չպետք է գերակշռեն անձնական նեղ տրամադրությունները, «ախ» ու «վախի» մակարդակը...

Խորհուրդ էր տրվում նաեւ զգուշանալ պարզունակությունից: Այդ երեւույթը նկատվում էր համարյա բոլոր երիտասարդների առաջին ստեղծագործություններում, որ շարունակելու դեպքում կարող էր ընդգծված թերություն դառնալ: Եվ երիտասարդներն ընդունեցին, որ առաջին գիրքն, այո, ընդհանուր առ-

մամբ, ուրախացնող է լինում, բայց իսկական պոեզիան պետք է լինի բարձրարվեստ: Դրա համար պետք է ունենալ ակտիվ կենսադիրք, որոնելու եւ գտնելու ձգտում:

* * *

1980-ական թթ. Բաքվում հրատարակվող «Խորհրդային գրող» հանդեսի խմբագիր նշանակվեց Վլ. Աբրահամյանը: Ադրբեջանի գրողների միության ղեկավարության ճնշմամբ, գնալով հանդեսի էջերի մեծ մասը տրամադրվում էր ազերի-թուրք գրողներին: Հանդեսը համարյա դարձավ թարգմանչական: Նույնիսկ հայ գրողների գրքերի մասին գրախոսությունները հանձնարարվում էին երեւանում կրթություն ստացած ադրբեջանցի գրականագետներին: Հանդեսը կորցրեց հայկական ոգին, հատվեցին տեսական-քննադատական ելույթների ակունքները: Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի հենց սկզբից ազերի-թուրքերը իրենց դրսևորեցին որպես Սուլթան Համիդի եւ երիտթուրքերի իսկական ժառանգորդներ: Բռնագաղթվեցին Բաքվի, Գանձակի, Հյուսիսային Արցախի նաեւ հայ մտավորականները: Հայոց մամուլն այդ վայրերում դադարեց գոյություն ունենալուց:

1989 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին սկսեց տպագրվել Լեռնային Ղարաբաղի գրողների մարզային կազմակերպության «Արցախ» գրական-գեղարվեստական երկամսյա հանդեսը (խմբագիր՝ Վ. Հակոբյան): Մինչեւ 1988 թ. փետրվարը ԼՂ գրողների կազմակերպությունը հանդիսանում էր Ադրբեջանի գրողների միության մասնաճյուղը: Սակայն Ղարաբաղյան շարժման հենց առաջին օրերից Արցախի գրողներն իրենց հայտարարեցին անկախ: Բայց քանի դեռ Խորհրդային Միությունը չէր փլուզվել, Ղարաբաղի գրողների մասնաճյուղը իրեն իրավունք վերապահեց դուրս գալ Ադրբեջանի գրողների միության կազմից եւ դառ-

Մնալ միութենական առանձին միավոր:

«Արցախ» հանդեսի տպագրության լուրը ոգեւորության ալիք առաջացրեց հայ գրողների եւ մեր ժողովրդի բարեկամների սրտերում: Առաջին համարը հայրաբար օրհնեցին Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը, Ս. Ղազարի Մխիթարյան ակադեմիայի նախագահ Հ. Տեր-Ներսիսյանը, գրողներ Ս. Կապուտիկյանը, Վ. Դավթյանը, Հ. Խաչատրյանը, Բ. Ուլուբաբյանը, Ջ. Բալայանը, Ռ. Հովսեփյանը, Բ. Ջանյանը, ակադեմիկոսներ Էդ. Ջրբաշյանը, Ս. Աբրահամյանը, ԽՍՀՄ ՊՄ հայ գրականության խորհրդի նախագահ Մ. Դուդինը եւ ուրիշներ:

Նրանց ողջույնի խոսքերում ընդգծված էին պահի լրջությունը, գրողների անելիքների կարեւորությունը: Առանձնահատուկ խորհուրդներ է պարունակում Հայաստանի գրողների միության վարչության ուղերձը, որ բերում ենք ամբողջությամբ.

«Թանկագին բարեկամներ, Արցախ աշխարհի մեր գրչակիցներ:

Հայ գրողներին անսահման ուրախություն պատճառեց «Արցախ» գրական-գեղարվեստական հանդեսի լույս ընծայման լուրը:

Ծանր ու լարված օրերի շարանի մեջ վերջապես հազվագյուտ առիթ ծագեց միմյանց շնորհավորելու:

Բազմաթիվ կորուստների մեջ վերջապես եղավ առաջին ծնունդը՝ առաջին սրբատաշ քարը արցախյան հիմնավորց հողի վրա հաստատվող մաշտոցյան ոգեղեն ամրոցի կառույցին... Ուրեմն, ուրախանանք, ժպտանք ու ծիծաղենք լիաթոք, քանի որ այն ժողովուրդը, որ կարող է արցունքի միջից ծիծաղել՝ անմահ է: Ուժ գտնենք՝ հեռու վանելու վշտի դառնությունը եւ նորածին «Արցախի» մատղաշ արմատները թաթախենք ուրախության լու-

Սավոր ավիշի մեջ, որպեսզի նրա բերքը բարձր լինի, որպեսզի նրա ծառը կանգուն մնա երկա՛ր ու երկա՛ր տարիներ, եւ մեր մեծերի օրհնությունը ցողվի նրա ճակատին եւ որպեսզի նա հաղորդվի հոյսին, հավատին ու արդարությանը: Թող այս ուրախությունը սկիզբ դառնա նորանոր ուրախությունների, մինչեւ այն մեծ ցնծության օրը, երբ Արցախը կմիանա մայր Հայաստանին»: ³⁹

«Արցախ» հանդեսի առաջին համարում տպագրվեց նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի ստեղծագործող մտավորականների դիմումը աշխարհի գրողներին: Այդ փաստաթղթում Արցախի գրողները նշեցին այն ողբերգական վիճակը, որ տիրում էր Լեռնաշխարհում եւ երկրաշարժ տեսած Հայաստանում: Ղարաբաղի հանդեպ Ադրբեջանի վարած քաղաքականությունը ներկայացվեց որպես 1915 թ. հայոց ցեղասպանության շարունակություն: Անդրադառնալով Նախիջեւանի եւ Ղարաբաղի ճակատագրին, Արցախի գրողները դիմումի մեջ ընդգծեցին. «Նախիջեւանում այլեւս հայ չի մնացել: Ադրբեջանի կառավարությունն ուզում է ամեն կերպ նման քաղաքականություն կիրառել նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի հայ ազգաբնակչության նկատմամբ: Երկրամասի հնագույն հայկական քաղաք Շուշին ավերվել է 1920թ. գարնանը: Ցավոք, այնտեղ եւս այսօր հայ չի մնացել: Եվ հայկական այդ հնագույն մշակույթի օջախը, ուր թարգմանվում ու տպագրվում էին այնպիսի մեծերի գործեր, ինչպիսիք են Բայրոնը, Գյոթեն, Պուշկինը, Լերմոնտովը եւ շատ ուրիշներ, վաղուց չի գործում: Ավերվում են բարձրարժեք, եզակի հուշարձանները: Գնալով ողբերգությունը խորանում է ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղում: Ահա թե ինչու մենք՝ արցախցիներս, միահամուռ ուժերով ելել ենք պայքարի՝ այդ անարդարությունների ու բռնությունների դեմ...» ⁴⁰:

Դիմումի մեջ այնուհետեւ կոչ է արվում հետեւել Անատոլ

Ֆրանսիա ու Ռոմեն Ռոլանի, Ֆրիտյոֆ Նանսենի ու Սերգեյ Գորոդեցկու, Վալերի Բրյուսովի ու Մաքսիմ Գորկու օրինակին, որոնք պատմության ամենից դժվար պահերին իրենց ձայնն են բարձրացրել հանուն հայ ժողովրդի փրկության ու ազատության:

«Մենք պահանջում ենք մեր ազգային ինքնորոշման իրավունքը,- ասված է դիմումում,- ուզում ենք, որ ոչ մի ազգ չբռնանա ուրիշ ազգի վրա, մենք ուզում ենք մայր ժողովրդի գրկում ապրել, ծաղկեցնել մեր մայրենի մշակույթն ու արվեստը: Ինչպե՞ս կարելի է արհեստակամորեն մի քանի հատվածի բաժանել նույն լեզուն, նույն արվեստն ու մշակույթն ունեցող ժողովրդին եւ, դրանով իսկ կասեցնել նրա ազատ աճն ու զարգացումը: Դա անընդունելի է եւ հակամարդկային»:⁴¹

Դիմումի վերջում ընդգծվում է գրողի դերը իր ժողովրդի ազգային ազատագրության համար մղվող պայքարում: Եվ ոչ միայն դա: Գրողը պատասխանատու է այն ամենի համար, ինչ կատարվում է մոլորակի վրա:

* * *

«Արցախ» անսագիրը դարձավ մի նոր ամբիոն, որտեղից իրենց խոհուն ու պտղաբեր տեսական-քննադատական խոսքն ասացին հայ մշակավոր գրականագետները: Նրանց ուշադրության կենտրոնում ազատագրական պայքարի ֆոնի վրա գրականության ընթացքն էր՝ համեմված գնահատման բարձր չափանիշներով եւ ուսանելի խորհուրդներով: Ակադեմիկոսներ Ս. Սարինյանը, Ս. Արզումանյանը, գրաքննադատներ Կ. Աղաբեկյանը, Ս. Աթաբեկյանը, Ա. Ափինյանը եւ ուրիշ ճանաչված ընկերներ հանդես եկան իրենց գրախոսություններով եւ ընդհանրացնող աշխատանքներով:

Հայոց ազգային գաղափարաբանության խոշոր գիտակ

Ինչքան լուրջ ու զգաստ է լինելու ամենից մեծ վշտավորն ու ամենից շատ վտանգվածը ժողովուրդների մեջ, այլևս էնքան հաստատուն ու բաց ճակատով կարող է խոսել մի ժողովուրդ, որ ապրել է մարդկային լավագույն ձգտումներով եւ ամեն ինչ տվել է ու կտա ազատ կյանքի համար»:

Անվանափոխելով հանճարեղ բանաստեղծի խոսքերը, կարող ենք ասել, որ Արցախը դեռ պիտի խոսի ու պիտի խոսի նախալեզվից սերվող այն բարբառով, որի հնչյուններում անթեղված է մեր պատմության բիբլիական հուշը: Եվ արդեն ազգային-ազատագրական մաքառման երկունքը, որ ձգտում է դեպի մեր արիական ոգու հաղթանակը, կիմաստավորվի մի նոր հոգեւոր վերածննդով, որի նախերգանքը լսելի է արցախյան արդի հրապարակախոսությունում: Մաքսիմ Հովհաննիսյանի, Կոմիտաս Դանիելյանի բնաշխարհիկ էտյուդներում, Գուրգեն Գաբրիելյանի «Հորովելում», Հրաչյա Բեգլարյանի, Ավիկ Հարությունյանի, Անահիտ Քոչարյանի, Ռոբերտ Եսայանի եւ այլոց բանաստեղծական խոհերում: ⁴³

Ժամանակակից գրական շարժման մեջ անդրադառնալով Վ. Հակոբյանի տեղին, Ս. Սարինյանը ընդգծել է. «Սույն հոդվածում ես չեմ հավակնում ընդհանրացնելու նրա գրական դիմանկարի ամբողջական բնութագիրը: Ինձ առավելապես խորհրդածության առիթ են տալիս աշխարհընկալման այն նոր միտումները, որոնք առկա են գրեթե միաժամանակ լույս տեսած նրա վերջին ժողովածուներում՝ «Արցախա ծուխ», «Ամարասի զանգերը»: ⁴⁴ Մեջբերելով Վ. Հակոբյանի «Ես երգ չունեմ Ղարաբաղի մասին» երկիմաստ բանաստեղծական խոստովանությունը, գրականագետը նկատում է. «Մինչեւ հիմա բանաստեղծների երգը եղել է Ղարաբաղի մասին, բայց այսօր Ղարաբաղն ինքն է

դրամուն երգ, եւ Հակոբյանի ինքներգությունն արդեն Ղարաբաղի երգն է: Տեղի է ունենում օբյեկտի եւ սուբյեկտի ներհյուսումը բանաստեղծական գաղափարի մեջ: Եվ երեւի այս ներհյուսումն է, որ արտակարգ շոյալություն է տալիս բանաստեղծի ներշնչանքներին՝ բանաստեղծությունը գրեթե դարձնելով կեցության ձեւ, անհատականության հատկանիշ եւ լինելության պարագա: Կյանքի ընթացքն ընդհատում չունի, ուրեմն, անընդհատ է նաեւ բանաստեղծությունը, այն ամենը՝ շարժում, իր, երեւույթ՝ ինչը տիեզերական արարողություն է, բանաստեղծական է ինքնին, եւ դժվար է սահման գծել, թե Վարդան Հակոբյանի զգացողություններում երբ է սկսվում եւ երբ է ավարտվում բանաստեղծությունը»: ⁴⁵

«Ուրվագծեր ետադարձ հայացքով» հոդվածում Ս. Սարինյանը մատնանշում է հոգեւոր գործոնը՝ հատկապես շեշտելով բանաստեղծության դերը, որովհետեւ, ինչպես ինքն է ընդգծում, խորհրդային տարիներին Արցախը չուներ հրապարակախոսություն, չուներ գիտություն, անգամ չուներ գեղարվեստական արձակ: Արցախը խոսում էր միայն բանաստեղծությամբ: Արցախյան ոգու բանաստեղծական մոտիվի ձեւավորումը Արցախում Ս. Սարինյանը համարում է գրական մի յուրօրինակ, ներքին էմիգրացիա, որ, «առերեւույթ չուներ քաղաքական սահման, բայց էպպես գործում էր ինտերնացիոնալ բարեկամության քողի տակ թաքնված ազգային հարաբերությունների հոգեբանական կալվածքներում: Եվ հայրենի բնաշխարհից օտարված ոգին բանաստեղծում է մորմոքների, դառնության, բայց եւ վեհապանծ թռիչքների երգը (Աշոտ Գրաշի, Լեոնիդ Հուրունց, Բոգդան Ջանյան): Դու իմն ես, բայց եւ իմը չես, դու մոտիկ ես այնքան, բայց եւ հեռու, դու իմ ոգին ես, բայց ինձնից օտարված՝ խոհերի ա-

նանձնական այս արձագանքներից ձեւավորվում է կարոտի ու վերադարձի պոեզիան, ծանոթ արահետների, մանկության հուշերի ռոմանտիկական նոստալգիան»:⁴⁶

Հռչակավոր գրականագետը բնութագրում է 60-ականների գրական սերնդին: Նա նշում է, որ այդ էտապում սկիզբ է առնում Արցախի պատմության նոր շրջանը: Ընդլայնվում է նրա հոգեւոր աշխարհայացքը, ուսումնասիրություններ են լույս տեսնում նրա պատմության, գրականության, բանահյուսության, ճարտարապետության վերաբերյալ, Արցախի հարցը վերստին բարձրանում է համազգային նշանակության խորհրդային կայսրության ատյանների առաջ դնելով նրա ազատագրության համաժողովրդական կամքը: «Այս առաքելությամբ,- գրում է նա,- ասպարեզ եկավ Արցախի ազգային հեղափոխական սերունդը եւ իր հեղափոխական գրականությունը՝ Բագրատ Ուլուբաբյան, Ջորի Բալայան, Հրաչյա Բեգլարյան, Գուրգեն Գաբրիելյան, Մաքսիմ Հովհաննիսյան, Ժան Անդրյան, Սոկրատ Խանյան եւ ուրիշներ: Մտավոր շարժմանն ուղղություն էին տալիս հրապարակախոսությունն ու բանաստեղծությունը»:⁴⁷

Արցախում ստեղծվող գրականության հետամուտ ուսումնասիրությունը Ս. Սարինյանին համոզեց, որ պոետական Արցախը ոչ միայն ասել եւ ասում է իր խոսքը, այլեւ ժամանակն է, որ հայ գրաքննադատությունն ասի իր խոսքը հայ մշակույթի ինքնատիպ եւ ուշադրության արժանի մի անբաժանելի մասը կազմող Արցախի գրականության մասին:

Արդարացի եւ անհրաժեշտ մի պահանջ, որի գիտակցումով էլ ձեռնամուխ ենք եղել Արցախի պոեզիայի ուսումնասիրությանը:

ՏԱԳՆԱԴԻ ԵՎ ՀՈՒՅՄԻ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՏՈՒՄ

Ինչպես հայ գրականության դարավոր ընթացքի մեջ, 50-ական թթ. սկսած պոեզիայի կենտրոնում դարձյալ հայրենիքի գեղարվեստական կերպարի ստեղծման պրոբլեմը կարելովեց: Չափածոյի ամենատարբեր տեսակներով ստեղծվեց 20-րդ դարի երկրորդ կեսի հայրենապատումը: Չէր մոռացվել Վարպետի ընդհանրացումը 1946 թ. Հայաստանի գրողների երկրորդ համագումարի բացման խոսքում. «Համաշխարհային պատմությունը հայ ժողովրդին վիճակել է մի հայրենիք՝ շրջապատված հզոր, աշխարհակալ պետություններով, որոնք ձգտել են հայ ժողովրդին ստրկացնել, կողոպտել եւ ոչնչացնել: Եվ այդ դարձել է հայ ժողովրդի դաժան ճակատագիրը:

Այսպիսով, հայ ժողովրդի գրականությունն ազգային գոյամարտի գեղարվեստական պատմությունն է ընդդեմ ճակատագրի:

Մեր գրականության իշխող պաթոսը, նրա միսիան դարերի անհաշտ պայքարն է հանուն հայրենիքի ազատության, ազգային կուլտուրայի եւ անկախ պետության, ընդդեմ բռնության, ստրկության»:

Նշված ժամանակաընթացքում բանաստեղծները ստեղծեցին պոետական շարքեր, պոեմներ, բալլադներ՝ նվիրված հայրենիքի եւ ժողովրդի ճակատագրին, նրանց պատմական անցյալին, առօրյա հոգսերին, տվայտանքներին եւ ակնկալիքներին: Նորագույն շրջանի հայրենապատումի հարստացմանն իրենց նպաստները բերեցին համարյա բոլոր բանաստեղծները: Նրանք փառաբանելով հետպատերազմյան վերականգնման շրջանի պաթոսը, միաժամանակ արժարծեցին հարազատ ժողովր-

դի ազգային ճակատագիրը՝ ցավով հիշելով 1915-ի եղեռնը, կորուսյալ հայրենիքի անանցանելի պատկերը: Սակայն պետք է նշել, որ հետպատերազմյան շրջանում միանգամից չազատվեցին մինչեւ այդ արմատներ նետած գռեհիկ հասարակաբանության կաղապարներից ու գաղափարախոսությունից: Լավն այն էր, որ սառույցն արդեն փշրվել էր: Բանաստեղծական դիմադրությունն աստիճանաբար տալիս էր իր առողջ պտուղները: Այդ տարիների հայրենապատումի մեջ իրենց ինքնատիպ երանգներն էին հյուսում Յ. Շիրազը, Յ. Սահյանը, Պ. Սեւակը, Վ. Դավթյանը, Գ. Էմինը, Ս. Կապուտիկյանը, Յր. Յովհաննիսյանը, Ս. Մարգարյանը եւ ուրիշներ: Յայրենիքի ճակատագիրը եռակի շերտով էր ներառվում Արցախում ապրող բանաստեղծների ստեղծագործություններում: Նրանք մի կողմից գովերգում էին Սովետական Յայաստանի ստեղծագործ առօրյան՝ այն համարելով ինքնաարտահայտման եւ ինքնահաստատման շոշափելի հենք ու հիմք: Սյուս կողմից խորհրդանշանային պատկերներով ցավում ու ափսոսում էին այն բանի համար, որ Արցախը խլվել է մայր Յայաստանից եւ նետվել օտարի ավերող գիրկը: Այստեղից էլ տագնապի նոտաները նրանց հայրենապատումի մեջ: Վերջապես Շիրազի եւ Սեւակի հզոր ու անլռելի զանգերի հնչյուններով համակված հիշում էին 1915 թ. Մեծ եղեռնը եւ հնչեցնում կորուսյալ երկրի՝ Արեւմտյան Յայաստանի մխացող կարոտը: Այս առումով Արցախի բանաստեղծների հայրենական երգը վերածվում էր ճամփաների կարոտի:

Դեռեւս իր անդրանիկ գրքում *ԲՈՂՂԱՆ ՋԱՆՅԱՆԸ* ընտրել էր հոգեւոր հաղորդակցման իր ճանապարհը: Նրա մտորումներում հարցականի պես կախվում է կասկածը, գուցե մոլորված է նաեւ ոտքերի տակ ձգված ճամփան: Արձակագիր, պատմաբան Բ. Ուլուբաբյանը ժամանակին նկատել ու զգացել է բանաստեղծի ճամփաների երգի գույներն ու ինքնաբուխ թրթիռները եւ գրել. «Բողդան Ջանյանի համար ճամփաներն ունեն առանձնահա-

տուկ նշանակություն ու խորհուրդ: Կարծես բանաստեղծն աշխարհ է եկել մեծ ու փոքր, կարճ ու երկար ճամփաները կտրելու, իր կտրած ու կտրելիք ճամփաները երգելու, նրանց հետ իր ուրախությունն ու վիշտը կիսելու եւ, վերջապես, նրանց մեջ իր քաղաքացիական կերպարի հաշվեկշիռը տեսնելու համար: Բանաստեղծի պատկերային համակարգում ճամփաներն ունեն գերազան մի տեղ, որը շատ հեռու է կրավորական լինելուց եւ հուշում ու թելադրում է, իրենով բնութագրում շատ երեւոյթներ, հաճախ նույնիսկ տալիս ուղղություն ու հրամաններ»:²

Այսպես, ճանապարհի եւ մարդու միասնությամբ ստեղծելով հայրենիքի գեղարվեստական պատկերը, Բ. Ջանյանը հյուսում է նաեւ իր հայացքը՝ ցավի եւ կարոտի անմարում կրակի խորհուրդը:

*Միշտ էլ այդպես է պատահում ինձ հետ՝
Երբ ճանապարհ կա...
... Երբ ճանապարհ կա՝
Կարոտ է ծնում ճանապարհին իմ մեջ,
Եվ երգ է ծնում իմ ճանապարհիդ:³*

(«Ճանապարհին»)

Բ.Ջանյանի հայրենասիրական երգը պաթետիկայից հեռու է: Մերժելով ողորկ ճամփեքը, նրա քնարական հերոսը ցավում է, երբ նկատում է անհետք ճամփաներ: Իսկ ինչո՞վ է իմաստավորվում երկիր հասկացությունը: Հայրենիք-ժողովուրդ-անհատ փոխառնչության դարավոր հարցադրումը թելադրում է բանաստեղծին, որ նա կատարի առինքնող ընդհանրացում:

*Եվ այդ նայողն էլ գուցե հասկանա,
Որ ինչ էլ մեզ տան, լուկ հողն է մերը,
Հողը, որ կյանքում եւ մեզ է պահում,*

Եվ պահում է մեր ոտնահետքերը:⁴

(«Ճամփան ողորկ է»)

Հողի եւ մարդու փոխհարաբերության մեջ բանաստեղծը տեսնում է հայրենիքի ապրեցնող ռիթմերը: Երկրի հարատւման հենակետերը եղել են եւ մնում են հողն ու տերը: Հողի հավերժական ջահելությունը պայմանավորված է տիրոջ նվիրվածությամբ: Բանաստեղծի հոգին ցնցվում է, երբ անմշակ հող է տեսնում: Այս դեպքում երզը դառնում է ցավի զգացում եւ հաստատում հողի տերը մնալու, հողը ձեռքից չտալու բազմադարյան խորհուրդ: Յուրաքանչյուր սերունդ իրենով պիտի ծաղկեցնի երկիրը: Ջանյանը հողին նայում է տիրոջ աչքերով, երգում տիրոջ զգացումով: Նա տեսնում է հողի գույները, հասկանում նրա լեզուն, ճանաչում բնավորությունը: Եթե մի դեպքում փխրուն հողն է երգում քնարական հերոսի ոտքերի տակ, մի ուրիշ դեպքում էլ քարոտ հողի կարոտն է կանչում հայկական հողի կոլորիտով ու սրտով.

Քար է, թե քարոտ է,

Կանաչ է, թե մերկ է,

Մեկ է՝ հող է,

Եվ այդ հողն էլ մայր է, մայրություն,

Եվ անմահություն է

Եվ հայրենի տուն է

Եվ զերեզման է հողը, հողը...⁵

(«Քար է, թե քարքարոտ է»)

Բանաստեղծը սարերը համարում է բնօրրան, որոնցով ոչ միայն հպարտանում է քնարական հերոսը, այլ նաեւ տազնապում է: Սիրո եւ տազնապի զուգորդությամբ ներկայացվում է այն հայրենիքը, որ թեկուզ կորուստներով ծանրաբեռ, «Բայց ա-

Ուաջվա պես հպարտ ու խրոխտ է»: Խույս տալով պատկերի վերացականությունից, Ջանյանը բանաստեղծության մեջ հենակետեր է ընտրում ապրումը, զգացմունքը, խոհը, ամենից շատ կարողը՝ հայրենի օջախի հետ:

Սարերգությունը բանաստեղծի հայրենապատումի երակներից մեկն է: Դեմ հանդիման կանգնում են հայ մարդն ու սարերը, մեկի երակներում արյունն է խոսում, մյուսի մեջ՝ լռած հավերժությունը: Սարի, ծառի, ձորի, մարդու ներկայությունը ապահովում են հայրենի օջախի լինելությունը: Ընդհանրապես հայ մարդու արարչագործության հավերժական չափանիշը բանաստեղծը համարում է քարե կոթողները: Այստեղ զուգադիպվում են Զ.Սահյանի եւ Բ.Ջանյանի խոհերը: Սակայն լավն այն է, որ Ջանյանը չի կրկնում իր հռչակավոր գրչեղբոր երանգները: Նա առում է իր խոսքը:

Ականավոր բանաստեղծ Զ. Սահյանը, որ Բ.Ջանյանի պատանության ընկերն էր, ծննդյան 60-ամյակի առթիվ գրել է. «... Եկան ստեղծագործական դժվարին որոնումների տարիները, ինքնանալու, ինքնադրոշմ խոսք ասելու ծանր տարիները:

Կրկնակի դժվարին եղավ քո կյանքը: Բայց այդ դժվարությունները չկարողացան կտրել քո ստեղծագործական կորովը: Ո՞վ իմանա, գուցե թե մի ինչ-որ տեղ էլ նպաստեցին նրա առնակացմանը: Վերջերս մի կրկին անգամ կարդացի քո գրքերը եւ ուրախությամբ տեսա, որ դու բնավորությամբ այն ես մնացել, ինչ որ էիր քառասուններկու տարի առաջ: Ամմիջական, սիրտդ լեզվիդ վրա, խոնարհ ու խոհուն...»: ⁶

Բ.Ջանյանի նկարագրած հայրենական ճանապարհը կրկնակի է իմաստավորվում: Այն սկիզբ է առնում Մասիսի փեշերից եւ հասնում Մռով կամ էլ ընդհակառակը: Առանց մեկը մյուսի, նա չի պատկերացնում հայրենիքը: Մասիսի եւ Մռովի, Կեչառիսի եւ Գանձասարի, Արաքսի եւ Տրտուի ծփանքները նկարագրվում են միաձույլ, որոնց երզը հնչում է որպես համանվագ: Այդ տեսակե-

տից խորհրդանշական է «Իմ մոտիկ հեռուն» շարքը, որտեղ հիմնականում բանաստեղծի հայացքն ուղղվում է Արցախին: Այս շարքում եւս ինքնաճանաչման ձգտումը քնարական հերոսին տանում է վերջ չունեցող ճանապարհով, իսկ դա Հայոց Արցախի բազմադարյան երթն է, նրա մեծ ճանապարհը, որ զարդարված է հին ու ամրակուռ բերդերով, հողից բուսած պարիսպներով, որ զրուցում են մարդու սրտի եւ աշխարհի հետ: Այդ ճանապարհը Արցախի գոյության վավերագրությունն է: Ով այդ ճանապարհով քայլի, կհասնի Հայոց Արեւելից կողմանց խորհուրդներին: Այս խոստովանությունը կարելուովում է նրանով, որ ամեն ինչ երեւում է երգչի հոգու լուսարծակի տակ եւ քնարական հերոսի շրթերին դառնում օրհներգ: Ակադեմիկոս Ս.Սարինյանը մի առիթով գրել է. «Ես առանձնահատուկ նշանակություն եմ տալիս գրողի ինքնամեկնությանը, թե նա ինչպես է պատկերացնում իր փիլիսոփայական աշխարհը եւ որն է իր ելման կետն այս տիեզերքում»: 7 Ինքնամեկնության, ինքնահաստատման հաջող օրինակներից է Բ.Ջանյանի այս խոստովանությունը.

*Թե դու Թարթառն ես, ես քո բարբառն եմ,
Քո վազքը ահեղ ու ըմբոստ վարքը,
Ու թե Թարթառի հովիտն ես դու հիմ,
Քո հնությունն եմ, քո հոթավանքը,
Թե այդ հովիտով անցնող ճամփա եմ,
Ազդանշան եմ ոլորաններիդ,
Թե տունն ես լքված, քո հզոր կանչն եմ,
Որ ետ է բերում մոլորյալներիդ: 8*

(«Թե ազնիվ հող ես»)

Կարոտի եւ ցավի զգացումից երգիչն ասես տարրալուծվում է արցախյան նվազների մեջ: Իրար են խառնվում նրա ուրախ եւ տխուր զգացումները: Քնարական հերոսը հպարտությունից ցն-

ծում է եւ ապա անմիջապէս զգաստանում կորուստների ցավից: Արտույտի երգով ճանաչում է հայրենի եզերքը, ժայռի մերկ կրծքին ծաղկած մերկ մասրենու թփով զգում, որ մոտ է Տրտու գետին, բայց ժայռի երկնամերձ գլխին տեսնելով կիսավեր վանքը, մոտիկից լսում է «Ձայներ հեռացած, համրացած ձայներ» («Երբ ճամփի վրա»):

Բ.Ջանյանի արցախյան երգերը երկար ճանապարհ անցած, աշխարհի չարն ու բարին հասկացած, ծննդավայրի եւ օտար օջախի ջերմության տարբերությունը ճաշակած, կենսափորձով ծանրաբեռ երգչի խոհ ու խորհուրդներ են: Նրանցում ոգու հիշողությունն է խոսում, ճշում է ցաված սիրտը, շշմշում հարազատների միջավայրից հեռացած կարոտը, բորբոքվում օջախից չհեռանալու անկեղծ պատգամը: Ի հակակշիռ Արցախը փառաբանող այն բանաստեղծների, ովքեր ապրելով հեռուներում, փառաբանել են նրա արտաքին գեղեցկությունները, ընդգծել իրենց հազվադեպ այցելությունները նրան, Բ.Ջանյանը դարձել է իր ծննդավայր Արցախի տազնապների երգիչը: Նա իր բանաստեղծական մշարներին է դնում Արցախի ուրախությունն ու ցավը եւ դրանց միագումարը բերում երգի մեջ: Դա ոչ թե հոգեկան երկվության արտահայտություն է, այլ առանց ծննդավայրի իր կյանքը չպատկերացնող քաղաքացու միաժամանակյա տազնապի արտահայտություն:

«Տրտու գետը» բանաստեղծությունն այդ խռովքի լավագույն արտահայտություններից է: Բնութագրելով Տրտու-Թարթառը, բանաստեղծն առաջին հերթին ընդգծում է. «Տազնապախտով ու տազնապածայն» գետի ձայնը «լռության մշտախոս լեզուն է»: Մարդիկ գալիս-գնում են, իսկ Տրտուն մնում է մենակ՝ իր դժվար ճամփի ու խռովքի հետ («Տրտու գետը»): Այդ թախծը ծնվել է Արցախն ու արցախցին իրար կորցնելու վտանգից: Ահա թե ինչու, բանաստեղծը Տրտու գետի ծորափներին թախծող ուռիներին խորհուրդ է տալիս չխաբվել ինչ-որ տեղից եկած ճնճ-

ղուկների ազդարարած գարուններից: Նրա երգը երկրի եւ ժողովրդի կենսագրության բանաստեղծական հյուսվածքն է: Բանաստեղծի աչքերի առջեւ արհեստականորեն «իմտերնացիոնալացվում» էր Արցախը, առաջին հերթին իր բնօրրանից հայկական տարրի դուրս մղելու միջոցով: Բանաստեղծի կուտակվող թախծոն ահա ծնվում է այս ցավալի իրողությունից: «Նույն գագաթներն են» երգը հենց այդ ծանր ապրումից է ակունքված: Երգիչը նկատում է, որ նույն ակունքներն են, բայց «Ճյուղերն են ուրիշ, ծառերն են ուրիշ», նույն հովերն են՝ «Փարվելն է ուրիշ, շոյելն է ուրիշ», նույն կարոտներն են՝ «Սրտերն են ուրիշ, սիրելն է ուրիշ», նույն ճամփաներն են՝ «Ոտնահետքերը, ոտներն են ուրիշ» եւ վերջապես.

*Նույն Տողասարն է ծաղկունքով լիքը,
Գտիչն է ուրիշ, լանջերն են ուրիշ,
Նույն Սթնածորն է, նույն Իշխանիկը,
Չայներն են ուրիշ, կանչերն են ուրիշ:՞*

(«Նույն գագաթներն են»)

Կուտակելով տարիների փորձը, Բ.Ջանյանը հայտնաբերել է իր պոետական խոսքի տարբեր ձևերը: Արցախյան զգացողությունը արտահայտելով տեղանունների ու հուշարձանների միջոցով, նա երգը չի նեղացնում, այլ բացահայտում է արցախցու հոգեբանությունը, ամբողջացնում նրա բարոյական նկարագիրը: Արցախ աշխարհի բարեմասնությունները բնութագրվում են Գանձասարի եւ Դաղիվանքի, Ամարասի եւ Գտիչի, Թարթառի եւ Խաչենագետի, Մռովի եւ Քիրսի, Արեւսարի եւ Իշխանածորի, նրա կուսական անտառների եւ կանաչապատ լանջերի նկարագրությամբ: Պատկերների մի ամբողջ շարք են կազմում բանաստեղծի այն երգերը, որոնք նվիրված են հայրենի պատմական հուշարձաններին եւ տեղանուններին: Սակայն դրանք պայ-

մանական բնույթ են կրում: Վերջապես բանաստեղծությունների ենթաբնագրերում հայրենիքի պատմական եւ նորօրյա պորբլեմներն են, երգչի ըմբռնումներն ու ակնկալությունները ժողովրդի ճակատագրի վերաբերյալ: Նրա գեղարվեստական պատկերներում սարը քայլում է, ժայռը՝ խորհում, գետը խոսում է, անտառը՝ երգում, վանքն աղոթում է, ճանապարհը՝ հաստատում: Արցախյան մասունքների հետ բանաստեղծը զրուցում է որդիական ջերմությամբ. ձգտում է ճանաչել ե՛ւ հայրենիքը, ե՛ւ իրեն: Քնարական հերոսն ու բնօրրանը մի անբաժանելի միասնություն են կազմում: Այդ միասնության մեջ մի կողմից Արցախն է վեհացնում որդուն, մյուս կողմից՝ որդին է վեհացնում Արցախ մորը: Մարդու եւ ծննդավայրի այս միասնությունը հայրենիքի գոյատևման բանալին է, ուժ, որ հավերժության խորհուրդն ունի: Բանաստեղծի հոգում եռում է մի կարոտ, որ կապված է հայրենի հարազատ վայրերի հետ՝ տրամադրությունների եւ հոգեվիճակների բացահայտումներով: Կարոտի գույներին կարոտի ցողն է իջնում Ջանյանի հայրենաբաղձության երգերում: Այդ երգերում ծփում են կյանքի բույրն ու ապրելու տենչը: Բանաստեղծի աշխարհում ուրույն գույներով են ապրում արահետները, զամբիկը, եղնիկը, կաղնին, աղբյուրը, դաշտերը, ծաղիկները: Իրար են ձուլվում երգն ու հայրենի բնությունը: Կարոտ են արտաշնչում մամուռն ու խոտը, քարն ու հողը, աղմուկն ու լռությունը: Այդ զգացումից են ծնվել «Արահետներ», «Մամուռն ու խոտը», «Հոգնած ոտքս...», «Մասրենին», «Ոչ, չեն հեռացել» եւ այլ հաջողված պատկերներ:

Բանաստեղծն այնպես է ներաճել հայրենի լեռներին, գետերին, հովիտներին ու դաշտերին, որ նրա հայրենապատումի մեջ տեսնում ու զգում ես Հայոց Արեւելից կողմանց թույրն ու բույրը: Գրականագետ Ս. Արզումանյանը Հ.Սահյանի մասին է գրել. «Հ.Սահյանի յուրաքանչյուր գեղեցիկ բանաստեղծություն ընթերցողի համար նորացնում է հայրենի բնաշխարհը, նոր գույներ

ու երանգներ բերում, լսելի դարձնում թարմ շշուկներ»:¹⁰

Բ.Ջանյանի ստեղծագործական խառնվածքը սահյանական է: Ուստի գրականագետի՝ Յ.Սահյանին տված գնահատականը ինչ որ չափով կարելի է վերագրել Բ.Ջանյանին, նկատի ունենալով բանաստեղծության ազգային հողի պահպանման ձգտումներն ու բանաստեղծական փորձը:

Բ.Ջանյանը իրեն համարում է հայրենիքի զինվորյալ: Հայրենի օջախի նորոյա ընթացքը, այնտեղ տեղի ունեցող իրադարձությունները նրա ուշադրության կենտրոնում են: Հայրենի Արցախի հարատեւման ուղին նա տեսավ ազգային-ազատագրական պայքարի մեջ եւ առաջիններից մեկն էր, որ հնչեցրեց Արցախը մայր Հայաստանին վերամիավորելու շեփորը: Բանաստեղծը Արցախի կորուստը համարում է իր մահը, ուստի մարտի է կոչում զինվորյալ հայրենասերներին: Ազատության այլ ճանապարհ չկա: Նա հավատում է, որ Արցախի հրե ոգին եղել է, կա եւ կլինի: Հենց այդ ոգու արտահայտություն են հավատի եւ հույսի այն երգերը, որ ձոնված են Արցախին, Հայաստանին, նրանց ապագա միասնական ընթացքին՝ դեպի հավերժություն:

Պ. Սեւակը գրել է. «Չմոռանանք, որ հայրենասիրությունը հայ գրողի մոտ հանդես է գալիս ոչ որպես սոսկական մի զգացում, այլ որպես աշխարհայացք, որպես գաղափարախոսություն»:¹¹ Մեծ բանաստեղծի այս ձեւակերպումը բխում է հայ դարավոր գրականության բնույթից: Այդ գնահատականի լուսարձակով էլ երեւում է Արցախի բանաստեղծների հայրենապատումը:

Տաղանդավոր բանաստեղծ, մանկագիր **ԳՈՒՐԳԵՆ ԳԱՐՐԻԵ-ԼՅԱՆԻ** ստեղծագործության մեջ առանձին բաժին են կազմում հայրենասիրական երգերը: Հայրենասիրական զգացումների, քաղաքացիական պարտքի, մարդասիրական գաղափարների

Կյուսվածքներ են դրանք: Այդ երգերում պատկերավորությունն ու խոհականությունը զուգակցվում են միմյանց: Դրանով պետք է բացատրել քաղաքական թեմայի նրա արծարծման ազդեցության ուլորտը: Պոետի խորհրդածությունը զգացմունքային երակ ունի: Նրա բանաստեղծությունները մտքի եւ սրտի միասնության վկայություններ են, այդ սինթեզից էլ ծնվում են երգի պատկերը եւ ընդհանրացման ուժը: Դրա լավագույն օրինակներից են «Երբ նայում եմ մեր լեռներին», «Երգ հրաժեշտի», «Քո գիրկն եմ գալիս», «Գարուն է», «Ղարաբաղ» եւ այլ բանաստեղծություններ:

Ղարաբաղը Գ. Գաբրիելյանի բանաստեղծական ոգեւորության աղբյուրն է, որի գրկի մեջ միշտ կարոտում է նրան: Դա մոր հանդեպ որդիական անկեղծ սիրո արտահայտություն է: Անմիջական խոսքով բանաստեղծը պատմում է իր զգացմունքի մասին: «Քո գիրկն եմ գալիս» բանաստեղծության մեջ ինքնաարտահայտման նյութական հիմքը որդիական կարոտն է երկրի հանդեպ: Քնարական հերոսը հեռանալուց, կարճ ժամանակաընթացքում համակվում է Քիրսի, Թարթառի, ողջ լեռնաշխարհի կարոտով եւ հայտնում միայն նրա գրկի մեջ իր երջանկությունը գտնելու գաղտնիքը:

Գ.Գաբրիելյանի հայրենասիրական բանաստեղծությունները հարազատ զավակի անկեղծ զգացմունքի նոտաներ են: Վերացական, հռետորական բացականչություններ չկան նրանցում: Հայրենիքի վեհ սարերի լանջերին, պատմության խաչներուկներում, մորօրյա գոտեմարտերում բանաստեղծը տեսնում է արարումի եւ պայքարի հերոսական էջեր, որոնք իր երգերի մեջ դառնում են արցախցու հոգեբանության ամենաազնիվ դրսեւորումներ: Յուրաքանչյուր իրադարձության, տպավորության բանաստեղծական հյուսվածքներում քնարական հերոսը նայում է դեպի պատմության խորքը՝ հայացքը հառած ապագային: Նրա սիրտը ասես դառնում է ծիածան՝ անցյալից ձգված գալիք: Բանաստեղծը հեռու է վերացական ծոներից, նրա համար երկիրը

յուրաքանչյուրի տունն ու օջախն է, առանց որոնց՝ չիք հայրենիք: Պոետի համար ամենամարդկային երջանկությունը սեփական տունն է:

Գ.Գաբրիելյանի երկերում կա մի տազնապ Արցախի համար, դա պատահական չէ: Խորհրդային 70 տարիների ընթացքում Ադրբեջանի կառավարող շրջանները ձգտել են հայաթափ անել Արցախը: Եվ ինչ որ չափով հաջողվել է նրանց: Գյուղեր են դատարկվել, ամայացել են շատ բնակավայրեր: Ազատագրել եւ վերականգնել էր պետք այդ ամենը: Այս անմիջական ապրումները քիչ անգամ չեն երգ դարձել Գ.Գաբրիելյանի հոգում: Բանաստեղծը լապտերավառի նման որոնում է Արցախը կանգուն պահող ուժերն ու երանգները: Հատկանշական է նրա «Գարուն է» բանաստեղծությունը: Երգիչն ուռենու շյուղի պայթած բողբոջը մեղվի պար է անվանում, ձնհալից սիրտը ուռած ծորում արթնացած մրջյունը՝ առվի կանչ, ձնեբեկի ելնելը՝ ուրախություն: Բայց գարունը իմաստ է ստանում, երբ հանդես է գալիս երկրի տերը՝ մարդը: Բանաստեղծի հայրենապատումի հաջողված երգերի առանձնահատկություններից մեկը պատկերի ռեալիստական պարզությունն ու կոնկրետությունն է, առանձնապես ժողովրդական երանգների օգտագործումը: Եվ դա նրան հաջողվեց այն բանի շնորհիվ, որ իր պոեզիայի ակունք է ընտրել իր հարազատ միջավայրը, մանկության վայրերը, պապերի կերտած տունն ու տեղը, կալը, երկանքը, արորը, լուծը եւ այն ամենը, ինչ կոչվում են Արցախ աշխարհի գալիքին հասցեագրված դասեր: Նման երգերում բանաստեղծի նպատակը հնի եւ նորի անխախտելի միասնության ընդգծումն է, որով ուժեղ է ժողովուրդը, հավերժող՝ հայրենիքը: Արցախի անցյալի եւ ներկայի կապը դեպի գալիք քայլելու երաշխիքն է բանաստեղծի հայրենապատումի մեջ:

Բանաստեղծական նրբին երանգներով Գ.Գաբրիելյանը շոշափել է դարերի ընթացքում հայրենիքը կանգուն պահող խնդիրներ եւ հաստատել, որ քաղաքացին երկիրը կանգուն պահող

աշխատանքի մեջ է գտնում իր երջանկությունը: Ժողովրդական կենսափորձից ծնված փիլիսոփայական ընդհանրացումն առկա է նաև բանաստեղծի տաղերում: Նրանցում քնարական հերոսի զարկերակը խփում է անցյալի, ներկայի եւ գալիքի փոխհարաբերության, մարդկային մտքի թռիչքների եւ աշխարհն ու տիեզերքը ճանաչելու նրա ծարավի շոշափումներով:

Բանաստեղծ ՎԱՐԴԱՆ ՀԱԿՈՔՅԱՆԸ գրական ասպարեզ իջավ 1960-ական թթ. երկրորդ կեսին: Դա մի ժամանակաշրջան էր, երբ պոեզիայում հռետորական տարրը հաղթահարվում էր, անհատի հոգեբանական բացահայտումների պրոբլեմը գրողներից շատերին էր հուզում: Պ.Սեւակը հանդես էր եկել «Մարդը ասի մեջ» շարքով, Հ.Սահյանը «Տափաստանների ծիածաններից» իջել էլ քայլում էր դեպի զանգեզուրյան հրաշքների բանաստեղծականացումը, Շիրազը շարունակում էր «Գարնանամուտի» իր ավանդույթները: Իհարկե, ամեն ինչ չէ, որ պետք է կապել պայմանների հետ: Այստեղ կարելի էր տեսնել բանաստեղծի ստեղծագործական խառնվածքն ու աստվածային շնորհքի աստիճանը, ոգեւորության չափը, ինտուիցիայի հրաշագործության բռնկումը, որոնցով Վ.Հակոբյանն առանձնանում էր իր գրչակից ընկերներից: Նա դեռեւս ստեղծագործական իր առաջին քայլերը կատարելիս հաղորդակից դարձավ ժողովրդի ճակատագրի երանգներին, տեսավ հազարամյակների ճանապարհ անցած իր Արցախ աշխարհի ցավն ու տազնապները, հայրենիքի պատկերը հյուսեց հայրենի բնության եւ մարդու միասնությանը:

Անդրադառնալով Վ.Հակոբյանի ստեղծագործական առաջին քայլերին, ակադեմիկոս Ս.Սարինյանը նկատել է. «Դա արցախյան ֆենոմենի ինքնագիտակցման ժամանակն էր, որ ազդարարը եղավ հայոց ազգային ոգու արթնացման եւ խորհրդա-

միշտ ազգային-ազատագրական շարժման, հոգեւոր վերելքի մակընթացության: Այս ալիքի վրա ձեւավորվեց Հակոբյան-Բանաստեղծի անհատականությունը: Իր հայտնությամբ նա ընդլայնեց մեր պոեզիայի աշխարհայացքը՝ թե իբրեւ ձեւույթ եւ թե որպէս հոգեզգացական խոհերգություն՝ հայրենի եզերքի ռոմանտիկական էկզոտիկայի նոստալգիան համահնչելով գոյի եւ անգոյի համամարդկային հղումներին»: ¹²

Վ.Հակոբյանը հիանալի կերպով հաստատեց գրական ժառանգականության ու հերթափոխության օրենքը, որ պարտադիր է բոլոր ժամանակների համար: Բանաստեղծությունը, որ հասարակական ինքնագիտակցության հավերժ թարմ, բազմերանգ ասպարեզ է, երիտասարդ երգչին հնարավորություն տվեց ներթափանցել ժողովրդին հուզող պրոբլեմների մեջ: Ճիշտ է, նա ոչ միանգամից, բայց շատ արագ սկսեց խորանալ մարդու հոգեբանության մեջ, բացել ժամանակի փիլիսոփայության դռները: Նա ձգտում էր ոտանավորի ավանդական կանոնները յուրացնել յուրովի եւ թարմացնել լեզվի արտահայտչական միջոցները: Վ.Հակոբյանը Ս.Սարինյանին հղած պատասխանում գրել է. «Ես խռով մարդ եմ... եւ խռովքի մեջ եմ աշխարհում: Շրջապատող աշխարհում լինի քար, ծաղիկ, ձի, աղջիկ, թե լեռ, ես ամեն ինչ կարդում եմ, ապրում եմ ամեն շշուկ ու տառ: Այս առումով՝ ես ապրումի ու ոգեւորության խելագար եմ... Սիրում եմ բառը: Բառը Աստծո տուրքն է: Ամեն անգամ, երբ գրիչը ձեռքս եմ առնում... մտքովս չի էլ անցնում (թող ներվի), թե աշխարհում ասված բառ կա... թվում է, թե Ադամը ես եմ եւ փորձում եմ օգնել Աստծուն, որ իմ կողից ստեղծվող եվան լինի այնպիսին, ինչպիսին մինչեւ հիմա դեռ չի եղել»: ¹³

Պոեզիայի թեմատիկ ընդգրկումներում ինչի մասին էլ գրեց Վ.Հակոբյանը, ունեցավ իր հոգեւոր մթնոլորտի առանձնահատկությունները՝ իր բանաստեղծությանը նոր կյանք ու նոր շունչ հաղորդելու հրամայականով:

Կարելորում ենք ընդգծել, որ Վ.Հակոբյանի հայրենապատումի մեջ միշտ էլ հնչել են հավատարմության, հայրենի լեռների հպարտությունն ու վեհությունը կրկնապատկելու, հավերժությունն ապահովելու խոստումները: Դեռես իր առաջին «Մեղեդիներ» գրքույկում նա զգացմունքների անխառն շաղախով ասես պատասխանել է հայրենիքին ծառայելու հարցին, գիտակցելով պոեզիայի ազգային էության ակունքների պահանջը, ընդգծելով. «Ժայռից է բխում, աղբյուրն այս փոքրիկ... Դրա համար է ժայռը միշտ հպարտ, Ու ճակատը բաց նայում աշխարհին»:

Ներդաշնակ են կյանքի ու բանաստեղծության փոխհարաբերությունները Վ.Հակոբյանի երգերում: Այստեղից էլ քնարական հերոսի այն հավատը, որ երկիրը միակ օջախն է, ուր մարդը կարող է գտնել իր երջանկությունը, ուստի պետք է ծառայի եւ որդիաբար խոնարհվի նրա առջեւ. «Իմ երազներում հավատացնում են իմ աչքերը ինձ, Թե ժայռ են ելնում եղևնիները ոչ թե մրցելու, Այլ խոնարհվելու աշխարհի առաջ...»:

Բանաստեղծի երգերում շրջանառության մեջ է դրվում հայրենիքի եւ քաղաքացու ներդաշնակության հարցը: Լուսինը, առուն, ամպերը, երկինքը, աստղերը եւ այլ հրաշքներ, որպես մետաֆորներ, ծառայում են այդ ներդաշնակությունը չխախտելու պահանջին:

Երկրի ու քաղաքացու ներդաշնակության խորհուրդը բանաստեղծին մղում է դեպի ժողովրդի եւ հայրենիքի ճակատագրի շրջանակները, որ նույնպես պայմանավորված է կյանքը գեղեցկացնելու ձգտումով:

Բանաստեղծի երկրորդ՝ «Սեր եւ ժպիտ» գիրքն ինքնահաստատման հաջող օրինակ էր: Նա կրկին քնարական երանգների եւ խոհափիլիսոփայական մտորումների մեջ էր: Գիրքն ամբողջությամբ պոետական ազնիվ զգացումների շաղախ է՝ խորքային եւ գունային շափաղումներով:

Վերջենք «Հայրենի հողը», «Իմ լեռնաշխարհին» գողտրիկ

բանաստեղծությունները: Դրանք խոհական նրբերանգների խտացումներ են, ուր հայրենի հողի ուժն ու նշանակությունն ընդգծված են բանաստեղծական գյուտի եւ թարմ պատկերների միջոցով: Հայրենիքի հավերժության գաղտնիքը նա տեսնում է առողջ արմատների մեջ.

*Արեւահամ քաղցրությունը,
Բույրն են ընկում նրանք հողի
Ու ձգվում են ջլերի պես,*

*Մեջքից ծալվում հարյուր անգամ,
Հարյուր անգամ ոլորվում են
Քարերի մեջ,
Որ միշտ ուղիղ ձգվի... ծառը: ¹⁴*

(«Արմատները»)

Վ.Հակոբյանը երկիրը տեսնում է իր տան պատկերով: Մի ամբողջ լեռնաշխարհի հազարամյակների կենսասիրությունն ու կենսափորձը երգի տողեր դարձած թրթռում են նրա շրթերին: Արցախ աշխարհի տառապանքից ու լուսյից ծնված խոսքը մի դեպքում հնչում է որպես օրհներգ՝ ձոնված երկնքին («Երկինքն ասես հասկանում է»), մյուս դեպքում՝ հողին ուղղված երախտագիտական խոստովանություն («Հուշ»), մի ուրիշ դեպքում ծավալվում է, ինչպես կարոտի առեղծված, որի վերծանումը շատ է դժվար («Մի կարոտ կա»), իսկ մի այլ դեպքում ծավալվում գարնան ծփանքներով («Գարուն»): Բանաստեղծի սիրտը բաբախում է հողի սիրով: Հայրենիք, երջանկություն հասկացությունները նա կապում է հայրենի հողի հետ: Բանաստեղծական հյուսվածքում («Արմատներ են երազներս») պոետի զգացումները, ձգտումները հանգուցվում են հող ու քարին, ծիլ ու ծաղկին՝ ոչ որպես կարոտի մի արտահայտություն, այլ ինչպես այդ ամենին

Այանք պարզելող արմատներ.

*Արմատներ են երազներս,
Նրանք իրենց
Գիրկն են առնում քարերն անգամ
Ու սեղմում են
Անթեյական սիրով մաքուր,
Սեղմում այնքան,
Որ քարերը դառնում են... հող...¹⁵
(«Արմատներ...»)*

Եվ երազ արմատների ավիշով քնարական հերոսը արարող ուժ է դառնում, կարոտները փնջում ժայռերից, հողեղեն ձեռքերը երկարում դեպի հեռուն, կրակ առնում, արեւից հալվելով ձուլվում մայր հողին՝ բողբոջելու հույսով («Ելնում են»): Այդ ամենը տեղի է ունենում անձնուրաց որդու նվիրումով՝ երկրի խորհրդանիշ ժայռը ավելի բարձր տեսնելու համար.

*Ելնում են ժայռը...
... Որ ժայռը քիչ էլ ինձնով բարձրանա...¹⁶
(«Ելնում են»)*

«Մայրանուն է լույսը» գրքի մի շարք բանաստեղծություններ Վ.Հակոբյանի ստեղծագործական եւ գաղափարական առնչություններով փոթորկված տրամադրությունների եւ տարերքի արտահայտություններ են: Դրանցից են «Ամառային նկար», «Հայրենիք», «Պատկեր», «Հողին», «Ծննդավայր» հյուսվածքները: Հայրենասիրության շուրջ ստեղծված պատկերներ են դրանք՝ բազմերանգ ու բազմաձեւ: ճակատային խոսք չկա, հաճախ պատկերի վերջում կատարվում է նովելային ընդհանրացում, որ նույնպես հայրենի երկրի հանդեպ ունեցած ջերմ սիրո

արտահայտություն է: Եթե «Ամառային նկար» երգում մայր բնության հանդեպ անհուն սիրո ծփանքն արտահայտված է կաղնու եւ անտառի պատկերով, «Հայրենիք» բանաստեղծության մեջ երգիչը ընտրում է, որ իր շուրթերի վրա հայրենիքի «առուների քաղցրիկ երգն է», երակներում՝ «Գետերի երգը», որ իր սիրտը կարող է սավառնել միայն երկրի սիրո թեւերին: Բայց այստեղ եւս առկա է բանաստեղծական գյուտի հասնող անսպասելի ընդհանրացումը: Բանաստեղծը չի մոռանում հայրենիքի եւ քաղաքացու փոխադարձ սիրո գաղափարը: Դիմելով հայրենիքին, նա խոստովանում է. «Քո հողին մերված, Արարչագործական հավատի շող եմ, Եվ հաստատումն ես դու իմ գոյության»: Վ.Հակոբյանի համար հայրենիքը տիեզերքի մի մասնիկն է, ուստի տիեզերական սիրով է սիրում նրան: Տվյալ դեպքում բանաստեղծի հայացքն ուղղված է Արցախ աշխարհին, նրա հարուստ բարբառին: Երգերի մեջ կոնկրետ դառնում է հայրենի օջախի հասակը տիեզերական հորիզոնների մեջ: Քնարական հերոսը երազներով զուգված գիշերվա մեջ շառաչող Թարթառը համարում է Լուսնի անսպառ վտակը:

Յուրաքանչյուր ազգային բանաստեղծ համամարդկային զգացմունքների օրրանը համարում է կոնկրետ միջավայրը եւ նա է արվեստին հաղորդում պոետական մոդելներ: Այս նշանակում է, որ երգը պետք է ունենա իր հայրենիքը:

Երգի հայրենիք հասկացության պատասխանը տվել է նաեւ հռչակավոր գրականագետ Ս.Աղաբաբյանը: Նա գրել է. «Գրականության «պատկերային շարքեր» ժառանգականության հիմունքով այսօր էլ հայ բանաստեղծության մեջ կայուն տեղ ունեն աշխարհագրական նվիրական անունները՝ Մասիսն ու Երկիր Նաիրին, Զվարթնոցն ու Գեղարդը, Ավարայրն ու Անին, պատմական նշանավոր դեպքերը՝ Մեսրոպ Մաշտոցից ու «Մեծն Վարդանից» մինչեւ Հովհ. Թումանյան ու Կոմիտաս, հայ դիցաբանական նշխարները, Հայաստանի բնության դրվագները, Հայոց

պատմության սիմվոլները՝ ամրոցն ու բերդերը, տաճարներն ու վանքերը, ժողովրդական կենցաղի բնորոշ երևույթները, մի խոսքով այն ամենը, որ պատմականորեն կարելի է խմբավորել «ազգային օրնամենտ» անունով»: ¹⁷

«Ազգային օրնամենտի» պրոբլեմը յուրովի լուծված է նաև Արցախի աչքի ընկնող բանաստեղծների, այդ թվում Վ.Յակոբյանի ստեղծագործություններում: Սակայն անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ «ազգային օրնամենտը» միայն երկրի աշխարհագրական բարենասնությունների ընդգծումը չէ, այլև Դ. Դեմիրճյանի նուրբ դիտողականությամբ՝ ժողովրդի ճակատագրի հարցերը լուծելու կարողությունը: Վերհիշենք Յ.Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանի, Դ.Վարուժանի, Սիամանթոյի, Վ.Տերյանի, Ե.Չարենցի հայրենապատումները: 20-րդ դարի 50-60-ական թթ. այդ պրոբլեմը հաջողությամբ լուծվեց Յ. Շիրազի, Պ. Սեւակի, Յ.Սահյանի, Գ. Էմինի, Ս. Կապուտիկյանի, Վ. Դավթյանի, Յ. Յովհաննիսյանի, Մ. Մարգարյանի ստեղծագործության մեջ: Ապա եւ Ռ. Դավոյանի, Յ. Գրիգորյանի, Յ. Էդոյանի եւ մյուս նշանավոր պոետների երկերում լուծվեց «հայրենիքի երգի» խնդիրը՝ «ազգային օրնամենտի» հմուտ ստեղծումով: Քննարկման առարկա դարձավ գրական ավանդույթի եւ նորարարության պրոբլեմը: Գրականագետ Ա. Եղիազարյանը վերլուծելով 60-70-ական թթ. աչքի ընկնող բանաստեղծների ստեղծագործությունները, անդրադարձավ նշված պրոբլեմին եւ ընդգծեց. «Արվեստը հազարամյակներով չափվող իր ճանապարհին ամենատարբեր փոփոխությունների է ենթարկվել, բայց փառք Աստօծ, չի դադարել արվեստ լինել, միշտ պահպանել է մարդկանց հոգեւոր կյանքի մի ամենակարեւոր եւ անփոխարինելի հատվածը լինելու իր իրավունքը: Արվեստի զարգացման այս անընդհատությունը, որի նշանակությունը դժվար է գերազնահատել, ապահովվել է, նախ եւ առաջ, ավանդույթներով: Ինչքան էլ մարտականորեն տրամադրված լինի արվեստագետը, եթե նա իսկապես տաղանդա-

վոր է, գիտակցաբար, թե անգիտակցաբար, դիմում է ավանդույթին: Ավանդույթն այն է, ինչ իր հետ բերում է գրականության անցած ճանապարհի, անցած փուլերի, մարդկության անցած փորձի կենարար ուժը, արմատները»: ¹⁸

Վ. Հակոբյանը հավատարիմ ազգային պոեզիայի ավանդներին, յուրովի վերաբերմունք ցուցաբերեց ավանդույթների նկատմամբ՝ ցուցաբերելով իր պոետական նախասիրությունը, չտարվեց նորարարության «տեխնիկական» էֆեկտներով, գրեց ներշնչանքով, հստակ ու անմիջական: Նա հայրենիքի եւ մարդկանց հետ խոսեց քարի, հովերի, առվի, ծաղկի, հավքի, գետի, ազնվության անուններից՝ երկրի սերն առնելով իր մեջ, իր սերը՝ հայրենիքի: Սա եւս փիլիսոփայություն է՝ զգացմունքների շաղախով...

Վ. Հակոբյանի ստեղծագործական ու կենաց ծառն ավելի խոր արմատներ նետեց «Ծառի անունից» գրքով: Այստեղ վառ կերպով դրսևորվեցին նրա ինքնամփրումի եւ ինքնաճանաչման ընկալումները, եւ պատասխանելով երկրի եւ ժողովրդի առջեւ, ընդգծեց՝

Քեզնից ծնվելը

Դեռ քիչ է՝

Որդիդ լինելու համար:

Սարերդ պիտի ինձնով տուն դառնան,

Ինձնով կանաչեն,

Իմ նախշով պիտի

Սարդ ճանաչեն,

Երգերս՝ բախտիդ,

Կապույտներիդ պես

Լեռներեն հնչեն: ¹⁹

(«Քեզնից ծնվելը»)

Բանաստեղծը մեծ հավատով քննում է իրեն եւ հաստատում իր լինելությունը հայրենի երկրի հավերժական ծփանքի մեջ: Այստեղ կարելու է ենթ համարում այն հանգամանքը, որ հայ պոեզիան արդեն զուլալվում է կոնկրետանում էր Պ. Սեւակի ավանդույթով եւ Յ. Սահյանի նոր հունձքով: Վ. Հակոբյանն այդ երկու մեծերին երկրպագում է, սովորում նրանցից: Դրա վկայությունն այդ երկուսին նվիրված բանաստեղծություններն են: Յ. Սահյանին ծոնած երգի սկիզբը արվեստագետի եւ հայրենիքի ճակատագրերի միասնության հաստատումն է.

*ժայռը իր վրա պահում է մի ծառ,
Եվ ծառը գործել իր արմատներով
Մի ժայռ է պահում...²⁰*

(«Համո Սահյանին»)

«Ծառի անունից» գրքում կոնկրետ ընդգծվում է բանաստեղծի երգելու նշանաբանը: Դա հայրենի երկրի փոխադարձ սիրո նույնությունն է, առանց իրարու կյանք չունենալու խոստովանությունը:

Ամբողջ գրքի միջով անցնում է այդ գաղափարը, որի հաջող բացահայտումներն են «Դու իմ անունն ես», «Ձեր անունից», «Պահից լույս վերցրու» երգերը, ինչպես նաեւ՝ «Մայրս կանչում է» եւ «Իմ թելերի մեջ» շարքերը: Բանաստեղծի ուշքն ու միտքն ուղղված են հայրենիքին, նրա ծաղկունին, նրա վրա մարդու կողմից գեղեցիկ հետք թողնելու գործունեությանը, նրա ծաղկած գրկում ժողովրդի հավերժությունն ապահովելու ինքնանվիրումին: Նրա պատկերավոր հյուսվածքներում ընթերցողը լսում է քարի, հովտի, առվի, ծաղկի, հավքի, գետի երգը եւ այդ երգերում ամեն ինչ խոսում է երկրի անունից, հող հայրենիի սուրբ անունից.

*Քեզանից հեռու, ճամփի մոտ ընկած
քո տուֆաքարն եմ՝
Սրտի պես կարմիր...
Թող ներող լինեն քարերն այն բոլոր,
Որ կամուրջներիդ կամարների մեջ*

*Ուս-ուսի տված պահում են իրար,
ու քեզ են պահում:
Ես հպարտ եմ միշտ,
Որ անցորդը ինձ հանդիպելիս
Քո անուշ ու սուրբ անունն է տալիս... ²¹*

(«Քարի անունից»)

Բանաստեղծն ամբողջ էությանը ձուլված է երկրին, ժողովրդին, ապրում է նրանց անունով, նրանց համար: Նա ունկնդրում է ժողովրդի հարատեւման բարդ հարցին եւ գտնում պատասխանը, որ երկրի եւ ժողովրդի ճակատագրին մերվելու եւ նրան ծառայելու միակ գաղտնիքի մեջ է: Բայց այդ պատասխանը ճակատային չէ: Ամբողջ բնությունն ընկերանում է բանաստեղծին, լեզու առած խոսում, խորհուրդ տալիս, խորհուրդ առնում: Քնարական հերոսն իրեն համարում է ծառի եղբայրը, որ միանգամից ընտրում է «երկու ճանապարհ», «սաղարթներով դեպի երկինք» է գնում, «արմատով դեպի ընդերքը հողի» («Ծառի եղբայրն եմ»): Այդ հերոսը հավատում է «լույսի հրաշքին եւ երդվում լույսով», երազում, որ երզը բուսնի «գարունքվա նման» («Ես հավատում եմ»): Ձգտում է նմանվել ծաղկի շուրթերին ծնված ժպիտին, «որ վարակում է աշխարհն իրենով», իր անկեղծությամբ («Ժպիտը...»): Հպարտանում է, որ հողի մեջ նետած հունդերը «հավատարմության կրակներ պարզած» ընդառաջ են գալիս իր երազներին («Հունդը հողի մեջ»): Մարդկային անունը համեմատում է արվի հետ եւ խորհուրդ տալիս անվանն իմաստ պարզե-

Եւ առվի անձնուրացությամբ, նվիրումով եւ հարատեւմամբ:

Հայրենիքի ճակատագիրը իրենը համարելով, բանաստեղծը նոր ու թրթռուն երգեր գետեղեց «Ամմարելի-անմեռնելի» ժողովածուում: Գրքի «Լեռները թեւերիս վրա» շարքում նա նոր, թարմ պատկերներ հյուսեց, որոնց մեջ քնարական հերոսի ներշնչանքը կրկին հայրենի հողն է, հայրենի լեռները: Նրա համար հայրենիքի այսօրը երեկվա շարունակությունն է ու ջերմությունը, սեփական երազներով հորինված ամենամեծ երգը, որի վրա կան Հայկ Նահապետի ձեռքերի շոյանքները («Ձեռքերս»):

Ընդհանրապես իր բոլոր գրքերում Վ. Հակոբյանի ամենաառաջին, ամենասուրբ գրույցները հայրենիքի հետ են: Ամեն անգամ նոր ռիթմով, խտացված գույներով, առինքնող պատկերներով նա վեր է հանում հայրենիքի վեհությունը և անփոխարինելի ուժը: Նրա բանաստեղծական աշխարհում «ամենաբարձր գագաթներն են» համարվում այն երազները, որոնք կապված են օջախի հետ («Ամենաբարձր գագաթները»):

Այս աշխարհում երգիչը քայլում է՝ հոգում ու շուրթերի վրա առած այգաբացի զուլալությունը, լեռների արտացոլանքը, երկնքի շարժումն ու վարդը: Այդ ամենը նրան նվիրում է հայրենի բնաշխարհը, որտեղ ինչպես բանաստեղծն է հաստատում.

*Ես գնում եմ դեպի մեծ սար,
Այս կածանը,
Որ բացվել է պապիս ոտքով,
Իմ քայլերով կաննահանա: ²²*

Նրա հայրենասիրական պոեզիայում լեռների խորհրդանիշը ծիածանվում է քնարական հերոսի ամենամարդկային հոգու գույներով: Հայրենիքի զավակը լեռների բարձունքներից է նայում հորիզոններից, եւ այդ հորիզոնները գեղեցիկ են թվում միայն իր ոտքերի տակ ամուր պատվանդան դարձած սարերի

ուժով ու շնորհով: Հայրենի սարերի, հանդ ու ձորերի անունն իր շրթերի վրա, նախ պապն էր քայլում, դրա համար էլ քնարական հերոսի համար ապուպապոտ են արշալույսները:

Հիմա էլ թոռն է քայլում եւ ոգեւորված ճչում «խոսք ու բաներ», ու ոտքերի տակ սարերից սարերի նոր կարոտներ են ծնվում, արծազանքում են քարերը եւ ժխտվում է մահը, դեռ ավելին.

*Եվ... ի՞նչ հրաշք: Երկինքն էլ է
 Իմ կանչերին արծազանքում,
 ասես մեկը դիմում է ինձ,
 շուրթին՝ սար ու ձորի անուն:
 Այն կածանը,
 Որ բացվել է պապիս ոտքով,
 այգալույսի շողերի մեջ
 Իմ քայլերն է անմահանում:²³*

(«Անմահություն»)

Հայրենի լեռները առած թելերի վրա, բանաստեղծն իր մեջ զգում է դարերի այն ուժը, որ իրեն է անցել պապից ու հորից, ասել է թե՛ հայրենի օջախի տառապալից ու հերոսական անցյալից: Այդ առումով հետաքրքրական է, որ նրա հայրենաշունչ բանաստեղծություններում քով-քովի կանգնում են պապը-հայրը-թոռը: Եռագագաթ այս լեռնաշղթան էլ հենց ներկայացնում է երկրի ու ժողովրդի միասնական հավերժության խորհրդանշանը: Այս հավերժությունը միաժամանակ թրթռում է պապի, հոր ու որդու ընդգծված, յուրահատուկ դիմանկարներով: Նրանք մեկը մյուսի պարզ կրկնությունը չեն: Թեկուզ բանաստեղծը «Հողերգ» ոտանավորում նշում է, որ ինքը «տղայի խաղից» է գալիս, որ ինքը «սկսել է տղայի խաղից», բայց միաժամանակ խորհուրդ է տալիս խիզախելով «փրկել օրը»:

Արցախ-հայրենիքը փառաբանելու նորանոր երանգներ գտնելու համար բանաստեղծը դիմում է ժողովրդական ավանդույթներին, ժողովրդի աշխատասիրությանը, կամքի ուժին եւ այլ բարեմասնությունների: «Խաղողենի» բանաստեղծությունը պատկերային համակարգով, ապրումների խորությամբ, գաղափարի հստակությամբ կարելի է դասել հայրենասիրական լավագույն երգերի շարքը: «Անուշաբույր մանուշակի արմատներով» խաղողենին մի կողմից ներկայացնում է որպես լեռնաշխարհի իդծերը խտացնող, առատություն ընծայող աղբյուր, մեր պապերի շեն օջախից ճառագայթված լույս, մյուս կողմից էլ՝ խորհրդանիշն արցախյան հողի: Բանաստեղծի գեղագիտական իդեալի դիրքերից պարզ է դառնում արցախցու եւ խաղողենու մտերմության նշանակությունը.

Մի արմատդ իմ սրտի մեջ, մի արմատդ խորունկ

հողում,

Լեռնաշխարհիս իդծերն են սուրբ հայացքիդ մեջ փայլում,

շողում,

Ախպերությամբ ծաղկուն պահենք լեռները մեր,

խաղողենի,

Անուշաբույր մանուշակի արմատներով խաղողենի: ²⁴

Վ. Հակոբյանի «Մի կունկ անցավ» գիրքը բացվում է «Հայաստան» երգով, որտեղ քարի մետաֆորը դառնում է երգչի խոհերի հաղորդարանը: Քնարական հերոսը Հայաստան աշխարհի ճամփից վերցնելով պատահած մի քար, համբուրում է եւ դնում ճակատին՝ զգալով մոր ձեռքի քնքշանքը, որից ջերմացած բացականչում է. «Ես ուր էլ գնամ՝ հպարտ եմ գնում, Չէ՞ որ քո ձեռքն է դիպել ճակատիս, Չէ՞ որ ճակատիս քո գիրն եմ կրում. Հայաստան, Հայաստան, Հայաստան»:

Բանաստեղծի ինտուիցիան բարախում է օրինական հպար-

տության զգացումով, հպարտություն, որի արմատները սնվում են հայոց պատմությունից: Հայրենի քարերն անգամ մերոպյան տառերն են պահում իրենց շուրթերին: Ամեն մի տառը կենսագրություն ունի, «ունի թիվ, անուն»: Բանաստեղծը որդիական ներշնչանքով ու անբացատրելի սիրով աշխարհին է ներկայացնում հայոց լեռնաշխարհի հմայքը՝ քարի ու տառի, վաստակի ու ոգու միասնությամբ:

«Մի կռունկ անցավ» գրքի մտահղացումը թելադրված է հայրենի երկրի ճակատագրի եւ քնարական հերոսի ապրումների ներհյուսվածությունից: Լեռների ճակատագիրը հեշտ չի ակիբվում: Լեռնային այդ ընթացքը նման է այն առվին, որին հնարավոր են բոլոր ճամփեքը: Բանաստեղծը լավ է գիտակցում այդ ամենը եւ իրեն պատասխանատու է զգում որպես նվիրյալ զավակ. «Ռ՞վ տեղադրեց լեռները այսպես՝ իմանալով, որ ես պիտի ծնվեմ նրանց գրկի մեջ...» («Առուն գնում է»):

Վ. Հակոբյանի բանաստեղծություններին հատուկ է մի թախիծ, որ շաղախված է անգամ ուրախ տրամադրությամբ ծնված տողերին: Դա բացատրվում է նրանով, որ բանաստեղծը չի կեղծում իրեն, չի սնվում խաբեության ու ստի շղարշով պարուրված «Մարդկային երջանկության» գաղափարից: Նա հետ նայելով, տեսնում է իր ժողովրդի կորուստները, շուրջը նայելով՝ զգում է դարերի խորքից եկած ինչ որ մոլուցքի մզլահոտը՝ դարձյալ իր ժողովրդի հանդեպ:

Հակոբյանի հայրենապատումը ժողովրդի դարավոր ոգու արձագանքն է, որ հայի համար թեւածում է կռունկի պատկերով: Բանաստեղծի կարոտի եւ թախծի ակունքներից մեկն էլ կռունկի անանցանելի ոգին է՝ հայ ժողովրդի կորսված հայրենիքի, աշխարհով մեկ սփռված նրա զավակների, միլիոնավոր անմեղ գոհերի հիշատակի հոգեւոր պատկերը: Պետք է նշել, որ գրքի բոլոր բանաստեղծությունները ներքին մի կապ ունեն՝ առնչված հայրենիքի անցյալի եւ ներկայի հողեղեն ու ոգեղեն պատկե-

րին: Այդ են վկայում «Ամնահուրումն», «Հավքի սերը», «Հայրենիք», «Քիրսը», «Իմ տունը» եւ այլ բանաստեղծություններ:

Սերը հայրենի օջախի հանդեպ բանաստեղծի երգերում արծարծվում է թարմ ու բնական պատկերներով: Նա հայրենասիրության գաղափարն արտահայտելու նպատակով պոետական հյուսվածքների մեջ է ներառում ամբողջ բնությունն ու արարածները: Ահա եւ «Հավքի սերը» գողտրիկ բանաստեղծությունը: Հավքի սերն ու երգը իր ընտրած ծառն է, որովհետեւ «բույն ունի ճյուղերին ծառի»: Պարզվում է, որ հավքի երգը սովորական խոսք չէ, այլ օրհնանքն է՝ ուղղված բարու հաղթանակին, չէ՞ որ. «Այստեղ է հավքի օրը ջերմանում: Ու ծաղկող ծառի, հողի, Աշխարհի Սերը բնի մեջ ձագեր է հանում»: Ենթաբնագրային շերտեր ունեցող հաջողված պատկեր է «Զսեղմված ձեռքի համար» բանաստեղծությունը: Խոսելով ձեռքասեղմումների մասին, երգիչը շունչ ու մարմին է հաղորդում քնարական հերոսի ձեռքերին, որ «միշտ կարոտ են» մարդկանց: Ձեռքերի կարոտը անսովոր պատկեր է, բայց դրանով էլ չի բավարարվում պոետը: Նա ձեռքերի այդ կարոտի ակունքը հասցնում է դարերի խորքը, հաստատում, որ «Նրանք ձեռքերն են Հայկ Նահապետի»: Բանաստեղծը եւ վերագնահատում է անցյալը, եւ իմաստավորում ներկան, միաժամանակ ընդգծելով ենթաբնագրային մի նոր գաղափար՝ մայր ժողովրդի աշխատասիրությունը, որի հետ էլ կապված է նրա գոյատեւման առեղծվածը:

Սերը հայրենի օջախի հանդեպ բանաստեղծի երգերում հորի թույր ունի, վարդերի բույր, վերջապես հայրենիքը կանգուն պահելու երազի գույն: Եթե մի կողմից Քիրսը ուզում է բանաստեղծի «տունը լինել», ուզում է, որ նրա «ստվերն առնի ու մաքրաջրի», մյուս կողմից էլ լեռան թեւավորող ձայնը հասնում է քնարական հերոսի հոգուն, որպես պահանջ, որ իր լանջերին տնկի թթենի, նռնենի, վարի-ցանի արտ, որ լանջով իր ձին ջրելու տանի, Եվ ձին լեռանը սիրի իր նման:

Քնարական ներշնչանքը բացելով իր թեւերը, այստեղ երկխոսության է փոխվում: Տեղի է ունենում լեռան եւ զավակի ջերմ գրույցը եւ Քիրսը ծնողական խանդաղատանքով լեզու է առնում. «Երբ դու ես անցնում իմ շավիղներով, Քո Դավիթ պապը, որ վաղուց չկա, Քեզ հետ քայլում է» («Քիրս»):

Երգից-երգ բանաստեղծն ավելի է բացվում: Նա հայրենիքի լանջերից քայլում է դեպի իր սեփական տունը՝ «Սահունասարի հայացքի ներքո», ուր մանկությունն է բուրում: Ամուր է այդ տան հիմքը, որովհետեւ որձաքարից է, դրա համար էլ հպարտության զգացումով բանաստեղծը բացականչում է. «Իմ տունն այստեղ է, Իմ Դարաբաղում, Իմ տան պատերը թեւերի նման գրկել են հողը, Արմատ են ձգել, բուսնում են ասես, Ամուր է հողը իմ տան պատերով»:

Հայրենի լեռների շնչառությունը զգալով իր արյան մեջ, Վ. Հակոբյանն ամեն ինչի մեջ լսում է խորհուրդը երկրի եւ ժողովրդի եւ շշմջում է. «Ծառա եմ ծայնիդ»: Հանրահայտ երգի տողը նոր իմաստ է ստանում նաեւ քնարական հերոսի որդիական շրթերին:

Վ. Հակոբյանի գրչի տակ աստվածանում է հողը, որի համար աղոթում եւ կանաչ մոմեր է վառում անտառը եւ «շիվերի կանաչ սլացքի միջով ծառը ձգվում է դեպի... զորություն» («Սուրբ անտառը»): Բանաստեղծն իմաստավորում է քարը... միայն «տան պատի մեջ», արմատը՝ հողում, իսկ այդ ամենը՝ մարդու արարչագործության մեջ («Եթե ուզում ես»): Նա ձգտում է, որ իր երգի տողերը «արահետ դառնան լեռներ մագլցող», իսկ իր քայլերը՝ գեղեցիկ վերադարձ դեպի բալիկները: Մարդկային այս գեղեցիկ զգացումները բանաստեղծին վերջապես տանում են դեպի աշխարհը փիլիսոփայորեն ընկալելու սահմանը, որից այն կողմ իմաստուն խոհն ու խորհուրդն է: Եվ երգչի քայլերը հաստատուն են, միտքը՝ խորաթափանց, որ խոտերի ծփանք են դառնում «Ապրում», «Կարոտ», «Այսօր հյուր եմ», «Վերհուշ» եւ այլ բանաստեղծություններում:

տեղծություններում: Եվ երբ բանաստեղծը խոսում է արվեստագետի եւ կյանքի փոխհարաբերության եւ երգի քարքարոտ ու դժվարին ճանփի մասին, այդ չի նշանակում, որ նա վախենում է այդ դժվարությունից, ընդհակառակը, դրանով նա ընդգծում է իր վճռականությունը պոեզիայի խաչմերուկները հաղթահարելու եւ լուսավոր բացատ դուրս գալու ճանապարհին: «Մի կռունկ անցավ» ժողովածուն կրկին ապացուցեց, որ Վ. Հակոբյանը գնալով ավելի է զուլալվում ու խորանում իր սրտեր պարուրող ու բորբոքող երգերի մեջ:

Բանաստեղծի քնարական հերոսի սերն ու հավատը բխում են հայրենիքի եւ ժողովրդի հարուստ պատմության եւ արարող ուժի գիտակցումից: Դարերի արհավիրքներին դիմացած, արիության ու անկոտրում կամքի տեր մայր ժողովուրդն է թեւավորում երգչին: «Ես երգ չունենմ» բանաստեղծությունն արժեքավորվում է հենց այդ դիտակետից: Վ. Հակոբյանը ժխտելով իր երգի գոյությունը Ղարաբաղի մասին, միաժամանակ հաստատում է իր եւ հայրենի հողի էության միասնությունը: Բնության եւ մարդկային բոլոր բարենասնությունների թվարկումներով բանաստեղծը նշում է, որ Ղարաբաղը ծառ է իր արմատի վրա, սեր է՝ հավատի վրա, տեր՝ կարոտի վրա: Ղարաբաղի բացվող արշալույսը, մաքուր հերկը, ջուրը՝ քամված քարից, թուրը՝ կոփված դարից, հուրը՝ ելած սրտերից «Ես երգ չունենմ» բանաստեղծության թթմորն են: Արցախյան բնանկարի գեղեցիկ պատկերների միջոցով բանաստեղծն ընթերցողին է հասցնում հայրենի օջախի հավերժության գաղափարը: Եվ որքան շոշափելի է բանաստեղծության բովանդակությունը, նույնքան վարակիչ է երգչի խոսքը: Արծվաբույն Ղարաբաղը, որ սերվել է սեզ լեռներից ու սրբավայրերից, ի հեճուկս բոլոր խարդավանքների, պիտի հավերժվի, որովհետեւ ինչպես բանաստեղծն է խոստովանում.

Ղարաբաղը ելք է բացված սրտի նման,

*Ղարաբաղը երգ է, բառեր չունեն սակայն,
Իմ պապերի ծայնով միայն երգեցեք այն...²⁵*

Մայր ժողովրդի ուժի, արիության ու մարդասիրության թեման Վ. Հակոբյանի հայրենասիրական երգերի ամանցքն է կազմում: Ինչպես ինքն է հաստատում, «Հայաստանը սիրում է այնպես», որ բառեր չի գտնում խոսքերով բացվելու, լուռ մնում է «ծաղկած ծիրանենու հնազանդությամբ»: Բայց իր փոխարեն կանաչում է քարը, կարկաչում են գետերը, սիրտը աղավնու նման իջնում է հայրենի տան կտուրին: Բանաստեղծության մեկը մյուսից գեղեցիկ պատկերներում քնարական հերոսը խոստովանում է իր որդիական սերը՝ հայոց աշխարհի հանդեպ, որ հնչում է որպես պատգամ ու կտակ.

*Ես Հայաստանը սիրում եմ այնպես,
որ երբ կանգնում եմ
մայր հողի վրա,
Թվում է՝ լույս եմ,
Վեհ, հավերժական Վարդանություն եմ՝
բուսած Մայր հողից,
սերս բարձր է մատուռի նման
դռան կամարը՝ հյուսված հողի մոտ,
որ այստեղ մտնեն միայն... խոնարհված...
Ես հայրենիքը սիրում եմ այսպես...²⁶*

(«Հայաստանը»)

Հայրենասիրական երգերի շղթայում Վ. Հակոբյանի մի շարք բանաստեղծություններ աչքի են ընկնում գեղարվեստական եւ գաղափարական ծփանքների կատարելությամբ: Դրանք մեծ սիրո սրտեր պարուրող դողանջներ են, որոնցում ծիածանագույն մետաֆորներն ընդգծվում են խորքային բովանդակությամբ:

Նման երգերից են «Գյուղական պատկեր», «Ես անձրեւին ուղեկցում եմ», «Փրկություն», «Ուխտ», «Վայրի կարոտներ» եւ այլ բանաստեղծություններ: Առանց ճիգ ու ջանքի բանաստեղծը նրանցում ընթերցողին է հանձնում իր քնարական ընկալումները: Այդ երգերի գեղեցկությունը պայմանավորված է դեպի հայրենի բնությունն ու օջախը ունեցած սիրո բնական խոստովանությամբ: Բանաստեղծը լավ գիտի իր լեռնաշխարհը, նա երզը ոչ թե գրում է գրչով, այլ նկարում է վրձինով: Հետեւելով իր ավագ վարպետ գրչեղբորը՝ Հ. Սահյանին, Վ. Հակոբյանը ինքնատիպության շրջանակներում շարունակում է Մեծ Սյունիքի եղբայր Արցախի բնակարի խոսքային պատկերը: Սյունյաց աշխարհի սահյանական կտավների մոտ հյուսվում են արցախյան լեռնաշխարհի գեղեցիկ պատկերները: Աշխարհի արարման աստվածային օրերի հմայքը պահպանվել է Արցախում: Նրա կարոտներն անգամ, ըստ բանաստեղծի, վայրի են.

*Ամպի թեւին՝ թառած ծառեր,
ամպի թեւին՝ կանգնած սարեր,
ամպի թեւին՝ կորած գառներ՝*

*ամպի թեւին՝ մարած շանթեր -
այս շողերն ինձ ո՞ր են տանում: ²⁷*

(«Վայրի կարոտներ»)

Վայրի կարոտների զգացումը բանաստեղծին ուժ է ներարկում: Նրա հայրենասիրական երգերում հերոսն ու երկիրը ճակատագրով միասնական են: Հերոսը հարստացած է հայրենիքով եւ ընդհակառակը: Նրանք մի էություն են կազմում: Հայրենի լեռնաշխարհը բանաստեղծի պատկերավոր համեմատության միջոցն է, դա պարզապես աշխարհագրագույն է: Ինչի մասին էլ խոսում է բանաստեղծը, նրա խորհրդանիշները հոգեբանական

բնույթ են ստանում, գեղագիտական բանաձևերի դեր խաղում: Դոգու եւ մտքի փոխադարձ կապը գնում-հասնում է բնապատկերի հյուսվածքին: Եվ հանդերը կանաչելու ուժով են ներարկվում, դեղձենին ձորի պնկին «ծիածանում է իր ծաղկունքի ալը» («Հանդերը կանչում են»), աղբյուրը ձորում հիշում է «լեռներում ծարավ մնացած կենտ ծառի մասին», «ծառերը արմատի վրա են շարժվում», «ծառը ճամփա է ընկնում դեպի ձորը» («Պատվաստում»): Դեռ ավելին.

Առվի արծաթը հոսում է անկարգ,

- Տասու իր գոտին սարում է թողել:

Բույնը չի լքում հավքը օրոցկան,

- Աչքալուսանքն են աստղերը կախել:

Երկնքից առկախ՝ կածանների բույլ.

- Ներկա-բացակա... Քանի՞ սար չկա,

- Այն ինչ մերն է, նորից ետ կգա...²⁸

(«Նատյուրմորտ հուշերով»)

Դեռեւս «Կամուրջ» անդրանիկ գրքում **ՀՐԱՉՅԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆԸ** նուրբ քնարերգուի հայտ էր ներկայացրել: Նրա պոետական խոսքը թեւեր էր առնում Արցախին, հայրենի օջախին, հայրենակիցների ազնիվ ապրումներին նվիրված երգերի մեջ: Եվ լավն այն էր, որ հենց են գլխից Հրաչյայի սերը հայրենիքի հանդեպ վերացական չէր: Ապրելով Արցախում, թիզ առ թիզ շրջելով հարազատ լեռնաշխարհում, ծանոթանալով նրա նյութական եւ հոգեւոր մշակույթի գանձերին, աղ ու հաց կտրելով հողի մշակների հետ, բանաստեղծն ամբողջ էությանը ձուլվել է իր պապերի սուրբ օրրանին, ներշնչվել ու աշխարհի հետ խոսել նրա անու-

նից, ահա թե ինչու Յ.Բեգլարյանի պոեզիայի առյուծի բաժինը նրա հայրենասիրական մտորումներն են՝ ջերմ ու անմիջական, կենսաթրթիռ ու առինքնող: Նրա «Արցախ-Նամե» ստվարածավալ ընտրանին մեր դիտարկումի լավագույն վկայությունն է:

Պետք է ընդգծել, որ Յ. Բեգլարյանը բնության գիտակ ու սիրահար է: Նրա բանաստեղծությունների հենքը բնության եւ մարդու փոխադարձ կապն է: Նրա երգերում սարը հերոս մարդու այլաբերությունն է, աղբյուրը՝ հողի մշակի ոգեղենության կարկաչը: Լեռն ու որդին կանգնելով դեմ-դիմաց, միաժամանակ ապրում են միմյանց գրկի մեջ: Իր լեռներից նայելով կորսված հայրենի հորիզոններին՝ Քուռ գետից մինչեւ Արաքս, բանաստեղծը չի ծալվում մեջքից, ծնկաչոք չի իջնում կորուստների ու կարոտների առջեւ, ընդհակառակը, չարից ու ավազակից վրեժ է լուծում իր լեռնաշխարհի հանդեպ ունեցած հպարտ ու անմնացող սիրով, նրանից ստացած վեհությամբ ու թռիչքներով, որ ժառանգել է խիզախ պապերից.

*Մի օր հարցրի պապիս ծերացած.
- Թե քաջ են եղել նախնիները մեր
Էլ ինչո՞ւ անձիր դաշտերը թողած,
Լեռների մեջ են շինել ամրոցներ:*

*Քթի տակ ժպտաց պապիկս բարի,
Հայոց դարավոր վիշտը աչքերում,
Ու պատասխանեց նա իմաստալի.
- Արծիվները միշտ բարձունք են սիրում:²⁹*

(«Պատասխան»)

Յ. Բեգլարյանի հայրենասիրական զգացումները սերտորեն կապված են արցախյան սարերի ու քարափների, աղբյուրների

ու ձորերի, մանկության ոտնահետքերի ու սիրո առաջին շշուկների հետ:

Մեր ժողովրդի հոգու ամրությունն ու վեհությունը, դարերի քմահաճույքների հանդեպ նրա տարած հաղթանակը, գրին ու երգին ապավինելու նրա իմաստությունը, հավերժության հետ քարերի լեզվով խոսելու նրա անզուգական հմտությունը շնչում ու բաբախում են Հ.Բեգլարյանի հայրենասիրական երգերում: Այդ բարեմասնությունների ընդգծումը մեր պատմության առավելությունն ապացուցելու կռվան չէ, այլ ներկան կերտելու եւ դեպի ասպզան քայլելու ազդակ, որ արտահայտվում է բանաստեղծական անմիջականությամբ ու ազգային արժանապատվության զգացումով: Արցախը՝ հայ ժողովրդի արարչագործ ոգու եւ հրաշագործ ձեռքի այդ առհավատչյան, Հ.Բեգլարյանի երգերում խոսում է հայ լեզվով, հայկական վավերագրությամբ.

*Այստեղ ամեն քար
Քարե մատյան է,
Քարե պատմություն,
Որ գրել են մեր
Խելոք պապերը:³⁰*

(«Ղարաբաղ»)

Անդրադառնալով հայ-Արցախի անցյալին, պատմական ճակատագրին, հպարտանալով նրանով, բանաստեղծը միաժամանակ ձգտում է գտնել հայրենի օջախը հավերժացնող գաղտնիքը եւ գտնում է, չէ՞ որ ինքը այն ժողովրդի զավակն է, որ արիավիրքներին ու կորուստներին հակադրել է կառուցելու, ստեղծագործելու իր կամքը: Հետաքրքիրն այն է, որ բանաստեղծը երբեք չի շրջանցել իր հուզաշխարհը բորբոք պահող սահմանները, մնացել է քնարական իր զգացումների շրջանակներում, արտահայտել է աշխարհի եւ կյանքի հանդեպ եղած իր ինքնաբերական ընկալումները եւ

ի հասել հաջողության:

Բանաստեղծի սերը հայրենի օջախի հանդեպ սահմաններ չի ճանաչում: Կաղնու արմատների պես կառչած իր ավանդական լեռներին, նրա քնարական հերոսը ապրում է միայն անձնուրաց սիրով: Բանաստեղծություններում նա քչախոս է: Մի քանի տողերում կարողանում է խոսքը համեմել ժողովրդական կենսափորձից ծնված իմաստությամբ: Նման դեպքում նրա հայրենասիրական երգը հնչում է որպես խոհ ու խորհուրդ՝ հայացքը միշտ հայրենի հողին, որից բխում եւ որին փարվում է նրա սրտաբուխ սերը: Ակադեմիկոս Ս. Սարինյանը նկատել է. «Ինչ որ տարերային սկիզբ ունի Բեզլարյանի պոետական նկարագիրը, ենթագիտակցականն այնքան ինքնաբավ է, որ կարծես օտարվում է բանաստեղծությունը, քանզի կա բացարձակ մի եզերք, որ ավելի իմաստավոր է, քան բանաստեղծությունը: Այդ եզերքը Արցախականն է՝ որպես գաղափար, որպես գեղագիտական իդեալ, եւ որպես տիեզերական արարչություն... Եվ մի հարցրեք թե ինչ են նա եւ իր պատմությունը, դարավոր կաղնին, Քիրսն ու Մռովը, Կարկառն ու Տրտուն, Ամարասն ու Քանձասարը, մագաղաթյա մատյաններն ու Դադիվանքի խաչքարերը, Ջրաբերդն ու Տիգրանակերտը... հավերժական մի երկիր»:³¹

Անձնավորելով հող հայրենին, բանաստեղծն ապրելու, գոյատևելու ամենագորեղ օրինակը տեսնում է հողի մեջ: Ըստ նրա հողը բարի է՝ եթե բարի է նաեւ նրա խնամողը: Հողը հայրենիք է կոչվում եւ հավերժվում է նրան մատուցված սիրով ու գորովանքով: Հողը չի խաբում խնամողին, եթե խնամողը չի խաբում, այս առումով Հ. Բեզլարյանը մայր հողի խնկարկուն է, նրա մշակն ու տերը: Նրա խղճի ու հոգու երգիչը, այդ ապրումները երգ դարձնելու համար նա իրեն պատեպատ չի խփում, ասելիքը հրամցնում է ավանդական պոետական ձեւի մեջ: Այստեղ նա իր ուսուցչի՝ Հ. Սահյանի օրինակով հայրենիք երգելով ձգտում է ստեղծել իր ժամանակակցի դիմանկարը: Արցախցուն փառաբանելն ազգային ար-

Ժամապատվության դրսեւորում է դառնում: Բանաստեղծի համար արցախցին աշխատասեր է, հյուրասեր, բարի, խիզախ, մշակ է ու գիտնական, զորավար եւ անձնուրաց ընկեր: Վկան՝ «Ղարաբաղցին» բանաստեղծությունը, որ երգ դարձրեց կոմպոզիտոր Ալ. Յեքիմյանը՝ նոր թելեր ընծայելով նրան: Այս երեւույթը խոսում է այն մասին, որ Զ. Բեգլարյանի բանաստեղծություններն աչքի են ընկնում երաժշտականությամբ, ռիթմի հնչեղությամբ, անմիջակա-
նությամբ: Բերենք մի օրինակ.

*Այս սրբատաշ քարերի,
Անմաշ, անքաշ քարերի,
Խաղող ու նուռ քարերի,
Խոսող ու լուռ քարերի
Համար ենք կռվել:*

*Ա՛խ, այս խաչքար քարերի,
Խաչված, խաչբառ քարերի,
Մտքի քանքար քարերի,
Հոգու բարբառ քարերի
Համար ենք կռվել:*

*Ա՛խ, այս անշունչ քարերի,
Հոգու տրտունջ քարերի,
Միշտ զուսպ ու լուրջ քարերի,
Տուն ու կամուրջ քարերի,
Մեկ էլ բոլոր դարերի
Համար ենք կռվել:³²*

(«Այս սրբատաշ քարերի»)

Զ. Բեգլարյանը պատմությունը դիտում է որպես ժառանգա-

փոխության անընդհատ ընթացք: Այս առումով նրա պոեզիան ինքնազննման ու ինքնահաստատման համոզիչ խոսք է: Բանաստեղծի քնարական հերոսը կարողանում է տեսնել ինքն իրեն՝ ավանդական եւ նորի միասնության մեջ: Անցյալը նրա համար թանգարանային մտուշ չէ: Այն ապրում է այսօրվա մեջ: Ծիածաններ են անթեղված հուշ ու հիշատակ դարձած պապերի պատգամներում, որոնք շոշափելի են, անհրաժեշտ եւ երախտիքի արժանի.

*Արեւներ են քանդակել
Մեր պապերը քարերին,
Քանդակել են ու թողել
Գալիք բոլոր դարերին:
Ա՛յս, լույս դառան ձեր հոգին,
Արեւապաշտ մեր պապեր,
Որ հավատով ձեր անգին
Դուք մեզ էլ եք վարակել:՝³⁹*

(«Արեւներ են քանդակել»)

Այսպես, հողի եւ մարդու, պատմության եւ ներկայի, պապերի եւ սերունդների փոխադարձ կապի միջից բանաստեղծն ընտրում է չխամրող այն գույները, որոնք միասնության մեջ որակվում են որպես սեր՝ հայրենիքի հանդեպ: Տեղն է նշել, որ հողի եւ նրա մշակի մասին երգերը գերակշռում են ոչ միայն Զ. Բեզլարյանի, այլև Արցախի գրական ջոկատի մյուս բանաստեղծների հունձքի մեջ: Դա բացատրվում է նրանով, որ Արցախ-Ղարաբաղը քնքույշ մոր նման ու քրտնաթոր հոր օրինակով առաջին հերթին իր զավակներին սովորեցրել է ժողովուրդ պահող հողի լեզուն: Ուստի յուրաքանչյուր ղարաբաղցի հայրենասիրական իր պարտքն է համարում սերունդների հանդեպ պարզերես մնալ այգի մշակելով, հող հերկելով, ծառ տնկելով, բերք ու բարիք ա-

րարելով: Արցախի բանաստեղծն էլ որպես ակտիվ մասնակիցն այդ վեհ ու ավանդական գործընթացի, հորինում է իր սրտաբուխ երգը մայր ժողովրդի այդ պատվաբեր բարեմասնությունների մասին, ինչպես նաև ցավում, որ Խորհրդային 70 տարիների ընթացքում Ադրբեջանի ղեկավար շրջանները վարել են Արցախը հայաթափ անելու քաղաքականություն: Այդ երեւույթի ծնունդ են Զ. Բեգլարյանի տազնապած տողերը.

*Լեռներս ծարա՛վ, ծարա՛վ,
Գետերս, ո՞ւր եք գնում,
Լեռներում կարկաչելով,
Դաշտերում լուռ եք գնում:
... Խմում ու չեն կշտանում
Ծովերը խոր ու անտակ,
Ա՛խ, այդպես խենթ ու խելառ
Գետերս, ո՞ւր եք գնում:՝³⁴*

(«Գետերս, ո՞ւր եք գնում»)

Զ.Բեգլարյանի հայրենասիրական երգերում ժողովրդի եւ հայրենիքի պատկերը միաձույլ են: Առանց ժողովրդի նա չի պատկերացնում հայրենիքը: Նրա քնարական հերոսը մերթ հմայվում է պապի պես հոգնած ջրաղացով եւ ցավում, որ այն մոռացվել է («Ջրաղացը»), մերթ հպարտանում Քիրսի ու Մռովի, Ջրաբերդի ու Թարթառի գեղեցկությամբ ու վեհությամբ («Արցախ»), մերթ զայրանում ու ավստում, որ ոմանք թողնում են սրբացած ավանդական օջախները եւ չվում օտար ավեր («Ես ո՞ւմ թողնեմ»): Բանաստեղծը միաժամանակ ընդգծում է հայրենի տան ապրեցնող կարոտն ու քաղցրությունը.

*Շենացել է մեր տունը հին,
Դուռը էլ փակ չէ,*

*Մորս թողած բանալին
Էլ քարի տակ չէ:
Գնամ նորից ու թող ծաղկի
Հայրենի տունս,
Նա ինձ կտա վաղուց կորած
Հանգիստս, քունս: ³⁵*
(«Մեր տունը»)

Հ. Բեգլարյանի քնարական հերոսի հոգու խորքերում Ամարասի եւ Գանձասարի զանգերն են հնչում, նրա սրտի վրա են քանդակված մաշտոցյան գրերը: Ահա, թե ինչու հաճախ խոր թախիժ է ապրում, երբ տեսնում է հայոց միջնադարյան ճարտարապետության խոսուն կոթողները մոռացված ու կիսավեր: Դահլիճանքին ծնված երգի տողերն այս մասին են խոսում.

*Մեռնում են քարերը
Այս հին տաճարում,
Օգնությո՛ւն չկա,*

*Սուրբ ավազանում
Կաթոցի ջուրն է
Հիմա լեռնանում,
Օգնությո՛ւն չկա... ³⁶*
(«Դահլիճանքում»)

Այս զգացումից էլ ծնվեցին բանաստեղծի արդար ընդվզումը, ազգային ինքնորոշման իրավունքը ընդգծող հայրենասիրական երգերը:

1959 թ. լույս տեսավ *ՍՈՎՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ* «Կարկաչ» խորագրով առաջին գիրքը: Բանաստեղծի մուտքն առանձին գրախոսություններով ողջունեցին Ն. Ջարյանը, Մ.Դավթյանը, Ա.Սողոմոնյանը, Ժ.Անդրյանը եւ ուրիշներ:

Հռչակավոր գրող Ն.Ջարյանը «Բարեխոստում բողբոջներ» ընդհանրացնող հոդվածում նշելով երիտասարդ բանաստեղծների հայրենասիրական ազնիվ ու նվիրական զգացումները, ընդգծել է. «Ղարաբաղն իր բարձրաբերձ լեռներով եւ անդնդախոր ձորերով, իր փարթամ անտառներով ու արագավազ գետերով, իր քաջարի, ազատաբաղձ, ազատասեր եւ միաժամանակ ավանդապահ ժողովրդով միշտ էլ եղել է հայ բանաստեղծների ոգեւորության աղբյուր՝ սկսած Լեւոն Աթաբեկյանից մինչեւ Աշոտ Գրաշի, Ղարաբաղն իր բարձրագագաթ աթոռն ունի նաեւ մեր երիտասարդ բանաստեղծների սրտում...

Ես կուզեի ընթերցողի ուշադրությանը հանձնել Սոկրատ Խանյանի հետեւյալ քառյակը, որ միանգամայն ճշմարտացի է եւ հուզիչ.

*Ղարաբաղ իմ, փոքր ես, սակայն
Մոր փոքրությանն ո՞վ է նայում,*

*Ո՞ր հերոսներ ծնող մայրն է,
Որ աշխարհին չի հմայում:³⁷*

Ա.Խանյանի առաջին ժողովածուում զետեղված բանաստեղծությունների առյուծի բաժինը հայրենասիրական երգերն էին: Այդ մոտիվը գնալով նոր երանգներ ստացավ բանաստեղծի հաջորդ գրքերում: «Բարեկամություն» երկրորդ գրքի առիթով գրախոսությամբ հանդես եկավ հայտնի բանաստեղծ Մ. Կորյունը, որտեղ նշեց. «Ո՞րն է Ա.Խանյանի բանաստեղծությունների դրականը եւ գրավականը: Հեղինակը ցուցաբերել է անսեթեւեթ,

Կարգ ու անկեղծ գրելու անժխտելի կարողություն: Երբ ասելիք կա, նա կարողանում է գտնել արտահայտչական դիպուկ ձևեր եւ ցանկացած տրամադրությամբ վարակել ընթերցողին: Հուզող բանաստեղծությունների քանակը քիչ չէ՝ «Սիրտ», «Իմ սերնդի խոսքը», «Մորս տենչը», «Թե հարցնեք», «Այնքան եմ հիմա քեզ սիրում» եւ այլն: Որքա՛ն լավ է բնութագրում ազնիվ, ամխարդախ, ստեղծագործող մարդու սիրտը.

*Թե չերագեիր, չխիզախեիր,
Մնայիր քո մեջ ամփոփված ու բիրտ,
Չկամրջեիր երկիրն աստղերին,
Արդյոք այդ ժա՞մ էլ կկոչվեիր սիրտ:*

Ս.Խանյանը սյուժետային երկեր ստեղծելու ձիրքով է օժտված եւ այն ժանրի մեջ արտացոլում է իր անժխտելի կարողությունը:³⁸

Այնուհետեւ իրար հետեւից լույս տեսան Ս.Խանյանի երրորդ՝ «Սիրտս ձեզ հետ է», ապա չորրորդ՝ «Արեւսար» խորագրերով գրքերը: Այդ ժողովածուների մասին իրենց դրվատանքի խոսքն ասացին հռչակավոր արձակագիր Ս.Արմենը, գրականագետ Հ.Սերոբյանը: Նրանք նկատեցին բանաստեղծի հասունացումն ու ձեռքբերումները: Անդրադառնալով բանաստեղծի հայրենասիրական երգերին, Հ. Սերոբյանը գրեց. «Խանյանը հուզաթաթավ, գունեղ պատկերել է հայրենի բնաշխարհի թովիչ գեղեցկությունները, նրա մարդկանց հերոսական գործերը, օտար բռնակալների դեմ մահու եւ կենաց գոտեմարտում օջախի ծուխը, մանկան օրորոցը, գիրն ու պատմությունը պաշտպանելու համար: Այդ ամենի նկատմամբ բանաստեղծի անհուն սերն ու նվիրվածությունն արտահայտվել-պատկերվել է մերթ որպես ժայռից ժայռ գահավիժող փրփրաբաշ գետ, խոսկան առու, մերթ ճամփի եզրին թեքված ուռի, շնկշնկան քամուց օրորվող հազար

անուն, հազար բույր ունեցող ծաղիկ, որ Շիրազի վարդաստանում չկա, մերթ գյուղ-քաղաքով, մարդկանց սրտով ալիք-ալիք բարձրացած, մինչև Արեւսար հասած կոմիտասյան երգի դուրանջ: Հայրենի տան ու հայրենիքի ընդհանրական պատկերն է գեղարվեստորեն տվել Խանյանը՝ ցանկանալով շեշտել այն խոր միտքը, որ տունն ու օջախն է հայրենիքի հիմքը, որ առանց հայրենիքի չկա ընտանիք, առանց այդ երկուսի չկա ոչ կյանք, ոչ երջանկություն:³⁹

Վերլուծելով Խանյանի բանաստեղծական շարքերը, Հ.Սերոբյանն ավելացրել է. «Իր հայրենի լեռնաշխարհին՝ արժիվների բույն Ղարաբաղին շատ անգամ է անդրադարձել Խանյանը՝ գրախոսվող գրքում գետեղելով բանաստեղծությունների մի ամբողջ փունջ «Իմ հայրենի լեռնաշխարհում» խորագրով: Նա որդիական խորունկ սիրով խոսք է բացել հավերժ դալարուն Ուխտաձորի, զմրուխտ հազած Արեւսարի, «Կռունկ», «Երազ» երգող քաղցրալուր աղբյուրների մասին, լիրիկական շնչով, խորունկ սիրով համոզելով իր ընթերցողին»:⁴⁰ Իր այս կարծիքը հաստատելու նպատակով Հ.Սերոբյանը գրախոսության մեջ ամբողջությամբ բերել է Ս.Խանյանի «Երեւի մի օր» բանաստեղծությունը.

*Արեւսար եմ բարձրացել՝ անտառ է շուրջս,
Աղբյուրները երգում են քաղցրալուր, բարի,
Որ համերգն այդ լավ լսեմ՝ պահում եմ շունչս
Ու նստում եմ կածանից կախված մի քարի:
Աղբյուրներից մեկն ասես, «Երազ» է երգում,
Մեկը երգում է «Կռունկ», մեկը՝ «Յար արի»,
Այդ երգերից հմայված իրար են թեքվում
Ու ծափ զարկում հիացքով ծառերն անտառի:
Ես քարացած որսում եմ ձայները բոլոր,
Ասես լինեմ կախարդիչ, հեքիաթ աշխարհում,
Մինչև երգեր գրելը, երեւի մի օր*

Կոմիտասը եղել է մեր Արեւսարում: ⁴¹

Հ.Սերոբյանը անդրադարձել է նաեւ Ս.Խանյանի «Ուխտաձոր» լեզենդին: Նա նկատել է այս ստեղծագործության թե՛ հայրենասիրական պաթոսը եւ թե՛ գեղարվեստորեն պատկերված այն առողջ գաղափարը, ըստ որի, ժողովուրդն անմահ է, երբ պաշտպանում ու պահպանում է հայրենիքը: «Ուխտաձոր» լեզենդում նկարագրված է մոնղոլական արշավանքների ժամանակ արցախցիների մղած հերոսական պայքարը: Ջոհված հայրենասերների պատվին պատմական Դիզակի անտառապատ վայրերից մեկն էլ հենց կոչվել է Ուխտաձոր: Այդ անունն է կրում նաեւ Հադրութի շրջանի գյուղերից մեկը, որ մի ժամանակ կոչվում էր Էդիլու:

Գրականագետ Ա.Աթայանը Ս.Խանյանի պոեզիային նվիրած գրքում նկատել է. ««Արեւսար» գրքում ակնբախ է Ս.Խանյանի կուտակումը կենսափորձի հաստատման իմաստով: Նա օրերի հետ քայլում է համընթաց, նրա ապրումների, խոհերի, ներշնչանքի հիմնական լեյտմոտիվը հայրենասիրությունն է»: ⁴²

1972 թ. Ս.Խանյանը հրատարակել է հաջորդ «Լեռների երգը» ժողովածուն: Գրախոսելով գիրքը, գրականագետ Դ.Գասպարյանը ընդգծեց. «Ս.Խանյանի պոեզիայում հայրենիքը եւ քնարական հերոսը հանդես են գալիս միաձույլ, ոչ իրարից մեկուսացած: Բանաստեղծի մոտ հայրենիք հասկացությունը հաճախ բացահայտվում է հայրենի եզերքի նկարագրով: Բնակարն այս դեպքում դառնում է հայրենասիրական մղումների դրսևորման, նրանց պատկերման միջոց»: ⁴³

Ս. Խանյանը հայրենասիրական երգերն այդ ժողովածուում տեղավորել է «Աշխարհն իմ հոգում» շարքում: Բանաստեղծը «Աստղերին հասած լեռների ծնունդ» տողով սկսվող երգում իրեն համարում է լեռների զավակ, որ սնունդ է առել այդ սարերից եւ դարձել «առողջ ու բարեբեր մի հունդ»: Դեռ ավելին: Բա-

Մաստեղծն իր հայրենի եզերքին է ընծայում երգը եւ նրա անու-
նով խոսում աշխարհի հետ.

*Քեզնով եմ այսօր փարվել աշխարհին,
Նվիրվել լուսե քո ճանապարհին,
Սրտիս պես ծուլված քո մեծ պայքարին,
Երգս քեզ լինի, հայրենի երկիր:*

Ս.Խանյանն իր եւ իր երկրի միջեւ տարբերիչ գիծ չի տես-
նում: Երախտագետ որդու համար անչափ թանկ է մոր կյանքը,
ինչպես նաեւ հայրենիքի պատիվը: Նրա քնարական հերոսը
հայրենիքի ճակատագրի կողոճն է, նրա զինվորյալը.

*Ես հունդ եմ՝
Նետված քո հերկերի մեջ:
Թե քո հերկերը թռչնեն երաշտից,
Կչորանամ ես,
Ես շող եմ՝
Չուլված արեւածագիդ պայծառ վարսերին,
Թե սեւ ամպերը հայացքդ ծածկեն,
Կմթնեն եւ ես:՝*

Քնարական հերոսի եւ հայրենիքի միասնության պատկերն
ենք տեսնում նաեւ բանաստեղծի «Ես դարաբաղյան լեռների որ-
դի», «Լանջերդ կանաչ», «Հայաստան», «Կաղնի» եւ այլ երգե-
րում: Բանաստեղծ Վ.Կարենցն այդ երեւոյթի նկատմամբ արտա-
հայտել է իր կարծիքը. «Այն բոլոր բանաստեղծությունների մեջ,
ուր Սոկրատ Խանյանը խոսք է ուղղում իր աշխարհին, այդ աշ-
խարհը դառնում է մեր աշխարհը»:⁴⁵

Հայրենասիրության մասին խոսքը Ս.Խանյանի մոտ դառնում
է երանգների մի աշխարհ: Բանաստեղծը գրքից գիրք դիմել է
տարբեր միջոցների, երեւոյթի իմաստավորման նոր հնարանքնե-

րի: Այս տեսանկյունից հետաքրքիր են նրա «Ապասում ենք դեռ», «Լեռնային դողանքներ» ժողովածուները: Ս.Խանյանի հայրենասիրական երգերի մեծ մասը կարոտի եւ նվիրումի արտահայտություններ են: Մի դեպքում՝ նա հիշում է Մեծ հայրենականում զոհված ավագ եղբորը՝ բանաստեղծ Սուրեն Խանյանին՝ ընդգծելով հայրենիքի փրկության գործում նրա անձնուրացությունը, մյուս դեպքում խոսքն ուղղում հայրենի եզերքին, հայրական օջախին եւ խոստովանում.

*Ոչ մի անկյուն աշխարհում
Երազիս մեջ, արթմնի,
Այնպես կարոտ չի ծնում,
Ինչպես գյուղն իմ հայրենի: ⁴⁶*

Ընդհանրապես, Ս. Խանյանի հայրենասիրական երգերը քնարական հերոսի եւ հայրենի հողի ամխախտ դաշնության արտահայտություններ են: Նրանցում թրթռում է հայրենակցական մի զգացում: Այս մաներան նկատելի է «Պատկեր», «Իմ Լեռնաշխարհ», «Հայրենի օջախ», «Զրույց», «Հողը» եւ այլ գործերում: Նրանցում, ասես, բացահայտվում է օջախի եւ մարդու միասնության առեղծվածը.

*Վառարանի ծուխը պապենական մեր տան
Գալարվում է դանդաղ, թելում դեպի երկինք,
Այդ ասել է՝ այստեղ առույգ մի գերդաստան
Հորինում է ոսկի հեքիաթն իր կյանքի:
Վառարանի ծուխը պապենական մեր տան
Ուլունքներ է դառնում, որ աստղերից կախվի.
Այդ ասել է՝ պապիս երազները պայծառ
Դեռ ապրում են՝ դարձած շունչը մեր օջախի:
Այդ ասել է՝ տատիս բարի խոսքն է ապրում,*

*Չորս խիղճը մաքուր ու քնքշանքն իմ մոր,
Այդ ասել է, որ մեր կյանքի ծառն է շրշում՝
Արմատներով իր հին ու ճյուղերով իր նոր: 47*
(«Վառարանի ծուխը»)

1980-1981 թթ. լույս տեսան Ս. Խանյանի «Քո անունից», «Վանաչ ծփանք» ժողովածուները, եւ մամուլն ասաց իր դրվատանքի խոսքը:

Ականավոր բանաստեղծ Գ. Գաբրիելյանը տպագրեց գրախոսություն՝ «Երկու նվեր» խորագրով:

Նա գրեց. «Ս. Խանյանի այս երգերը հողաբույր են, քաղաքացիական պաթոսի լիրիկական արտահայտություններ, հայրենասիրության ընդգծված թրթիռներ, բարության ու լույսի քնքշանքներ, անձնուրաց սիրո նվագներ»: 48

Ս. Խանյանը «Քո անունից» գրքի առաջին էջում գետեղել է «Արեւսար» բանաստեղծությունը: Այստեղ քնարական հերոսի հայրենասիրությունը բացահայտվում է բնության իմաստավորմամբ եւ անձնավորմամբ: Սարն այստեղ ծնող է, որ տարիներ առաջ փայփայել ու սնել է իր զավակին: Երախտագիտության զգացումով բանաստեղծ-որդին դիմում է նրան.

*Բարձունքներս պահած խորքում
Իմ լեզենդ ու կյանք.
Արցունքներս առած հոգում
Իմ թախժոտ բերկրանք:
Քանի՜ անգամ մեծացար ու
Մանկացար ինձ հետ,
Մոր հրճվանք ու համբերություն,
Արեւսար իմ սեզ: 49*

Բանաստեղծական այս զգացումի ու պատկերավորման

Քարմ հնարանքի միջոցով Ս.Խանյանը «հայրենի եզերքի ճակատագրի հանդեպ ունեցած տագնապն արտահայտում է ինքնախոստովանանքի միջոցով: Հայրենիքի ճակատագրի մեջ կոնկրետ ու առարկայական թափանցման շնորհիվ նա ցավի եւ սիրո խոսք է ասում.

*Ամպերը զարմվեցին երկնքում՝
 Իմ հոգում կայծակը շողաց,
 Շառաչներ հնչեցին ընդերքում,
 Երկրի տեղ իմ սիրտը դողաց:
 Գետերը դուրս եկան ափերից,
 Ջրածածկ հույզերս եղան,
 Անտառներ խարվեցին ծափերից,
 Հողածածկ հույսերս եղան:
 Աշխարհը կրծքիս տակ առել,
 Դարձել եմ եռացող տիեզերք...
 Ակյունս կարող է քնե՛լ,
 Արյո՛ւնս չի քնում երբեք:⁵⁰*

(«Կրծքիս տակ»)

Տեղին է նկատել գրականագետը. «Ս. Խանյանը հայրենասիրական իր խոհերն արտահայտելու թարմ ու նուրբ երանգներ է գտել, բանաստեղծական պատկերն ու ենթատեքստն ինքնաբուխ են եւ հավատում ես, որ դու ինքդ էլ այլ կերպ չես մտածի ու չես արտահայտվի: Որպես որդի («Որդիական») դիմելով հայրենի երկրին՝ բանաստեղծը համեմատությունների պլանդական ձևից հեռանում է, հակադրության հետաքրքիր պրիոմով հաստատում որդիական սիրո անսպառ ու անհատնում ծփանքը հայրենի հողի՝ մարդուն մարդ պահողի հանդեպ»: ⁵¹

Որպես իր կարծիքի հաստատում, գրականագետը բերում է «Որդիական» բանաստեղծությունից մի հատված.

*Իմ արմատները սրտիդ խորքում են,
Բայց ոչ կաղնու պես, կաղնին ի՞նչ է որ,
Ես որդին եմ քո:
Իմ թևերը քեզ փայում են, շոյում,
Բայց ոչ ճյուղի պես, ճյուղը ի՞նչ է որ,
Ես որդին եմ քո:⁵²*

Հայրենիքին նվիրված երգերում Ա.Խանյանի նախընտրած հնարանքներից մեկը երկրի անձնավորումն է: Նա զրուցում է հայրենիքի հետ՝ ինչպես որդին՝ մոր:

Այստեղ կարելի էր ասել, որ հողի, սերնդի եւ բնության, ներկայի եւ ապագայի փոխհարաբերության կռվանները. նման դեպքերում ընդգծվում է նաեւ երգի ենթաբնագրային իմաստը.

*Ժայռը թեքվել առվի վրա
Ու կարկաչն է լսում անվերջ,
Առուն կարծես թռռն է նրա,
Թռվում է օրոցքի մեջ:
Ի՞նչ հրաշք է ծնված այստեղ*

*Մայր բնության անտես ձեռքով,
Տեսեք ո՞նց են փարվել իրար
Պապն ու թռռը՝ հողի երգով:⁵³*

(«Ժայռը»)

Բանաստեղծը հաստատում է այն միտքը, որ հայրենիքը եւ քաղաքացին պայմանավորված են միմյանցով եւ այդ գաղափարն արտահայտելու համար որոնում ու ձգտում է հետաքրքիր պատկերներ: Նման հյուսվածքներից են «Օրորել ես ինձ քո

իրով», «Հայրական օջախ», «Քո բորբոքուն արեւի դեմ», «Դու մի անտառ , ես՝ մի ճամփա» եւ այլ բանաստեղծություններ:

Ս.Խանյանի սերը հայրենի Ղարաբաղի հանդեպ ծիածանի երանգներ ունի: Այդ սերը ե՛ւ ցավ է, ե՛ւ տազնապ, ե՛ւ հպարտություն: Ղարաբաղն ամբողջությամբ մի անձեռակերտ բնապատկեր է Խանյանի պոեզիայում:

Նման երգերում ոչ միայն հայրենիքի գեղեցկություններն են ընդգծված, այլեւ ժողովրդի դարավոր ավանդույթները, սովորություններն ու կենցաղը:

«Քո անունից» գրքի «Ղարաբաղյան նվագներ» շարքն արժանացել է ե՛ւ ընթերցողների, ե՛ւ գրականագետների ուշադրությանը: Քսաներկու երգերից կազմված այդ շարքը քնարական պոեմի արժեք ունի: Թեմայի եւ արտահայտման ոճային ինքնատիպ միջոցներով բանաստեղծը ստեղծում է արցախյան կոլորիտ եւ զրույցի թրթռներով խոստովանում.

*Իմ արյան մեջ ես, ես էլ քո արյան,
Մեր միջեւ չկան փակված դուռ-դարպաս,
Ես իմ անունն ու գույնը կունենամ,
Քանի աշխարհում ծփում ես ու կաս: ⁵⁴*

(«Ձրույց»)

«Ղարաբաղյան նվագներում» մետաֆորներ են Թարթառն ու Խաչենը, Մռովն ու Քիրսը, ինչպես նաեւ թթենին,

այն ժառը, որ «իր տիրոջը սիրում է ջերմ, քաղցր պտուղներ բաժանում բոլորին, սակայն՝

*Չի պահանջում. նվիրում է
Ու գոհ մնում արածով,*

*Միայն մարդն է ցնծում այդպես
Որդիներին տվածով: ⁵⁵*

(«Թթենին»)

«Ղարաբաղյան շարքում» անձնավորված են ամպերը, արտերը, ծառերը: Նրանում բնութագրական է արելը: Արեն այստեղ միայն մետաֆոր չէ, այլև կենսական լիցք: «Արելը» բանաստեղծության մեջ միեւնույն զուգահեռականի վրա են դրված ժողովրդի պատմությունը, ճակատագիրը, բնավորությունը, հպարտությունը: Արցախի ամեն մի սար արելի համար ոսկե գահ է, այստեղ «Սարերը արելին թել-թիկունք, Արելը՝ սարերին սիրող մայր է»: Ասելիքն իր կիզակետին է հասնում բանաստեղծության ընդհանրացման մեջ.

*Այդպես են մեզ մոտ սարերը,
Արելի սիրով են ջրդեղված,
Թե պատռեք սարերի սրտերը,
Արելներ կտեսնեք անթեղված: ⁵⁶*

(«Արելը»)

«Քո անունից» գրքի մեջ ծավալուն բաժինը Խանյանի խոհափիլիսոփայական քառյակներն են, որտեղ ընդգծված մի համաձուլվածք են կազմում հայրենասիրական երգերը, ուր բանաստեղծը բնութագրում է իր քնարական հերոսին.

*Երգիչ եմ՝ երգին փարված,
Մշակ եմ՝ հերկին փարված,
Երգ ու հող մեկ են իմ մեջ,
Գալիքի հեւքին փարված: ⁵⁷*

Բանաստեղծի քնարական հերոսը հայրենասիրության իր

ընկալումն ունի: Նա ասում է, որ երկրի ու ժողովրդի ճանապարհին միշտ էլ կարելի է հերոսանալ: Դա վերացական հասկացությունն է, այլ՝ աշխարհը եւ մարդուն գեղեցկացնող կոնկրետ արարք.

*Մի ծառ տնկիր, տաշիր մի քար, հերոսությունն այդ է, որ կա,
եղիր բարձր, եղիր արդար, հերոսությունն այդ է, որ կա:
Ու թե հանկարծ հողմեր շաչեն, երկիրը քեզ մարտի կանչի,
Նրա ցավը քաշիր ու տար, հերոսությունն այդ է, որ կա: ⁵⁸*

«Կանաչ ծփանք» ժողովածուն աչքի է ընկնում հայրենապատումի նոր թրթիռներով: Այստեղ էլ երկրի եւ բանաստեղծի միասնությունն է ընդգծված: Ինչպես խորհում է քնարական հերոսը, առանց այդ միասնության չի հարատեւի ոչ երկիրը, ոչ քաղաքացին: Դիմելով հայրենի երկրին, նա ընդգծում է.

*Քո անունը իմ անունն է,
Քո պատիվը՝ պատիվս թանկ,
Կյանքը ուր էլ ինձ տանում է,
Ջերմանում եմ քո շնչով տաք:*

*Ես քեզանով կանաչում եմ,
Ինձ քեզանով ճանաչում եմ,
Այնպես ապրեմ, իմ պատճառով
Երբեք չասես՝ անաչում եմ: ⁵⁹*

(«Քո անունով»)

1990-1991 թթ. լույս տեսան Ս. Խանյանի «Կարոտի կրակներ» եւ «Արցախյան դողանջներ» ընտրանիները: Բանասերհրապարակախոս Վ. Աթանեսյանն իր «Աստղալույսի կարոտով» գրախոսականում նշեց. «Ս.Խանյանի «Կարոտի կրակներ» ժո-

ղրվածուն շատ ներդաշնակ է հայ բանաստեղծության հոլովույթին: Արցախահայ գրականությունը կարողացել է բոլոր փորձություններից անաղարտ պահել ազգային դիմագիծը»: ⁶⁰ Հողվածագիրը որպես հաջորդ օրինակ բերում է բանաստեղծի հետեւյալ տողերը.

*Արեւը ելնում է Արաքսից,
Լվացվում Թարթառի ջրերում,
Ստորակ է հյուսում իր վարսից,
Չափ գցում իր ծին սարերում:
Սարեր են, զիգզագ են ճամփեքը,
Ճամփեքը՝ կախված երկնքից:*

Այս եւ նման բանաստեղծություններում շունչ են առել Ղարաբաղի հեթանոսական ժամանակները եւ ներկան:

Ս.Խանյանի «Արցախյան դողանջներ» գիրքը գնահատվել է անվանի գրականագետ Ա. Դանիելյանի կողմից: Բնութագրելով բանաստեղծի ստեղծագործական խառնվածքը՝ գրականագետը նշել է. «Ս.Խանյանը ռոմանտիկ, քնարական բանաստեղծությունների զարմից է՝ Գ. Սարյանի, Զ. Շիրազի, Զ. Սահյանի, Վ. Դավթյանի հավատավոր գործընկերը: Նույնիսկ թվում է, թե այս հողի վրա քնարական չլինել հնարավոր չէ»: «Գանձ» բանաստեղծության մեջ, մասնավորապես, Ս.Խանյանը մատնանշում է վիպապաշտ գեղարվեստական իր ընկալումները՝ կարոտ, կանաչ-կարմիր առօրյա, երազայնություն, սիրտը շոշափելու սովորություն եւ այսպես շարունակ՝ դեպի բանաստեղծի սիրտը տանող զարկերակը»: ⁶¹

«Արցախյան դողանջներ» գրքում մի ամբողջական շարք է նվիրված մայր Հայաստանին: Դիմելով հայոց երկրին՝ քնարական հերոսը բացում է իր սիրտը, հաստատում որդիական իր սերունդը.

*Ջրերիդ նման անվերջ հոսեցի
Քո սրտի միջով,
Երազներիդ հետ մեղմիկ խոսեցի՝
Օծված քո խղճով:
Հասկի փոխվեցի, խոնարհվեցի լուռ,
Թխադեմ հողիդ,
Ասքի փոխվեցի, անցա շրթից շուրթ,
Հոգուս մեջ հոգիդ:
Ես քո երգերի թրթիռը դարձա
Ու բառը քո սուրբ,
Դժվար երթերիդ հրթիռը դարձա
Ու ծաղիկը նուրբ:
Ինքս ինձ հասա քո երակներով,
Իմ մեջ տեսա քեզ,
Քո հունդից ծլած, աճած քո սիրով,
Քո պատկերն եմ ես:՝*

(«Ջրերիդ նման»)

Ս.Խանյանի պոեզիայում կարելուր տեղ է գրավում Հայաստանի կերպարը: «Արցախյան դողանքներ» գրքում այն արդեն ընդգծվեց որպես մոտիվ: Անդրադառնալով Հայաստանի պատմական ճակատագրին, բանաստեղծը պատկերում է ներկան, նշելով իր հոգեկան անխախտ կապը մայր ժողովրդի անցյալին, ներկային եւ ապագային.

*Առանց քեզ անջուր մի լանջ կդառնամ,
Կդառնամ լեռան ցամաքած աղբյուր,
Քո թռիչքով եմ այսպես հաղթական,
Իմ հայրական ձեռք, մայրական համբույր:՝*⁶³

(«Ես քո լինելով եղա աշխարհում»)

Բանաստեղծն ընդգծում է նաև Հայաստան-մոր նվիրում-ներն իր քնարական հերոսին, որը երախտիքով է հիշում.

*Անցյալդ, ներկադ, գալիքդ լուսե
Առանց երդումի ինձ նվիրեցիր,
Լուսի եմ փոխվում ծանապարհիդ մեծ,
Եվ հպարտ եմ, որ այսպես սիրեցի: ⁶⁴*

(«Քո զարթոնքի հետ...»)

Հայաստանի կերպարը բանաստեղծի երգաշարում ներկայացվում է կոնկրետ առարկայական պատկերներով: Մայր հայրենիքը բանաստեղծի համար հառնում է որպես ազնվության, նվիրվածության, հավատարմության առասպելված խորհրդանիշ, որպես հայ ժողովրդի հավիտենական ընթացքն ապահովող միակ օրրան:

ԱՐԿԱԴԻ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆԻ առաջին «Ցայգալույս» գրքույկը լույս տեսավ 1977 թ.: Ինչպես բանաստեղծն է վերհիշում, Երեւանում ուսանելու տարիներին հաճախակի էին հանդիպումներ կազմակերպում Հ. Շիրազի, Պ. Սեւակի, Հ. Սահյանի, Վ. Դավթյանի, Ս. Կապուտիկյանի եւ մյուս բանաստեղծների հետ: Դա մեծապես նպաստել է երիտասարդ բանաստեղծի աշխարհայացքի ձեւավորման, ստեղծագործական խառնվածքի վրա: Ա. Թովմասյանի դեռեւս առաջին գրքում մարդն ու հողը հանդես են բերվում միաձուլվելով: Եվ դա պատահական չէ: Պատանեկան հուզաշխարհը ձեւավորվելով գյուղական անփոխարինելի բնության գրկում, ականատես լինելով եւ մասնակցելով ամենօրյա աշխատանքներին, երիտասարդ բանաստեղծն ինքն է դարձել

մարդու եւ հողի կենդանի խորհրդանիշն ու վկան: Եվ նրա քնարական հերոսը խոսում է հեռու լեռներից, դաշտերից իջնող հողի մարդկանց անունից, որոնց աչքերում միայն կարելի է կարդալ սերը հողի ու ջրի («Հողի մարդիկ, էջ 7»):

Մարդը, հողը, արեւը, երազը, կարոտը որպէս մետաֆորներ առանձնակի բնույթ են հաղորդում բանաստեղծի երգերին: Նրա քնարական հերոսը ինչի եւ ում դիմում է, վկայակոչում է հայրենի «Բարձր լեռներ», «Վայրի խոտերի քաղցր շշուկը», որոնք կհիշվեն որպէս «սրտի զարկերի ներդաշնակ ծփանք»: Դրանք մասունքներ են, որ հանգիստ չեն տա հեռուներում կյանք որոնող մարդուն, նրա մեջ «Կծմվի մաքուր մի կարոտ», հետ բերող մի ուժ, անմարում մի սեր («Զրույց ընկերոջ հետ», էջ 8): Սակայն քնարական հերոսը չի բավարարվում խորհուրդների անմիջական ընդգծումներով, նա իր ձգտումների փունջն է շոյում, որպէս երկրին, ժողովրդին, մարդուն ծառայելու երազանք.

*Մի բուռ արեւ եմ լցնում օփիս մեջ
Ու մի բեկոր հող,
Եվ արեւն իսկույն
Ճառագայթներով փարվում է հողին:
Արեւն ու հողը գրկում են իրար
Իրենց դաշինքով
Պահում աշխարհը...
Արեւը՝ հողոտ
Եվ հողն՝ արեւոտ: ⁶⁵*

(«Մի բուռ արեւ»)

Բանաստեղծական այս գյուտը՝ հողի եւ արեւի դաշնությամբ, իրեն զգացնել է տալիս գրքի սկզբից մինչեւ վերջին էջը: Եվ երգիչը դրանում որոնում է իր երգի ուժը եւ ինքն իրեն խորհուրդ է տալիս սլանալ իր «սեփական երգի թւերով»:

Ա. Թովմասյանի բանաստեղծական մտորումները կոնկրետ են, շոշափելի: Եթե նա առու է երգում, ապա լեռներից անտառի միջով հոսող առուն է, ուրեմն «երգ ունի առուն»: Տագնապի մեջ նա շոշափում է՝ առվի տեղ հասնելու կասկածանքը եւ ընդգծում իր հավատը.

*Ես հավատում եմ
Այդ առվի երգին,
Երբ լեռներում է
Նրա ակունքը: ⁶⁶*

(«Առուն լեռներից»)

Ա. Թովմասյանը հողեղեն ու ոգեղեն երգի ծփանքները գտնում է սարերում իջնող ձյունների մեջ, երկնահաս լեռների կատարներին, հողվորի սիրո մեջ եւ ոգեւորված բացականչում. «Հողվորի սիրով հողն է արթնանում, Արեւը լսում է կանչը հողվորի» («Հողվորի սերը», էջ 5): Հողվորի կանչը ոչ միայն հասնում է արեւին, այլեւ արթնացնում է բանաստեղծին եւ «ստիպում է, որ մի երգ գրի»:

Իր երգի տեղը լավ գիտե բանաստեղծը, նրա հայացքը միշտ էլ հառած է քարծուքներից.

*Իսկ երգս մի օր
Թողել եմ այնտեղ,
Այն սարերի մեջ,
Ու այն ձորերի,
Թողել եմ այնտեղ,
Որ նորից գնամ... ⁶⁷*

(«Մարդը»)

Հայրենասիրական երգերում քնարական հերոսը ինքն է՝

բանաստեղծը: Գյուղական պատանու կենսագրությունը կարելուր կռվան է դառնում նրա պոեզիայում: Սակայն նրա պատանեկան հուշերը ստանում են կենսափորձի երանգ եւ դառնում ընթերցողին հուզող ու ապրեցնող խոհ ու խորհուրդ: Այստեղից էլ նրա ապրումի ընդհանրացնող ուժը:

Ա. Թովմասյանի հայրենապատումը հյուսված է լավատեսական զգացումներից: Լուսավոր են նրա երազանքները, պայծառ՝ մտորումները, երջանկաբեր՝ ձգտումները: Նրա մտապատկերներում արելը միշտ «Շողերն է ցրում լեռների վրա» («Պատկեր», էջ 27), սրտի խորքում «միշտ արթուն է հողի կարոտը» («Հողի կարոտը», էջ 30): «Երազների ճամփեքը կամաչ» («Թրջված սարերի...», էջ 31), նրա հուշերը արթնանում են նորից հեքիաթներ լսելու համար.

*Ստվերներից մեկ-մեկ արթնանում են հուշեր,
ես ուզում եմ մի պահ ստվերներին լսել:
Խոտերի մեջ մի հավք թաքստոցից ելել
Ու իր քնքուշ լեզվով ինձ ասում է «Բարեւ».
Եվ ամեն ինչ այստեղ այնպես լավ է թվում,
Ու զարթոնք է ապրում բնությունը նորից:
Ստվերները ելել, արեւին են հասել
Ու կարոտ են բերում
Իմ մանկության ծորից...⁸⁸*

(«Անտառում»)

Ա. Թովմասյանն արձագանքել է ժամանակաշրջանի կարելուր երեւոյթներին: Հայտնի է, որ ետպատերազմյան շրջանի ոչ միայն հայ, այլեւ նախկին ԽՍՀՄ ժողովուրդների գրականության մեջ մեծ տեղ է զրավել պատերազմի եւ խաղաղության թեման: Արցախ աշխարհի 130 հազարանոց հայ ազգաբնակչության մեկ երրորդ մասը մասնակցել է Մեծ հայրենականին: Նրանցից 22

Իհազարը չի վերադարձել, 20-ից ավելի դարաբաղցիներ իրենց ժողովրդի հերոսական կամքի խորհրդանիշներ դարձան՝ որպես մարշալներ, գեներալներ:

Արցախի բանաստեղծը չէր կարող իր խոսքը չասել այդ առթիվ, չընդգծել այն ցավը, որ դեռևս շարունակվում է իր նահատակ զավակների համար: Դրանով պետք է բացատրել տվյալ թեմայով հյուսված բանաստեղծությունների այն շարքը, որ առկա է ոչ միայն Թովմասյանի, այլև նրա գրչեղբայրների ստեղծագործական հունձքում:

Հայրենասիրության թեման նոր երանգներով բացահայտվեց Ա. Թովմասյանի «Արցախցի եմ ես», «Զգույշ քայլեր, մարդիկ» ժողովածուներում եւ նոր շարքերում:

Հայրենիքի գեղարվեստական կերպարը Թովմասյանի երգերում իր մեջ ներառում է հայրենի տունը, պատմությունը, մարդկանց ճակատագրերը: Այս պատկերը երանգավորվում է նաև տազնապի զգացումով, որովհետև թշնամին բացել է կեղծիքի եւ ստի փեշերը եւ աշխարհով մեկ գոռում է, որ իրենն են Արցախի լեռները, անտառները, դաշտերը: Գնալով Ա. Թովմասյանի հայրենապատումը վերածվում է պայքարի երգի:

ՆՎԱՐԴ ԱՎԱԳՅԱՆԻ հայրենապատումը հավատամքի փիլիսոփայության արտահայտություն է: Այդ երեւոյթը նկատվել է դեռևս առաջին շրջանի արձակ գործերում: Այս փորձով էլ նա ստեղծեց եւ հրապարակեց բանաստեղծական ժողովածուները: Դրանց շարքում ընդգծվեց «Հասուն իմ հասկ» գիրքը՝ տպագրված «Նաիրի» հրատարակչության կողմից, 1990 թ.:

Ժողովածուի համար, որպես նախերգանք, ներկայացված է «Նորից ամեն ինչ խառնվեց իրար» տողով սկսվող բանաստեղծությունը: Ծրագրային այս հյուսվածքի մեջ Ն. Ավագյանը դիմում է մուսային՝ բացահայտելով պոետական իր խառնվածքն ու

Ի հավատամքը: Սուսա-բանաստեղծությունն անձնավորված է: Այստեղ առաջին հերթին ընդգծված է քաղաքացու պարտքը կյանքի, հայրենիքի հանդեպ: Քնարական հերոսն ասում է.

*Քեզ ես սիրում եմ
Քո չտրոհված առաջին ճիչով,
Սիրում մորեներկ՝
Իմ անքեն սրտում... ցավը դարձրած երգ: ⁶⁹*

Այս խոստովանությունից էլ հասկացվում է բանաստեղծուհու ցավի խորքն ու հավատի լույսը՝ որպես ժողովրդի կրած տառապանքի եւ անմարում հույսի խոստովանանք: Ն. Ավագյանը ժամանակի բոլոր շերտերը նկատում է քաղաքացիական պատասխանատվության, երկրի հանդեպ մայրական զգացումով: Նկատում է ժամանակի լույսի արյունոտվելը, որի հետքերով «Հուն է մտնում դժվար իրավունքը դարի»: Չպետք է մոռանալ, որ բանաստեղծական այս ճիչը հնչել է խորհրդային տարիների գրաքննչական հսկողության տակ: Դա այն շրջանն էր, երբ պիտի սկիզբ առներ Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարը, երբ բանաստեղծուհին աշխատում էր որպես լրագրող: Սակայն նա չէր կարող այլեւս չբացականչել՝ «Խոսքը թող ծիլ զցի արդարության հատիկ»: Բանաստեղծության մեջ ընդգծվում են Հարության ժամի, դժվարին բախտի, հասունացող ցավի երեւույթները: Շարքի առաջին ելեւեջներում քնարական հերոսն անցած օրերի ֆոնի վրա ներկայացնում է իր նկարագիրը՝ որպես «Իր միջուկից ելած մի մարդ... Որի աչքերի մեջ խոհի նրբին ու բարդ ժանյակներ կան ծաղկած»: Քնարական հերոսը ոչ թե դժգոհում է ցավից, այլ ձգտում է հնչեցնել քաղաքացու իր խոսքը, որպես ծեր վանքի ղողանջներ:

Ն. Ավագյանի հայրենապատումը խոհի ու խորհրդի գեղեցիկ ընդհանրացում է: Նրանում քնարական հերոսը ներկայա-

Մում է ոչ թե ձանձրացնող քարոզով, այլ տեսանելի, շոշափելի կենսափորձով.

*- Իմ լուսավոր ցավը
ես չեմ տա ոչ ոքի,
Նրանով է գուցե...
Բյուրեղացել հոգիս: ⁷⁰*

(«Իմ լուսավոր ցավը»)

Բանաստեղծուհին աստիճանաբար բացում է իր հերոսի ներաշխարհի դռները, եւ ընթերցողը ծանոթանում է նրան՝ որպես անմիջական ու ազնիվ ապրումներ կրող քաղաքացու.

*Թե առողջ հոգին մնում է առողջ
եւ ցավող վերքով,
ես ինձ զինվոր եմ զգում... իմ խղճի՝
դրոշի ներքո...⁷¹*

(«Եվ թող այսօր էլ»)

Հայ դարավոր պոեզիայի մեջ միշտ հնչել է դասական ու ազնվական անկեղծությունը, որը պոետներին մղել է սկզբունքների կռվի՝ հանուն լույսի ու բարու: Այս ավանդույթը շարունակողներից է Ն. Ավագյանը.

*Հարկավոր լինի՝ կզնամ, այո, եւ ձեռնամարտի
Եվ պարտվելուց էլ չեմ հուսահատվի,
Տեւական կռվում ՍՏՎԵՐ ՈՒ ԼՈՒՅՄԻ...
Հաղթող է լինում նաեւ այդ կարգի:⁷²*

Բանաստեղծուհու այս շարքի վրա զգացվում է Պ. Սեւակի

«Երիցի լույս»-ի ազդեցությունը: Դրա վկայություններից է «Ձեռքերը» բանաստեղծությունը, որի համար որպես բնաբան բերված է հենց Սեւակի «Մոր ձեռքերը» երգի մի տողը՝ «Ինչե՛ր ասես, որ չեն արել այս ձեռքերը»: Սակայն այդ ազդեցությունը կյանքի հանդեպ սեւակյան դիրքորոշման ընկալումն է, բանաստեղծուհին պարզապես կյանքը գնահատում է Սեւակի գեղագիտական իդեալի դիրքերից՝ սովորելով նաեւ մեծ պոետի արվեստից: Ն. Ավագյանի քննարական հերոսը եւս պատրաստ է հոգին լցնել ցավով՝ միայն այդ ցավը «կոչելով լույս»: Նա «անարատ, ազնվարմատ եւ սնդիկի գնդիկի պես ամբողջական» ցավի կրողն է:

Ն. Ավագյանի երգերում զգացվում է ուժեղ կրքերով եւ զգացմունքներով օժտված անհատի հուզաշխարհը: Նա բացասում է անբողբոջ, մերկ ու անհույս, անիմաստ ապրելակերպը: Ցավի իր կշռույթով քննարական հերոսը ջանում է գրել ուրախ երգ՝ «թեկուզ թախծի նուրբ երանգներից» ազատվել չի կարողանում: Միեւնույն է, նա իրեն համարում է «հեթանոս արեւ... քրիստոնյա երկնքում»: Ազնվության, լավի եւ բարու ջատագով բանաստեղծուհին, լինում է՝ հիասթափվում է կյանքում եղած չարիքներից եւ ընդգծում դրանց պատճառը.

*Եվ թնդում է օդը հազարածայն,
Եվ զնգում է օդում մի սրբացվող անուն
«Փարավոնը կեցցե՛, կեցցե՛ փարավոնը...»:
Իսկ քարերին տնքոց, լաց ու հառաչ,
Որ չի լսում, սակայն, փարավոնը,
Փարավոնը՝ բարձր գահին բազմած...
Շքահանդես ընդունելով է զբաղված...⁷³*

(«Մի կտավի առջեւ»)

«Հասուն իմ հասկ» գրքի «Բախտի անձրեւ» շարքը հայրե-

Մասիրական զգացումի թրթռներ են: Բանաստեղծություններից մեկում ընդհանրացվում է.

*Դյուրին երգվել չկա միայն
այրենիքին եւ ծնողին,
Որովհետեւ մենք չենք ընտրում
Արժեքներն այդ անանցողիկ: ⁷⁴*

(«Արժեքներ կան»)

Այստեղից էլ Ն.Ավագյանի իմաստուն ու կրակոտ հայրենասիրական երգերը, որ ստեղծեց նա Արցախյան ազգային-ազատագրական շարժման եւ պատերազմի տարիներին:

ԱՐՄԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ հայրենիքի եւ ժողովրդի սիրով ոգեշնչված, նրա ներկայով եւ ապագայով ապրող քնարերգու է, Արցախյան հողի նվիրյալ զավակ, նրա գեղեցիկ ավանդույթների սիրահարն ու պաշտպանը: Այստեղից էլ այն ամիսքնող թրթռները, որ առկա են նրա բանաստեղծություններում: Ա.Հովհաննիսյանը հենց սկզբից հնչեցրեց հույսի եւ խղճի երգը: Դա պատահական չէ: Մոսկվայից եւ Բաքվից եղբայրություն էին քարոզում, բայց այդ քարոզի կեղծիքը մտրակի պես շառաչում էր Արցախի լեռնալանջերին, որի երգիչ-զավակը, այնուամենայնիվ, հուսադրում է հայրենակիցներին իր երգով, ապրելու հարատելիւ ակունքը համարելով տքնությունը: «Ինչ էլ լինի՝ հուսա, Ինչ էլ լինի՝ երգիր», - կոչում էր բանաստեղծը:

Ա. Հովհաննիսյանի ոգին անհանգիստ է: Մի ինչ-որ տագնապ կա նրա հայրենասիրական երգերում: Բանաստեղծին հուզում են մի կողմից ժողովրդի, մյուս կողմից էլ գերված հայրենի-

քի ճակատագիրը: Նրան պետք է հասկանալ: Նա համոզված է, որ ժողովրդի երջանկությունը նրա լիակատար անկախության եւ ազատ գործունեության մեջ է: Բանաստեղծը քնարական հերոսի ապրումները գնահատում է ժողովրդի անկաշկանդ ընթացքի հետ համընթաց, այստեղից էլ ընդգծվում է երգչի քաղաքացիական նկարագիրը.

*Անհանգիստ է քունս,
Տազնապահար այնպես,-
Ներխուժում է տունս
Չարի ոգին անտես...
Երազներս դառնում
Յեղծուցիչ ու մթան,-
Այս ո՞ւմ մատն է խառնում
Սասունքները իմ տան... ⁷⁵*

(«Տազնապ»)

Հայրենիքի թեման Ա. Հովհաննիսյանի պոեզիայի հիմնական երակներից է, որտեղ դրսևորված են նրա ապրումներն ու խորհրդածությունները: Բանաստեղծի հայրենի եզերքը կոնկրետ անուն ունի: Դա Արցախն է՝ իր հազարամյակների պատմությամբ, ճարտարապետական հայաոճ կոթողներով, բայց, ավա՛ղ, գերված.

*Վանիր ինձնից, վանիր քո պատրանքը,
Կամ Թարթառի ձորից մուժը վանիր,
Հանիր ինձնից, հանիր տառապանքս,
Կամ խորանս մտած փուշը հանիր:
Ավերակող փուշը կողդ խրվել,
Խարխլում է պատը, լուռ, անծպտուն,-
Օ՛, երկնային, ասա, ինչպե՞ս վարվել,*

Ավաղ, ճեղք է տալիս սրբատունս: 76

(«Գանձասար»)

Ա. Հովհաննիսյանը քչախոս է, գրում է հակիրճ: Եվ լավն այն է, որ ընթերցողը ջերմանում է նրա խոսքից: Արցախի մասունքները հուզում են բանաստեղծին: Դիմելով Ամարաս վանքին, որ կերտվել է 4-րդ դարի սկզբին՝ Գ. Լուսավորչի ցուցումով, քնարական հերոսը տազնապով է խոսում, ձգտում է տեսնել նրա աբեղային, սրբազանին ու վեհափառին, խնդրում, որ Վերինը լսի իր աղոթքը.

*Ո՞ր ես, արարիչ, լսիր իմ մեղան,
Հանուն հոգուս, որ քոնն է լիովին,
Վար իջեցրու զոհասեղանդ,-
Գլուխս ընծա բերեմ կամովին: 77*

(«Ամարաս»)

Բանաստեղծի ինքնանվիրումը տեղի է ունենում հանուն մայր ժողովրդի արմատի եւ ճյուղի, որի հավատավորն ու ուխտավորն է համարում իրեն: Ա. Հովհաննիսյանը լսում է հայրենիքի շնչառությունը, մտքով գրուցում նրա վանքերի, խաչքարերի, սարերի ու դաշտերի հետ: Արցախյան միջավայրի զգացողությունը միաձուլվում է նրա երգերին: Նման պահին քնարական հերոսը ներկայանում է որպես երկրի տերն ու տնօրենը, մշակն ու զինվորայլը, հայրենիքն ինքը: Այս տեսակետից տիպական են «Նվիրումի երգ», «Տար ինձ», «Սիրտս փուլ եկավ» եւ այլ բանաստեղծություններ:

Մի շարք երգերում բանաստեղծը հիշում է անցած օրերը, ծննդավայրը, հարազատներին: Այդ են վկայում «Հոլիկի տրտմություն», «Ուշ աշնան երգ», «Մայր եղնիկը», «Վերհուշ» եւ այլ բանաստեղծություններ:

Հոգեբանական դրսևորումներ են Ա. Հովհաննիսյանի հայրենասիրական երգերը: Քնարական հերոսի Արցախ երկիրն ունի բարձրաբերձ սարեր, նեղ արահետներ ու քարափներ, զովերի պաղ շունչ ու շոյող բույրեր («Իրիկնաժամ»), ունի այնպիսի գեղեցկություն, որ ասես վարպետ նկարչի վրձինով ստեղծած մի բնապատկեր է: Բանաստեղծի հուշերի շարանը այդ երկրում է, դրանք աստղոտ են, շնչում են ուրցի բույրով, հնչում զանգակների ղողանջով («Իմ հուշերը», Հայրենի գյուղի մասին է գրում նա, թե ամբողջ լեռնաշխարհի, երգչի տազնապը մեծ է, այնքան մեծ, որ վախենում է Ղարաբաղ անունը հնչեցնել բարձր, որպեսզի չմատնի տեղը: Նրա համար իր Ղարաբաղ երկիրն այն սուրբ խորանն է՝ «Որտեղ չպիտի մարեն մոմերը», այն խորանն է, որից սրտի հետ «Պիտի սարսռան նաեւ...սրբատան կամար ու որմեր»: Փոքրիկ իր բնօրրանն այնքան է հմայիչ, որ դարերի ընթացքում բազում ոսոխներ երազել են սեփականել այն, եւ այսօր էլ շարունակվում է այդ դաժան ձգտումը: Ահա, թե ինչու է տազնապած նրա բանաստեղծ որդին.

*Անունդ չեմ տա,
 Զեմ մատնի տեղդ,-
 Քեզ՝ իմ ընծայած հավատի համար
 Եվ անդավ սիրո՝
 Ինձ մոլեգնորեն այնպես կխաշեն,
 Որ կնախանձի... Քրիստոսն անգամ:
 Մնա՛, օ՛, մնա՛,
 Դու օտարոտի աչքերից հեռու,
 Եվ ավարառու կրթերից հեռու,
 Որ չառեւանգեն
 Ու քեզ չպղծեն...⁷⁸*

(«Ղարաբաղ»)

Արցախ աշխարհի խորհրդանշական պատկերներից է «Չայրենական» բանաստեղծությունը: Տեսնելով բերքերով ծանրաբեռ այգիները, երգչի սիրտը խտուտ է տալիս, ջերմանում աշնան շողերով: Երգից երգ ծփում է հայրենիքի սերը: Քնարական հերոսը խոստովանում է.

*Կրկին լցվում եմ երազով, շնչով,
Ապրելու տենչով, կյանքի շռաչով,
Այսպես զորեղ եմ դառնում ու կարող,
Լուկ քեզնով, իմ սուրբ հայրենական հող: ⁷⁹*

(«Լուկ քեզնով»)

Չոգեբանական տարբեր երանգներով են հյուսված Ա. Չովհաննիսյանի «Քո արեւի հետ», «Քեզ հետ կբերի», «Աղոթքի նման», «Իմ տունը», «Չող» եւ այլ երգեր: Բանաստեղծի սերը հայրենիքի հանդեպ անձնուրաց է: Աշխարհը մեծ է, անսահման, բայց բանաստեղծի համար հարազատ ու թանկ է իր փոքրիկ լեռնաշխարհը, որը ե՛լ ծննդավայր է, ե՛լ երկիր, ե՛լ պատիվ, ե՛լ պատմություն: Այդ զգացողությամբ բանաստեղծը փարվում է իր օջախին, որին գիտի անգիր, ինչպես որդին կարող է պատկերացնել իր մոր հայացքը, տեսքը: Բանաստեղծը Արցախի մասին խոսում է որպես տեր, որդի, զինվոր: Կարելուր չէ, որ փոքր է նրա բնօրրանը: Այն մեծ է իր պատմությամբ, իր մշակույթով, իր կոթողներով: Ահա, թե ինչու չի պատկերացնում կյանքն առանց մայր երկրի.

*Ամենից առաջ մնում եմ քեզ հետ,
Ոչ ոք չի կարող խլել ինձնից ետ -
Այն սերը, որով ես եմ սիրո՞ւմ քեզ,
Չավատն այն, որով ես տրվում եմ քեզ:*

*Այն ուժը, որ քո հո՛ղն է ինձ տալիս,
Այն ցիղը, որ իմ երկրի՛ց է գալիս,
Այն երգը, որ իմ հոգո՛ւց է բխում,
Եվ «ցավն այն, որով իմ սիրտն է մխում»:⁸⁰*

(«Քեզ հետ»)

1960-ական թվականների սկզբին *ՎԱԶԳԵՆ ՕՎՅԱՆԸ* հաճախակի էր երեւում մամուլի էջերում հայրենասիրական իր երգերով: Գիշտ է, նրա երգերի վրա այդ էտապում նկատվում էին Զ. Սահյանի ազդեցությունը, սակայն, ընդգծված երեւում էր նրա բանաստեղծական ոգին, որ այնքան անհրաժեշտ է ստեղծագործողի համար:

Վ.Օվյանի քնարական հերոսը դարաբաղցին է՝ իր անձնուրաց օջախասիրությամբ, տազնապներով, հավատով, հույսով: Բանաստեղծը ի ցույց է դնում հայրենասիրական զգացումները եւ նրա ճակատագրի հանդեպ ունեցած մտավախությունը միասնաբար: Հպարտության զգացումով, հարազատի սրտով նա հայրենի լեռների գրկում նկատում է այն լեզենդները, որոնք պատմում են «Ղարաբաղի կամքի մասին աննկուն» եւ դարձել են երգ ու ասք: Բանաստեղծի հպարտության հիմքը հայրենի լեռների անպարտելիության առասպելն է, վեմ ու ամրոց դառնալու աստվածանվեր բնույթը.

*Այս լեռները եղել են վեմ ու ամրոց,
Ամեն մի ժայռ թշնամու դեմ մի բանակ.
Ծառս են եղել նժույզները սանձակոծ,
Հառաչել է հողը նրանց ոտքի տակ:⁸¹*

(«Լեռների լեզենդը»)

Վ.Օվյանն Արցախյան հողի անկրկնելի գեղեցկությունն ու վեհությունը ներկայացնում է կոնկրետ առարկաների թվարկումով, այն դարձնելով հայրենիքի համայնապատկեր, թեւավորող ավանդական կերպար: Այս տեսակետից հաջողված հյուսվածք է «Նկարեցի լեռներ» տողով սկսվող երգը: Քնարական հերոսը նկարում է լեռներ՝ ձյունե գագաթներով, կարկաչող աղբյուրներով, սակայն հայրը նրա թերությունն է նկատում եւ նշում. «Թթի ծառը չկա, Սա ի՞նչ Ղարաբաղ է», մայրն է դիտում նկարը եւ պահանջում. «Մռով սարը չկա, Սա ի՞նչ Ղարաբաղ է», հորեղբայրը նկատում է. «Մեր Թարթառը չկա, Սա ի՞նչ Ղարաբաղ է», տատը չի ընդունում. «Գանձասարը չկա, Սա ի՞նչ Ղարաբաղ է»»: Բանաստեղծը ստեղծագործական մման ինքնատիպ հնարանքով արտացոլում է հայրենի Արցախը՝ նրա մեջ տեսնելով իր շունչն ու ոգին:

Վ.Օվյանի հայրենապատումն ակունքվում է երկրի պատմական անցյալի հերոսական էջերից եւ հավերժախոս դասից: Դրանք մի կողմից մեր պապերի անհաշտ պայքարն է օտար բռնակալների դեմ, Մելիք Ավանի ոգին է, մյուս կողմից՝ Ամարասի, Գանձասարի շրթերին երգ դարձած «Մաշտոցյան անմահ գիրն է»: Հերոսական ոգու եւ մայրենի գրերի միասնությունն արցախցու կամքն է, «Ոգին՝ անխորտակ, երազը՝ անմեռ («Նկարիչ, Արցախ նկարիր...»): Դժվարին է եղել Արցախի ճանապարհը: Հազարամյակների ընթացքում «վայրի ցեղերը նեղել են», «եկել ու պղծել են, վառել տունը, Ծռել ու կեղծել պատմությունը», եղել է նույնիսկ նենգ Փանահները քծնելով սուրը դրել են բլին, տիրացել օջախին, ներխուժել են սուլթաններ, բեկեր, խաբել «եվ թիկունքից զարկել», սակայն ժողովուրդը հերկել է իր հողը, փրկել երգը, «կառուցելով ապրել, Ապրելով հաղթել» («Քանի՛ հազար տարի»): Վերացական չէ Վ. Օվյանի հայրենապատումը: Բանաստեղծը հայրենի մասունքների մեջ տեսնում է իրեն եւ ընդհակառակը: Նա հաստատում է այն ճշմարտությունը, որ ա-

Ուանց ժողովրդի չկա հայրենիք, առանց հայրենիքի՝ ժողովուրդ:
Քնարական հերոսը դիմելով Ղարաբաղ-մորը, ներքին քաղցր մի
զգացումով իրեն համարում է նրա «կամն ու կալը», «հոտաղն ու
մաճկալը», եւ ապա ընդգծում երկրի եւ զավակի միասնությունը.

*Ես մամռապատ խաչքարը քո,
Ջորությունս դու ես:*

*... Ես կենացի քո զավաթը-
խորությունս դու ես:*

*... Ես ամպերիդ խոլ որոտը -
Դարպաս-դուռս դու ես:*

*... Ես քո ծիծաղն ու քո լացը,
Թիկունք-կուռս դու ես:⁸²*

(«Ղարաբաղ»)

Այսպես, միմյանցով պայմանավորված լինելության գաղա-
փարը մոր ու զավակի միջեւ ներկայացվում է փոխկապակցված
այլաբերության միջոցով: Առարկայական խորհրդանշանները եւ
քնարական հերոսի ապրում-պատկերը մի հենք են կազմում, որն
էլ ապահովում է բանաստեղծության հաջողությունը: Անմիջա-
կան զրույցը որպես պոետական հնարանք շարունակվում է
շարքի մեջ: Ղարաբաղի սարերի, գետերի, դաշտերի, բերդերի,
վանքերի եւ այլ սրբավայրերի անունները վերածվում են ստեղ-
ծագործությունների թեմատիկ-գաղափարական հիմքի ընդգծ-
ման միջոց.

*Քո ժայռերի պես դու քարակերտ ես
Եվ քարերիդ պես ամուր ես ու կուռ,*

*Ղարերում կանգնած անխորտակ բերդ ես,
Ղու քաջի ծեռք ես, ոգի աննկում: ⁸³*

(«Ղու անուն չես սոսկ»)

Խորհրդային տարիներին Ադրբեջանի կառավարող շրջանների հայահալած քաղաքականությունն ուղղված էր Նախիջեւանի եւ Ղարաբաղի հայաթափմանը: Նախիջեւանում հաջողվել էր, իսկ Ղարաբաղում վտանգվում էր ամեն օր, ամեն ժամ: Արցախի ազգաբնակչության էթնիկ փոփոխության իրականացումն ընթանում էր արագ: Ադրբեջանական տարրն արհեստականորեն ավելացվում էր կյանքի բոլոր ոլորտներում: Վ.Օվյանն իր մի շարք գրչեղբայրների հետ ցավով էր ընդունում այդ նենգ քաղաքականությունը եւ բանաստեղծությունների մեջ բերում իր տագնապը: 1981 թ., երբ ղեկավար բարձր ամբիոններից հնչում էին «լեմինյան բարեկամության» կոչերը, իսկ իրականում վտանգվում էր հայ-Արցախի լինելությունը, Վ.Օվյանը չէր թաքցնում իր անհանգստությունը, իրողությունը պատկերում էր ճշմարտացիորեն.

*Ղարաբաղ եմ ասում՝
Յոգիս բաց է լինում,
Ղարաբաղ եմ տեսնում՝
Սիրտս լաց է լինում: ⁸⁴*

Տեսնելով արցախցու ազատ ապրելու որդիական երազի եւ իրականության հակասությունը, քնարական հերոսի «սիրտը սեւ է դառնում», «թեւաթափ լինում», պատը «ճաք է տալիս», գլխին «քար է ընկնում»: Բանաստեղծության ընդհանրացման մեջ հնչում է յուրատեսակ բողոքը.

Ղարաբաղ եմ ասում՝

*Դրախտին եմ հասել,
Ղարաբաղ եմ տեսնում...
Ա՛խ, ես ձեր ինչն ասեմ: ⁸⁵*

(«Ղարաբաղ եմ ասում»)

Բանաստեղծը չի կեղծում իրեն, չի հաշտվում անարդարության հետ, նա ընդգծում է, որ իր սիրտը պոկում են մարմնից, հոգին վանում հավատից, խլում աչքերի լույսը, սպանում հավատը: Դեռ ավելին.

*Եվ կա՞ ավելի պատիժ մի դաժան,
Քան այս զրկանքը բիրտ ու ահավոր,
Երբ հողիդ վրա տերդ չես քո տան,
Քո տնկած ծառը ո՞ւմ է հարկավոր: ⁸⁶*

(«Ինձ ստիպեցին»)

«Այս Ղարաբաղն է» շարքում գնալով ավելի է ընդգծվում տագնապը: Բանաստեղծն իր կյանքը չի պատկերացնում առանց Մոռլի, Գանձասարի, Քիրսի: Հակառակ դեպքում քնարական հերոսին սարսափեցնում է Ղարաբաղ-մոր նախատինքը. «Քեզպես որդին թող չունենամ»:

Ղարաբաղի գեղարվեստական պատկերը շարքում տարբեր երանգներով է ներկայացվում: Բանաստեղծը կյանք է մտնում հայրենի Շաղասարից եւ քայլում է դեպի Շաղասար: Նրա քնարական հերոսը խոստովանում է . «Շաղասարից եկել, Շաղասար եմ գնում»: Այդ ծանապարհին նա չի հագնում հայրենի հողի գեղեցկություններից: Երկրամասի հանդեպ Ադրբեջանի ցուցաբերած արցախակործան քաղաքականության դեմ իր բողոքը բանաստեղծականացնելով, Վ. Օվյանն ավելի բորբոքում է նկա-

րագրում հայրենի բնության աստվածային գեղեցկությանը: Այդ հայաշունչ բանկարը հաճույք պատճառելու հետ մեկտեղ քրքրում է քնարական հերոսի սիրտը, եւ նա ճշում է.

*Կաքավ է, լոր է,
Սար է ու ծոր է,
Կռվախնծոր է
Այս Ղարաբաղը:*

*Խոսում եմ՝ վայ է,
Լռում եմ՝ ցավ է,
Ո՞նց չասեմ հայ է
Այս Ղարաբաղը:՝⁸⁷*

(«Արտ է, արտ է»)

Սահյանական խոհ ու խորհրդի աշխարհը հոգեհարազատ է Վ. Օվյանին: Դա երկակի պատճառ ունի: Նախ, Սահյանի ծննդավայր Ջանգեզուրի եւ Արցախի աստվածառաք նմանությունն է, եւ ապա բանաստեղծական խառնվածքի ծփանքները: Վ. Օվյանը սովորել է Սահյանից, բայց չի կրկնել նրան: Ծագումնաբանական կապերի առկայությունը գրականության զարգացմանը նպաստող օրինաչափություններից է: Վ. Օվյանը լավ է հասկացել այդ: Որոշ ստեղծագործությունների համար որպես բնաբան ընտրելով Զ.Սահյանի պոետական թեւավոր արտահայտությունները, Վ. Օվյանն ասել է իր խոսքը՝ ասես շարունակելով մեծ բանաստեղծին: Այսպես, իր «Սարեր» երգի բնաբան բերելով Սահյանի «Սարեր, ձեզ ի՞նչ ասեմ» արտահայտությունը, Օվյանը բարի լույս է ասում Մռով սարին, Քիրսա սարին, Շաղասարին, խունկ վառում Գանձասարում, ընդգծում ներքին իր ապրումը.

*Ասեմ իմ սարե՛ր,
Սարերով մնաք,*

*Մեկ-մեկու թիկունք՝
Դարերով մնաք:*

*Մի օր եկել ենք,
Մի օր կգնանք,
Իսկ դուք սարե՛ր եք,
Սարեր կմնաք: ⁸⁸*

Սարերը օգտագործելով որպես փոխաբերություն, Վ.Օվյանն իր օրհնանքն ու իղձն ուղղում է իր ժողովրդին՝ մեծ ու փոքրով, գալիք սերունդներով:

Պատկերավորության հոգեհարազատ միջոցներով Վ.Օվյանը բացում է հայրենապաշտ հոգու դռները, արտահայտում անմնացորդ իր սերը որբացած հայրենական օջախի եւ երկրի նկատմամբ: Ծնկի գալով իր ծննդավայր գյուղի առջեւ, նա հայտնում է աշխարհին. «Քարաշենում տունս, սերս, մանկությունս, Քարաշենս՝ պաշտված, Քարաշենս՝ աստված» («Քարաշեն»), հաստատում. «Գեղեցկություն չես տեսել դեռ, թե չես եղել Ղարաբաղում», («Ձոն»), ապա ցնցվում է, երբ լինում է Խոթավանքում, տեսնում կիսավեր վանքի կիսավեր պատը, անտեր բակը, ցավում, որ՝

*Կիսավեր վանքի կիսավեր ճեղքից
Մի դեղին մողես գլուխն է հանել,
Կիսավեր վանքի կիսավեր փեղկից
Մոշին իր կանաչ փեշն է ծածանել: ⁸⁹*

(«Խոթավանքում»)

Վ.Օվյանը չի հաշտվել Կոմկուսի ԼՂ մարզային կոմիտեի առաջին քարտուղար Կեվորկովի եւ կեվորկովչիմայի հետ: 1970-

80-ական թթ. Ադրբեջանի ղեկավարների եւ նրանց դրածոյի՝ Կելորկովի դեմ բացահայտ արտահայտվելը կվերջանար կամ արտորով, կամ էլ բանտարկությամբ: Գրողներին մնում էր արտահայտվել այլաբանորեն, կամ էլ ստեղծել բողոքի ճակատային բանաստեղծություններ՝ տպագրությունը թողնելով հարմար պահի: Այդպես են ծնվել Վ. Օվյանի «Հուդային», «Բասարական», «Հայրենադավը» եւ այլ ստեղծագործություններ, որոնք զետեղվել են նրա «Լեռների լեզենդը» ընտրանիում՝ տպագրված 2003 թվականին, հետմահու:

Բ. Կելորկովի եռանդուն գործունեությունը մի կողմից նպաստում էր Ստեփանակերտի զարգացմանը, գյուղատնտեսության բարգավաճմանը, մյուս կողմից նրա ադրբեջանամետ քաղաքականության պատճառով շատ արագ աճում էր ազերական տարրը հայոց Արցախում: Հեյդար Ալիևի դրածոն մի կողմից ձգտում էր իր շուրջը հավաքել հայ գրողներին, մյուս կողմից խրախուսում էր ադրբեջանցի մտավորականների մուտքը հայ գրողների կազմակերպության մեջ: Մի կողմից նա նպաստեց Մուրացանի եւ Հ. Հակոբյանի կիսանդրիների տեղադրմանը քաղաքում, մյուս կողմից չհաշտվեց հայ մշակույթի պատմական կրթողների նորոգման, թանգարաններում հայոց ականավոր գործիչների ցուցադրման հետ: Նրա գործունեության խայտառակ էջերից էր 1974 թ. հունիսյան պլենումը, ուր ցինիկորեն բացահայտեց թուրքամետության իր մղումները՝ կոչ անելով անգամ մոռանալ երիտթուրքերի կազմակերպած հայոց եղեռնը 1915 թվականին: Վ. Օվյանի վերոհիշյալ բանաստեղծություններում արտահայտված ընդվզումը Կելորկովի հայակործան վարքի ու արարքի դեմ է: «Հուդային» բանաստեղծության մեջ բացորոշ ընդգծվում է, որ նա «ատում է այն, ինչ հայկական է», ինչ «Մեսրոպազիկ է ու մեսրոպատառ», որ նրա դեմ «մեր հայոց երգը ական է եւ ռումբ»: Խոսքն ուղղելով Բ. Կելորկովին, Օվյանն ընդգծում է.

*Եղբայրություն ես ամբիոնից գոռում,
Երդվում դրոշով բարեկամության,
Բայց մեր հին վերջն ես նորից փորփրում,
Խարխլում ես դու սյուները մեր տան:*

Բանաստեղծը ճշմարտացիորեն շեշտում է, որ Կելուրկով դրածոն նենգում է մեր պատմությունը, չարախոսում հայ մտավորականների դեմ, մտազարի ահեղ մոլուցքով ոտնահարում մեր իրավունքը: Բանաստեղծության կիզակետում հեղինակը շեշտակի հարցում է կատարում.

*Դու դատում ես մեզ, բայց ո՞ւմ անունից
Եվ ովքեր են քո դատը պաշտպանում,
Այդ ո՞ւմ վրա ես գոռում ամբիոնից,
Ո՞ւմից ես այդպես դու վրեժ առնում:*

Վ. Օվյանի ստեղծագործության մեջ արդար լուսարձակի տակ է դրվում քաղաքական այդ մանեկենը, որ «եղբայրության սուրբ դրոշի տակ» դարձել է «Կեղծ Նեյնիմների ուշացած թութակ»:

Ժողովրդական կենսափորձից ելնելով բանաստեղծն ընդհանրացնում է.

*Եվ դու էլ կանցնես, ինչպես որ անցան
Քո նախորդները անբարիշտ ու չար,
Ով դու հին ու նոր կրկնվող հանցանք,
Դու հայրենադավ փառամուլ լաչառ:⁹⁰*

(«Յուդային»)

Վ. Օվյանը գրել է մի շարք պարոդիաներ: Հետեւելով Հ. Թու-

մանյանի ավանդույթին, նա որպես բնաբան բերել է Զ. Հովհաննիսյանի «Իմ հայրենիքը տեսե՞լ ես, ասա» բանաստեղծության վերնագիրը, կոնկրետ ներկայացնելով Ղարաբաղում տեղի ունեցող ոչ հայնապաստ երեւոյթները: Բանաստեղծը նշում է Լաչինից ներխուժած քրդերին, որոնք ղարաբաղյան հովիտներում «Իրենց սեփական հոտերն են պահում», Թարթառի ափին «Խանանդա Ալին ականջը դափին, Արցախի մասին շիքաստ է ասում»: Քննադատում է աթոռակռիվը, շողոքորթությունը, հայրենասեր մարդկանց հալածելը, այդ համայնապատկերի վրա ընդհանրացնում.

*Եվ դու տեսե՞լ ես դրածո շեֆին,
Այդ ականոցավոր օձին սրբապիղծ,*

*Ձգույշ, բարեկամ, չդիպչես քեֆին,
Թե չէ՝ կքշի նա քեզ քո տնից:
Իմ Ղարաբաղը տեսե՞լ ես, ասա...⁹¹*

(«Իմ Ղարաբաղը տեսե՞լ ես, ասա»)

Խորհրդային յոթանասուն տարիների ընթացքում Ադրբեջանի ղեկավարները, նորաթուխ պատմաբաններն ու գրողները զեղծելով պատմությունը, ձգտել են ապացուցել, որ իբր Ղարաբաղի հայությունը եկվոր է: Աստիճանաբար սանձարձակորեն թափանցելով Արցախ, ազերի թուրքերն իրենց զգում էին տեր ու տնօրեն: Այդ խայտառակ երեւոյթը Վ. Օվյանը երգիծել է «Հիմա՞ էլ լռենք...» պարողիայում, բնաբան ընտրելով Ռ. Պատկանյանի «Հիմի՞ էլ լռենք...» տողը: Բանաստեղծը ցավով նշում է, որ «թուրքը եկել, մտել է տունը մեր... Ասում է՝ այստեղ այգի, բաղ չունեք, դուք այս աշխարհում Ղարաբաղ չունեք»: «Մեր քաղաքում Շեյ-

Խի թռռները շիքաստ են երգում... Կաշառքի ուժով պաշտոն են ճանկում», մեր վանքերը դարձրել են փարախ, մեսրոպյան գրերը ջնջում են քարերից եւ գրում իրենց անունները: Բանաստեղծը չի հաշտվում այդ երեւոյթի հետ, համարձակորեն բացականչում է. «Եվ ինչո՞ւ լռենք» («Չիմա՞ էլ լռենք...»): Բնաբան ընտրելով Վ. Տերյանի «Դու հպարտ չես, իմ հայրենիք» տողը, Օվյանը պոետական հնարանքներով մշում է Ղարաբաղի ազգային-քաղաքական ծանր վիճակը Ադրբեջանի կազմի մեջ: Ղարաբաղը դժբախտաբար խեղճացել է,- ընդգծում է երգիչը,- զավակները դարձել են տարաբախտ, ինքը հեռացել է իրենից: Շարունակվում է ծանր գրույցը.

*Չար կատա՞կ չէր եւ խաղ մի խենթ,
Բարբարոսի հեզմանք անձիր -*

*Նշանեցին քեզ հայի հետ,
Բայց թուրքի հետ պսակեցին:⁹²*

(«Դու հպարտ չես...»)

20-րդ դարի սկզբին հնչեց Վ. Տերյանի տազնապալից երգը՝ «Մի՞թե վերջին պոետն են ես...»: Վ. Օվյանը զուգահեռ է անցկացնում Տերյանի ապրած ժամանակաշրջանի Չայոց երկրի եւ 20-րդ դարի 2-րդ կեսի Ղարաբաղի՝ իրադարձությունների միջեւ ու շարունակում իր մեծ ուսուցչի ցավի պոետականացումը: Բանաստեղծը ազդարարում է. «Եվ կգա մի օր, որ Ղարաբաղում մի հայ չես գտնի հայերեն խոսող»:

Ողբերգական ապրումը բորբոքվում է, եւ բանաստեղծը վշտով դիմում է իր սուրբ օջախին.

Քո ողբասացը կլինեն վերջին,

Օտար ոտքի տակ տորոլած ածուղ,
 Կլիներ վերջին հառաչանքը քո,
 Վերջին հանդուզն ու վերջին ծաղրածուն:
 Եվ ինձ կանվանեն ցնորված ու խենթ
 Թռռն ու ծոռները նենգ Փեղամբարի
 Ինձ կքարկոծի ամբոխը անգետ-
 Դասական ոճով քսաներորդ դարի
 Եվ ես կլիներ մոռացված հավետ՝
 Վերջին պոետը իմ լեռնաշխարհի: ⁸³

(«Կկորչեն հավետ...»)

Հայոց հինավուրց Արցախ-Ղարաբաղի հայաթափման քաղաքականությունը տազնապի եւ ցավի ճիչ են հանդիսանում Վ. Օվյանի «Հոտը գալիս է» տողով սկսվող հյուսվածքը, որի բնաբան է հանդիսանում Հ. Սահյանի «Հոտը գալիս է, քոչը ետելից...» հայտնի արտահայտությունը, «Դլեյաման», «Հայրենադավը», «Մենք» բանաստեղծությունները, ութնյակները՝ գրված շիրագյան մոտիվներով եւ այլ գործեր: Կարող է հարց առաջանալ՝ Վ. Օվյանը կարո՞ղ էր, արդյոք, եւ ինչո՞ւ այն ժամանակ չի տպագրել հայրենասիրական այդ գործերը: Դիմենք հենց իրեն՝ պոետին: Նա կռահել է նման հարցի առաջացումը եւ ութնյակներից մեկում Բ. Կելորկովին անվանելով Հուդայի ծոռ, գրել է.

Ծոռն Հուդայի տունս մտավ
 Ու սկսեց վայրահաչել
 Եվ մեր խաչված նախորդներին
 Մի անգամ էլ նորից խաչել,-
 Փեղամբարի թռռն է նրան
 Կաշառել դիրք ու պաշտոնով,
 Բայց ի՞նչ կարող էի անել,
 Ախր տարին խիստ նահանջ էր: ⁸⁴

Վ. Օվյանի հայրենապատումի մեջ եւ ընդհանրապես հայոց հայրենասիրական պոեզիայում մնայուն արժեք է «Այս Ղարաբաղն է» ծավալուն բանաստեղծությունը՝ գրված 1979 թ.: Պետք է նշել, որ Օվյանի այս գործն առնչություն ունի Գ. Էմինի «Զգո՛ւյշ խոսիր Հայաստանում» բանաստեղծության հետ՝ գրված 1962 թ.: Գ. Էմինի այս հյուսվածքը 1960-ական թթ. հայոց հայրենապատումի թարմ ու պայծառ էջերից էր՝ ընդունված բոլորի կողմից: Չէր կարող այդ գործը վրիպել Վ. Օվյանի ուշադրությունից: Եվ դա բնական է: Գ. Էմինի երգում կան այսպիսի կրակոտ տողեր.

*զո՛ւյշ խոսիր Հայաստանում,-
Այստեղ ամեն գագաթ ու ծոր,
Արծազա՛նք է տալիս հզոր
Եվ քո խոսքը հեռո՛ւ տանում...*

*Թե բարի են խոսքերը քո,
Հայոց լեռներն ակնածանքով
Կխոնարհվե՛ն քո դեմ լռին՝
Բաշը քսած քո ձեռքերին:
Իսկ թե չար են՝ լեռները մեր,
Հրաբխի բնե՛րն անմեռ,
Որ լռե՛լ են, բայց չե՛ն հանգել,
Քե՛զ լավայո՛վ կարծագանքեն,
Որ լեռներ է քշում-տանում...
Զգույշ խոսիր Հայաստանում:՝ 86*

Այսպես շարունակ, ազգային հպարտության զգացումով շահաված այս գործը լրիվ ներկայացնում է Հայաստանի եւ հայ ժո-

Ղովրդի պատմությունն ու դիմանկարը:

Վ.Օվյանը սովորելով իր հռչակավոր ավագ գրչեղբոր պետական հնարանքից, ոչ թե կրկնել է նրան, այլ ոճավորել է նրա խոսքի արվեստը, կոնկրետ բնապատկերների, պատկեր-ապրումի, չափածո խոսքի պատմականության հմուտ օգտագործման շնորհիվ հասել նպատակին՝ ստեղծելով ընթերցողի սիրտն ու հոգին ջերմացնող, բանաստեղծական ճշմարիտ մի հյուսվածք՝ Արցախի գեղարվեստական կերպարը: Տասնյոթ ծավալուն տներից բաղկացած գործում բանաստեղծն անդրադարձել է Ղարաբաղի անցած դժվարին, բայց հերոսական ճանապարհին, բնութագրել նրա բնավորության բարեմասնությունները, որոնք ազգային դիմագծի կնիքն են կրում իրենց վրա: Պատումը սկսելով Ղարաբաղի «Չեթանոս ու հին» արմատներից, հեղինակն ընդգծում է Արցախի անմեռ ոգին եւ անթելված ոգորումի հոգեպահուստը.

Այս Ղարաբաղն է:

Եվ զգույշ մի քիչ, հրաբուխն հանգած

Կարող է հանկարծ

Քո ոտքերի տակ բորբոքվել նորից,

Դարերով լռած իր խառնարանից

Նետել հուր ու բոց,

Չողմահար անել ե՛ւ բերդ, ե՛ւ ամրոց:

Եվ մի քիչ կամաց, հողն ակամջ ունի,

Չայներ է բերում,

Չայներ է տանում,

Մեր պապերն իրենց գերեզմաններից

Կարող են գոռալ.

- Այդ ի՞նչ ես անում: ⁹⁶

Ղարաբաղը դիմակայելով դարերի արհավիրքներին, շարու-

մակում է իր ուղին հպարտ, եւ իր սրտում ու շրթերին հնչում է մաշտոցված Ամարասը՝ մեր առաջին ուսուցչի առաջին դպրոցով: Սակայն պարզվում է, որ պատմությունը դաժան էր գտնվելու նոր օրերում.

*Սակայն որտեղի՞ց Մաշտոցն իմանար,
Որ այդ գրերով՝ մի հուղայածին
Պիտի գրպարտեր... Մեսրոպ Մաշտոցին,
Ո՞վ է Մաշտոցը՝ ոչ կոմունիստ է,
Ոչ քաղաքական գործիչ մեծանուն,
Նրա նկարը ո՞նց է տեղ գտել
Սոցիալիստական մեր թանգարանում: ⁹⁷*

Վ. Օվյանը քննադատում է արտաքին եւ ներքին այն գործոնները, որոնց պատճառով վտանգվում էր Ղարաբաղի հայաշունչ ընթացքը: «Ամտառն ի՞նչ անի, երբ իր խորքերում Հավքերի կողքին կռնչում է բուն, Որ ծառերից են ծնվում որդերը, Ծառերին ուտում», - ընդգծում է բանաստեղծը:

Ղարաբաղի աշխատասեր տիրոջ քլունգը կարող է հեթանոս հայի գինու կարասը հայտնաբերել, սակայն նորաթուխ ազերի «պատմիչները» կարող են թուրքածին համարել Մ. Կաղանկատվացուն եւ բոլոր այն հայ գործիչներին, ովքեր ծնվել են Հայոց Արեւելից կողմանքում եւ արարել մեր ժողովրդի մշակույթը: Ցատուհի կրակով են քրդեղված բանաստեղծի զարմանքով շառաչող այս տողերը.

*Եվ ո՞ւմ ես ուզում դու ապացուցել,
Որ նախ եւ առաջ հողն այս Արցախն էր,
Ինչ-որ պատմագետ արխիվներ պեղել
Եվ գիտե՞ք ինչ է նա հայտնաբերել,
Որ Ղարաբաղում հայեր չեն եղել,*

*Նրանք օտար են այստեղ ու տնկեց,
Սուրբ Մուհամեդը այս թշվառներին
Կորստից փրկեց
Իր սուրբ Ղորանով ...
Եվ պատմագետն այդ`
Թուրք պատմիչների կեղտոտ մերանով
Լուտանքներ մերեց կճուճում իր զոս,
Հռչակվեց դոկտոր-ակադեմիկոս...⁹⁸*

Բանաստեղծը նկատի ունի ոչ անհայտ զրպարտիչ Ջիյա Բունիաթովին, որը այցելելով Անկարա, թիսել է իր նախնիների նորօրյա զրպարտիչների «գաղափարախոսությունը», ազերի-թուրք «պատմաբանների» համար նվեր բերել օսմանյան թուրք պատմիչների կեղտոտ մերանը:

Հայրենիքի հանդեպ ունեցած որդիական անմարում սիրով Վ. Օվյանը քայլ առ քայլ հյուսում է Ղարաբաղի պատկերը` ընդգծելով նրա զորավոր ուժը, անբիծ ոգին, կամքի ուժը, Քիրս ու Մոռվի անասանությունը, պապի եւ տատի պաշտամունքը, արմատներին կառչելը, հանուն հարատևելու` զրկանքներ կրելը, բոլոր դժվարություններին դիմակայելու վճռականությունը: Այս համոզմունքից ու հավատից էլ ծնված են գոյատևման անթելված կայծերի բռնկումն ունեցող տողերը.

*Այս հողի վրա դու զգույշ քայլիր,
Մաքրիր ոտքերդ, դիմակդ հանիր,
Եվ հիշիր մեկ-մեկ
Պսակազերծված առաքյալներին,
Լեռները լուռ են,
Բայց ոչ խուլ ու կույր`
Տեսնում են, զգում,
Քարը խոսում է,*

Քարը ասում է.

Հիմ հրաբխի խառնարանում դեռ

Գուրը չի պաղել...

ԱՅՍ ՂԱՂԱԲՎՈՆ Է:

Վ. Օվյանը կյանքից հեռացավ ոչ ժամանակին՝ 1987 թ., Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի բռնկման նախաշեմին: Սակայն նա ժողովրդի հետ էր իր ոգով, ցասումի եւ ըմբոստության, հույսի եւ հավատի իր հայրենապատումով:

ՄԻՐՈ ՑԱՎՆ ՈՒ ՀՄԱՅՔՆ

Կյանքն ապացուցել է, որ սերը մարդու ներաշխարհի անհատական նախասկիզբն է: Դարերը հաջորդել են միմյանց, կյանքը փոփոխվել է հարաճուն, սակայն սիրո զգացումը մնացել է անփոփոխ՝ հախումն կերպով շաղախվելով երգին, շոյելով ու ջերմացնելով սրտերը: Պոեզիան ընդհանրապես մարդերգություն է, բայց կա՞ որեւէ մոտիվ, որ երգի ծփանքով այնքան գեղեցկացնի կյանքը եւ ճառագի լույսի պես մարդկանց սրտերում ու հոգիներում, ինչպես սիրո երգը: 1950-ական թվականներից սկսած, սիրերգությունը եւս պարզեց իր թելերը հայ պոեզիայում՝ հարթելով անձնական քնարերգության արգելափակված ճանապարհը: Ս. Կապուտիկյանը 1954-1955թթ. լույս տեսած բանաստեղծական գրքերի մասին կարդացած զեկուցման մեջ բնութագրելով խորհրդահայ գրականության այդ տարիների վիճակը, նշել է. «խորհրդահայ պոեզիայի բնորոշ երեւույթներից մեկն այն է, որ այնտեղ իր արժանի տեղն է գրավել անձնական եւ մանավանդ սիրային լիրիկան»:¹ Այդ նշանակում էր, որ մարդուն հուզական-հոգեբանական ջերմ շունչ հաղորդող, մարդկային սրտերն իրար միացնող բնական ապրումի բանաստեղծության կարիքը շատ էր զգացվում: Լիտվացի տաղանդավոր բանաստեղծ է. Մեծելայտիսը խոստովանել է. «Երկար ժամանակ ես գլուխ էի կոտրում իմ սխալների վրա: Իմ կարծիքով, ինձ պակասում է ջերմությունը, մտերմական շունչը... Չենք կարողանում խոսել հուզական, պատկերավոր լեզվով, հանգավորում ենք վաղուց բոլորին հայտնի հրապարակախոսական ճշմարտություններ եւ սպասում ենք... բանաստեղծական դափնիների: Իսկ ընթերցողը դա բանաստեղծություն չի համարում: Ժամանակի ընթացքում

Լյանքը մերկացնում է այդպիսի բանաստեղծին... Ապրում է միայն բանաստեղծությունը, իսկական բանաստեղծությունը»: ² Պ. Սեւակը պահանջել է «հոգու դիալեկտիկայի» բացահայտում, այսինքն՝ ներքնահայտությունների անհրաժեշտություն: Հոգու դիալեկտիկայի բացահայտման ամենամուրբ զգացումի՝ սիրո երգը մի նոր ջերմություն հաղորդեց Պ. Սեւակի, Ս. Կապուտիկյանի, Գ. Էմինի, Վ. Դավթյանի, Ս. Սարգսյանի, Հր. Հովհաննիսյանի եւ ուրիշների բանաստեղծական շարքերին:

* * *

Սիրո թեման արծարծումի լուրջ երանգներ ունեցավ նաեւ Արցախի պոեզիայում: ՎԱՐԴԱՆ ՀԱԿՈՐՅԱՆԻ երկրորդ գիրքը լույս տեսավ «Սեր եւ ժպիտ» վերնագրով, որտեղ նկարագրված աշխարհը օժված է արեւով եւ սիրով: Բանաստեղծն ամեն ինչի մեջ սեր է տեսնում: Նրա քնարական հերոսին բարությանը են ողջունում ծառերը, սարերը, մարդիկ, եւ նա աշխարհում գտնում է իր աշխարհը, եւ թվում է՝ «երկիրը սիրո շուրջն է պտտվում...» («Տրամադրություն»), այդ պատճառով էլ նա չի ցանկանում անպատասխան ժպիտ տեսնել («Ծնվում է...»), ժխտում է թեթեւությունը, անհոգությունը («Ամպեր»): Գրքի «եվ հանդիպում եմ քեզ իմ աչքերում» շարքը սիրային երգերի մի փունջ է: Բանաստեղծը սերը մերթ ներկայացնում է աղջկա պատկերով («Ծիծաղում են աղջիկները»), մերթ վարդի տեսքով, մերթ՝ ծաղիկների, եւ ամեն դեպքում էլ նրա համար այն ընդգծվում է որպես մարդկային երջանկության աղբյուր. «Սե՞րն է, արդյոք, առանցքն աշխարհի, թե՞ աշխարհն ինքն է առանցքը սիրո» («Խնդիր»):

Սիրո փիլիսոփայությունը տարբեր երանգներով Վ. Հակոբյանի «Ծառի անունից» գրքում նոր ծիփանք է տալիս: Նրա եր-

գերի կառուցվածքն արտաքին նկարագրական հնարանքներից հեռու է: Բանաստեղծն իր խոսքն ասում է հոգեբանական պատկերավոր բացահայտումներով, ժողովրդական փիլիսոփայության խորհուրդներով, այս կրկնվող աշխարհի եւ անցողիկ անհատի փոխհարաբերությունների ճշմարիտ ընդհանրացումներով: Դրա առհավատչյան «Իմ թեւերի մեջ» շարքն է: Սերը Վ. Հակոբյանի համար իր «մեջ վարարած արյունն է, առանց որի դժվար է պատկերացնել աշխարհը»: Ըստ բանաստեղծի, սերը պետք է հավասարվի հավատին, որովհետեւ հավատն ամենամաքուր, ամենաանբիծ երեւոյթն է, առանց որի հնարավոր չէ ապրել: Հոգեկան ապրումների տարբեր պահերի մեջ արժարծվում է քնարական հերոսի վերաբերմունքը սիրո հանդեպ, եւ նա միշտ մնում է իրեն հավատարիմ: Մոռացումը մարդկային է, բայց ի՞նչ է նշանակում մոռանալ սրտաբուխ սերը: Դրա պատասխանը ստանում ենք «Մոռացումս» պատկերի մեջ.

*Մոռացումս
Հիմա ճոճք է,
Բայց նրա մեջ այք չեն փակում
Իմ հույսերը,
Երազները...*

*Մոռացումս,
Հիմա ճոճք է, ճոճք է դառել
Իրեն համար
Եվ ինքն իրեն...օրորում է
Սե՛րս,
Սե՛րս...³*

(«Մոռացումս»)

Սիրո մեջ հյուսված են կյանքի բոլոր գույները: Դրանք

«խենթ օրերի կարոտանք են», «կամարված ծիածանի բույր» կամ «կարմիրում հրդեհվող կածան», եւ երջանիկ է միայն նա, ով փայփայլում է իր իսկ սրտով ընտրած սերը: Այսպիսի առիթքնող զաղափար է արտահայտված «Սերը» երգում: Բանաստեղծը գտնում է, որ սերը պետք է միշտ ծվարի սիրող թեւերի տակ, զգացումը լինի անձնուրաց: Փոխադարձ սիրո դեպքում են երեկոները քաղցրանում, ցերեկները իմաստավորվում («Չեկար եւ այսօր»): Հեռացումը տրտմություն է ծնում («Քո հեռացումը»), հանդիպումը կարոտների բացված դուռ է, այդ պահին են սերը տանում, հանձնում հավերժին («Կարոտների բաց դուռ է...»):

«Իմ թեւերի մեջ» շարքի մի մասը խռովքի պահի արտահայտություններ են: Արդյունքում քնարական հերոսն աստվածային սիրուն սպասում է կարոտով.

*Անպայման պիտի դու վերադառնաս՝
 Ինչպես կորսված տեսողությունը,
 Ցուրտ խոսք, ցուրտ ժպիտ պիտի մոռանաս,
 Բույրի պես լցվես իմ տեղ ու տունը,
 ... Առանց քեզ ինձ հետ լեզու չես գտնում,
 Արդար էլ լինեմ՝ մեղքով եմ բարձված,
 Առանց քեզ՝ ես ինձ էլ չեմ հավատում...
 Անպայման պիտի դու վերադառնաս»:⁴*

(«Անպայման պիտի...»)

Սիրո թեման բազմերանգ պատկերներում ներկայացվում է լեզվառճական հարստությամբ. ապրումների թրթռներով, կտրուկ անցումներով, խորքային տողերով: Դրա նոր ապացույցը եղավ «Անմարելի, անմեռնելի» գրքի «Պարզա պես մի վարդ նվիրիր նրան» շարքը: Այստեղ Վ. Հակոբյանի գեղարվեստական մտածողությունն աչքի է ընկնում թափանցումների ուժով: Նա կոնկրետ պահերի, տրամադրությունների ար-

ոյունք հանդիսացող երգերի մեջ բացահայտում է կենսական, կարելոր գաղափարներ: Որպես բնության հետախույզ, բանաստեղծն աշխարհի գեղեցկություններն իմաստավորում է մարդկային սիրո ամենամուրբ ապրումների զուգահեռներով: Գեղեցիկ աղջկան քնարական հերոսի նվիրած մի հատիկ ծաղիկը հինգ մատների հետ ներկայացվում է որպես մի փունջ («Անվերնագիր»): Պատահական չէ աղջկա մատների եւ ծաղկի զուգահեռը: Սերը հաճույքի զգացումից բարձր է ու անեզրական: Աղջկա դեմքին դրոշմվող համբույրը գարնանային դաշտերի իմաստն է. «Գեղեցիկ, պայծառ աշխարհի համար համբույրը վերածննդի տոն է» («Տոնը»): Սերը եւ բնությունը ծիածանվում են հավասար ճառագայթներով: Մարդկային անմիջական ապրումների եւ բնության գեղեցկությունների խաչաձեւումից ստեղծվում է սիրո համայնապատկեր, որի շափաղումներն ասես ժայթքում են հոգու ընդերքից: Դիմելով սիրած աղջկան, երգիչը չի թաքցնում իր զգացմունքները.

Քեզ շփոթում են ծաղկած ծառի հետ,

Որ գարդարում է օրերը՝ ճերմակ

ծաղկաթերթերով,

Քեզ շփոթում են

երակներիս մեջ մոլեգնող արյան

Վարարումի հետ,

նաեւ՝ անկման հետ տրամադրության: ⁵

(«Իմ աչքերի դեմ»)

Սիրո եւ բնության հորիզոնները կարոտներ են ծնում. այդ կարոտներից աճում եւ խշշում է կենաց ծառը: Բանաստեղծը որոնում ու գտնում է այդ պատկեր-խորհրդանիշը, որոնցով սիրո երգը դողանջում է որպես կյանքի ծայն: Մեծ սիրո ոգին այնպես է թրթռում քնարական հերոսի կրծքի տակ, որ նա աշխարհի բո-

Լոր գեղեցկություններուն տեսնում է իր սերը: Երգից-երգ ծավալվելով, բանաստեղծը հյուսում է սիրո քաղցրության եւ հավերժության ինքնատիպ մի առասպել, առանց որի չկա երգ ու մեղեդի, երկիր ու տուն.

*Սերը իմ տան ճանապարհն է,
Վերելք է նոր ճամփաների,
Սերս սերն է մեր սարերի.
Սերը իմ տան ճանապարհն է:
Գանձասարի սուրբ տաճար է,
Արեւգալ է սերս բարի,
Սերս իմ տան ճանապարհն է,
Վերելք է նոր ճամփաների: ⁶*

(«Սերը իմ տան ճանապարհն է»)

Սիրո երգը գնալով կենսական ու խոհական նոր լիցքեր առավ Վ. Հակոբյանի «Մի կռունկ անցավ», «Վաղվա աչքերով», «Արցախա ծուխ», «Սոսե», «Մենարան» եւ այլ ժողովածուներուն: Բանաստեղծի «Վաղվա աչքերով» գրքի շարքերից մեկը կոչվում է «Ծաղիկ բիբլիական»: Շարքի «Մեղեդին իջավ...» երգում կան այսպիսի տողեր.

*Որ ծաղկի ծեռք եմ մեկնում՝ կրակ է,
ո՞վ է աշխարհը մատնել հրդեհի,
կանաչը ասես փափուկ կատակ է,
Տագնապ կա մի ցուրտ, բա՞ն չպատահի: ⁷*

(«Մեղեդին իջավ»)

Աստվածային սիրո անունից գրված այս տողերը լրիվ խորհրդանշում են շարքը, որ խոսում է բանաստեղծի աշխարհաճանաչողության եւ կենսահայեցողության նրբերանգների մասին:

Սիրո թեման միագիծ չի ցուցադրվում շարքում: Այն կյանքի քաղցր ու դառը գույներից է փնջված, հյուսված է սիրո ձգտումներից ու խորին տազնապներից, որոնք ճշմարտացիության ուժով հուզում են ընթերցողին, նրա առջեւ բացում կյանքի շատ առեղծվածներ: Սերը, ըստ բանաստեղծի, բիրլիական ծաղկի է մնան, որին հասնելն այդպես էլ մնում է երազ ու տենչ.

*Կա մի ծաղիկ մի տեղ,
Բայց չգիտեմ, թե որտեղ,
սպասում է:*

*... Եվ կրակի մեջ բիրլիական ինձ սպասում է
մի ծաղիկ:*

*Ի՞նչ ճանփով գնամ,
որ հասնեմ նրան: ⁸*

(«Ծաղիկ բիրլիական»)

Բիրլիական ծաղիկը, որ սիրո խորհրդանիշ է, հասարակ ծաղիկ չէ: Այն «նախնադարյան ցավ է», այդ «ծաղկի բաժակում վայրի հավքերի կտուցից երգ է կաթել... ու շողշողում է չհայտնաբերված աղանաղի պես»: «Քաղցր մանանա» է այդ ծաղիկը, որը ձեռք բերելը մեկ անգամ է տրվում, եւ պետք է լինել զգույշ ու անձնուրաց:

Վ. Հակոբյանի սիրո երգերը կարոտի ու տազնապի, ձգտումի եւ հաճույքի արտահայտություններ են: Սիրո վայելքների մասին քիչ է խոսում բանաստեղծը: Այստեղ նա միջնադարյան տաղերգուների հետքերով է քայլում: Բանաստեղծի համար սիրո զգացումի ամեն մի պահ սրտի դող է, կենսական այնպիսի թանկ ապրում, որ իրականացված սիրո ճանապարհին «հարսնատքի տակ ջարդվող ափսեմ էլ թող լինի ճերմակ լիալուսինը» («Դող»):

Երջանիկ սիրո համար երգիչը դժվարին ուղիներ է տեսնում: Գոյություն ունի՞ այն: Իհարկե: Բայց բանաստեղծն ավելին է ուզում: Նա երագում է աշխարհը տեսնել սիրով ողողված, ուզում է բոլոր սրտերի թեւերին կարդալ սիրո լուսաշող երգը: Այդ մղումով էլ նա սիրո ճանապարհին ավելի շատ տազնապ է տեսնում, քան քաղցրահամ համբույր:

*Գիշերվա պես սեւ վարսափնջերում
մի բուռ ճերմակ կա՝
հետքը համբույրի,
որ պիտի լիներ, սակայն դեռ չկա...⁹*

(«Մի բուռ ճերմակ»)

Վ. Հակոբյանի սիրային երգերի շարքը հոգու թրթիռների փունջ է: Այդ թրթիռները սրտից են բխում եւ սրտեր են շոյում, որովհետեւ դրանք անմիջական են, եւ դա ընթերցողին է ներկայացվում պատկերային բազմերանգ ու շոշափելի հյուսվածքներով: Նման բնույթի երգեր են «Ինձ այցելում է փոքրիկ մի աղջիկ», «Առավոտը քեզ կրկնեցի իմ մեջ», «Ցանկություն», «Նատյուրմորտ՝ կարոտներով» եւ այլ բանաստեղծություններ: Աստիճանաբար բացվում է գաղտնիքը, թե ինչու սիրո մասին այդքան տազնապով ու սրտանց է խոսում բանաստեղծը, որովհետեւ «Ծաղիկը, լույսը, երեխան, Ամեն ինչ աշխարհում ծնվում է սիրուց» («Սիրեցեք զմիմեանս»):

* * *

Սիրային բանաստեղծությունների բաժինը «Հասուն իմ հասկ» ընտրամիում *ՆՎԱՐԴ ԱՎԱԳՅԱՆԸ* խորագրել է «Վերջին լար»: Մտորումների տեղիք տվող այս գնահատականը կարելի է

Իհասկանալ բազմիմաստորեն: Բանաստեղծուհին սիրո թեմային իր ստեղծագործական խառնարանում վերջին տե՞ղն է հատկացնում, թե՞ պարզապես մարդուն Աստված դարձնող սերը ամեն ինչից վեր է համարում: Ենթաբնագրային շերտեր ունեցող այս շարքում զետեղված բանաստեղծություններն ամեն դեպքում քնքույշ, տառապած եւ ակնկալող սրտի դմբեր են բացում, սիրտ, որ բարախում է ոչ թե երջանկության ավազանում լողացող անհատի կրծքի տակ, այլ կյանքի հարվածներն զգացած, բայց կրկին ու կրկին սիրո կարոտով վառվող մարդու: Շարքի առաջին «Մոտեցիր ինձ, գրկիր...» տողով սկսվող բանաստեղծությունը հենց այդ մասին է խոսում: Քնարական հերոսուհին, որպես կորուսյալ սիրո տեր, նորից երազում է սիրեցյալի գիրկը, որովհետեւ նրա մոտ իրեն չի «զգում օտար», որովհետեւ, «կորուսյալ ժամին» նա հարկավոր է իրեն: Խոստովանանքի անսքող շերտով նա խորհում է.

*Ծաղկունքն էր դառը, պտուղն անուշ լինի,
Հազար անգամ հինը
նորանում է կրկին,
Մոտեցիր ինձ նորից, մոտեցիր ինձ, գրկիր,
Խաղաթուղթ է բախտը,
սերն՝ արբունքի գինի: ¹⁰*

(«Մոտեցիր ինձ, գրկիր...»)

Տառապանքից ծնված այս ճշմարտությունը, որ «Սերն արբունքի գինի» է, Ն. Ավագյանի սիրային երգերի թխմորն է կազմում: Այդ երգերը բանաստեղծուհու կենսափորձի արձագանքներն են, կոնկրետ սիրո փիլիսոփայություն: Սերը՝ «հոգու հաց», սերը՝ «արթնության ծիծաղ», սերը՝ «վայելքի խենթ լաց», սերը՝ «մարդուն ե՛ւ մարդ, ե՛ւ կենդանի Աստված» պահող առեղծված. ահա Ն. Ավագյանի սիրո փիլիսոփայությունը: Նրա սիրային բանաստեղծությունները հյուսված են աշխարհի տեսած մարդու ե-

րազանքից ու խոհից, որոնցում միաձույլ են զգացմունքային անմիջականությունը եւ հասունության խորհուրդը: Քնարական հերոսուհին իր ընտրյալին դիմում է այսպես. «Դու կռունկի անուն տուր ինձ՝ նախշը դառնամ քո երկնքի» («Գարնան օր է», էջ 77): Սիրո ճանապարհը քարքարոտ է, եւ ինչ էլ լինի՝ նա երդվում է. «Էլի քոնն եմ առաջվա պես... Ու սերն էլ այս, չափից ծանր սրի նման... Ես չե՛մ կարող հանել տեղից» («Դու քեզ համար խաղաղ մնա», էջ 77):

Միջնադարյան հայ քնարերգության մեջ փոխադարձ սիրո գաղափարն ընդունվել է որպես աստվածային լույս եւ երգվել դարեդար: Սիրո հավերժությունն էլ հենց այդ հասկացության իրական ծփանքների մեջ են տեսել բոլոր սիրերգակները: Ն. Ավագյանը գաղափարի նորօրյա հոլովողներից է, որի շուրթերին հնչում է սպասումի կանչը.

*Օգնի՛ր,
Յոգուս ցորենները
սեւանում են բովի վրա,
Օգնի՛ր,
Մի՞թե ծիլ կդառնա սերմը բոված...
Սթափվեի՛ր՝ ուշ չէ քանի,
Ճյուղիս հասուն պտուղները...
քանի ցած չի թափել քամին:՝*

(«Սթափվեի՛ր...»)

Բանաստեղծուհու սիրային քնարերգության մեջ սերն իմաստավորվում է կյանքի հոգսերի մեջ: Օրերի հոսքում, ժամերի վազքում քնարական հերոսուհուն «կեղծ ոսկի է թվում մոռացության փոշին»: Անձկության, կարոտի, հույսի զգացումները տարբեր երանգներով համգիստ չեն տալիս նրան: Գիշեր-ցերեկ նրա

խոհերի մեջ սիրած էակն է, որին պաշտում է անկեղծորեն.

*Ու թե քեզ չեն հիշում ամեն ժամ ու թոպե,
Ապա միայն այնպես՝
իմչպես մարդ չի կարող
Երակներով հոսող իր իսկ արյան մասին
Ամեն պահի հիշել: ¹²*

(«Կյանք»)

Քնարական հերոսուհին սերը համարում է քաղցր զգացմունք: Սերը նրա սրտի կանչն է, քնքույշ ձայնը, հույսը: Եթե տրտմջում է, ապա՝ կարոտի ծփանքով, եթե ծարավում է՝ հասնելու երագով: Սերը նրա հոգու հարստության միակ ու անսպառ աղբյուրն է: Նա իրեն մի դեպքում համարում է «ամնարմին մի իր», մյուս դեպքում՝ «հույսի նժար», որ պատրաստ է վառելու սիրո «կրակները հանգած»: Այս խոստովանանքն արվում է սուրբ նպատակով, որ սիրեցյալն էլ «կարոտի իրեն»: Ահա այդքանից հետո բանաստեղծուհին անկեղծորեն բացում է սիրտը.

*Քեզ կդարձնեն... Ադամ,
Ինձ՝ քո կողքի՜ց ելած...
Կդարձնեն արքա, ինձ՝ թագուհի կողքիդ,
Որ մեր սիրուց արդար
Ծնվի մի լույս որդի: ¹³*

(«Տենչ»)

Առողջ ու կենսական խոհերի տեր է բանաստեղծուհու քնարական հերոսուհին: Սերը եւ կյանքը նա դիտում է մեկ հարթության, մեկ տարածքի վրա: Անորոշ, վերացական անուրջները խորթ են նրան: Իրական ու շոշափելի է հերոսուհու սերը՝ ուղղված անհատի երջանկությանը: Նրա փափագը կյանք է, ձգտումը՝ կենսասիրություն, հայացքը՝ պայծառ, զգացմունքը՝ գեղե-

ցիկ, ներշնչանքը՝ հավատք: Ամբողջության մեջ՝ հոգեւոր ու բարոյական մի հրաշալի աշխարհ: Սիրող սիրտը, ըստ նրա, «դիմանում է... ցավին», նրա համար «սպասումը զրկում է իրեն կենդանությունից» («Յրաժեշտի եւ հանդիպման միջեւ», էջ 84): Սիրտը «անդավաճան նշխար» է, հաճախ՝ փորձություն, ինչպես նաեւ՝ փրկության գոտի: Քնարական հերոսուհին ինչ-որ տեղ մտքերն ասում է ոչ բացահայտ, այդ դեպքում էլ նա խորհուրդ է տալիս կես խոսքից հասկանալ իրեն.

*Օգնի՛ր,
խրթին այս հանգույցը...
Յեշտ քանդելու կամքը տուր ինձ:
Այս ինչպե՛ս է, որ ես
Ոտից գլուխ կրակ, ոտից գլուխ՝ կարոտ
Յենց պայթելու ժամին...
Դարձել եմ թաց վառող: ¹⁴*

(«Ինչ չեմ ասում»)

Ինչպես տեսնում ենք, սերը ներկայացվում է իր եւ նրբերանգներով, եւ հակասություններով: Քնարական հերոսուհին երբեմն զանգատվում է սիրո անհաջող ընթացքից՝ խոստովանելով՝ «Վաղդ՛ւց էինք մենք կորցնում՝ ինչ հավաքել էինք մի տեղ...»: Այդքանից հետո էլ նա չի չարանում, ընդհակառակը, բարենադթանքի հրաժեշտ է տալիս.

*Երթաս բարով,
Վերքիս արքա,
Չեմ անիծի,
Ոտքդ անգամ փուշ չմտնի,
Մեծ արվեստ է, գիտե՛ս, կյանքում
Բարի մնալ... բախտից անկախ: ¹⁵*

(«Որ վերջանար պիտի այսպես...»)

Քնարական հերոսուհու անկեղծ ու անմիջական ապրումները մի նոր ջերմություն են հաղորդում Ն. Ավագյանի սիրային երգերին: Քողարկված ոչինչ չկա նրա խոստովանությունների մեջ: Չերոսուհու Սերը Ադամի անունով է ներկայացվում, էակ, որի հետ է կապվում նրա փրկությունը: «Տես, քո դուռն են եկել ես իմ կամքով»՝ խոստովանում է հերոսուհին: Սակայն նա եկել է անձնուրաց սիրո մղունով, եկել է՝ իր հետ բերելով ե՛ւ «մարմինը հրաշք», ե՛ւ աչքերը ծավի, ե՛ւ շիկացած հոգին՝ «տառապանքի ծաղիկ» («Առ քո կողմ, Ադամս», էջ 87): Այստեղ խոսք է գնում մեծ ու վեհ սիրո մասին: Չերոսուհին անձնուրաց ու ջերմացնող սեր է պահանջում, ամանց որի սրտերի ներդաշնակություն լինել չի կարող: Անհատի հոգեկան ու բարոյական աշխարհը լուսի աղբյուր կարող է դառնալ միայն այն դեպքում, եթե սերը հոգու խորքում հավերժվի որպես արեւ: Եվ երբեք մարդու համար ուշ չէ սիրո արեւով ջերմանալը.

*Ճակատագրի ծեռքը թե կա՝
Արթնացումը ուշ չի լինի,
Բավական է սեղմես կրծքիդ՝
Ես կդառնամ հրաշք մի կին...
Եվ կզգաս, որ մարմինս չէ՝
Քոնն է նաեւ... խանձված հոգիս: ¹⁶*

(«Բոկլոտն անցա»)

Նման վերաբերմունքն ու գնահատականը սիրո հանդեպ հիշեցնում են մի կողմից Սայաթ-Նովայի, մյուս կողմից՝ Վարպետի ընդհանրացումները: Երազելով իդեալական սեր, քնարական հերոսուհին այն դժվար է գտնում իրականության մեջ, ուստի թեւավորվում է անմոռաց այն պահով, երբ զգացել է սիրվելու քաղցրությունը.

*Արժե՛ ցալի հետ համբուրվել,
Արժե՛ ձեռքը սեղմել մահի,
Թե սիրել ես մեկին կյանքում
Ու սիրվել ես գեթ մի պահի:՝*

(«Արժե ցալի հետ համբուրվել»)

Ն. Ավագյանի քնարական հերոսը հույսի մաղթանքով «երգող թռչուն» է, նրա սերը «բարձրագնա, լուսավորող» է, անցյալը ներկային ձուլող, անցողիկ պահի մեջ հալվող, ներող, մարդու հոգեւոր աշխարհը գեղեցկացնող ուժ՝ մարմնականի եւ իդեալականի համաձուլվածքով:

* * *

ՀՐԱԶՅԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆԻ սիրային բանաստեղծություններն ամենից առաջ ապրած զգացումներ են քնքույշ եւ անմիջական: Քնարական հերոսի օգնությամբ բանաստեղծը ձգտում է բացահայտել սիրո գաղտնիքներն ու նրբերանգները:

Պետք է նշել, որ ստեղծագործական առաջին քայլերն անելիս բանաստեղծը տուրք է տվել կոլխոզային աշխատանքի եռուզեռին, հերոսացման կեղծ գաղափարի հետ կապված «սիրո զգացումին»: Այդ պատճառով էլ նրա սիրային որոշ երգեր հնչում են որպես հնարովի իրավիճակների արտահայտություն: Այսպես, «Կամուրջ» անդրանիկ գրքում գետեղվել է «Աղջկա երգը» ոտանավորը, որտեղ աղջիկը փառաբանում է աշունը, Մռով սարը, «երգ ու տաղով» սարից իջնող յարին, նրա բերած «առատ պանիրն ու յուղը» եւ հայտարարում. «Մենք երկուսով մեր կոլխոզում, Իրար թեւ ու թիկունք դարձած, Աշխատել ենք, նա՛ սարերում, Ես՝ արտերում լայնատարած: («Աղջկա երգը»):

Նույն միտումն ենք տեսնում նաեւ «Բամբակի դաշտերում», «Սիրուն աղջիկ» ոտանավորներում: Սիրող աղջիկներից մեկն առատ բամբակ հավաքող է, մյուսը՝ խաղողաքաղ: Եվ նրանց սիրո

Իհիմքում դրված է հենց այդ երեւոյթը, որ, անշուշտ, կեղծ է, անբնական: Սերը երբեք չի կարելի կապել մասնագիտական դրսեւորումների հետ: Սերը բնական մի զգացում է, որ նախախնամութեան օրինանքով ընծայվել է մարդուն, առանց որի կյանքը իմաստ չի ունենա: Պարզ է, որ այդ շրջանում երիտասարդ բանաստեղծը դեռեւս գտնվում էր 30-40-ական թվականների պոեզիայի ազդեցության տակ: Դա մի շրջան էր, երբ մարդու սիրային ապրումների բանաստեղծականացումը համարվում էր նեղ-անձնական զգացումների արտահայտություն: Եվ բանաստեղծները, ստիպված, սերը գովերգում էին անպայման սոցիալիստական «խանդավառ» աշխատանքի ֆոնի վրա: Երիտասարդ բանաստեղծը տուրք է տվել, ահա, ժամանակի այդ անհիմն եւ անիմաստ պահանջին: Սակայն հաճելի է նշել, որ հենց առաջին գրքում տեղ են գտել նաեւ սիրային այնպիսի երգեր, որոնցում զգացվում են քնարական հերոսի ջերմ ու անմիջական ապրումները:

Գնալով բանաստեղծի սիրո քնարն ավելի անմիջական է հնչում: Քնարական հերոսը սիրո զգացումն արտահայտելու մեջ համարձակ է դառնում, խոստովանում, որ սիրած աղջիկը մտել է իր սիրտը եւ հանգրվան գտել այնտեղ, որ ինքը ծովի նման փոթորկվում է:

Առաջին գրքում զետեղված երգերն ասում են այն մասին, որ Բեգլարյանը ուշադրություն է դարձնում սիրո հոգեվիճակի զանազան դրսեւորումներին: «Սեր սերը» ութ տողից բաղկացած երգում քնարական հերոսն ափսոսում է անուշ երազ դարձած իր սերը: «Սիրո բարձունքը» ոտանավորում խոսք է բացվում «արեւի նման միշտ անհաս» մնացած սիրո մասին եւ վերջապես այդ դառն ապրումներից հետո մատնացույց է արվում սիրողի փշրված սիրտը եւ լացի միջից բարությամբ փայլող ժպիտը. «Պոետն ի՞նչ ուներ մի սրտից բացի, Բայց երգող սիրտն էլ փշրեցիր, անցար, Ա՛խ, սիրո ցավից ես շատ խոր լացի, Դու այդ չիմացար, ավաղ, չիմացար»:

3. Բեզլարյանը երբեմն հակասական զգացմունքների պատկերներ է ստեղծում: Նրա համար սերը դժվար է բացում երջանկացնող թելերը: Բայց միեւնույն է, նա չի վհատվում, ինչքան էլ սառը լինի իր Սերը, ինքը արելի պես փարվում է նրան, գիրկը դարձնում գարուն («Դու սառն էիր»): Մեկ ուրիշ ոտանավորում քնարական հերոսն արդեն երանի է տալիս «սիրո անուշ գիշերների», նրա համբույրները հուշեր են դարձել, երազի պես անցել («Սիրո անուշ գիշերներ»): Սիրո զգացմունքներում շատ արագ է հասունանում քնարական հերոսը: Նա սերը համարում է կյանք, որին պիտի հասնել: Բնությունն աստիճանաբար շնչավորվում է Բեզլարյանի նաեւ սիրային երգերի մեջ: Նման դեպքում ասելիքն ավելի է կոնկրետանում, սիրո զգացումն արտահայտվում է պատկերավոր ու շոշափելի-

*Հսկա ժայռի տակ՝ ես զուլալ աղբյուր,
Իսկ դու՝ մասրենի բարձունքին բուսած,
Բացած թերթերդ նուրբ, անուշաբույր,
Լուռ ու անտարբեր միշտ նայում ես ցած:*

*Թվում է, դու ինձ չես սիրել երբեք,
Բայց երբ փչում է հովը գիշերվա,
Արցունքի նման թերթերդ մեկ-մեկ
Դու լուռ թափում ես իմ կրճքի վրա: ¹⁸*

(«Հսկա ժայռի տակ»)

Քնարական հերոսը գիտակցում է, որ սերն արել է իր համար, որ նրանով է կյանքը կանաչում, որ նա իրեն տուն կանչող ամենագոր ուժն է: Ոգեւորված, վերջապես նա բացականչում է- «Ես ինչո՞ւ չասեմ, որ սիրում եմ քեզ»:

Բոլոր բանաստեղծները ստեղծագործական տարբեր է-տապներում սիրո թեման բացահայտում են տարբեր մոտեցում-

ներով ու լուծումներով: Դա բնական է, որովհետև բանաստեղծը եւս, որպէս քնարական հերոս, աճում է, փոփոխվում, ունենում տարբեր տրամադրություններ, ընկնում այլեւայլ իրավիճակների մեջ: Իհարկէ, չի կարելի սիրերգությունը կոնկրետ կապել բանաստեղծների կենսագրությունների հետ, սակայն, այնուամենայնիվ, փոփոխվում է երգչի վերաբերմունքը, գնալով ավելի է հարստանում նրա աշխարհը՝ կապված սիրո հասկացողության հետ: Այդ երեւոյթը նկատվում է նաեւ Բեզլարյանի պեղիայում: Նրա սիրերգության մեջ փառաբանվում է սիրո հմայքը, արարիչ շունչը, մարդուն երջանկացնող ուժը: Մերժումի, խռովության երանգներ եթէ կան էլ՝ հազվադեպ են: Սիրո փառաբանությունը, սակայն, ուղղագիծ ու միանշանակ չէ: Այն ներկայացվում է հանդիպումի եւ հրաժեշտի, հաճույքի եւ կարոտի, տվայտանքի եւ ուրախության, սպասումի եւ հույսի շոշափելի պահերով: Եվ լավն այն է, որ դրանք բնական են, անմիջական, հուզիչ: Դրանցում ընթերցողն ասես լսում է կարոտի շրշումները, զգում հանդիպման հմայքը: Նման ապրումների արտահայտություն է «Բարդենու տակ» ոտանավորը: Քնարական հերոսը խոստովանում է, որ ամեն երեկո սիրածի հետ հանդիպում է բարդենու տակ, խոսում է ուրախ, անրջում, կատակում, սիրո խոսքեր ասում: Բնությունն էլ հմայված լսել է իրենց սիրո շշուկները, «բարդենին անգիր է արել» իրենց սիրո խոսքը եւ պատմում է «կողքով անց կենող ամեն անցորդի»: «Դու եկար մեր տուն» բանաստեղծությունն իր սիրուն արժանացած քնարական հերոսի անբիծ զգացումների, հոգեկան եւ բարոյական ապրումների գովքն է: Դիմելով իրենց տունն արդեն հարս եկած սիրուն, քնարական հերոսը նրա մուտքի հետ կապում է ոչ միայն իր, այլեւ մեջքից կորացած մոր հրճվանքը, որովհետև նրա գալով շատացել է տան պատուհանների լույսն անգամ, ապրելը քաղցրացել է, հո-

գին լցվել «կյանքի ու սիրո կրակով»: Բեզլարյանը սերը համարում է երջանկության աղբյուր: Նրա համար սերը երգի կարկաչ է, քույր եւ ընկեր, գարուններին իմաստ ու գեղեցկություն պարգևող ավիշ:

*Մ'ես, չէ, գարունն այս չէր լինի չքնաղ,
Թե սիրտս լիներ ծյունների պես պաղ,
Թե չգերեին ինձ ծաղկունքի մեջ
Սիրուց բռնկված քո աչքերն անշեջ:*

*Թե այս կարկաչող ջրերի նման
Չկարկաչեր քո ծիծաղն աննման,
Չէ, իմ սիրուց է, կարոտից է, որ
Գարունը այսքան չքնաղ է ու նոր: ¹⁹*

(«Մ'ես, չէ...»)

Հ. Բեզլարյանը սերը գնահատում է որպես աշխարհն ու կյանքը գեղեցկացնող ուժ, մարդուն ջերմացնող կրակ: Բանաստեղծը հաճախ սիրո մասին արտահայտում է իր կարծիքը՝ ելնելով փորձից: Նման դեպքում բացակայում է սիրող զույգը: Երգիչը խորհուրդ է տալիս երիտասարդներին, որ աղջիկներին մաքուր սիրով սիրեն, որովհետեւ առանց նրանց կյանքը տխուր է: Աղջիկներն ամպոտ օրերին արելուտ են, ձմռան ցրտերին՝ ամառ, նրանցից յուրաքանչյուրի հոգու մեջ մայր է նստած:

*Չեզ են ասում, տղաներ,
Արծիվ էլ դառնաք,
Առանց նրանց կյանքը ձեր
Դատարկ է, դատարկ: ²⁰*

(«Աղջիկներին սիրեցեք»)

Երգիչը խոստովանում է, որ ինքը կողոպտ ցրտում, եթե իրեն չջերմացներ սիրո կրակը, որ հուրհրատում է Ղարաբաղի աղջիկ-

Մերի կրօքի տակ.

*Մեղքս ինչպե՞ս չասեմ՝ ես էլ
Չգիտեի ինչ է սերը,
Ինձ սիրահար են դարձրել
Ղարաբաղի աղջիկները: ²¹*

(«Սիրո դողից»)

Յ. Բեգլարյանը մաքուր սիրո երկրպագուն է: Ով անբիծ սիրո տեր է, նա իրավունք ունի հպարտանալու, չթաքցնելու իր զգացումը, որովհետև «մաքուր սերը ծաղկող գարնան պես միշտ խնդություն է բերում»: Երբ սերը առողջ է, ազնիվ՝ կարիք չկա այն թաքցնելու.

*Սիրելիս, հպարտ նայիր դու մարդուն,
Գլուխդ բարձր պահիր աշխարհում,
Նրանք են պահում միշտ սերը թաքուն,
Ովքեր ուրիշի սերն են գողանում: ²²*

(«Ես ինչո՞ւ չասեմ»)

Նշվեց, որ Յ. Բեգլարյանը սիրո զգացումների մասին խոսում է տարբեր տրամադրությունների հետ կապված տարբեր իրավիճակներում: Հիրավի, լինում է, երբ բանաստեղծի քնարական հերոսը ծանր ու դառն ապրումներ է ունենում սիրո կորստի պատճառով: Այդ զգացումը լավկանություն չէ, այլ առաջին անկրկնելի սիրո վեհություն, նրա կորստի հավիտյան ցավի արտահայտություն: Դրանով ավելի է ընդգծվում սիրո քաղցրությունը եւ կարոտի ահազանությունը: «Հովվական սեր» ծավալուն բանաստեղծության մեջ քնարական հերոսը ներկայանում է որպես գառնարած: Նա իր պատանեկան սիրուն չի արժանացել, տարիներ են անցել, բայց չի մոռանում այդ գեղեցիկ զգացումն ու ծանր կորուստը, ցավում է այն սիրո համար, որ «դեռ չգտած»՝

կորցրեց: «Մի աղջիկ էր նա» ոտանավորի հյուսվածքի մեջ կրկին քնարական հերոսի խաբված սիրո պատմությունն է, որի մորմոքը երբեք չի անցնում սրտից: Բեզլարյանի սիրերգության քնարական հերոսը ծանր է տանում մերժված սիրո պատճառած ցավը, սիրո մեջ չի հաշտվում դաժանության, անհավատարմության, անտարբերության հետ:

Սիրո դժուրի պատճառով քնարական հերոսը չի չարանում, չի բորբոքում վրեժի հուրը, միայն ափսոսում է, որ ուրիշներն էլ կարող են խաբվել իր նման: Նա նույնիսկ պատրաստ է ընդունել իրեն ցավ պատճառած սիրուն, որովհետև սիրուն է հոգով, սրտով: Գուցե իրեն չհասկանա շրջապատը, բայց կգտնվեն մարդիկ, որ կգնահատեն իր անմարում սերը: Բեզլարյանը չի ընդունում այն անսիրտ, անտարբեր, ցուրտ սերը, որ կարող էր զարդարել ոսկով ու ադամանդով: Ոսկե մատանուց առաջ պետք է խորհել ոսկե սիրո մասին, հավատալ միայն սրտաբուխ սիրուն («Ոսկե մատանին»): Ինչպես տեսնում ենք, Յ. Բեզլարյանը ձգտում է հավատարիմ մնալ միջնադարյան հայ սիրերգակների առիմքնող ավանդույթներին: Նա իրեն համարում է Նահապետ Քուչակի աշակերտը եւ իր ուսուցչի պես սիրո երգեր է գրում գիշերը, մոմի լույսի տակ, թեկուզ «լույսը աղոտ էր», բայց «հուշերը տաք» էին: Հարբած սիրո բույրով, զարկված նրա նետով, քնարական հերոսը բացականչում է.

*Այս գիշեր, սեր իմ,
Քուչակի նման սիրավոր էի,
Քուչակի նման վիրավոր էի,-
Քո սիրուց, սեր իմ...²³*

(«Այս գիշեր»)

Երգից-երգ բացահայտվում են քնարական հերոսի բարոյական հատկությունները: Այդ հերոսը սիրում է կյանքը, գնահա-

տում է սերը, դատապարտում է անտարբերությունը, ընդունում է երկրային հաճույքներն ու վայելքները: Բանաստեղծը սերն այնքան շոշափելի եւ զորեղ է ներկայացնում, որ քնարական հերոսը տեղի է տալիս սիրո քմահաճույքներին անգամ, նույնիսկ սիրում է այն, ինչ չի սիրել մինչեւ այդ: Նա չի սիրել սեւը, բայց սիրածի սեւ վարսերի, սեւ աչքերի, սեւ ունքերի պատճառով սկսել է սիրել:

*Ես ատում էի սեւը, սիրելիս,
Բայց ինչպե՞ս եղավ,
Այս ինչպե՞ս եղավ,
Որ քեզ սիրելով
Սեւը սիրեցի...²⁴*

(«Ես ատում էի»)

Սիրո ուժից վեհանում է եւ բնությունը: Որպես սիրո օրհներգու, բնությունը ցնծություն է ապրում, երբ համոզվում է, որ սերն անբիժ է, հարատեւ, արարող, հմայիչ: Բեզլարյանը հաճախ բալլադային տարրեր է հաղորդում սիրո երգերին՝ ընդգծելու այն գաղափարը, որ սերը հավերժի խորհուրդն է, երկրային եւ երկնային ամենագրավիչ զգացումը, երազների ծիածանը, աստվածային ամենամեծ պարգեւը: «Սիրո կամուրջ» բալլադը այս գաղափարի մարմնացումն է: Երկու սիրահար ելնում են դաշտում շրջելու: Հանկարծ սաստիկ որոտում է մռայլ երկինքը, հորդ անձրեւ է տեղում: Այդ պահին սեւավը կիսում է դաշտը եւ բաժանում սիրահարներին, քիչ է մնում սիրո դաշինքը խախտվի:

*Արեւն այդ տեսավ ու խիստ զայրացավ,
Ներքեւ ուղարկեց մի լավ ծիածան,
Իսկ ծիածանը մի կամուրջ դարձավ,
Սիրահարները նորից միացան...²⁵*

(«Սիրո կամուրջը»)

Բեգլարյանը չի ընդունում «անսեր մարդուն», նա նման անձանց համարում է անգութ, անսիրտ («Ես ի՞նչ ասեմ»): Քնարական հերոսն այնպես ջերմ է սիրում, որ ավստուս է անգամ ծաղկամանից հանել թառամած ծաղիկները, որովհետև սիրածի «մատներն են նրանց դիպել»: Առաջին սիրո կարոտով մորմոքող նրա սիրտը մի երգարան է դարձել եւ անվերջ հիշում է իր կուլ գնացած սերը: Բայց երգիչը գոնե իրեն սփոփված կզգա, եթե իմանա, որ իր առաջին Սերը կարդում է իրեն.

*Տեսնես որտե՞ղ է իմ Սերն առաջին,
Տեսնես երգո՞ւմ է երգերն իմ գրած...²⁶*

(«Տեսնես որտե՞ղ է»)

Բանաստեղծը գտնում է, որ «սերն էլ երազ է, սերն էլ մուրազ է»: Որպես քնարական հերոս նա իր սերը կյանքում համարում է «բարձր, անհաս»: Նա հավատում է իր երազանքին եւ ձգտում է հասնել նրան («Սիրո զգացմունք»): Բայց միաժամանակ սիրտը ցավում է, որ սեր են խոստանում եւ դրժում, քանդում միացնող բոլոր կամուրջները.

*Կանչում ես ինձ՝
Արի, արի,
Բայց ո՞ր ճամփով
Քեզ մոտ գամ ես,
Երբ քանդել ես
Կամուրջները
Դու մեր սիրո
ճանապարհի...²⁷*

(«Կանչում ես ինձ»)

Բեզլարյանի սիրային երգերը ռեալիստական գույներից են հյուսված: Զգացմունքները հստակ են, իրական: Կոնկրետ է քնարական հերոսը, դիմումները բխում են որեւէ իրավիճակից եւ տրամադրությունից: Նրա ներաշխարհը մերթ խաղաղ է, մերթ՝ փոթորկուն, մերթ բավարարված է, մերթ՝ դժգոհ, արտահայտած իդեալը՝ բյուրեղյա: Ինչքան էլ մերժումի պատճառով տանջվում է նա, միեւնույն է, չի ժխտում երջանիկ սերը եւ այն գտնելու համար էլ չի թափառում երազային-վերացական աշխարհում: Այդ քնարական հերոսն այնքան է կոնկրետ, որ իր ապրումները ցույց տալու համար թվարկում է Արցախ աշխարհի գետերը, սարերը: Օրինակ, «Թարթառի պես» երգում նա խնդրում է, որ սերն իրեն չհանի ափերից, որովհետեւ ինքն իր «սիրով նման է խենթ Թարթառին»: Բանաստեղծը սերը համեմատում է սարերի գեղեցկությունների հետ, սարի մարդու հոգեբանություն ունի, ուստի խորհուրդ է տալիս խմել լեռնային աղբյուրից, որովհետեւ այն սիրո կարոտ է, սիրո երազ.

*Գնա ջուր խմիր
Լեռան աղբյուրից,
Լեռան աղբյուրը
Սիրո մուրազ է:՝²⁸*

(«Գնա ջուր խմիր»)

Բանաստեղծի սիրային երգերից բխում են ջերմացնող շատ խորհուրդներ: Այդ երգերում ներկայացվող փաստերի տակ կոնկրետ իմաստներ են շոշափվում: Բանաստեղծական ներքին պատկերներն արտահայտում են գաղափարներ, որոնց չես կարող չհամաձայնվել: Դրանցում ընդգծված երեւում են բանաստեղծի ըմբռնումներն ու վերաբերմունքը սիրո հանդեպ: Նա հաստատում է, որ սերը մարդկային ամենագորեղ, նվիրական զգացումն է, ուստի ամեն կերպ ձգտում է բացահայտել քնարական հերոսի հոգեկան ապրումները, բարոյական ուժն ու վար-

քազօժի գեղեցկությունը: Իհարկե, ոչ միշտ է դա հաջողվում նրան, սակայն ընդհանրության մեջ նա հասնում է իր սկզբունքների գեղարվեստական մարմնավորմանը: Բեզլարյանի համար սերը անհատի արժանիքների, կամքի, հոգու մաքրության չափանիշն է: Պատահական չէ, որ նա որպես քնարական հերոս, բացահայտ խոստովանում է, որ խենթությունն էլ, տրտմությունն էլ սիրուց է ակունք առնում («խենթություն»): Ինչքան էլ շոշափելի են քնարական հերոսի սիրո զգացումները, միեւնույն է, նա սիրուց չի հագնում, մնում է ծարավ: Նրան անվերջ կանչում է «սեւ ու սիրուն մի աղջիկ», կանչում է «կարոտներով, կրակներով» բռնված բախտի ճամփան:

Յ. Բեզլարյանն իր սիրային երգերում քննարկում է իրական եւ իդեալական սիրո պրոբլեմը, յուրովի բացահայտում այն կոնկրետ իրավիճակները եւ տրամադրությունների մեջ հաստատում սիրո ամենազոր ուժն ու հմայքը՝ որպես կյանքի հավերժության սրբազան աղբյուր:

* * *

Սիրո գեղարվեստական յուրացման իր սկզբունքն ունի *ԱՐՄԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ*: Նախ, նա նպատակադրվում է բացահայտել սիրո ուժն ու սիրողի ներաշխարհը: Տարբեր տրամադրությունների արտահայտություն են նրա երգերը: Բանաստեղծի սիրային խոհերը շաղախված են հավատարմության եւ անձնուրացության զգացումով: Ընդհանրապես Ա. Հովհաննիսյանն ունի իր վերաբերմունքը սիրո զգացումների արժարժանների նկատմամբ, որով եւ պայմանավորված է այն հոգեվիճակը, որի մեջ գտնվում է քնարական հերոսը:

Բանաստեղծը սիրային երգերի մեջ սրտաբաց է եւ անկեղծ:

Նրա քնարական հերոսը զրուցում է ուղղակի, հայտնում իր ապրումները, դրսևորում երջանկության իր զգացումներն ու տխրության պատճառները: Այդպես բացահայտվում է քնարական հերոսի հոգու խռովքը ապրումի տարբեր երանգներով: Սիրային երգերում եւս Արմենը խուսափում է ճառերից: Նա առաջին հերթին հետետևում է իր սրտի կանչին եւ ասում խոսքը: Արմենը վստահում է դիմացինին, բացում իր հոգու գաղտնիքները, դրանով իսկ ցուցաբերում այն անկեղծությունը, որ անհրաժեշտ է սիրո աշխարհում: Յետևելով հոգու թրթռումներին, բանաստեղծի քնարական հերոսը արձանագրում է մարդկային իր ապրումները, որոնց հավատում է ընթերցողը:

Ա. Հովհաննիսյանի սիրերգությունը գալիս է հաստատելու, որ մարդկային երջանկությունը կախված է սիրո հավատարմությունից եւ ամրությունից: Նման դեպքերում միայն անհատը կարող է ապրել լիարժեք ու հարուստ կյանքով: Արմենի սիրային երգերը կենսական են, հեռու կեղծ շեշտերից: Հարկադրական կամ ցուցադրական ոչինչ չկա նրանց մեջ, վարակիչ ու առինքնող են դրանք, որովհետև անկեղծ են, հոգեկան ապրումների ճշմարիտ բացահայտումներ: Հանդիպման պահ լինի թե բաժանման, Արմենի երգերում սերը չի զիջում իր տեղը: Մերժման երեւոյթից անգամ քնարական հերոսը չի հիասթափվում, ընդհակառակը, նա աստվածացնում է Սերը, թեկուզ համոզված, որ աղոթքը չի հասնում նրան.

*Աստժո նման անմատչելի,
Անմեկնելի խորհուրդ որպես,-
Սիրտս զոհ է բերում էլի,
Եվ... չի հասնում աղոթքս քեզ: ²⁹*

(«Աստժո նման»)

Ներգործական կենսական լիցք ունի Արմենի սիրային քնա-

րերգությունը: Մարդը կյանքի ծովում ունենում է ապրումի տարբեր երանգներ, ուրախության եւ տվայտանքի, ոգեւորության եւ հիասթափության պահեր: Արմենը ձգտում է հավատարիմ մնալ այդ ճշմարտությանը: Եթե որեւէ պահի նա մտահոգված է, որ իր աղոթքն անգամ չի հասնում սիրուն, ապա մի ուրիշ անգամ իր ներշնչանքն ու երգը կապում է նրա հետ.

*Հովի շշուկ եմ, շվի եմ ուրախ,
Ծիրանի փող եմ, սրինգ եղեգի,
Եվ քո անունը շուրթերիս վրա,
Թրթռում է՝ ոնց երգ ու մեղեդի: ³⁰*

(«Քո անունը»)

Ա. Հովհաննիսյանի մի շարք սիրային երգերում հնչում է անձնուրացության գաղափարը: Նրա քնարական հերոսն այր մարդու վճռականությամբ ձգտում է ապացուցել, որ իր սերը աստվածային է, անսովոր, որ ինքը պատրաստ է անգամ ծունր իջնելու սիրած էակի առջեւ: «Էլ չես լքի ինձ» բանաստեղծությունն այդ գաղափարի վկայությունն է: Քնարական հերոսը խոստովանում է, որ աշխարհի գեղեցկությունը պայմանավորված է իր սիրո լինելությամբ: Եթե նա հանկարծ հայտնվի քարափի վրա, ապա՝ «Կփռի արեւն իր վառ ծիրանին, անգուսպ հրճվանքից անդունդներն ի վար նետելով իրեն՝ կկապի ջրվեժն իր ծիածանը»: Եվ ոչ միայն դա: Այդ պահին քնարական հերոսը պատրաստ է իր մտքի մեջ քանդակելու նրա «մարմինը անտիկ», աչքերի մեջ վառելու սիրո այնպիսի կրակ, որից կարող են շիկանալ անգամ ապառաժները, շուրթերն օծելու այնպիսի ցողով, որ ընկուն են լոկ աստվածները: Այդ ի՞նչ ինքնամոռաց նվիրում է, ինչո՞ւ է քնարական հերոսն այդպես աստվածացնում իր հողեղեն Սիրուն: Պարզվում է, որ դրանով ձգտում է ապացուցել, որ իր անձնուրացությունն արժանի է սիրվելու, պաշտվելու.

Եվ այնուհետեւ կնայեմ ես քեզ

Հիացքից բացված իմ լայն աչքերով,
Եվ ծունր իջած քո հայտնության առաջ,
Կընծայեմ ես քեզ իմ սիրտը անբիծ,
Որից այլեւս դու չե՛ս հեռանա,
Էլ չե՛ս լքի ինձ: ³¹

(«Էլ չես լքի ինձ»)

Քմահաճության ոչ մի նշույլ չկա Ա. Հովհաննիսյանի սիրա-
յին երգերում: Նրա համար սերն այնպիսի մի զգացում է, որ
չպետք է փոխվի, չպետք է մարի, այլ հանդիպման առաջին պա-
հից միշտ բորբոք մնա, ջերմացնի: Նրա քնարական հերոսը ապ-
րում է այդ դավանանքով: Այդ է պատճառը, որ նա ավստսում է
իր եւ դիմացինի միջեւ առաջացած անդարձ տարածքի համար:
Չէ՞ որ կար ժամանակ, երբ նրանք կրում էին մեկ-մեկ ու իրար
մեջ:

Քնարական հերոսը կարոտով որոնում է առաջին սիրո տաք
ծվեցները, նորից դիմում դիմացինին՝ անկեղծ խոստովանանա-
քով.

Ա՛յս, հնա՛ր լիներ՝
Դառնայիր դեպի այն ուխտատեղին,
Ուր քո ժպիտը
Կաթում էր ինչպես առինքնո՛ղ աղոթք: ³²

(«Մինչդեռ իմն էիր»)

Այրական սիրո կրակը չի մոխրանում, այն խենթացնող է,
կյանքը քաղցրացնող ավիշ, անմարում լույս եւ նվիրյալի հա-
վատ: Այդ հավատի սրբազան մի կանչ է Արմենի «Կանչիր ինձ»
ծավալուն բանաստեղծությունը: Նրանում խոսում է տարիների
փորձն ու ծանրությունը, տառապանքն ու հույսն ամբարած
մարդը, որի զգացումը մի լեզենդ է, մի ամբողջ սերնդի սիրո
պատմություն: Չիզ տարիների վաղեմի բեռը ուսերին, քնարա-
կան հերոսը հայացքն ուղղում է սիրած էակին եւ ներկայացնում

Սիրո իրենց ճանապարհը՝ տառապալից ու լուսավոր, ուսանելի եւ կենսահաստատ: Սպասելով դիմացինի կանչին, քնարական հերոսը վերհիշում է առաջին սիրո արդար արեգակը, որից կարող է հալչել մազերին մաղած կարոտի ծյունը: Սիրո կանչը համարելով հարության ուժ, նա հավատացած է, որ դիմացինը ծունկի կգա իր հարության առջեւ՝ կրակապաշտի մոլեռանդությամբ: Հավատարմության այդ զգացումը ավելի է թեւավորում քնարական հերոսին, եւ նա մեկ առ մեկ թվարկում է այն պահերը, որոնք ընդհանրության մեջ իրենց սիրավեպն են կազմում: Այն սկսվում է սիրո պարզկա ակունքից, որի ափերին դռնու բուրում են մանուշակները՝ իրենց վաղնջական թարմությամբ: Հանդիպման առաջին առավոտի լույսով ճառագած սերը կարող է ցրել քարանձավների մութը, աղավնիներ թռցնել, պայթեցնել բոլոր չբացված բողբոջները: Հիշելով իրենց հարսնահանդեսը, քնարական հերոսը ընդգծում է նաեւ այն տառապանքը, որ բերեց պատերազմը, որի պատճառով չթեւաբախեց իրենց խրախճանքը, հանգան մոմերը, ճյուղահատվեց մատղաշ ծիրանենին, կնքվեց հրաժեշտի համբույրը, երկար ու ձիգ տարիներ սիրո շուրթերը փակ մնացին: Մի ամբողջ հավիտենություն սերը ստիպված ծոմ պահեց, հյուսեց տվայտանքների մի աշխարհ: Այսպես, ըստ պոետի, պատերազմը եղավ սիրո, հավատի եւ մաքրության փորձություն, որից պարզերես դուրս եկավ մի ամբողջ սերունդ, որի անունից էլ քնարական հերոսն ազդարարում է.

*Իսկ ո՞ւմ չի հայտնի,
Թե ինչպես ես դու իմ խաչը կրում
Կամ ո՞ւմ է հայտնի,
Որ երջանկության գին ունեն միայն
Տառապանք ու ցավ
Լոկ նրանց համար,*

Ուրբեր այս կյանքում

Հավատարմության սյունի՜ն են գամված: ³³

(«Կանչիր ինձ»)

Բանաստեղծը հաստատում է նման նվիրվածությունը եւ հավաստում, որ «Մեծ արժեք ունի հայրենիքն այն, Որի վտանգի պահին մարդիկ գրավ են դնում ոչ միայն «Սեր, ժպիտ ու բախտ, Այլեւ կյանքը...»: Իսկ Ա. Հովհաննիսյանի համար կյանքը հենց անձնուրաց սերն է:

Ինքնակենսագրական բնույթ ունի «Որպես հին գինի» բանաստեղծությունը: Վերհուշի ձեւով քնարական հերոսը մեջտեղ է բերում գյուղական այն միջավայրը, որի մեջ ծնունդ առավ եւ հասունացավ իր սերը: Ամբողջ բնությունն ասես տրամադրված է արարման արբունքով, «Երկիրն արեւին ընծայում էր իր մարմինը փխրուն, Մանկան պես հրաշք՝ Առուն քանդում էր կրծքակալը պինդ ծոցվորած հողի», հողը պահնտոցի էր խաղում, արտը հերանց էր գնում հերարձակ հարսի պես, կաքավը ձենը գլուխն էր զցել՝ սաղմոս էր կարդում: Եվ ահա այդ պահին տեղի է ունենում սիրո հրաշքը: Հանկարծ մի շշուկ է անցնում ընկուզենու թավ սաղարթների միջով... Եվ որտեղից-որտեղ Սերը անարատ հավքի պես ներս է սուլում բրուտանոցը: Անակնկալ երջանկությունից արբած սիրո զույգը հաստատում է իր կենսագրության առաջին էջը, ինչպես քնարական հերոսն է ասում.

Այնինչ հնոցում

Թրծվում է արդեն

Կավե սափորն այն,

Որով դեռ պիտի ըմպենք անհագորդ

Հուրը մեր սիրո,

Որպես հին գինի՝

Կարասների մեջ՝ հողի տակ թաղված: ³⁴

(«Որպես հին գինի»)

Լիարժեք սերը լիանում է միայն այն դեպքում, երբ երկու կողմերը դողում են նրա համար: Այդ ժամանակ է, որ յուրաքանչյուրը իրեն սիրո տեր է զգում, ապրում հաճույքի այն անփոխարինելի պահը, որ տրվում է աստվածային ուժով: Հակառակ դեպքում գերիշխում է հիասթափությունը, խամրում սիրո զգացումը: Այս զգացողությանն ենք ծանոթանում Ա. Հովհաննիսյանի սիրային մի շարք երգերում: Բանաստեղծը հաստատում է, որ սիրո հմայքները պետք է հեռու լինեն ձեռական քմահաճույքներից, սերը պետք է զուլալ լինի լեռնային աղբյուրի պես, լուսավառ՝ աստղի նման: Այդ չի նշանակում, որ սիրո ճանապարհը միայն ու միայն ծաղկած մի անդաստան է: Բանաստեղծը սերը ներկայացնում է նաեւ իր բորբոքումների, խանդի, տառապանքների եւ քաղցրության մեջ.

Երբ ես չլինեմ,

Ո՞ւմ ես կանչելու,

Ո՞ւմ ես տանջելու,

Երբ ես չլինեմ,

Երբ անձկության մեջ

Մորմոքես հոգիդ,

Սրտնեղած սիրտդ

Ո՞ւմ է տենչալու...: ³⁵

(«Երբ ես չլինեմ»)

Սիրո ճանապարհին կա նաեւ դժվարություն: Չպետք է պարտվել դրանից: Սիրո նվիրումը պիտի հաղթահարի ամեն մի տառապանք: Ընկճվելն ու խեղճացումը պետք է խորթ լինեն սիրո ուժին: Անհրաժեշտ է վառ պահել հոգում անթեղված նրա կրակը: Սիրո բարոյական ուժը կայանում է հենց դրանում: Վե-

հուրթյունը ծնվում է դժվարության դեմ կռվելիս: Սիրո անձնուրացության նախապայմանը կամքի ուժի մեջ է, երազանքի եւ հավատի, նվիրումի ու հույսի:

Կարոտի մի սրբազան զգացում կա Ա. Գովհաննիսյանի սիրո որոշ երգերում: Դա բխում է նրանից, որ բանաստեղծն անդրադառնում է անցած օրերին: Նա տարիների բարձունքից հետ է նայում, մրմուռով հիշում սիրո խենթությունները եւ երազում այն հասակը, որ «ճկվում էր եղեգի նման... խոնարհվում ջրերի վրա» սիրած էակի «ջինջ աչքերի պարզկա հայացքից»: Քնարական հերոսը կարոտում է ամոթխածության այն պահերը, երբ վարանում էր անզամ հանդիպելիս, թափառում անորոշության մեջ, աչքը չկտրելով նրանից: Պարզ է, դեռ ոչ ոք չի կարողացել վերադարձնել անցած մի պահն անզամ: Սակայն երազելով անցածը, բոլորն էլ ընդգծում են կորցրած լավի քաղցրությունը, տվյալ դեպքում սիրո անփոխարինելի քնքշանքները: Եվ լրիվ քնարական ու հոգեբանորեն ընդունելի է դառնում, երբ բանաստեղծն ընդհանրացնում է իր երգը.

*Վերադարձրու այն հասակը ինձ,
Որ վարդագույն էր ներկում այտերս,
Թրթռում էին անզամ կոպերս
Անըմբռնելի ներքին այրումից:³⁶*

(«Վերադարձրու»)

Սիրո սրբագին հուրը չի մարում արյան մեջ: Այն զորավոր է, սեթեւեթանք չի ընդունում, նվիրական զգացում է, որ կարոտ դարձած, ծփում է ափերի մեջ, առկայծում աչքերում, հնչում ունկերում, խռովք դարձած, արթուն պահում հիշողությունը («Քո կարոտները»):

Գովհաննիսյանի օրհներգության մեջ հնչում է այրական մի

ձայն, որ իր ազնվությանն ու հավատարմությանը վստահ սիրողի խորհուրդն է: Հոգեբանական այս երեւոյթը ցույց տալու համար բնորոշ է «Ինչ փույթ» բանաստեղծությունը: Քնարական հերոսը բացսիրտ խոստովանում է, որ դիմացինը իրենից գեղեցիկ խոսքեր չսպասի, որովհետեւ կարեկցանք չի աղերսում նրանից, որովհետեւ սիրո խորհուրդը դա չէ, այլ այն, որ սիրում են սրտով, տառապանքի ու խնդության պահերին նեցուկ են իրարու: Դա ոչ միայն հավատ է, այլ հավատամք, ոչ թե կեցվածք է, այլ ապրելու խորհուրդ: Այս գաղափարի զարգացմանն ականատես ենք լինում բանաստեղծի քնարական հերոսի մի ուրիշ ինքնաբացահայտման մեջ.

*Երբ ամպոտ է օրը, մթնշաղ է ու պաղ,-
Քեզ միշտ պայծառ տեսած իմ աչքերին նայիր:*

*Երբ քո շուրջը բուք է, ձյունամրրիկ ու հողմ,
Շանթ ու որոտ տեսած իմ աչքերին նայիր:*

*Երբ ծաղիկը խամրի քո ափի մեջ փոքրիկ,-
Մարգ ու արոտ տեսած իմ աչքերին նայիր:*

*Ու երբ ամպը թախծի, մստի հոգուդ վրա,-
Խինդ ու կարոտ տեսած իմ աչքերի՞ն նայիր:³⁷*

(«Երբ ամպոտ է օրը»)

Հոգեբանական տարբեր վիճակների մեջ Ա.Հովհաննիսյանի քնարական հերոսը սիրուն անմնացորդ նվիրված այրն է: Նրա վրա չի ազդում ոչ մի երեւոյթ: Սերը չի վերջակետվում, իրավիճակից ծնված սարսուռը չի պաղեցնում այդ զգացումը: Նա շարունակում է սիրել: Իհարկե, դա հպարտության զիջում չէ, այլ նվիրվածության խոստովանանք: Թե արեւն անգամ հեզնի, նա սիրում է, բուքը մոլեգնի, կարկուտը տեղա, սիրում է: «Օրն ամ-

Կոտ լինի թե արեւ շողա»՝ սիրելի է դիմացինը: Տարաբախտ պատահարներ լինեն՝ սիրում է, նույնիսկ եթե անարդարացի լինի՝ դարձյալ սիրում է: Ի՞նչ է սա, արժանապատվությունից զուրկ մի թուլականի նվիրվածություն, թե՞ սիրո մեջ համոզված հերոսի ասպետական վարքագիծ: Պարզ է, իր երազին արժանացած մարդու երջանկության ճիչ է, որին չէս կարող չհավատալ: Սերը կյանք է, կյանքը՝ սեր,- այս համոզմունքն է հնչում Ա. Յովհաննիսյանի սիրային երգերում: Սիրով է թելածում ներկան, իմաստավորվում անցյալը: Բանաստեղծը հոգսի ու ցավի մեջ էլ խորհուրդ է տալիս չնռռանալ Աստծո ամենաթանկ պարգեւը՝ սերը: «Մարիամ» բանաստեղծության մեջ քնարական հերոսը աստվածամոր պատկերով սիրուհուն խորհուրդ է տալիս ձեռքից բաց չթողնել առիթը, իրավունք տա, որ հիանա իրենով, քնքազին զգվանքների մեջ առնի, գուրգուրի: Ինքնամվիրումի խոստովանությամբ նա սիրուհու առջեւ բացում է սիրտը.

*Եվ դու տեղով մեկ կրակ ես բոսոր,
Տերը այնպես է կամենում այսօր,
Որ քո բոցերում այրվեմ, մոխրանամ...
Ձեռքից բա՛ց մի թող առիթը, Մարիամ: ³⁸*

(«Մարիամ»)

Միանշանակ ապրումի արտահայտություններ չեն Ա. Յովհաննիսյանի երգերը: Տարբեր առիթներով, հոգեբանական տարբեր վիճակներում հյուսված խոստովանություններ են դրանք: Բանաստեղծի քնարական հերոսը կարծես իրենն է համարում սիրո հոգսն ու ցավը: Լինում են պահեր, որ նա անձնական դրամա է ապրում, բայց այդ վիճակի մեջ չի կորցնում իրեն, ընդհակառակը, իմաստնանում է ցավից եւ խորհուրդ տալիս մոլորվածին՝ «Կածաններից շաղոտ, Թավուտներից խոնավ, Դե-

ճուներից աղոտ» վերադառնալ տուն: Խաբված երագների երկինքներն աստղեր չեն մաղում, հարազատ օջախն է մարդուն պարզելուն սեր եւ երջանկություն: Ինչպես տեսնում ենք, Ա. Յովհաննիսյանը հավատարիմ է ժողովրդական բարոյականության առողջ նորմերին, ահա թե ինչու նա առաջին հերթին ընդգծում է հավատարմության, անմնացորդ սիրո առողջ գաղափարը.

*Ծուխը երկինք հասել,
Չրե սյուն է հեռվում,-
Իմ կարոտից ասես
Այդ քո տունն է վառվում...*

*Չնար լիներ գայի,
Թեկուզ ճիգով վերջին,
Քեզ փրկեի՜ քո տան
Կրակների միջից...³⁹*

(«Քեզ փրկեի»)

Երգիչը անթերի, սուրբ, չմարող սիրո ջատագովն է: Նա գտնում է, որ թափառաշրջիկ չէ սերը, բնավ, Ոչ ստրուկ հլու, այլ սրբություն է, որին պիտի երկրպագես անվերջ («Սրբություն մնա»): Չոգեկան ապրումների ցավը երգի մեջ բերելով, Արմենը իր քնարական հերոսին ներկայացնում է որպես հավատարմության խորհրդանիշ: Նրա նվիրվածությունը հպարտ ինքնազոհաբերում է: Միշտ ծարավ է, քնքշանքների կարոտ, որովհետեւ իր ամբողջ էությունն ընծայել է դիմացիմին («Իմ հայացքը»): Մաքուր ու անապական զգացմունքներով նվիրվելով Սիրուն, քնարական հերոսը նույնը պահանջում է նրանից: Նա երագում է, որ իր Սերը արարի դրախտ եւ այդ «դրախտում մի տուն... Որ չունենա դեռ ցավ»: Սերը պետք է տեղադրվի հենց այդտեղ եւ գնալով ամրապնդի տան պատերը սեփական երագով, սեփական ցա-

վով («Դու ինձ համար հիմա»): Բանաստեղծի համար Սերը բարի արեւ է, բայց՝ հողանյութ: Ինչպէս արեւածաղիկն է միշտ թեքվում դեպի արեւը, այդպէս էլ քնարական հերոսն է պտտվում իր Սիրո շուրջը («Իմ բարի արեւ»):

Սիրո հավերժությունը հավատարմության մեջ է, որ միաժամանակ զուգակցվում է վստահությանը: Այդ երկու հասկացությունները պայմանավորված են միմյանցով: Քնարական հերոսն իրեն համեմատում է աղավնու հետ, որ ծվարել է Սիրո ավերի մեջ: Նա միաժամանակ կոչ է անում դիմացինին, որ ազատ արձակի իրեն, որովհետեւ սրված են «Թռիչք ու թեւեր, Եվ երկնքի հետ Դաշնության մեջ է» իր սլացիկ պարը: Բայց միաժամանակ նա խորհուրդ է տալիս «Մի լուսանցք թողնել, Որ եթե հանկարծ երկինքը մթնի», ինքը կարողանա հետ վերադառնալ: Ի՞նչ հիմք ու հենք ունի ազատ լինելու այս ցանկությունը: Պարզ է հավատարմությունը, որ հնչում է երգի վերջում.

*Արծակիր դու ինձ
Եվ հիշիր նաեւ,
Որ սիրուց առաջ,
Գիտակցությունից
Առաջ էլ դեռ կար
Հավատարմության
Բնագող մեր մեջ...⁴⁰*

(«Արծակիր դու ինձ»)

Ա. Հովհաննիսյանի սիրային երգերն այրական հավատի արտահայտություն են: Նրանցում խոսում է նաեւ կենսավործը: Արմենի քնարական հերոսը համոզված է, որ կանացի սիրտը իմաստուն է, «Եվ անսխալ է զուշակում դավը»: Նա մեղք է համարում անհավատարմության քայլը, որ ցավի պես կարող է նվալ: Այդ մեղքը ավելի է ծանրանում, երբ «Հեռու վանելով կասկած ու կս-

կիծ», Սերը դիմավորում է «մեծամոր վայելքով»: Մեղանշում է քնարական հերոսը իր սխալի համար, որովհետև դիմացինը սիրում է անբիծ ու վեհորեն («Իմ մեղքն ու ցավը»): Հեռու հեռավոր վայրեր մեկնելիս քնարական հերոսը «մնաս բարով» չի ասում Սիրուն, որովհետև հասկանում է անուրացության աստիճանը, համոզված է, որ երկուսինն են եւ տագնապները («Չէ որ դու գիտես»): Արմենի քնարական հերոսը սերը համարում է մի սրբություն, որի հանդեպ ինքն իրեն զգում է որպես ուխտավոր.

*Թե այնպես լինի, էլ չհամբուրեն
Վարսերը քո շեկ, աչքերդ ծավի,
Տրտում հուշերս քեզ կպարուրեն,
Հոգիս կնվա պատրանքի ցավից:*

*Թե այնպես լինի ձեռքս երերում
Չհասնի էլ քեզ... չլինե՛ս արդեն,
Ինչպես ուխտավորն աստծո տաճարում,
Կգամ սրտաբեկ, քեզ լր՛ւռ կաղորեն: ⁴¹*

(«Ինչպես ուխտավոր»)

Սիրո երջանկությունն այնպես խորն է զգում քնարական հերոսը, որ անջատումը մահ է համարում («Եկար, խառնվեցիր»), հեռուներից վերադառնալով, նա ե՛ւ իր մեղքն է ամոքում, ե՛ւ սրտի դռները բացում Սիրո կրակի առջեւ, որ նորից ջերմանա («Երբ դառնամ հեռվից»): Քնարական հերոսը բացելով իր հոգու ծալքերը, խոստովանում է, որ իր համար երջանկության ամենամեծ զգացումը կապված է սիրո հետ, դրա համար էլ խնդրում է, որ առաջինը նա դիմավորի իրեն.

Դիմավորիր դու ինձ մեր տան շեմին

ՄԻՐՈՆ ՅԱՎՆԱ ՈՒ ԶՄԱՅՔՎ

*Եվ բաց ճակատով արի ընդառաջ,
Կհայտնվեմ միշտ էլ իմ ձիու թամբին,
Կնետվեմ գիրկդ այնպե՛ս սիրառատ: ⁴²*

(«Երբ դառնամ հեռվից)

Հավատարմության եւ երջանկության զգացումի խոստովանությունն այստեղ չի վերջակետվում: Կյանք է, չարի ու բարու պայքարը դեռ չի ավարտվել, իսկ եթե հանկարծ չվերադառնա.

*Թե մնամ հանկարծ հողմերում այնքան,
Որ ճամփաս փակի բուքը կատաղի,-
Դիմավորիր իմ ձիո՛ւն այս անգամ՝
Իմ վերջի՛ն-վերջի՛ն արցունքով աղի... ⁴³*

(«Դիմավորիր ինձ»)

Դժվար չէ նկատել, որ քնարական հերոսը սիրածի արցունքը իրենն է համարում: Հավատարմության հիանալի զգացում եւ բանաստեղծական արտահայտություն:

Սերը Արմենի երգերում կյանքի իմաստն է: Նրա քնարական հերոսը սիրո շնչի մեջ զգում է երկինքը, այդ սիրուց են հայտնվում աստղերը: Առաջին սիրո արցունքի միջից են ծնվել պաշտելի ծաղկանց ցողն ու բույրը: Այդ սերը հայտնության է նման.

*Եվ մինչ այդ անբառ շուրթերիս վրա
Հայտնություն եղավ երգը աղբյուրի,
Դու խորհրդավոր խորհո՛ւրդը բացիր
Իմ հոգում ծագող արշալույսների... ⁴⁴*

(«Առաջին սիրո արցունքի միջից»)

Սիրո ուժը կենարար է, որ ըստ քնարական հերոսի, կարիք

չկա խաթարել նրա ընթացքն ավելորդ վեճերով: Այդ վեճերը նվաստացնող են, պետք է վերջ տալ դրանց: Սերը նրա համար է, որ մարդու հոգին լցնի գարնան թարմությամբ, վանի մռայլ խոհերը, հեքիաթներ արարի, հավատացնի եւ թեւավորի («խոսի՞ր դու ինձ հետ»): Սերը քնարական հերոսի հոգին լցնում է աստղերով, եւ աշխարհը շնչում է սիրո երազներով.

*Համբուրեցի լուռ շուրթերն աղբյուրի,
հլրտաց աղբյուրն իմ շուրթերի տակ,
Ու երջանկության աստղեր կաթեցին
Ալիքների մեջ...*

*Համբուրեցի թաց թերթերը ծաղկանց,
Եվ նրանք մեկեն շառագունեցին,
Լսեցի սիրո շո՛ւկը նրանց
Երազների մեջ:⁴⁵*

(«Երազների մեջ»)

Ա. Հովհաննիսյանի սիրային երգերն անբիժ ու հավատարիմ սիրո խոստովանություններ են: Բանաստեղծին հաջողվել է ստեղծել քնարական հերոսի մի կերպար, որի ապրումները մարդկային են, անմիջական: Սրտաբաց է այդ հերոսը, ոչինչ չի թաքցնում շրջապատից, ազնվորեն բացում է հոգու դռները, ի ցույց դնում նրանում բուրոդ ծաղիկներն ու վառվող աստղերը, ժպիտներն ու արցունքները եւ ազդարարում. սիրո կրակից «կարող են շիկանալ անգամ ապառաժները», նրա ցողերը այնպիսին են, «Որը ըմպում են լոկ... Աստվածները»: Այդ նշանակում է, որ անբիժ սերը աստվածացնում է մարդուն:

ՍՈՎՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ բանաստեղծական ժողովածուներում կարելու տեղ են գրավում սիրային երգերը: Ինչպես նկատվել է, նրա սիրո քնարի ամենացայտուն հատկանիշը զգացմունքայնությունն է, սիրո խոստովանությունը, նվիրվածությունը: Դիմելով սիրած էակին, բանաստեղծը գրում է.

*Ափերիս մեջ հիմա կոշտուկներ կան, գիտես,
Գիտես, իմ սրտի մեջ կակիծներ կան սիրո,
Դրա համար գոհ եմ, գոհ եմ ես իմ բախտից,
Որ տանջանքով հասա արեւին, սիրուն: ⁴⁶*

(«խոստովանություն»)

Սիրո նուրբ ու անկեղծ խոստովանություններ են բանաստեղծի «Առաջվա պես ոգելորված», «Ասում եմ», «Առու դարձա», «Մտել ես սիրտս», «Քո մասին եմ ես մտածում» եւ այլ երգեր:

Ս. Խանյանի քնարական հերոսը համոզված է, որ սերը պահանջում է ասպետականություն, որ առանց սիրո չկա երջանկություն: Սերը ծաղկաբույլ է, որ դժվար է փնջվում, այն տենչերի հյուսվածք է, հույզերի հանգրվան, հոգու ծիածան: Բանաստեղծը խոստովանում է.

*Կարոտս ծնվում է քեզանից,
Թախիծս քեզանով մարում,
Առանց քեզ, իմ սիրտը, սիրելիս,
Ավերված մի բույն եմ համարում: ⁴⁷*

1978 թ. լույս ընծայած «Լեռնային դողանջներ» գրքի մի բաժինը բանաստեղծը անվանել է «Դողանջ սիրո»: Ընդհանրապես Ս. Խանյանին հատուկ է բանաստեղծական շարքերով հանդես գալը: Դա հնարավորություն է տալիս նրան ամբողջությամբ բացահայտելու թեման, ներկայացնելու քնարական հերոսի հոգու

Քրթիռները: Պետք է նշել, որ Խանյանը սիրային երգերում բացում է հոգու դռները, խոստովանում անմնացորդ սիրո քաղցրությունը.

*Աղաչում եմ, մի հեռանա,
Մնա մոտս,
Թող աչքերիդ թուխ շողերով
Դիմավորեմ առավոտս...⁴⁸*

(«Աղաչում եմ...»)

Մեծ ու խորն է քնարական հերոսի սերը, նա ցանկանում է, որ իր սերը չմնա անպատասխան: Այս վերաբերմունքն արտահայտում է մերթ հուշի, մերթ էլ առօրյա հանդիպումի ձեւով: Ըստ բանաստեղծի՝ սերը հավերժական է, հրաբորբոք, շոյող, թեւավորող: Սերը պարգեւում է կենսական խորհուրդներ, լուսավոր երազանքներ: Դրա հետ մեկտեղ իսկական սերը իր ճամփան գտնում է դժվարությամբ, այն եւ՛ բերկրանք է, եւ՛ ցավ, եւ՛ հաճույք է, եւ՛ խռովք: Ամեն դեպքում սերն է կյանքին հաղորդում քաղցրության ավիշը.

*Որտեղի՞ց է քո հոգու մեջ
Այդքան ավյուն, այդքան հուր:-
Թանկագինս, բարի մարդիկ
Ինձ հարցնում են ամենուր:
Եվ բոլորին ի պատասխան,
Ես քո անունն եմ տալիս,
Թեկուզ տված քո վերքերից
Մեկ-մեկ մատում եմ, լալիս: ⁴⁹*

(«Քո անունը»)

Սիրո թեման նոր երանգներով բացահայտվեց Ս. Խանյանի «Քո անունից» եւ «Կանաչ ծփանք» ժողովածուներում (1980,

1981 թթ.): Այս ժողովածուներում եւս քնարական հերոսը համակված է սիրելու, երագելու, իրենով իսկ կյանքը զարդարելու տենչերով: Սերն աշխարհը գեղեցիկ ու շեն պահող ուժն է: Այս գաղափարն է արտահայտված Խանյանի քառյակներից մեկում.

*Սիրողների ճամփաներում ցող ու արեւ ես եմ, ես,
Նրանց ջերմին համբույրներում դող ու արեւ ես եմ, ես,
Հագարամյա լեգենդներում դարձած հուշ ու հիշատակ,
Սերունդների սերը սնող հող ու արեւ ես եմ, ես:⁵⁰*

Փոխադարձ սիրո թեման կարելուր տեղ է գրավում Խանյանի սիրային երգերում: Առանց սիրո՝ կյանքը ցամաքած լիճ է: Ով սիրո տեր է, նրա սիրտը նման է վառվող ջահի, նրանից կարող են ջերմանալ մարդիկ: Սերը ինքնամոռացման զգացում է: Պետք է գնահատել այն, վայելել ազնվորեն եւ անմնացորդ. միաժամանակ պետք է սերը պահպանել անբիծ, քանզի սիրուց ցաված սիրտը միշտ լացում է.

*Մի ափսեից հաց կերանք,
Ուրախ, սրտաբաց կերանք,
Ասա, ո՞վ է մեղավոր,
Բաժանվեցինք, լաց կերանք:⁵¹*

Սերը սիրում է անձնուրացություն, ինքնամոռացում: Սիրո աշխարհում երկու կողմերը պետք է հասկանան այդ ճշմարտությունը: Սերը պահպանվում է միայն ցավի փոխադարձ կրումով.

*Իմ սիրտը քեզ եմ տալիս,
Մեջնունի պես եմ տալիս,
Սիրելիս, մի վարանիր,
Ուրիշ չէ՝ ես եմ տալիս:⁵²*

Ս. Խանյանի երգերի քնարական հերոսը սիրո զգացումը

Ի համարում է սիրտ, գիրկ, գիրք: Առանց սիրո թուլանք չեն դառնում ոչ կյանքը, ոչ էլ վարդը.

*Կյանքի հենքը սերն է, որ կա,
Հատու գենքը սերն է, որ կա,
Ինչ էլ ասեն, երջանկության
Ամուր հենքը սերն է, որ կա: ⁵³*

Սերը թեւավոր պիտի լինի, ինչպես Նահապետ Քուչակն է խրախուսել, սիրո տերը պետք է լինի խիզախ, չվարանի, հասնի եւ դառնա իր սիրո տերը.

*Սիրո մեջ ցահեր են պետք,
Ճախրելու թեւեր են պետք,
Ամոթ է թռչկոտելը,
Համարձակ թեւել է պետք: ⁵⁴*

Սերը աստվածային էություն ունի, ուստի աստվածային ներշնչանքի աղբյուր է.

*Հազար տարվա մուսան եկել ու թառել է իմ հոգում,
Սրտիս անմար կրակներով նա վառվել է իմ հոգում,
Ինչքան էլ որ ճիգ են թափում, չի հեռանում ինձանից,
Իմ առաջին սիրո նման նա փարվել է իմ հոգում: ⁵⁵*

Ճիշտ է նկատել գրականագետը. «Սերը բանաստեղծի երջանկության աղբյուրն է, որ գիտե վառել-վեհացնել, տանջել-սփոփել»: ⁴ Որպես այդ ընդհանրացման օրինակ, բերվում է հետևյալ քառյակը.

*Կյանքում անթիվ աղբյուրներ կան, սիրո սուրբ ակն իմն է էլի,
Բյուր ծամփամեր-երակներ կան, սիրո երակն իմն է էլի,
Կյանքը լի է արեւներով, խարույկներով, ծրագներով,
Կրակ էլ տան, էլի կասեն սիրո կրակն իմն է էլի: ⁵⁶*

Ծննդյան 60-ամյակի կապակցությամբ Ս. Խանյանը հրատարակեց «Կարոտի կրակներ» ժողովածուն: Դա յուրովի ընտրանի է, որ ինչ որ չափով կարող է ներկայացնել բանաստեղծի ստեղծագործական խառնվածքը՝ պոետական տարբեր հյուսվածքներով: Գրականագետ-լրագրող Վ. Աթանեսյանը գրախոսելով ժողովածուն, նկատել է. «Ս. Խանյանի «Կարոտի կրակներ» ժողովածուն շատ ներդաշնակ է հայ բանաստեղծության հոլովության: Արցախահայ գրականությունը կարողացել է բոլոր փորձություններից անաղարտ պահել ազգային դիմագիծը»:⁵⁸

Գրքում տարբեր բնույթի երգաչարերի մեջ առանձնահատուկ տեղ է հատկացված սիրո երգաչարին՝ «Քաղցր տառապանք» խորագրով: Խոսու՜ն վերնագիր: Շարքի ենթաբնագրային արծարծումներում երեւան է եկել Խանյանի սիրո փիլիսոփայությունը՝ ավանդական ու նոր, հանգիստ ու խենթ, խռովյալ ու նվիրված, խաղաղ ու ծարավ, երջանիկ ու չբավարարված: Բանաստեղծի սիրո զգացումները բնական են, անկեղծ, անմիջական: «Կարոտի կրակներ» հավաքածուի «Քաղցր տառապանք» շարքը վկայում է մեր այս դիտարկումը:⁵⁹

Խանյանի սիրային երգերն անմիջական են, ապրած, զգացած, տառապած սիրո աղբյուրից փնջած հյուսվածքներ: Գրականագետ Լ. Գրիգորյանը նկատել է. «Խանյանն ունի իսկական սիրո իր բանածեւը, որը, անսխալ է մեկնաբանում մարդկային ամենավեհ զգացումը (այն հեղինակը «քաղցր տառապանք» է համարում):⁶⁰ Հողվածագիրը որպես իր եզրակացության օրինակ, բերում է հետեւյալ քառյակը.

*Թե ինչ է սերը, վիճում են անվերջ,
Ու մի համոզիչ պատասխան չկա...
Ողջ աշխարհը տես քո սիրածի մեջ,*

Իսկական սերը հենց դա է, որ կա:

Սիրո զգացումներն ու սեփական վերաբերմունքը Խանյանը ներկայացնում է անսքող, բացսիրտ, հոգեբանական նրբերանգներով: Տեղին է նկատված, որ Ս. Խանյանի սիրո քնարի ամենաբնորոշ հատկանիշը սիրո չխաթարված պատմության նկարագրությունն է: Սիրո առաջին շշունջներից մինչև արծաթված տարիների ջերմությունը էջ առ էջ բացահայտված են բանաստեղծի երգերում: Այս գաղափարի հաստատում են հանդիսանում բանաստեղծի «Տարիների միջից», «Դու աստղերից ասուպի պես», «Դու ինձ համար», «Առաջին սիրո թրթռուն բառ», «Ես ծով դարձա», «Ես քեզ գտա միանգամից», «Ես քեզ չեմ փնտրել», «Մտել ես սիրտս» եւ այլ հյուսվածքներ:

Բանաստեղծը նկատում է, որ տարիների հետ հասունանում է սերը: Այս կենսափիլիսոփայության արտահայտություններ են «Սիրտս երգում է», «Սիրո պատասխան», «Թե հնար լիներ», «Քո անունը», «Առանց քո ժպիտների» եւ այլ երգեր: Բանաստեղծը ըմբոստանում է սերը ժխտողների դեմ, հաստատում, որ կյանքի հավերժական ընթացքի մեջ ապրելու է անկեղծ, անձնուրաց սերը:

*Սերը հաճույք չէ միայն,
Սերը իմաստն է կյանքի,
Առանց սիրո ոչ մի մարդ
Չի հասնի իր բերկրանքին: ⁶¹*

Սիրո հանդեպ եղած իր հավատամքի պոետական հյուսվածքների մի ամբողջական շարք զետեղվեց նաեւ «Արցախյան դողանջներ» գրքում (1991): «Դողանջ սիրո» շարքում զետեղված սիրային երգերի փունջը, որ ստեղծվել է տարիների ընթացքում, ընդհանրության մեջ կրկին ապացուցում են բանաստեղծի

սիրո փիլիսոփայության ռեալիստական ապրումներն ու ռոմանտիկական երանգները: Դրանք լավատեսական են, համոզիչ, ապրեցնող. մի նոր դրսևորում է «Սեր» քնարական պոեմը, որն ավարտվում է սիրո փրկիչ ուժի ընդգրկմամբ. «Տառապանքներից ծնվիր նորից-նոր, Աշխարհը փրկիր իր ճամփից մուլոր»:

Ս. Խանյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ հրատարակվեց նրա «Իմ ծիածանը» ընտրանին: Մի ամբողջական շարք են կազմում գրքի սիրային բանաստեղծությունները՝ «Սիրո կրակներ» խորագրով: Հավատարիմ ստեղծագործական իր խառնվածքին, բանաստեղծը կրկին ու կրկին փառաբանում է սերը, որպես մարդու երջանկության աստվածային աղբյուր: Հոգեբանական եւ տրամաբանությունների տարբեր դրսևորումների արտահայտություններ են այդ երգերը: Նրանցում բացահայտված են սիրո հրճվանքի ապրումը («Հրճվանք»), կորստի ցավը («Առաջին իմ բույրն էիր»), տառապյալ սրտի սպասումը («Քո նվիրած մի ժպիտը»), սիրո հեքիաթի հավերժացման գաղտնիքը («Հավատում եմ...») եւ այլն: Նույնիսկ այն պահին, երբ քնարական հերոսը կորցրել է իր սերը, չի մոռանում առաջին հանդիպումը, սիրո առաջին շշուռները: Բնական ու անմիջական են հնչում այս տողերը՝ ծոնված առաջին սիրո՝ Սրբուհու հիշատակին.

Արեւն ասաց.

- Քույրս ո՞ւր է,

- Ի՞նչ ես հարցնում,-

Ասի.- զո՞ւր է:

Քույրդ իր հետ

Սիրտս տարավ,

Պիտի մարեմ

Նրան ծարավ:՝⁶²

Կամ՝

Իմ բախտի կամարն ես ինձ համար,

Իմ կյանքի ամառն ես ինձ համար,

Եվ թեկուզ ինձ հետ չես, սիրելիս,

Աշխարհի աշխարհն ես ինձ համար: ⁶³

Սերը առաջին հայացքից («Առաջին հայացքից») դրժումը՝ հոգի վառող («Դրժում»), տանջելու ձգտումը («Ինչո՞ւ»), թեթեւամտությունը սիրո աշխարհում («Ձարմանք») եւ այլ մտորումներ ստացել են իրենց համոզիչ պատասխանները: Բանաստեղծը սիրո զգացումին վերաբերում է լուրջ, չի ընդունում անհաջողությունն ու անտարբերությունը.

Այնպես հեշտ ես սիրում

Եվ այնպես թեթեւ,

Որ ինձ թվում է, թե՛

Քեզ զրկել են ցավից...

Այնպես հեշտ ես սիրում

Եվ այնպես թեթեւ,

Որ թվում է՝ սերը

Դարձել է մի թիթեռ...

Տե՛ր իմ, այս ի՞նչ արիր,

Ջահող նորից վառիր,

Ո՞վ է տեսել՝ սերը

Անկրակ ու անթեւ...⁶⁴

(«Ձարմանք»)

Բանաստեղծի համար սերը կյանքի զարկերակն է, աստվածային է, սակայն կոնկրետ մարդկանց թեւավորող ուժ: Սերը սպասումի հուր է («Սպասում»), հանդիպումի հրճվանք («Հանդիպում»), օջախի ճրագ («Մի թուխ աղջիկ»), թախիծը փարատելու հրեշտակ («Մենակ մի թողիր»), հիացմունքի եւ ոգեղեն երագի աղբյուր («Երանի»): Քնարական հերոսը հաճախ սիրո աշխարհում նկատում է ճակատագրի անարդարությունը, երբ սերը

մնում է ծարավ ու չգնահատված.

*Ա՛խ, ինչ ասեմ բութ աշխարհին՝
Տառապանքը միշտ համբերող,
Մեկի սրտում սերն է վառում,
Մեկին տալիս բախտը բերող:՝⁶⁵*

Սիրային բանաստեղծությունների շարքի թարմ ու անմիջական զգացումների ինքնատիպ հյուսվածքներ են «Սիրո կրակներ», «Քո սերը», «Արեւսարի ճամփին» քնարական ասքերը: Բանաստեղծը սերը համարում է աստվածային պարգեւ, եւ ով հասկանում է սիրո գինը, նա իր սիրո կրակով կարող է եւ՛ ինքը ջերմանալ, եւ՛ ջերմացնել սրտեր («Մեղա՛-մեղա՛», «Սիրահար եմ»):

Կարդալով Ս. Խանյանի սիրային երգերը, կրկին համոզվում ես, որ սիրով սկիզբ առած մարդկային շքերթը շարունակվում է սիրո տառապանքով ու քաղցրությամբ, որով էլ իմաստ է ստանում ապրելու ձգտումը:

Դեռեւս իր առաջին գրքում *ԱՐԿԱԴԻ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆԸ* բավականին տեղ է հատկացրել սիրային երգերին: Սերը երիտասարդ բանաստեղծի համար երջանկության զգացում է, առանց որի դատարկ, անիմաստ է նույնիսկ բնությունը: Աղջիկն ըստ բանաստեղծի աստղ է, երգի աղբյուր.

*Աղջիկները քայլում են մայթերով
Մայթերը թվում են ստեղներ,
Նվագում են քայլերը մայթերով՝*

Հնչում են երգեր...⁶⁶

(«Անվերնագիր»)

Քանի գնում, սիրո երգերն ավելի կոնկրետ են դառնում, քնարական հերոսի խոսքը մատնանշում է հասցեն, անմիջականությունը վարակում է ընթերցողին: Դիմելով իր սիրած էակին, քնարական հերոսը հիշեցնում է իր կարոտը, խելառ հոգին, խոստովանում, «Որ մայթերն էլ քո մասին են ինձ երգ շրշում» («Մի՞թե...», էջ 26): Սիրո մեջ քնարական հերոսը ամբողջությամբ դառնում է սպասում: Սա ազնիվ ու անձնուրաց սիրո խոստովանություն է, որով հրաշքներ է գործում սերը.

*Կանչում են քեզ, կանչում են քեզ,
Քո քայլերի ծայնն են լսում,
Անձրեւային շշուկի մեջ,
Ու հավատում քո քայլերին,
Որ դու կգաս,
Սրտիս հեւող կարոտներին
Հանգստություն կպարզես,
Մեկ էլ մի քիչ խելոքություն
Իմ քայլերին...
Որ կարոտից լուռ այրվում են: ⁶⁷*

(«Կանչում են քեզ»)

Կարոտի եւ սպասումի թրթիռներ են թովմասյանի սիրո երգերը: Կարոտն այնքան խորն է, որ ծառերն անգամ «մեղմիկ երգեր են հյուսում» եւ հուշում, որ սերը պիտի գա («Ծառերը մեղմիկ», էջ 27): Քնարական հերոսի համար աշխարհը լցված է սիրով: Ըստ նրա, «խոտերի շշուկը հառաչանքն է սիրո, որ մնացել է սիրահարների հանդիպման ժամից»: Դեռ ավելին.

*Ծառերի ծափը՝
Ձարկն է սրտերի...*

Արահետները՝

Խենթացած հուշեր:

Երգի տողերը՝

Լուռ ծիծաղներ են

Աղջկա կապույտ

Աչքերից կաթող...⁶⁸

(«Խոտերի շուկը»)

Ա. Թովմասյանը ընթերցողների հետ երկրորդ անգամ համ-
դիպեց «Արցախցի են ես» ժողովածուով, 1990 թ.: Այս գրքում եւս
մի առանձին բաժին են կազմում սիրային երգերը: Նշենք, որ այդ
սիրային երգերի քնարական հերոսը իսկ եւ իսկ արցախցի է՝
նահապետական բնավորությամբ, սիրո ընկալմամբ, պահանջով
ու դրսեւորմամբ: Շշմարտությունը պահանջում է ասել, որ Ա.
Թովմասյանի սիրային երգերի մեջ եղած դրամատիզմի առկա-
յությունը հիշեցնում է Յ. Սահյանին: Իր ուսուցչի պես նրա սերը
եւս անհուն է ու ջերմ, սակայն չբավարարված: Այստեղից էլ դժ-
գոհությունը սիրած էակի հանդեպ.

Ես քեզ՝ անուշ մի սեր,

Ես քեզ՝ անուշ ծաղիկ,

Դու՝ լոկ ապտակ դեմքի՝

Սառն ու մեռած:

Ես լոկ սիրո հուշեր,

Դու ինձ՝ միայն փշեր,

Ես լոկ լույսի աղոթք,

Դու լոկ անքուն գիշեր:

Ու չգիտեմ՝ ո՞րն է

Խորհուրդն այս կյանքի...

Ես քե՛զ՝ սիրո մի երգ,

Դու լոկ՝ լաց ես թողնում: ⁶⁹

(«Ես քե՛զ՝ անուշ մի սեր»)

Սահյանական այս երանգը, սակայն, Թովմասյանի երգերում այնքան է կենսական, որ բանաստեղծի խոսքը չի դժգունանում մեծ պոետի ներկայակալի գույների հյուսվածքում: Նրա քնարական հերոսը իր սրտի թրթիռն է բերում՝ այսպես ասած սեփական պահանջատիրությամբ: Ջերմ ու անմնացորդ սիրողը նույնպիսի պատասխանի է սպասում: Սա է Դժգոհության առիթը: Լեռնցի այդ սիրահարը սիրում է անձնուրաց, եւ անենաչնչին անտարբերությունն անգամ խոցում է սիրտը, դառնացնում հոգին: Սիրած էակի «հյուսքերի հրում տապակվել» իմացող քնարական հերոսը գիտե, որ «հոգին ծաղկում է միայն, երբ որ հուզում ու երգ կա» նրա սրտում: Լեռնցու նվիրվածությամբ նա էլ օրինակ է բերում հենց լեռնաշխարհի բնության օրենքները.

*Ես ծառերին եմ երանի տվել,
Նրանք ապրում են նաեւ լեռներում,
Քարերի միջով թափանցում են խոր,
Ապրում են նրանք լեռան հավատով: ⁷⁰*

(«Մի քնեցրու իմ երգին»)

«Լեռան հավատով» կոփված հերոսի համար սերը երազանքի փունջ է, որ հյուսվում է հույսից, հավատից եւ միշտ մարդուն պահում է սլացքի մեջ: Նա ցանկանում է, որ սերը միշտ ժպտա իրեն եւ երգ դառնա («Իմ սերը», էջ 26): Նրա համար սերը սկսվում է առաջին հանդիպման պահից, որ չի մոռացվում երբեք, եւ քանի որ ինքը սիրում է լուրջ ու անմնացորդ, ուստի պահանջում է փոխադարձ զգացումը.

*Մի քիչ սեր տուր ինձ,
Տուր ու հավատա,
...Մի քիչ սեր տուր ինձ,
Ու ես կհասնեմ
Իմ երազներին: ⁷¹*

(«Մի քիչ սեր տուր ինձ»)

Այսպես, սերը հասկացվում ու գնահատվում է ե՛լ որպես երջանկության աղբյուր, ե՛լ երազներին հասնելու կորով, ասել է թե՛ մարտնչելու, արարելու.

*Միշտ բարձր պահիր
Քո սերը անշեջ,
Որ չմոռացվի
Գարնան օրերի
Հիշողության մեջ:
Խնդրությունը քեզ
Այնպես է սազում,
Ոնց ծաղիկները՝
Բացվող գարնանը:՝⁷²*

(«Քո սերը»)

Ուրախության թե տխրության պահին քնարական հերոսի մտորումների եւ խոհերի աշխարհում իր սերն է: «Տխրության մեջ էլ սպասել եմ քեզ» հանձն է առնում նա եւ բացում սիրտը: «Իմ երգերի թախիժ, ուրախություն իմ վառ» («Տխրության մեջ», էջ 38): Այսքանից հետո կրկին ծանր ապրումների մեջ է նա եւ վճռում է այլեւս «չչնջալ խոսքեր բարության ու խոսքեր սիրո», որովհետեւ ինչպես ինքն է խոստովանում «Իմ կանչերի մեջ հույսս ջլատվեց»: Մոռացման թշնամին է քնարական հերոսը, անբողջությամբ կարոտ է, հույս, սպասումի թրթիռ.

*Ծառերը մեղմիկ
Երգեր են հյուսում...
Եվ ուրախության
Ինչ-որ թրթիռ է
Երկնքից իջնում,
Լցվում իմ սիրտը,
Հուշում է օրն ինձ,*

Որ դու պիտի գաս: ⁷³

(«Ծառերը»)

Բնության եւ սիրո միջեւ անհուն եւ աստվածային կապը Ա. Թովմասյանի երգերի մեջ պատկերվում է զգացմունքի եւ բանականության զուգորդությամբ: Խոտերի շշուկների մեջ քնարական հերոսը լսում է «հառաչանք սիրո, որ մնացել է սիրահարների հանդիպման ժամից»: Ծառերի ծափի մեջ նա լսում է «Ջարկը սրտերի», իսկ «Արահետները խենթացած հուշեր են», վերջապես «Երգի տողերը լուռ ծիծաղներ են աղջկա կապույտ աչքերից կաթող» («Խոտերի շշուկը», էջ 63):

Ա. Թովմասյանի սիրային բանաստեղծություններում հավատը հասնում է ինքնամոռաց նվիրվածության աստիճանի, հույս վառող ուժի, սիրտ ջերմացնող լույսի: Բանաստեղծի համար սերը թեւավորելու, երջանկացնելու անսպառ աղբյուր է.

Պիտի քայլերիդ ուժ, կորով դառնամ,

Պիտի թեւերիդ խոնջանքը տանեմ,

Պիտի քո սիրո թռիչքով զգամ

Ինձ տված բախտի լուսեղեն ափր: ⁷⁴

(«Գիտեմ»)

Բանաստեղծի սիրային երգերի մեջ քնարական հերոսի անմիջական զգացմունքներն ընթերցողին հոգեհարազատ ու սրտամոտ են: Սերն է, որ կարող է խնդություն բերել, միաժամանակ եւ տխրությունը ցրել, սիրողների հոգիներում վերածվել շոշափելի տեսիլքի, խենթացնել. «Եվ ես ուզում եմ խենթանալ կրկին, Լոկ մի հայացքից ու մի ծիծաղից...» («Եվ ես ուզում եմ...»):

Սերն արեւային ուժ ունի Ա. Թովմասյանի բանաստեղծական հյուսվածքներում: Այն մեկ անգամ այրել է սիրեցյալի սիրտը եւ նրանով ջերմանում է միշտ: Սերը արեւի համբույր ունի, ունի ժպիտ, «լեռնային գեղեցկություն»: Սերը իր հետքերով «սի-

րո հրաշք» է ծնուն, հնչեցնում երաժշտություն ու երգ: Քնարական հերոսը չի թաքցնում սիրուց առած իր զգացմունքները. «Քեզնից հետո եւ իմ սրտի մեջ գրվեցին երգեր: Վերադարձրու երգերն այն նորից ու նոտագրիր» («Քեզանից հետո», էջ 79): Այդքանից հետո, միեւնույն է, բանաստեղծի համար սերը մնում է առեղծված եւ բերում է թախիծ ու լաց: Սակայն այդ լացը հուսալքումի եւ մերժումի ապրում չէ: Սերը ինչքան խորն ու մեծ է, այդքան մեծ ու խորն է նաեւ կարոտը.

*Մինչեւ առավոտ իմ երազները
Լաց էին լինում,
Մինչեւ առավոտ իմ երազները
Գողանում էին
Գաղտնիքը սիրո
Մինչեւ առավոտ կանչում էի քեզ
Մոռացության մեջ...⁷⁵
(«Մինչեւ առավոտ»)*

Ա. Թովմասյանի սերը ունի հասցե: Այն ե՛լ հողեղեն է, ե՛լ ոգեղեն: Նրա երգերում սերը ծաղկում է «Աղջկա բույրով, Բույրով երկնքի...» («Այս արահետը», էջ 80): Բանաստեղծի պատկերացումներում սերը կարոտ է բերում, կարոտը՝ սեր: Ռոմանտիկական մի աշխարհ է հյուսվում նրա երգերում, որտեղ քնարական հերոսը հաճախ կարոտի եւ հուշի թեւերով որոնում է ու չի գտնում, երազում է ու չի հասնում.

*Դու լեռան ծաղկի
Ալիքվող բույր ես,
Որ կանչում ես ինձ,
Չայնդ չեմ լսում:
Դու լույսի կաթիլ,*

*Աչքերիս մեջ ես,
Որոնում եմ քեզ,
Սակայն չեմ գտնում: 76*

(«Դու լեռան ծաղիկ»)

Կյանքի բազմերանգ շերտերի մեջ սիրո ծարավը միշտ անհանգիստ է պահում քնարական հերոսին: Հաճախ իրար հակասող տրամադրությունների եւ ապրումների ներկայացմամբ բանաստեղծը բացում է սիրո ծփացող այն աշխարհը, որն մնում է անհասկանալի.

*Ո՞վ գիտե՜
Աչքերիդ անհունում կորած
Աչքերս՝ կարոտից հանգած
Ինչե՛ր չտեսան աշխարհում:
Ո՞վ գիտե,
Ինչե՛ր ես գտա աշխարհում,
Եվ ինչե՛ր կորցրի քո մեջ...77*

(«Ո՞վ գիտե»)

Սերը ինչքան էլ տանջի, չի հոգնեցնի երբեք, այն ամենամեծ ուժն է, որ քնարական հերոսին կարող է հասցնել իր երազներին: Այդ համոզմունքն է, որ բանաստեղծին տանում է խոհերի աշխարհը, դառնում խորհուրդ ու դաս՝ ուղղված սիրողներին. «Սերդ դու միշտ բարձր պահիր, բարձր լեռան ձյունի պես» (էջ 96): Ապրելով սիրո տառապանքը, բանաստեղծը վերջապես ընդհանրացնում է.

*Ու ես հասկացա՜
Սերը սեր է լոկ
Սրտի դողոցքով:
Իմաստուն է նա,*

Ծառի, երկնքի, հողի հետ
թաքուն հաղորդակցվելով,
երջանիկ է նա
Սրտերի քաղցր
Ու խնդուն խաղով...⁷⁸

(«Ու ես հասկացա»)

«Զգույշ քայլեր, մարդիկ» գրքի մի զգալի բաժինը սիրային երգեր են: Անհրաժեշտ է նշել, որ բանաստեղծի նախորդ սիրային երգերի անմիջականությունը, զգացմունքայնությունն առկա են եւ այստեղ, սակայն նրանցում այժմ ընդգրկված է սիրո փիլիսոփայությունը, ասել է թե՛ հոգու եւ սրտի թրթիռները կենսափորձի հյուսվածքով դարձել են կորստի եւ հույսի, ցավի եւ վայելքի, դժուրի եւ հավատարմության երգեր: Սիրային քնարերգության մեջ մարդկային երջանկության զգացումը միանշանակ չի ներկայացվում: Սիրո իդեալը հաճախ զարմվում է իրականության պատմեշներից, դառնում թախծի եւ արցունքի ակունք: Իսկ այդ թախծի պատճառը մերթ կողմերից մեկի անտարբերությունն է, մերթ հուշ դարձած առաջին սիրո կարոտը, մերթ էլ հույսի փոխվող տառապանքը: Սակայն երբեք սիրո ճանապարհին հուսալքում ու հոգնություն չի զգացվում: Բուլոր պահերին, ինչպես ներկայանում է քնարական հերոսը, ինքը հուշերի միջով «փետուրփետուր գնում» եւ մի տող է գրում երկնի վրա. «Սիրո երգի մի տողը»: Իսկ սիրո երգը, ինչպես հաստատում է բանաստեղծը, «Շատ հնուց է գալիս... նրա տողից ասես քնքուշ լույս է կաթում»: Ըստ բանաստեղծի «Ամենաչքնաղ խոսքերն աշխարհի» սիրո խոսքերն են: Բայց, ավա՛ղ, սիրո հետ է նաեւ տառապանքը: Այդ գիտակցումով էլ բանաստեղծը ձգտում է քավել իր մեղքերը եւ փրկել իր հոգին: Ամմարում սերը հնարավոր չէ մոռանալ, այն դառնում է արյան կանչ, անցնում սրտի միջով, ջերմացնում հո-

ԴՊՁԻՆ ՈՒ ԵՐԱՉՂ.

*Ես ուխտավոր կդառնամ,
Կհեռանամ այն ամենից
Ինչ կապում է քեզ հետ...
Ես ուխտավոր կդառնամ,
Որ էլ չապրես
Դու իմ մեջ,
Որ մոռանամ քեզ հավետ:*

Մոռացումի կրակով վառված, սակայն, քնարական հերոսը նորից խոստովանում է. «Ես որոնում եմ քո դարձի ճամփան»: Նա գանձեր չի պահանջում սիրուց, սիրո մի համբույրը կարող է երջանկացնել նրան:

*Եվ մի համբույրից
Խենթացա հանկարծ
Ու ես վազեցի փնտրելու անհայտ հորիզոններում
Աստղերի ճամփան:
Բուռս հավաքած աստղեր սիրաբորբ
Ես շաղ եմ տալիս երգիս տողերում:*

Հակադիր ապրումների տրամադրությունների փնջեր են Ա. Թովմասյանի սիրային երգերը: Լինում է, երբ նրա քնարական հերոսի սիրտը մութի հետ լացում է եւ նա արցունքի կաթիլների մեջ տեսնում է «ծյունոտ առավոտ»: Հեռուներում անգամ սերը չի մոռացվում, բնությունը նրա անունն է շշմջում, նվում են վերքերը, եւ կարող են բուժվել միայն սիրո միջոցով: Սերը նման դեպքում դառնում է կանչ եւ հրավիրում, որ նա վերադառնա, որովհետեւ նրա ներկայությունը լցնում է սիրտը ապրեցնող թրթիռներով.

Այնքան լավ ես ասում,

*Ասա, նորից ասա,
Արցունքներիս միջից
Քո ծիծաղը ասա.*

*Իմ տխրության միջից
Խնդրությունդ ասա,
Իմ բաժանման ցավից
Հանդիպելդ ասա,
Ասա, նորից ասա,
Այնքան լավ ես ասում:*

Ա. Թովմասյանի երգերում խոսում է սերը՝ աշխարհ բերելով սիրո հետ կապված տրամադրություններն ու խոհերը: Նրա մոտ սիրո երգը դառնում է մարդու հուզաշխարհը բացահայտող նախադրյալ, որի լինելությունը ապահովում է մարդուն մարդ պահող ավիշը: Բանաստեղծը սերը համարում է հոգեւոր լույսի աղբյուր: Սիրո թեմայի գեղարվեստական յուրացման մեջ Ա. Թովմասյանը հաստատում է սիրային քնարերգության սահմանների ընդլայնումը: Սերը բանաստեղծի երգերում հոգու նկարագիր ունի, սիրո գեղեցկությունը ընդգծվում է հոգու եւ մարմնի միասնության մեջ: Այն շոշափելի է՝ հողեղեն, արեւային է՝ ոգեղեն: Սերը անձնուրացության եւ նվիրվածության երանգներով հմայիչ է, որն անուր եւ հավերժող է փոխադարձ զգացմունքների ծփանքով:

*Ասում եմ՝ ծանր է առանց քեզ,
Եվ օրս տխուր է առանց քեզ,
Ասում ես՝ ոչինչ, ոչինչ...
Ասում եմ՝ կարոտը խորն է,
Ասում եմ՝ կարոտը դառն է,
Ասում ես՝ ոչինչ, ոչինչ...
Իսկ երբ հեռու եմ քեզանից,
Իսկ երբ հեռու ես ինձանից...*

Դու ինչ ես ասում ինքդ քեզ:

Այդքանով հանդերձ, քնարական հերոսը չի հասկանում սիրո առեղծվածը, չի հասկանում ոչ նրա «անփույթ լռությունը... ոչ ծիծաղ տրտմությունը... ոչ նրա տված խինդն ու հոտը...»: Տրամադրության այս տարընթացությունը քնարական հերոսի սրտի մեջ «Արցունքոտված լռություն է» դառնում, բայց էլի բարությանը է լցնում աշխարհը: Եվ հերոսը չի հանդուրժում, երբ մարդիկ անտարբերություն են ցուցաբերում սիրո հանդեպ:

Մայթերի վրա սառել է ծյունն այս առաջին.

Մի աղջիկ անփույթ անցել է,

Ծաղիկները ձեռքին:

Մայթերի վրա սառել է

Անմեղ մի ծաղիկ,

Աղջիկն այս անհոգ նետել է

Սերն իր մայթերին:

Ձմեռն ամեն ինչ տեսել է

Սակայն ձմեռ է, լռել է:

Ա. Թովմասյանի սիրո երգաշարի մեջ հատուկ երելում է սիրո ճանապարհը՝ հանդիպում, հիացմունք, հրաժեշտ, կարոտ, մոռացում, ծարավ: Նա նկարագրում է ե՛լ նվիրումի պահը («Քո հայացքը»), ե՛լ կարոտը («Մայթերի վրա»), ե՛լ ուշացած սերը («Սովորեցրու»), ե՛լ հառաչանքը («Մի լուռ առավոտ») եւ միշտ մնում է նվիրված, անբիծ, կարոտած երկրպագու: Այս ժփանքների մղումով էլ ծնված է բանաստեղծի սիրո հավատամքը.

Այնքան նման են

Կարոտն ու բարդին...

Երկունս էլ իրենց

Տենչանքների մեջ

Անմար են պահում
Սիրո կրակը...

ՔՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԽՈՐՀԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Համաշխարհային գրականության մեջ հաստատված է բնապաշտական քնարերգության կարեւորությունը մարդու հոգու աշխարհի բացահայտման եւ պատկերավոր խոսքի զարգացման բնագավառում:

Բնութագրելով Յ. Սահյանի պոեզիան, ականավոր գրականագետ Ս. Աղաբաբյանը ընդգծել է. «Համո Սահյանի բանաստեղծական տարածությունը բնությունն է, բնության հետ ու միջոցով նա լուծում է իր երկրային մտահոգությունները, բացահայտում է իր աշխարհավերաբերմունքի գույնն ու կերպը, չափն ու կշիռը»: ¹ Իսկ ակադեմիկոս Ս. Արզումանյանը գրել է. «Պոեզիայում անհատի մայր արմատների, ազգային ակունքի խնդիրը չափազանց էական է: Համո Սահյանն իր բանաստեղծություններով ոչ թե սոսկ հիշեցնում, այլ ուղղակի տեղափոխում է մեզ այն վայրերը, ուր անցել են մանկության տարիները, որտեղից բացվել են լայն հեռաստաններ՝ դեպի աշխարհը, դեպի մեծ կյանքը... Յ. Սահյանի պոեզիայում բնապատկերներն ու պատկեր-զգացումները ծփանք են տալիս ազգային ինքնատիպ երանգներով, բնաշխարհին հատուկ գունային հարուստ նրբերանգներով»: ²

20-րդ դարի երկրորդ կեսի հայ բնապաշտական քնարերգության բոլոր ներկայացուցիչները լուրջ ուշադրություն են դարձրել բնության լեզվով մարդու սրտի հետ խոսելու հնարանքին, որին հետեւել են նաեւ Արցախի պոետները: Նրանք ամեն կերպ ձգտել են բանաստեղծական իրենց հունձքը կապել Հայոց Արե-

Լելից կողմանց գեղեցկությունների եւ նրա մարդկանց հոգսերի ու ակնկալությունների հետ:

* * *

ԲՈԳՂԱՆ ՋԱՆՅԱՆԻ նկարագրած բնությունը ոտքից-գլուխ արցախյան է: Ծանոթանալով նրա բնապաշտական քնարերգությանը, քո տեսածին ավելանում են նոր գույներ, եւ հոգուդ խորքում ծփում են այն անտառները, որոնց մեջ դեռես չեն ջնջվել ոտնահետքերդ եւ չեն մարել մանկության կանչերդ: Բնապաշտական քնարերգության մեջ նա հոգեւոր հաղորդակցման ճանապարհ է ընտրել կանաչ ծփանքը, որի բանաստեղծականացման միջոցով էլ ընդգծվում են յուրահատուկ ընկալումներն ու հայացքը: Նշել ենք, որ Ջանյանը հակում ունի դեպի պոեզիայի բնաշխարհիկ ճյուղը: Դա առավել ընդգծվում է այն երգերում, ուր քնարական հերոսն ու բնությունը հանդես են բերվում միահյուսված, միաձուլյ: Ջանյանի անտառերգության մեջ բաբախում է հայրենիքի սիրով տրոփող, նրա կորուստներով տագնապած, վերընծյուղումներով հուսավար մի սիրտ, որ մտահոգված է օջախ կոչվածի հավիտենության համար: Անտառը կանչ է պոետի երգերում, նրա ծառերից ժպտում են հարազատներ, կորած ու հայտնաբերվելիք թրթիռներ, կարոտներ ու հույսեր: Ջանյանն այդ լիքը անտառի ծնունդն է, օրհներգուն ու պահապանը, գեղեցկությունների իմաստը աշխարհին ու մարդկանց հասցնող գուսանը: Նրա պատկերած անտառը Արցախի պատմության եւ բնության գեղարվեստական խորհրդանիշն է: Անտառը լռության պահին անգամ խոսում է, դրանով է բացատրում բանաստեղծը, որ «Անտառ մտնելիս դու էլ ես լռում»: Անտառի ծառերը շշուկով են խոսում միմյանց հետ, «Ծառերն իրարից խոսք չունեն գաղտնի, եվ իրարից էլ գաղտնիք չեն պահում»: Ի՞նչ է սա՝ բնագուշա-

լի երեւակայութիւն, թե՛ ժողովրդի պատմութիւնն անտառի օրինակով կարդացող իմաստունի խորհուրդ: Վերջին հար

ցադրումի օգտին է խոսում պոետական ընդհանրացումներից մեկը.

*Անտառը խորունկ, խորունկ է լռում
Եվ լուռ է խոսում անտառը խոհուն:
Հողմեր,
Խնայեք ու մի՛ խանգարեք
Մեծ լռութիւնը այս մեծ անտառի...³*

(«Անտառը լռում է»)

Անտառի մեջ կան եւ ծառերից կախված մշուշներ, եւ տերեւների չափ ու տերեւների մեջ բաբախող սրտեր, «մեռած հավքեր... ու մեռած երգեր, Որոնց զարկել է ինչ-որ կույր քամի»: Այդ ամենն արցախայան հավիտենության ընթացքի հետ կապված հոլովումներ են: Բնաշխարհի քնարերգութիւնը դառնում է արցախցիների ճակատագրերի նկարագիր: Անտառի կրած դարավոր հարվածներն ասես անտեսանելի ուժգնությամբ խոցում են նրա բանաստեղծ որդու սիրտը: Ցավը եւ սփոփանքը զուգորդված մտնում են երգի մեջ: Նա մեկ ցավում է, երբ նկատում է, որ «Ձայներ չեն լսվում աշնան անտառում» եւ մեկ էլ սփոփվում է, որ «... Տխուր, սակայն հպարտ է տանում Եվ տխրութիւնն իր, եւ մենութիւնը»: Սա հենց արցախայան բնաշխարհի, Արցախի լինելւթյան գաղտնիքն է: Եվ երբ այդ ամենին բանաստեղծն ավելացնում է կենսագրութիւն ունեցող արահետների թրթռոցը, ինքդ էլ միանում ես այդ արահետին եւ քայլում դեպի անտառի գիրկը, ուր ողջունում են քեզ ծառերը, որպես «Մտերիմներ... հին, անդավաճան, անչար»: Այստեղ մենակ չես զգում քեզ, ծուլվում ես անտառին եւ դառնում նրա անունից խոսող նվիրյալ գա-

վակը: Անտառի պատկերով երգից-երգ ընդգծվում է անհատի եւ ժողովրդի անխախտ կապի փորձված ու հաստատված իմաստը: Ապրում է անտառը՝ ժողովուրդն է ապրում՝ իր առօրյա հոգսերով, մահվան ու ծննդի օրենքներով, կորուստների ու լրացումների հավերժաժուլի ընթացքով: Այս կենսափիլիսոփայությունից ել-նելով, բանաստեղծը խորհրդածում է.

*Ինձ համար, գիտե՞ք, ծառը գարունքին
Թովող բույր չունի եւ հմայք չունի,
Թե որ իր ծաղկող, կանաչող ճյուղին
Բույն չունի հավքի, երգող հավք չունի:՝*

(«Ինձ համար»)

Անտառը հավերժական իր ծփանքներով ու կանաչ սարե-րով, մրգաբեր ծառերով ու թավշյա ձորերով, մակընթացություն-ներով ու տեղատվություններով Արցախի դարավոր ընթացքի ռեալիստական պատկերն է: Այդ պատկերը աշխարհագրության սահմաններից դուրս է գալիս եւ ներկայանում որպես մարդու եւ բնության միասնության ճշմարիտ պատում, ծննդավայրից վե-րածվում է հայրենիքի համայնապատկերի, որին ծառայում են բոլորը եւ ամեն ինչ: Միայնակ մի ծառ կանգնել է անտառի կող-քին, որպեսզի «ամեն մի հարված միշտ նրան հասնի»: Եվ ծառը «ոտից գլուխ վերքերի մեջ», հողմածեծ, կանգնած է ամուր ու կանաչ: Գաղտնի՞քը: Ոչ մի գաղտնիք էլ չկա: Ծառը անտառից դուրս է, բայց անտառի հետ է, նրանով է զորավոր, նրանով է բե-ղուն («Միայնակ ծառը»):

Բ. Ջանյանը բնաշխարհի հետ զրուցում է որպես հարազատ եւ ձգտում է նրա բարենասնությունների մեջ տեսնել իր ժամա-նակակցին: Բնության երեւոյթները զուգորդվում են քնարական հերոսի հոգեւոր աշխարհին: «Ծառեր» բանաստեղծության մեջ երգիչն ինքն է ուզում խոնարհվել անտառի առաջ, որովհետեւ

Անտառի ծառերն են քանդակում զարուն եւ ամառ, «Եվ ամեն մի եղանակին սիրառատ» եւ առատածեռն ողջունում այցի եկած զավակին, պարզելում հրճվանք ու երգ: Անտառի ծառերը երբեք չեն առնում, պարզելում են «Բաց, անսքող» զոհաբերումով: Այս զրույցի միջոցով հայտնաբերվում է քնարական հերոսի նվիրվածությունն անտառի ծառերին.

*Դուք ողջ սեր եք,
Միայն սեր եք
Եվ ձեզ միայն պիտի սիրել,
Եվ սովորել ձեզնից միայն,
Թե ինչպես են լինում սիրուն հավատարիմ,
Թե ինչպես են հանուն սիրո
Ոտքի վրա: ⁵*

(«Ծառեր»)

Անտառը եւ ծառերը այնքան են նման ժողովրդին եւ անհատներին, որ հոգու աչքերով տեսնում ես նրանց արեւակցական կապը: Ժողովրդական աշխարհընկալման փորձն այստեղ դրսեւորվում է մարդու եւ բնության ծագումնաբանության փիլիսոփայությամբ: Այլապես ծառերը չեն լսի հավքերի երգը, չեն ծափահարի, կացնի հարվածից չեն սարսռա եւ չեն դիմի աշխարհին. «Մի՛ լռեք, մարդիկ, Երբ մոտենում է մեզ ծառասպանը» («Ծառերը խուլ չեն»): Ծառերը անքուն են երազների մեջ, «եթե հանկարծ մի թռչնակ» հայտնվի եւ սուլի «երզը զարնանային», «ծառերը քամու աղմուկի մեջ էլ Եվ կլսեին, եւ կաղթնանային... Եվ կմտնեին մի լուսացուլք աշխարհ» («Ծառերը մերկ են»):

Անցյալի եւ ներկայի ընդգրկումների մեջ ծառի եւ բույնի զուգահեռ պատկերը Ջանյանի բնապաշտական երգերում ժողովրդի հավերժությունն ապահովելու նկարագիր է: «Բույնը դատարկ է» բանաստեղծությունն ասվածի վկայությունն է: Հավքի

Պատարկ բույնը մերկացած ծառի ճյուղին երգիչը համեմատում է «սեւացած վերքի» հետ: Ձագերը թելեր են անել «Մայր հավքի տաքուկ շնչի, թելի տակ», հետո թռել են եւ «թողել բույնը մեծակ ու դատարկ»: Առեղծվածն այն, որ երեւի «Յավքն ու ձագերը թռել են, չվել» եւ մի ուրիշ երկրում նոր բույն դրել, «Իրենց հին բույնն էլ չեն մտաբերում»:

*Իսկ բույնը նրանց, նրանց բույնը հին
Կծկվել է, սառել մեռած հավքի պես,
Իսկ բույնը նրանց ծառի մերկ մարմնին
Սեւին է տալիս մի հին վերքի պես...⁶*

(«Բույնը դատարկ է»)

Բանաստեղծի անտառերգությունը հեռու է պատրանքից, այն ռեալիստական գույներով ներկայացնում է Արցախի բնության եւ արցախցու փոխհարաբերության պրոբլեմը եւ հաստատում, որ նրանք պայմանավորված են մեկը մյուսով եւ անիմաստ են առանց իրարու:

* * *

Բ. Ջանյանն իր խոսքն ասում է բանաստեղծական տարբեր ձեւերով: Նրա ստեղծագործական հույսը մի բաժինն էլ խոհական երգերն են: Այստեղ եւս բանաստեղծը ձգտում է գտնել իր ժամանակակցին հուզող այն ապրումներն ու խոհերը, որոնք հատուկ են դարաշրջանին: Հոգեբանական վիճակների, կենսական մտահոգությունների, կյանքի հավերժության, մարդկային ճակատագրերի անցողիկության, անհատի տեղի ու դերի բազմաթիվ խնդիրներ են շոշափված նրա խոհական բանաստեղծություններում: Նա, հավատարիմ իր բանաստեղծական խառնվածքին, այս ոտանավորներում եւս բացահայտում է իր պատ-

կերացումներն ու վերաբերմունքը կյանքի հանդեպ: Հենվելով իր զգացածին ու տեսածին, ելնելով իր կենսափորձից, քննարկում է հայրերի ու զավակների ժառանգափոխության կարեւոր հարցը: «Մեր տան մեծերը» ուտանավորում ընդգծվում է պապերի եւ հայրերի թողած գործը շարունակելու հիմնական պրոբլեմը: «Նրանք մեր տանը լույսի փայլ էին», իսկ զավակները: Բանաստեղծն այդ հարցին պատասխանում է վստահորեն. «Ոչ, ոչ, չեմ ասում ես որք մնացի, Պարզապես եկավ հերթը, որ լինեմ ես մեր տան մեծը»: Ջավակի այս խոստովանությունը տան մեծը լինելու ուղղությամբ՝ իշխող դառնալու ցանկությունն է, այլ պատասխանատվության խորին զգացումի արտահայտություն: Մարդն անցողիկ է, կյանքը՝ հավերժական: Ժողովրդական կենսափիլիսոփայական այս զգացողությունը հուզել է շատ բանաստեղծների, եւ յուրաքանչյուրը ձգտել է բացատրել այդ առեղծվածը: Բ. Ջանյանն այս հարցին պատասխանելիս ի հայտ է բերել կյանքի հավիտենության յուրովի ընկալման եւ բանաստեղծական լուծման իր կարողությունը.

*Այս աշխարհը իրար տալով մենք գնում ենք,
Ուրախ գալիս, այս ու լալով մենք գնում ենք,
Մնացողին լաց թողնելով մենք գնում ենք,
Մենք գնում ենք, եւ աշխարհն է միայն մնում,
Աշխարհին ի՞նչ, աշխարհին միշտ մարդ է մնում... 7*

(«Այս աշխարհը...»)

Խոհական բանաստեղծություններում ցուցաբերվում է երեւույթներն ու իրերը բացատրելու կոնկրետ կողմնորոշում: Գունազարդելով իրականությունը, բանաստեղծությունն է բերվում կենսական ճշմարիտ գույներ: Բանաստեղծը թափանցում է իրերի էության մեջ, կատարում կարեւոր ընդհանրացումներ: Առա-

Ճին հերթին Բ. Ջանյանի նպատակը կյանքի իմաստը ժողովրդական տեսակետից բացատրելու ձգտումն է: Ինքնաճանաչման եւ ինքնահաստատման հաջող փորձերը տալիս են իրենց պտուղները, նրա գեղագիտական դավանանքը դառնում է համոզիչ ու դաստիարակիչ ազդակ: Խոհական երգերում «Օրը ծնվում է լույսի պատկերով», մարդը «ձեռքը տված հույսին արեւոտ», քայլում է օրվա միջով, եւ «Օրը չի մթնում, օրը մնում է մեր կուպերի տակ, Լույսի, արեւի զվարթ պատկերով»: Այդպես անընդմեջ ու անդադար օրերը հաջորդում են միմյանց, եւ՝

*Լույսը չի հասնում, լույսը տանում է,
Եվ լույսի հետ էլ գնում ենք, գնում,
Ու տեղ չենք հասնում,
Ու տեղ չենք հասնում մենք երբեք, երբեք:՝*

(«Օրը»)

Այսպես, քնարական հերոսի հոգու մաքրման ճանապարհը դառնում է հույսերի հավերժական ընթացքի պատկեր: Ջանյանի խոհերը հայ բանաստեղծի նկարագրի եւ ճակատագրի երանգներ ունեն, որոնց հենակետերը ժողովրդի դարավոր կենսափորձի փեշերն են: Ձգացմունքային իր բռնկումներում նա հաստատում է հողեղեն եւ ոգեղեն գոյության միասնական ճշմարտությունը: Ինչի՞ մեջ է կյանքի իմաստը: Ապրած տարիների թվաքանակո՞ւմ, թե՞ «աշխարհի դեմ սիրտը» վառելու մեջ, որ չի մոխրանում երբեք: Այդ հարցի պատասխանը որոնվում է տարբեր խոհական երգերում: Քնարական հերոսը բացում է իր հոգու դռները, համեմատում աշխարհի անցուդարձի հետ, «Մեկը լալիս է ցավից անջատման», «Մեկը՝ հանդիպման ուրախությունից», «Մեկը իր սերն է գրկած տանում տուն», «Մեկի սիրածին գնացքն է տանում»: Վերջապես անհատների ճակատագրերի գունարի մեջ քնարական հերոսը զգում է կյանքի զարկերակը եւ բացականչում.

*Կյանք, քո իմաստը, օրենքը հզոր
ես այնպես պարզ եմ այստեղ հասկանում,
Մեկն ուղեկցող է, մյուսը՝ ուղեւոր,
Մեկը գալիս է, մյուսը՝ գնում...⁹*

(«Կայարանում»)

Բ. Ջանյանը ձգտում է ճանաչել կյանքն ու մարդուն: Շրջապատող իրականության դրսեւորումների միջոցով նա կարողւմ է անգամ դաշտերի լռության լեզուն, որ խոհի եւ ապրումի խորհրդանիշ է: Նա որոնում է այն նախադրյալները, որոնցով մարդը մնում է մարդ: Ներքին մաքառումներով հայտնաբերում է քաղաքացիական շեշտեր ունեցող գույները: Դեմոկրատական աշխարհայեցողությունը նպաստում է բանաստեղծի ժողովրդական կենսափիլիսոփայության եւ լեզվամտածողության դրսեւորումներին: Նյութը, լեզուն եւ ոճը միասնական ծփանք են դառնում, ապրումը դառնում է անկեղծ, խոսքն՝ առիմքնող: Հարազատ մնալով ճշմարտացիության սկզբունքին, Ջանյանը իր խորհրդածություններով մտածել է տալիս ընթերցողին, տանում դեպի գեղեցիկի աշխարհը, բացում «հին ու խճողված» աշխարհի դռները, ուր «Լռությունն էլ ունի ե՛լ լեզու, ե՛լ բարբառ» («Դաշտերի լռությունը»): Նրա մտապատկերներում «Ամպրոպները կայծակի շեղբով Ցասումի արդար երգեր են գրում», «Եվ ձորերի մեջ նեղված ու բանտված Գետերը իսկույն երգերն այդ առնում, Բողոքի ահեղ շառաչ են դարձնում Շուրթերին իրենց» («Ամպրոպները»): Քնարական հերոսն այրվում-վառվում է, հպարտանում նրանով, որ մարդիկ իրենով տարվում են, հիանում իր նժույգի ծառս լինելով, զենքի շառաչով, ընկերների գոռությամբ: Բայց բանաստեղծական երեւակայությունը թափանցում է երեւոյթի խորքը, երգեր որոնում հավերժականի իմաստի

մեջ, տեսանելի են անտեսանելի ներկայացնում որպես գոյատևուման ու փառքի միաձուլ մի երակ.

*Դուք ինձ տեսնում եք... այսօր եք տեսնում,
Բայց ձեր տեսածը վերջանալ է, վերջ,
Դուք ձեր տեսածին մի հավատացեք,
Չկամ, ես չկամ ձեր տեսածի մեջ: ¹⁰*

(«Դուք կրակներիս մարվելն եք տեսնում»):

Բ. Ջանյանը չի միջամտում մարդու բնական նկարագրին, ներկայացնում է ինչ կա: Գաղափարի բռնազբոս կնիք չկա նրա բանաստեղծական ընդհանրացումներում: Կյանքն անփոխարինելի է, բայց միաժամանակ կարոտի եւ կորստի ավիշը դառնություն ու սփոփանքի զգացում է առաջացնում: Բանաստեղծին հուզում են թափուր բները, կրակի դանդաղ մարելը, շրջապատի ցրտի սաստկանալը, մոր բացակայությունը, որի շնչին քամին փոխարինել չի կարող: Այդ ամենը ցավ է ծնում, որի ցուցադրումից չի նահանջում բանաստեղծը.

*Ցրտող օրերս ցուրտ ձյուն են մաղում,
Նոր ձյուն են դնում սարերիս վրա,
Ցրտող օրերս նոր ցավ են ծնում,
Նոր ցավ են դնում ցավերիս վրա... ¹¹*

(«Թռան, շուտ թռան...»)

Խոհական երգերում շոշափվում են հավերժության հետ կապված մարդկային հոգեւոր շարժման երանգներն ու թրթռուները: Կյանքն ավարտվում է մի սերնդի հրաժեշտով, թե՞ մի ուրիշ սերունդ աստիճանաբար լրացնում է այդ թափուր տեղը: Աշնանային ծաղիկների օրինակով բանաստեղծը մեջտեղ է բերում մարդու տարիքի հետ կապված նվիրումներն ու կորուստները: Քնարական հերոսն ավելի շատ ցավում է, քան ցնծում: Ինչո՞ւ է

այդպես: Որովհետև բանաստեղծը ամեն ինչ նույնությամբ ընկալելու և պատկերելու սկզբունքն է ընտրել: Նա հստակ է նայում աշխարհին, բայց խույս է տալիս երեւոյթները մատների արանքով դիտելու սեթեւեթանքից: Երկրային և հոգեւոր ցնցումները ներկայացնում է միաձույլ: Նկատվում է, որ քնարական հերոսը գարնանային որոտների սիրահար է, հողի և գարնանային բուրմունքի ջատագով: Եվ երբ նա գետափին չբուրող աշնանային ծաղիկներ է տեսնում, նայում դատարկված հավքերի բույնին, վշտանում է, որովհետև այդ ասել է թե՛ «Հավքի սեր չկա, երգող հավք չկա»: Բանաստեղծը ժխտում է այն օրը, որի «հրայրքում էլ այրում չկա»: Նման դեպքում նրա համար այգին դառնում է թալանված տուն, որին հսկող աչք չկա, որտեղ «Մինչեւ լույս վառվող թեժ կրակ չկա»: Ապրումների ներքին տրամաբանությամբ բանաստեղծը լրիվ բացում է խոսքի փեշը, աշնանային այգու նկարագրությունից անցնում հայրենի գյուղի կորուստներին և համեմատության երանգի մեջ ընդգծում արդի կեցության ցավալի կենսափիլիսոփայությունը.

*Գյուղս նայում է դիմացի ծամփին,
Ուր աղմուկ չկա, ոտնաձայն չկա,
Այդ ծամփով գալիս, գնում են կրկին,
Այդ ծամփով հիմա տուն դարձող չկա:¹²*

(«Աշնանային»)

Գունային խորհրդանիշը կյանքի մասին մտորելու լայն հնարավորություններ է ընձեռում: Աշնանային գույներից անցնելով ձմեռային ճերմակի նկարագրությանը, բանաստեղծը դարձյալ մարդկային ապրումների և հոգսերի գորգն է փռում: Ձմեռային միագույն համայնապատկերը ափսոսանք է առաջացնում, որովհետև ձյունի տակ կորչում են ճամփաները, որոնց վրայով քայլողները մոլորվում են: Մի՞թե հմայիչ չէ ճերմակ գույնը: Ջա-

նյանը բացասական է պատասխանում բանաստեղծության ենթատեքստային այս հարցին. «Մի ճերմակով աշխարհն այնպես ե՛վ անգույն է, ե՛ւ տխուր է»: Բայց զգացողությունը դրանով չի վերջանում: Կյանքի թրթիռները ջերմացնում են երգչի սիրտը, հարատեւող ճանապարհը նրա հոգում առաջացնում է բերկրանքի շողեր: Եվ երբ նա ձյունների մեջ տեսնում է թռան ինքնամոռաց խաղը, հրճվանքից բացականչում է.

*Նորից իրենց տեղն են գալիս
Բոլոր գույներն աշխարհի,
Եվ տխրության ձյունը սրտիս
Շանկարծ փլչում ու հալչում է: ¹⁹*

(«Ձյունը իջնում է»)

Բ. Ջանյանը խորհող քնարերգու է: Իհարկե, միշտ չէ, որ նրան հաջողվում է ստեղծել խտացված գույներ, կատարել խորքային ընդհանրացումներ, սակայն խոհական երգերի գերակշռող մասում զգացվում է նրա փիլիսոփայական շունչը: Այն կենսաթրթիռ է՝ ցավի զգացողությամբ, բայց ոչ ողբերգական: Նրա գեղագիտական իդեալը, որ կարելու է, կենսաթրթիռ է՝ ուղղված մարդկային կյանքը լուսավոր տեսնելու տենչով: Եթե կա կարոտ, ապա պետք է լինի նաեւ իրականացված իղծ, եթե կա կորուստ, ապա պետք է լինի եւ գտնում, եթե կա գոհ, մոտը լինի նաեւ ծնունդ: Կյանքից դժգոհությունը չէ, որ բանաստեղծի սիրտը լցվում է ցավով, այլ կյանքը ավելի լուսավոր տեսնելու ցանկությունը: Առօրյա իրականությունը զննելով իր հոգու աչքերով, տեսնելով սովերները եւ չարի դիմադրությունը, բանաստեղծը երգերի մեջ է ներառում հավերժության ընթացքը չարի եւ բարու հակադրությամբ: Ինչո՞ւ արտի քունը չի տանում նույնիսկ արտույտի օրորի տակ («Ամբողջ գիշերը»), ինչո՞ւ գետերը հեռունեքում ծով են դառնում՝ իրենք մնալով նույնը («Դուք անվերջ հո-

սում»), ի՞նչ է բարձունք ու բարձրություն: Նման հարցադրումների պատասխանները համոզիչ են: Ջանյանի ընդհանրացումները շատ դեպքերում հնչում են ժողովրդական ասացվածքի եւ առածի խորքով.

*Բարձունքի վրա կանգնելը ոչինչ,
Աշխարհին մոտիկ կանգնելն է դժվար,
Բարձունքի վրա բարձր մնալը,
Բարձունքը բարձր պահելն է դժվար...¹⁴*

(«Բարձունքին...»)

Ինչո՞վ բացատրել, որ քնարական հերոսի թախիժը չի թեւահատում ընթերցողին, այլ ընդհակառակը, փոթորկում է հոգին, ծանր ու թեթև անում արածն ու չարածը, ընկերացնում թափառող տխրությանը, առաջացնում կսկիծ եւ կյանքը հետետոււմ թողած անհատի խորքային ապրում: Կյա՞նքն է երագ, թե՞ երագն է կյանք, ի՞նչ պատասխանես եւ ինչպե՞ս: Ամել-դնելով հանդերձ մարդու ճանապարհը դառնում է կորուստների շարան: Եվ այդ իրողությունը դառնում է ցավատանջ զգացողություն: Բանաստեղծը սկսում է մտորել, տխրել այն պատճառով, որ «Գիշերները շատ են երկարել», «ուշ-ուշ են բացվում առավոտները», «Հին ծանոթները դարձել են քարեր» եւ «Շատ են անծանոթ նոր ծանոթները»: Այս զգացողությունը հարցականի աչքերով տնտղում է ընթերցողին, որովհետեւ, ինչպես բանաստեղծն է հուշում, մարդու ճանապարհը անծայր չէ, հեռուները քանի գնում, այնքան մոտենում են, «նոր անունները լեզվին չեն մնում, էլի մնում են հին անունները» («Ծերություն»): Աշխարհի անցուդարձը, ծնունդն ու մահը, ապրելու տենչը, կորստի ափսոսանքը բեկվում են երգչի հոգում, դառնում մարդ-անհատի տխրություն, ապրելու ծարավ: Եթե հնարավոր չէ իրականացնել բոլոր ձգ-

տունները, ապա տրվածի մեջ գոնե զգալ կյանքի քաղցրությունը: Այս զգացումներն են բանաստեղծական հյուսվածքներ դարձել «Փոքրիկ իմ լճակ», «Համառող ձմռան», «Ես աղքատ էի», «Արեւը» եւ այլ երգերում: Ջանյանի կարոտն էլ խոհական երգերում վերածվում է բնութագրող պատկերի, որտեղ նա պոետական ներկայանակից առնում է մանկության օրերի եւ հայրենի օջախի կարոտի, աշխարհի անհաստատ ու անցողիկ բռնկումների, հուշի եւ վերհուշի, ապրելու եւ արարելու ձգտումի երանգները: Այդ ամենի խոհական ճառագունով բանաստեղծի սիրտը դառնում է կարոտի աղբյուր՝ ցող ու ցուլքերի մեջ առած հոգու ցավ եւ արարելու երագ:

*Ընկերներս հերթով կողքիս տապալվում եմ,
Ինչպես դաժան ու անողորմ մահից զարկված,
Նրանց ամեն մեկի մահով թալանվում եմ
Ու խարխլվում, երերվում եմ կամա՛ց-կամա՛ց,
Նման քամու դեմ այն ծառին, որի կողքին
Չկան նրանք՝ հին ծառերը իր մտերիմ,
Եվ որի խիտ արմատները մնում են դեռ
Խառնված, փարված նրանց մեռած արմատերին: ¹⁶*

(«Ընկերներիս»)

Ընդհանրացնելով բնապաշտական եւ խոհական բանաստեղծությունները, կարող ենք ընդգծել, որ Բ. Ջանյանն աշխարհի ու կյանքի խորքերը տեսնող, նրանց իմաստն ու ոգին պոետական հյուսվածքների մեջ բերող բանաստեղծ է, որ հիրավի, արժանի է ուշադրության:

* * *

ՀՐԱՉՅԱ ԲԵԳԼՍՐՅԱՆԻ գրական հունձքի մեջ զգալի տեղ են

գրավում խոհական երգերը: Կարելի է ասել, որ հակիրճ գրելու ձգտումը բանաստեղծին տանում է դեպի խոհերի շրջանակները: Այդ բնագավառում իր կարողությունները բացահայտելու համար նա ընտրում է բնությունը, իր ժամանակակցի խոհերն արտահայտում հայրենի բնաշխարհի ֆոնի վրա: Այլ կերպ չի էլ լինի: Բեզլարյանն արցախյան բնօրրանի մեջ ընտրում է այն երեւույթները, այն առարկաները, որոնք հնարավորություն են տալիս ենթատեքստային բացահայտումներով ցույց տալ հայրենակիցների աշխարհընկալումն ու հարուստ կենսափորձով կոփված բնավորության գծերը: Այս առումով կարելի է ասել, որ Բեզլարյանի խոհական քնարերգության գլխավոր առարկան մարդն է եւ բնությունը: Յետամուտ լինելով իր առաջադրած սկզբունքների, բանաստեղծը ամեն կերպ ձգտում է թափանցել իր ժամանակակցի հոգեկան աշխարհը, այնտեղից ընտրել ամենագեղեցիկն ու վեհը եւ ստեղծել խոհերի եւ ընդհանրացումների սեփական համաձուլվածքը: Իհարկե, դա ոչ միշտ է հաջողվում նրան, սակայն մեծամասամբ հասնում է նպատակին: Բանաստեղծը շատ լավ է հասկանում խոհական-փիլիսոփայական ժանրի ստեղծման դժվարությունը: Նա սրտի դողով է գրիչ վերցնում իր ուժերը փորձելու այդ բնագավառում: Դեռեւս իր առաջին «Կամուրջ» գրքույկում դիմելով խավար գիշերը ցերեկոլ լույսերին, նա երանի է տալիս այն կայանին, որից սկիզբ են առնում լույսերը:

Այս մտորումը պատահաբար չի ծնվել: Ծանոթ լինելով հայ դասական պոեզիայի ներկայացուցիչների խոհա-փիլիսոփայական ստեղծագործություններին, Բեզլարյանը բանաստեղծական արվեստի հարցի լուծումը հեշտ չի համարում: Նա ձգտում է իր համեստ լուծման բերել մեր հարուստ քնարերգության մեջ:

Իր խոհական երգերում Բեզլարյանը ձգտում է ժամանա-

կակցին մոտեցնել իրականությանը, նրա մեջ արթնացնել մարդկայինը, բարձրացնել, հարստացնել նրա հոգեկան, բարոյական, մտավոր աշխարհը: Իսկ դրա փոխարեն ինչպե՞ս էր ներկայացվում մարդը 20-50-ական թթ. խորհրդային պոեզիայում: Գրականագետ Ս. Սողոմոնյանի ճիշտ բնութագրմամբ, «հոգեկան, մտավոր հարստության տեղ» տեսնում էինք «փքուն խրտվիլակ», իսկ «բարդ», հակասական հուզաշխարհի փոխարեն՝ հռետորական աղմուկը»:¹⁶

50-ական թվականների երկրորդ կեսից Պ. Սեւակը, Զ.Սահյանը, Ս.Կապուտիկյանը, Գ.Էմինը, Վ. Դավթյանը, Զ.Գովհաննիսյանը, Մ.Մարգարյանը հեղաշրջում կատարեցին մեր պոեզիայում. նրանք գնացին դեպի բնության գույներն ու մարդու ապրումները: Եվ հենց այդ բեկումնային շրջանում Արցախում գրական ասպարեզ իջան Գ. Գաբրիելյանը, Ա.Գովհաննիսյանը, Զ.Բեգլարյանը եւ ուրիշներ, մեկ տասնամյակ հետո՝ Վ.Զակոբյանը, որոնք միասին նոր որակ ստեղծեցին լեռնաշխարհի քնարերգության մեջ: Զ.Բեգլարյանը երազում էր վերծանել պոեզիայի եւ մարդու փոխհարաբերության հարցը: Նրա բանաստեղծական խառնվածքը առաջին հերթին տարավ դեպի բնություն: Այստեղից էլ՝ նրա նուրբ զգացողությունը բնության երեւոյթների հանդեպ: «Լեռնային աղբյուր» ժողովածուում կարդում ենք.

Չգիտեմ ինչու ինձ թվում է, թե

Ամեն աշնան հետ

Ինձ պես խորիում են, թախծում են

Ինձ պես

Սար, անտառ ու գետ: ¹⁷

(«Չգիտեմ»)

Բեգլարյանն իր խոհական երգերում իմաստավորում է բնությունը, մարդու ձեռքից բռնած, տանում դեպի այդ հրաշք աշ-

Խարիը, մատնացույց անում այնպիսի երեւոյթներ, որոնք բաճախ են հասարակական, բարոյական պորբլեմները բացատրելու համար: Նրա ստեղծած պատկերի մեջ արծարծվում են մարդկային գործունեւթյան ոլորտները, աշխարիը տեսնելու եւ գնահատելու նրա կուտակումներն ու բացթողումները.

*Քարն, ասում են, քար է միայն,
Երբ նստում է մարդու սրտին,
Երբ նրա տակ համր ու ունայն
Սարդն է հանգչում հավերժագին:
Բայց այստեղ էլ բառն է խոսում
Փորագրված նրա վրա,
Ա՛խ, էլ ինչո՞ւ քար են ասում
Երբ դարերի լեզուն է նա: ¹⁶*

(«Քարը»)

Բնությունը դասագիրք է նաեւ իր՝ բանաստեղծի համար: Բեգլարյանը քարոզողի դիրք չի ընդունում: Որպես քնարական հերոս, ինքն էլ է մասնակցում բնության առեղծվածների բացահայտման ընթացքին: Որեւէ խնդիր լուծելու համար բանաստեղծը մթնոլորտ է ստեղծում, գննում իրերի ու երեւոյթների էութունը, մատը դնում բնության զարկերակի վրա, գտնում իրեն հուզող նրբերանգը, խոհ դարձնում, դարձնում խորհուրդ: Դիտելով մաքուր ու անբիծ լեռան աղբյուրը, որ ծնվում է ձյունաթույր ամպից եւ կարկաչում քարափի տակ, բանաստեղծը դիմում է իր երգին. «Սարի սրինգ է աղբյուրը լեռան, Երգ իմ, դու ե՞րբ ես հասնելու նրան»:

Յ. Բեգլարյանը կարողանում է տեսնել բնապատկերի հմայքը, ընդգծել նրա այն երանգը, որ կենսական մեծ նշանակւթյուն ունի մարդկային արարքները գնահատելու համար: Ժողովուրդը դարերի ճանապարհ է անցել: Եղել են ուժեղ անհատներ, որոնք մարտիրոսվել են քաջաբար՝ բացելով սերունդների դժվարագնա

Ճանապարհը: Բնական է նաեւ, որ նման անհատներն են առաջին հերթին իրենց կրօնի վրա ընդունել չար ուժերի հարվածները: Կարծես հենց այդ հարցին է պատասխանում բանաստեղծը հետեւյալ պատկերում. «Ամպը որոտաց, եւ շանթն ահարկու Տապալեց կաղնուն, Բայց ինչո՞ւ կաղնուն, չէ՞ որ անտառում Շատ ծառեր կային... Կաղնու մեջ հզոր պողպատի ուժ կա եվ ձգողություն, Դրա համար է կայծակին ձգում Դարավոր կաղնին» («Ամպը որոտաց»):

Դիտելով բնության երեւոյթները, Բեգլարյանը ստեղծում է պատկերներ, որոնք հուզական տրամադրույթումներ են առաջացնում ընթերցողների մեջ: Ընթերցողը ծանոթանալով դրանց, մտորում է կյանքի, մարդու կարոտների, բաժանումների եւ հանդիպումների, տվայտանքների եւ ուրախութիւնների մասին:

Ռուս մեծ քննադատ Բելինսկին բոլոր ժամանակների համար ընդհանրացրել է. «Բանաստեղծի ամբողջ արվեստը պետք է կայանա նրանում, որ կանգնեցնի ընթերցողին այնպիսի տեսանկյունի վրա, որտեղից երեւա համայն բնութիւնը՝ հապաված, փոքրածավալ, ինչպես երկրագունդը քարտեզի վրա, որպեսզի զգացնել տա ընթերցողին այդ կյանքի հովերը, շունչը, որը կենդանութիւն է տալիս տիեզերքին, հաղորդի նրա հոգուն կրակը, որը ջերմացնում է այն: Իսկ նրբագեղութեան հաճույքը պետք է կայանա մի պահ մեր ես-ի մոռացման մեջ, բնութեան ընդհանուր կյանքը իրականորեն զգալու մեջ, եւ բանաստեղծը միշտ կհասնի այդ հիանալի նպատակին, եթե նրա ստեղծագործութիւնը վսեմ մտքի եւ ջերմ զգացմունքի արդյունք է, եթե այն անկաշկանդ ու ազատորեն բխել է նրա հոգուց»: ¹⁹

Իր ստեղծագործական ուժերը ներածին չափ Բ. Բեգլարյանը մերվում է բնութեանը եւ իր ապրումները բխեցնում հոգուց՝ ձգտելով իմաստ հաղորդել երեւոյթներին:

Այստեղ եւ ծաղիկները, եւ հավքերը, եւ ջրերն ու արեւը կենդանի կերպարներ են, որ ընթերցողի առջեւ ներկայանում են որպէս մարդկային կարոտի, հրաժեշտի ծանրութիւն, հանդիպման հաճույքի խորհրդանիշեր:

3. Բեգլարյանը իր խոհական պատկերներում արտահայտում է զգացմունքներ, որոնք հուզում են մարդկանց: Անբռնազբոսիկ են նրա պատկերները: Հետեւելով երեւույթների բնական ընթացքին, որոնելով խոհական ընդհանրացումներ ընծեռող գույներ, բանաստեղծը իմաստավորում է դրանք: Պահպանելով բնապատկերի հենքը, նա ընդգծում է երգի ընդհանրացումը, որի հետ սերտորեն կապված է ենթատեքստային իմաստը: «Աշուն է» ոտանավորի մեջ ներկայացվում են տերեւաթափ ծառերը, որի պատճառով հառաչում է մեծ անտառը, լալիս: Սակայն անտառում հար դալար է մնում եղեւնին: Այս պատկերին հետեւում է բանաստեղծի հարցադրումը, որի հասարակական արժեքը բացահայտվում է ինքնըստիմքյան.

*Ու չգիտեմ, չեմ հասկանում՝
Դրա համար
Դժբա՞խտ է նա, թե՞ բախտավոր,
Որ ոչ թախիծն ունի աշնան,
Ոչ զարթոնքի բերկրանքը խոր՝
Գալիք գարնան:՝²⁰*

(«Աշուն է»)

Բեգլարյանը իր խոհական բանաստեղծություններում ենթատեքստի վերծանումը թողնում է ընթերցողին, չի միջամտում, չի շատախոսում, խոսքի մեջ ժլատ է. դրա հաշվին պատկերը կենսական խորք ունի, որովհետեւ պոետական մտահղացման սլաքն ուղղված է մարդկային արարքների գնահատանքին.

*Սեւերես ամպը,
Որ միշտ ծածկում է*

*Դեմքը արելի,
Լույ արելով է
Գեղեցիկ էլի...²¹*

(«Սեւերես ամառը»)

Յ. Բեգլարյանի քնարական հերոսը բարի է, առաքինի: Նրա խոհերում մարմին առած բնությունը թրթռացող սիրտ ունի, գիտե վշտանալ, լացել, երջանկանալ, խորհել, երգել: Մի խոսքով, բնությունը մի հայելի է, որի մեջ արտացոլված է կյանքը, որից իր թեմաներն է առնում բանաստեղծը: Ընթերցողը հավատում է Բեգլարյանին, որովհետեւ նա փառաբանում է բնության սրտի մաքրությունը, գեղեցկությունը, ազնվությունը, կյանքը ոսկեվարս պահելու նրա անսպառ ուժը: Բանաստեղծի խոհերում Արելը հեքիաթասաց է, հասկերը՝ իրենց բարությունը հաճույքով հաստատող ծփանք:

*Արեւն աշխարհին
Չեքիաթ է պատմում,
- Ամեն հասկի մեջ
Մի բուռ ոսկի կա,
- Կա՛,- շշնջում են
Չասկերը արտում,
Եվ գլխով անում...
Չասկերն արելի
Խոսքն են հաստատում...²²*

(«Արեւն աշխարհին»)

Մարդկային մտորումների մի հյուսվածք է Բեգլարյանի խոհական երգերի շարքը: Նրա արտահայտած գաղափարները տարրալուծված են պատկերների մեջ: Անհատը իր տարբեր վիճակներում բացահայտված է բնության միջոցով: Բանաստեղծին հուզում են կյանքի բոլոր իրադարձությունները, մարդկանց արարքները, բարության հաղթարշավն ու չարության սանձար-

Ծակությունը, լույսի եւ ստվերի հակադրությունը.

*Լույսով են ծնվում,
Լույսով են սնվում
Ստվերները,
Լույսով են հառնում
Լույսով են երկարում,
Բայց լինում է եւ
Լույսով են մեռնում
Ստվերները: ²³*

(«Լույսով են ծնվում»)

Պատկերելով բնությունը, Յ. Բեգլարյանը խորհրդածում է մարդկային ճակատագրերի մասին: Նա մերթ տազնապում է, մերթ հուսադրում իրեն, մերթ ժխտում, մերթ հաստատում, մերթ խարազանում է, մերթ փառաբանում: Նա երազում է խոսքով ու գործով դաշնություն ունեցող քաղաքացու լինելությունը: Նա երբեք իր այդ պահանջները չի ընդգծում, չի բացատրում, պատրաստ ձեւով ընթերցողին ոչինչ չի մատուցում: Ստեղծում է պատկերը եւ ամեն ինչ թողնում նրան:

Բնությունն իր անբողջության մեջ շնչավորելու ձգտումը նոր կողմերով բացահայտվեց Բեգլարյանի «Արեւային հնձաններ», «Գետերը չեն հոգնում», «Յրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ» ժողովածուներում: Բնությունը ներկայացնելով շարժման մեջ, թափանցելով նրա խորքերը, բանաստեղծը մարդկային հոգու եւ մտքի նոր զարկերակներ գտավ: Արցախ աշխարհի գրավիչ տեսարանները ծառայեցնելով հասարակական-մարդկային արժեքների բացահայտմանը, երգիչը ավելի հնչեղ դարձրեց իր պոետական խոսքը: Նա պարտք չի մնում մայրենի բնության ճոխությանը: Նրա խոհական երգերում լեզու առած խոսում են Մռովն ու Քիրսը, Թարթառն ու Իշխանագետը, բոլոր հայտնի ու

անանուն առուններն ու աղբյուրները, փոքրիկ Արցախի մեծ երկինքն ու ընդարձակ հորիզոնները, որոնք միասին գալիս են ընդգծելու իրենց հավերժ պահող ու պաշտպանող, իրենց վեհությունն ու հմայքն ունեցող արցախցու հոգու հարստությունը: Բանաստեղծի զգացողությամբ Արցախի ծառերն էլ ունեն սիրտ ու հոգի:

Բնությունը պատկերող երգերում Յ. Բեգլարյանը բնությունից մտնում է կյանք, կյանքից՝ բնություն: Պետք է նշել, որ ինչպես կյանքն է անհամգիստ ու հակասական, լուսավոր ու ստվերոտ, բացահայտ եւ առեղծվածային, այնպես էլ բնությունն է բանաստեղծի երգերում: Հողը չարության մետաֆորն է, կայծակը՝ անեղ պայքարի, ցուրտը՝ դժվարության, ծաղիկը՝ բարության եւ այլն, եւ այլն: Կյանքին հատուկ է ծնունդն ու մահը: Բնության օրենքները եւս նույնն են: Այդ ամենի ընթացքի մեջ բանաստեղծը խորհրդածում է, որոնում, գտնում, խորհում, փիլիսոփայում, եւ նրա հոգում երկու դեպքում էլ ծածանվում է սիրո եւ մերժումի, տագնապի եւ հաճույքի, կորստի եւ ձեռքբերումի ծփանքը: Լինում է, երբ բանաստեղծը հարցադրում է եւ պատասխանում՝ բնության մեջ ընդգծելով երկունքի եւ արարումի վեհությունը:

Մարդկային հաճույքի ակունքը կյանքին նրա նվիրածն է, դրածն ու թողածը, հուշն ու հիշատակը: Բանաստեղծը, մտորելով կենսական այս խորհրդի շուրջ, արծարծում է արարման գաղափարը, խարազանում տվածը հետ պահանջելու, իր համար ապրելու ձգտումը: Նրա երգերի պատկերային հյուսվածքներում նման դեպքում էլ քնարական հերոսի տրամադրություններն են բացահայտվում.

*Ինչ-որ տեղից աշնան քամին,
Առած ոսկե մի տերեւ,*

*Բերել, նետել իմ սեղանին,
Ինքը հեռուն է թելել:*

*Չիմա եկել այս ուշ ժամին
Ծեծում է դուռ, պատուհան,
Ետ է ուզում տվածը իր,
Այս խելառն ու ավարան: ²⁴*

(«Ինչ-որ տեղից»)

Բանաստեղծը քաղցր ու հաճելի ապրումներ է ունենում տեսնելով բնության երեւույթները, նրանք համեմատելով քնարական հերոսի արած ու դրածի հետ: Բազմերանգ ծփանքներով մերթ գարունն է շռայլում իր ստեղծածը, մերթ էլ՝ աշունը, մերթ ծաղկած լանջերն են բուրում աստղերի դեմ, մերթ՝ բերքով ծանրաբեռնված աշնանային ծառերը, եւ բանաստեղծի սիրտը լցվում է սիրով ու երանությամբ: Բնությունը լեզու ունի, խոսի ու երգ ունի, դրանք պետք է կարդալ նրա ընծայած գեղեցկությունների մեջ: «Աշնան հետ» գողտրիկ բանաստեղծության մեջ քնարական հերոսը հոգով հաշտվում է աշնան հետ, որովհետեւ այն նման է վաստակաշատ ծերունու, ոչինչ չի տանում իր հետ, իր հետեւում թողնում է միայն գարուններ:

Բնության երեւույթներում տեսնելով մարդկային կյանքին հատուկ դրսեւորումներ, Բեզլարյանը շատ պորբլեմներ է քննարկում: Մի դեպքում նա հիանում է վաստակաշատ աշնան շռայլումներով, մյուս դեպքում չի հասկանում, թե ինչու ամպը կարկուտ է բերում, բերում է ցուրտ ու հողմ, ինչու է ահեղաձայն գոչում-գոռում, «Երբ որ գիտե կաթիլ-կաթիլ նստել հանդին», մաքրել «փոշին ծաղիկների, փարվել սարին, ծաղկին, ծառին»: Բանաստեղծը ատում է բամբասանքը, սադրանքը, կեղծիքը, չարախոսությունը: «Յանգիստ չէր տալիս» երգում պատկերվում է, թե ինչպես շատախոս քամին հանգիստ չէր թողնում դարավոր

Կաղնուն, ամեն օր խլում էր նրա քունը, բամբասում.

*Հիմա էլ չկա
Անտառի հսկան,
Ու քամին եկել
Վաշ-վիշ է կանչում,
Լալիս, հառաչում...
Ինքն իր արածից
Չի՛ էլ ամաչում: ²⁵*

(«Հանգիստ չէր տալիս»)

Բանաստեղծին հաջողվում է մարդու եւ բնության միջեւ դնել հավասարության մշան: Նման դեպքերում էլ բնությունը դառնում է զրուցակից, քնարական հերոսի ապրումները հաղորդելու լավագույն միջոց: Նա հպարտանում է, որ իր այգու մշակած վազերը կամաց-կամաց արթնանում են սիրո խայտանքից, ծոցվորվում, դառնում անհանգիստ, անքուն: Վազերը համեմատվում են կույս աղջիկների հետ: Սակայն դրանով չի ավարտվում պատկերը: Բանաստեղծը ստեղծում է նովելային ավարտ: Պարզվում է, որ կույս-վազերը «Ուզում են ճչալ, Հայտնել աշխարհին, Որ բողբոջների Կրծքակալները էլ չեն դիմանում Կարոտի ցավին... («Եվ կամաց-կամաց»):

Ջարմանալով եւ հիանալով բնության օրենքների ներդաշնակությանը, Բեգլարյանը նրանց առանցքում տեսնում է մարդուն, ձգտում բացահայտել նրա հոգեկան հարստությունը: Հասու լինելով բնության եւ կյանքի հավերժությանը, բանաստեղծը միաժամանակ դեմ է առնում շատ գաղտնիքների: Այդ ինչպե՞ս է, որ ամեն տարի գարունը կրկնում է իրեն, նույն ձեւով ծաղկում, բուրում է, «բայց հրաշքով միշտ մնում նոր»: Ինչո՞վ են կակաչները տարբերվում աղջիկներից, չէ՞ որ նրանք էլ են սիրուց հարբում, դառնում կանչ, հեւք, սիրո վերք: Ինչո՞ւ բնությունը հաճախ

դաժան է գտնվում, ինչո՞ւ ուռենին պտուղ չի տվել, այդ չնաշխարհիկ «հարսի ծոցի մեջ ինչո՞ւ տաք թրթիռ, կրակ» չի դրել, ինչո՞ւ չի ընծայել «բերկրանքը սիրո եւ մայրանալու» ցավը հաճելի».

*Ա՛խ, գեթ մի անգամ
Կարոտեր, սիրեր,
Մանուկներ պահեր,
Մանուկներ սներ,
Որ այս աշխարհին,
Այս լավ աշխարհին
Մայրական սիրո
Աչքերով նայեր...²⁶*

(«Ուռենու ցավը»)

Մշակելով բնության ընկալման ու իմաստավորման իր սկզբունքը, Յ. Բեգլարյանն իրեն ներկայացնում է որպես խորհրդատու: Նրա եւ բնության մեջ հակասություններ չկան, պարզապես բարեկամներ են, որ կարող են իրար վրա ազդել, խորհրդակցել, զրուցել, մերժել, հաստատել: Ահա թե ինչու նրա երգերում մարդը չի հակադրված բնությանը, ընդհակառակը, երբ հեռանում է բնությունից, իրեն մենակ է զգում, անօգնական: Մի՞թե այս ելակետը չի հուշում «Ես չեմ ավստսում» երգի գաղափարը: Բանաստեղծը չի ավստսում այն ծաղիկներին, որ ժամանակը պոկում է, տանում, ծուլում հողին.

*Բայց, ա՛խ, ցավում եմ,
Այն ծաղիկների
Համար եմ ցավում,*

*Որ հանգչում են լուռ
Բյուրեղյա, մաքուր*

Ծաղկամաններում: 27

(«Ես չեմ ասեսում»)

Քնարական հերոսը անքակտելի կապի մեջ է բնության հետ: Այդ դաշինքը կյանքի իմաստը գիտակցելու, մեկը մյուսին զննելու եւ ճանաչելու, գեղեցիկ ճանապարհ անցնելու, մարդամոտ ու մարդասեր լինելու դաշինք է: Համոզմունքի եւ վարքագծի հաջող բանաստեղծականացում է «Եվ աշնան կեսին» ոտանավորը: Աշնան կեսին հանկարծ ծյուն է տեղում, կռուները դեռ չվելու ճամփա ունեն: Նրանք երկնքում աղերսում են մի ելք, մի ուղի: Այդ աղետը հանգիստ չի տալիս քնարական հերոսին: Ամբողջ գիշեր կռուների հետ մրսում է բանաստեղծի սիրտը: Կործանվում է թռչունների երամը, բայց նա չի կարողանում «փրկել ոչ մեկին»:

Հ. Բեգլարյանի խոհական երգերը բնության եւ մարդու ներդաշնակության, կյանքի իմաստի, մարդկային բնավորության լավագույն գծերի անկեղծ գովերգությունն է:

* * *

Բանաստեղծական սեփական ճանապարհ ունենալու ձգտումը ծիածանվում է *ՎԱՐՂԱՆ ՀԱԿՈՐՅԱՆԻ* դեռեւս առաջին գրքույկում: Հայ դարավոր պոեզիայի դժվարին կեռմաններում ծնված իսկական պոետների պես նա ինքնատիպ ստեղծագործողի իր հայտը ներկայացնում է վստահորեն: Արվեստագետ քաղաքացու եւ բնության զուգահեռների միջոցով նա որոնում է մարդկանց սրտերը հասկանալու առեղծվածը:

Բնության երեւույթների մեջ գտնելով հասարակության համար անհրաժեշտ կենսական գեղեցկություններ, Վ.Հակոբյանը խոհական-փիլիսոփայական իր խորհուրդներով ճակատային երթ չի կատարում: Նրա հակիրճ ու հստակ, խորք ու ծանրություն ունեցող երգերում բնությունն ինքն է ծավալվում իր խոր-

Խուրդներով:

Բնապաշտական տարերքի հակոբյանական դիտարկումները դառնում են անհատի եւ հասարակության, գործի եւ հավերժության, արդարության եւ իրականության եւ այլ պորբլեմներ շոշափող պատկերային հյուսվածքներ: Բանաստեղծը փնտրում-գտնում է բնության առեղծվածային-խորհրդանշական երեւոյթների ծալքերը բացելու իր թալիսմանը: Լեռնաշխարհի բնական գեղեցկությունների անզուգական պատկերներն այնպիսի տողերի են փոխարկվում, որ կարելի է տեսնել, զգալ, լսել դրանք: Կարդալով այդ պատկերները, մտովի տեղափոխվում ես կյանքի բարդ-պարզ, բարի-չար, հաճելի-դառն առեղծվածների հորձանուտը: Բանաստեղծի վրձնապատկերները գեղագիտական հաճույքի զգացումներից ընթերցողին տանում են դեպի մարդկային բարոյականության ու անհատի ապրումների ծալ-ծալ աշխարհը:

Կյանքի հավերժության գաղտնիքները պատկերվում են բնանկարի մթնոլորտում: Այստեղ նոր երանգներով շարունակվում են բնապաշտական քնարերգության ավանդույթները: Վ. Չակոբյանը ծնվել ու ծեւավորվել է մի այնպիսի գյուղում, որի փեշերը աստղաբույլերի շարունակությունն են, սարերը՝ առաջին սիրո նման զմայլիչ, բնության բոլոր հրաշքերը խտացված են շռայլորեն: Այդ գեղեցկությունների թույրերի եւ բույրերի մի ծփանք է բանաստեղծի հոգին: Բնապատկերի մեջ նրա ազատ թեւելն ու պոետական լուծումները գրքերից չեն գալիս, իր ներաշխարհի երանգներն ու ծփանքներն ունի՝ առնված սեփական բնօրրանից:

Վ. Չակոբյանը թարմ պատկերներով իմաստավորում է տիեզերքը, բնությունը: Նրանցից փոխ առած գույներով ասես զրուցում է բնության ու տիեզերքի հետ եւ հաստատում նրանց արարչական կարողությունն ու կյանքի հետ ունեցած անմիջական կապը: Բնության եւ մարդու, տիեզերքի եւ կյանքի ներդաշ-

մակության վարագույրը բացելով, բանաստեղծը հասկանում է այդ օրինաչափությունների գեղեցկությունը: *Լուսին, տիեզերք, աստղեր, արեւ, բարդի, ծաղիկ* եւ այլն, մարդկային կյանքի բովանդակություն են ձեռք բերում: Բանաստեղծական մտահղացումների ընդհանուր շղթայի մեջ ներկայացվող բառ-պատկերները հաստատում են, որ բանաստեղծը մանկությունից մինչեւ հասունություն իր կրծքի տակ է առել բնության շերտերը եւ աշխարհի դեմ բացել հոգու դռները: Աշխարհին շաղոտ ու շողոտ բարձունքից է նայում բանաստեղծը, եւ նրա աչքերին ամեն ինչ երեւում է որպես աշխարհն ու կյանքը գեղեցկացնող ակունք:

Բնությունից դեպի մարդկային արարքների կոնկրետ գնահատականը բանաստեղծի մոտ տեղի է ունենում դարձյալ բնության միջոցով, եւ նրա աշխարհի սահմանները ընդգծվում են բնությունից մարդ, մարդուց բնություն եզրերով, եւ որ շատ կարելու է, ընդգծվում են նրա ոճը, հղացումների դրսեւորման ձևերը, նյութի եւ մտածողության ներդաշնակությունը: Այդ առումով հաջող օրինակ է «Քայլերս» բանաստեղծությունը: Քնարական հերոսը իր քայլերը համեմատում է կանաչ ձեռքերի, կանաչ երգերի, սուրբ ճշմարտության վերընծյուղումների հետ: Սակայն դրանով չի բավարարվում: Գունային համակարգից ծնվում է բանաստեղծական գյուտ-ընդհանրացումը, որով հաստատվում է առողջ քայլերից սկիզբ առնող հավիտենության գաղափարը:

Բանաստեղծի ընդհանուր հրճվանքը կոնկրետանում է պատկեր-զգացմունքի մեջ: Քնարական հերոսի ապրումներն ու բնության գույները նման դեպքում վերածվում են կենսական գունախաղերի. ընթերցողը երգերի տողերի մեջ լսում է բնության մեղեդիների եւ անհատի երազանքների համաձույլ ձայնը՝ որպես երջանկության եւ զարման կարոտի զգացում:

Բանաստեղծի երգերում իմաստավորվում են տարվա բոլոր գույները: Դրանցից յուրաքանչյուրն օգտագործվում է կյանքի օրինաչափությունները հաստատելու միտումով: Գարնան կա-

րոտն զգացող երգիչը փառաբանում է աշունը, որի հայացքը նման է նռան դեմքի: Եվ աշունը հմայում է իր ժպիտներով:

Արեւային տեսիլներից Վ. Հակոբյանն անդրադառնում է մայր հողի գույներին եւ ստեղծում արեւաթույր ու հողաթույր երգերի փունջ՝ խորհրդանշելով արեւին ու հողին իմաստ տվող մարդու հոգու երանգները:

Երգչի ստեղծագործական խառնարանում շիկացած հորիզոններ կան, եւ յուրաքանչյուր երեւույթի մեջ նա տեսնում է գույներ փնջելու, արեւներ երկնելու կիրքը: Հեթանոսական հեռուներից մեր օրերին հասած արեւային սիրով Հակոբյանն օծում է իր սիրտը, եւ երգը նմանվում է այգաբացին սարի թիկունքից ժպտացող թարմ արփիի, որ սրտեր շոյելով բարձրանում է կիզակետ եւ ջերմացնում աշխարհն ու մարդկանց: Անգամ ճայերը ծովի վրա ճախրելով, բախվելով ջրերին, ուզում են սուր կտուցներով «արեւը նորից բիլ երկինք հանել»: Մի ուրիշ դեպքում հսկա ժայռը ձմռանը հոգատար մոր պես խոնարհվում է քնած առվին՝ խորհելով «գարնան ու կյանքի մասին...»: Ներդաշնակ են կյանքի ու բանաստեղծության փոխհարաբերությունները: Այստեղից էլ՝ այն հավատը, որ երկիրը միակ օջախն է, ուր մարդը կարող է գտնել իր երջանկությունը, ուստի, պետք է ծառայի նրան եւ որդիաբար խոնարհվի նրա առաջ:

Վ. Հակոբյանը «Սեր եւ ժպիտ» երկրորդ գրքում կրկին քնարական երանգների եւ խոհա-փիլիսոփայական մտորումների ոլորտների մեջ էր: Առաջին գրքում եղած բնության եւ մարդկային հավերժության խորհուրդները շարունակում են ծփալ նոր ժողովածուում՝ սիրո եւ երջանկության երազներով: Բանաստեղծը երգի մեջ տեսնում է մի ամբողջ տիեզերք, ուստի, գրքի հենց առաջին հյուսվածքում ընդգծում է ստեղծագործական իր հավատամքը երգի սահմանների եւ արվեստի հանդեպ:

Ծիծեռնակի բույնի նման

*Սրտի դողով,
Հոգու շողով
Ու հողով է հյուսվում երգը,
Բայց նրա մեջ
Ծվարում է... տիեզերքը: ²⁸*

(«Երգը»)

Այս բանաստեղծության ընդհանուր տրամադրության մեջ երևում է ամբողջ գրքի գույների հասարակական արժեքի եւ կենսական թրթիռների խորքը: *Սրտի, հոգու, հողի, տիեզերքի* զուգահեռներն այստեղ ձեւական թվարկումներ չեն: Դրանք, ըստ էության, բանաստեղծի խոստովանության վկայություններն են իր երգերի տարողության մասին: Բնության երեւոյթների ոլորտում բանաստեղծը գտնում է իրեն հուզող գաղափարի խորհրդանիշը: Եվ հաճախ համեմատությունը դառնում է ժողովրդական ասացվածքի զուգորդը, պարզապես վերածվում է թեւավոր խոսքի, որի բարոյական եւ գեղագիտական ծիանքները միաձույլ գերում են ընթերցողին, շիկացնում միտքն ու սիրտը: Ի՞նչ են արմատները եւ ինչի՞ են ծառայում: Այս հարցի պատասխանը երկմտանքի առիթ չի տալիս: Բանաստեղծի խոսքը արմատների մասին դառնում է լուսավոր ապրումների ընդհանրացում.

*Արեւահամ քաղցրությունը,
Բույրն են ընկում նրանք հողի
Ու ձգվում են ջլերի պես,
Մեջքից ծալվում հարյուր անգամ,
Հարյուր անգամ ոլորվում են քարերի մեջ,
Որ միշտ ուղիղ ձգվի... ծառը: ²⁹*

(«Արմատները»)

Բնության պատկերներով պայմանավորվում են Վ. Հակոբյանի երգերի կառուցվածքային յուրահատկությունները: Նա զգացմունքը տանում է դեպի մարդկային բարեմասնությունների գնահատման ոլորտ: Նման դեպքում ներթափանցումի ուժ են ստանում պատկերները: Դիմելով Արեւին, բանաստեղծը գրում է.

*Պարզապե՛ս շատ ես դու բարձր, արե՛ւ,
Դու շատ ես մաքուր
ու անմե՛ղ, անմե՛ղ...
Եվ մի՛ գարմացիր,
Որ այս աշխարհում ոչ մի երկրային
Չի կարող ուղիղ աչքերիդ նայել...³⁰*

(«Արեւ»)

Մի ամբողջ լեռնաշխարհի հազարամյակների կենսասիրությունն ու կենսափորձը երգի տողեր դարձած՝ թրթռում են բանաստեղծի շուրթերին: Արցախ աշխարհի տառապանքից ու լույսից ծնված խոսքը մի դեպքում հնչում է որպես օրհներգ՝ ծոնված երկնքին («Երկինքն ասես հասկանում է»), մյուս դեպքում՝ հողին ուղղված երախտագիտական խոստովանություն («Հող»), մի ուրիշ դեպքում ծավալվում է՝ ինչպես կարոտի առեղծված («Մի կարոտ կա»), իսկ մի այլ դեպքում՝ ծավալվում գարնան ծփանքներով («Գարուն»).

*Ծաղկաթերթերը շուրթերին առած
Առվի հմայքը քաղցր է հիմա,
Ինչպես հայտնություն...
Առուն նվազ է դարձել մի այրող,
Նահապետ կաղնու ոտքերը ընկել,
Եվ... լրջությունը կորցրել է կաղնին...³¹*

(«Գարուն»)

Քայլ առ քայլ բանաստեղծը գնում է դեպի իրերի եւ երեւոյթների խորքը, իմաստնանում, աշխարհը ծանր ու թեթեւացնում, ձգտում բացել կյանքի հավերժութեան վարագույրները, ապրել, տառապել, խորհել, պայքարել, ծաղկել ու ծաղկեցնել: Բանաստեղծը բնութեան երեւոյթները կշռադատում է փիլիսոփայորեն՝ երգի ծածանումներում դարձյալ ունենալով բնութեանը՝ իր հնայքներով, կենտրոնում ունենալով մարդուն: Նման մի քանի տողերից բաղկացած երգը դառնում է հակիրճութեան մեջ շատ բան ասող իմաստութիւն:

*Ծառերից թափվող այս տերեւները
Նրանց երբեմնի կանաչ օրերն են,
Որ հավաքել ու ի մի է բերել
Փողոցը ավլող մի լավ ծերունի...
Ի մի է բերել՝
Մտքով գնալով օրերը ջահել,
Եվ... ավստսում է, չի ուզում վառել...³²*

(«Ծառերից...»)

«Իմ տան լույսը» շարքում բանաստեղծը մտորում է բնութեան եւ կյանքի մասին: Բնութեանը նրա համար ներկայանում է որպէս մարդկային արարքները, գեղեցիկի հասկացութիւնը, աշխարհը դալար պահող ուժի գաղտնիքները, մի խոսքով՝ բարոյականութեան անդժվածային օրենքները բացահայտելու թանգարան: Աշխարհի, տիեզերքի, մարդու՝ իրարով պայմանավորված կապերը բանաստեղծը պատկերում է որպէս հավերժութեան հիմնական շարժիչ: Այսպէս, ծառը մայր հողից արեւ է առնում. ծիւղն էլ որպէս վարձահատույց, ձգտում է «նրան պահել իր շվաքի տակ» («Արեւ է առնում»), վարդերը միշտ էլ արեւ են սիրել, բայց բավական է կտրվեն հողից, իսկույն «թառամում են,

թոշնում... արեւից...» («Վարդերը»), անտառը որպէս մարդկային կյանքի խորհրդանիշ, առաջին անգամ կարծես ուզում է ունկնդրել պոետին, որ տաքանա միայն չորուկների կրակով («Անտառ»), սգավոր հովը իրեն գլորում է անդունդներն ի վար, ուռենին հողի կրծքին հեկեկում է, ծնկները ծեծում, բարակ առուն նվաղում է լացից, որովհետեւ «մի ծաղիկ մարեց... ժպիտն աչքերում» («Սգավոր հովը») ... Քնարական ոճի պարզությամբ, մեկը մեկից հմայիչ, պատումի ինքնավստահությամբ Հակոբյանը ցույց է տալիս աշխարհի եւ մարդու ներդաշնակությունը, կյանքի քաղցրությունը, հողի արարիչ ուժը.

*Թե երգելու համար եմ ես
Աշխարհ եկել,
Թող որ կյանք ու բարիք ծնող
Յողը երգեմ,
Մերվեմ նրան՝ ջրի նման...
... Ե՞րբ է ջուրը հողում կորել,
Ջուրը հողում արարում է:³⁹*

(«Թե երգելու համար...»)

Վ. Հակոբյանի բանաստեղծությունների վերոհիշյալ շարքը կարելի է անվանել խոհական-փիլիսոփայական երգերի փունջ: Այստեղ նկատվում է անձնավորման ու փոխաբերության հմուտ օգտագործումը, որ բխում է ոճի բնական հյուսվածքից եւ աշխարհընկալման յուրահատկությունից: Բանաստեղծի ուսուցիչն ու հուշարարը բնությունն է, որի շշունջների մեջ նա լսում է կյանքի երգը: Նրա կենսասիրությունը վերածվում է մարդասիրության, սակայն այդ սերը ալիքվում է նրանց հանդեպ, ովքեր կարող են առաջամարտիկը դառնալ լուսավոր կյանքի ճանապարհին.

Գարունքվա լուրը բերելու համար

*Մեր սրտին մոտ է ծյունածաղիկը,
Նույնիսկ ավելի,
Քան ծաղիկը այն,
Որ մեզ բերում է գարունը ինքը: ³⁴*

(«Գարունքվա լուրը»)

Կյանքի հավերժությունը մարդու գործի մեջ տեսնող բանաստեղծը հաստատում է, որ գոյություն ունի երկու կյանք, որ մահկանացուն լծվում է հավերժությանը ետմահու: Նման գաղափարն արծարծող երգերի մեջ նա դնում է իր սրտի ջերմությունը: Դեպի աշխարհն ունեցած մեծ սիրուց ու ցավից են ծնված նման երգերը: Ահավասիկ, «Ամպերը»:

*Ամպերն ապրում են
Մեռնելուց հետո
Հողի թարմությամբ
Ու հողի բույրով
Բուրվառող քաղցր
Ծաղիկների մեջ... ³⁵*

(«Ամպերը»)

Այս առումով Վ. Հակոբյանը իրեն դրսևորում է որպես մեր հարուստ քնարերգության անթառան ավանդույթների ժառանգորդ: Նրա բանաստեղծությունների մեջ նկատվում է նաև մի անտեսանելի, բայց առողջ երակ՝ կապված ժողովրդական պոեզիայի իմաստության հետ:

Արեւային օրհներգություններ է գրքի «Իմ տան լույսը» շարքը: Մրցելով արեւի հետ եւ նմանվելով արեւին, բանաստեղծը կյանքը շողերով օծելու խնկարկուն է, նա խորհուրդ է տալիս թիթեռնիկին՝ չմեռնել մայրամուտին, այլ «արեւոտ ծաղկի երգի մեջ» ծոցվել, մահկանացուն կնքել առավոտյան, ասել է թե՛ մահով անգամ մոտեցնել առավոտը:

«Սեր եւ ժպիտ» ժողովածուի որոշ բանաստեղծություններում Հակոբյանը երեսույթներին եւ առարկաներին վերագրում է այնպիսի հատկություններ, որ անսովոր լինելու հետ մեկտեղ թարմություն են հաղորդում խոսքին: Այստեղ կարելոր դեր են խաղում նաեւ համեմատությունները: Ընդհանրապես Վ. Հակոբյանի խոսքը պատկերավոր է, կոնկրետ, սահուն, երաժշտական: Ճիշտ է, նա ուշադրություն չի դարձնում հանգավորման դասական ավանդույթներին, սակայն բանաստեղծական ռիթմը չի խախտվում, միտքը չի զոհվում հանգին: Եվ դա դարձել է ոճական առանձնահատկություն բանաստեղծի համար: Ոճական այդպիսի հյուսվածքում բանաստեղծի երգերում ամեն ինչ խորհում է, շարժվում է, փայլում է, տենչում է: Ահա «Հեռադիտակ...» հնգատող երգը.

*Հեռադիտակ է արելը դարձել
Լեռան աչքերին...
Նայում է լեռը դարերի միջով.
Թե քիչ էլ քայլի,
Կհասնի անհաս հորիզոններին...³⁶*

(«Հեռադիտակ է...»)

Արեւի, լույսի, երագի եւ սիրո հետ կապված զգացումները «Իմ տան լույսը» շարքում ընդհանրացման հյուսվածք են դառնում համանուն բանաստեղծության վերջում, որով բնութագրվում է նաեւ երգչի աշխարհընկալումն ու ապրելու նպատակը.

*Ախր, մայրս ասո՞ւմ էր միշտ.
- Երբ որ տնից մեկը համկարծ
Ուշանում է հանդ ու արտում,
Արեգակը մայր մտնելիս
Վառե՞ք լույսը,*

Որ նա լույսով գա՛, հասնի տուն»։³⁷

(«Ի՛նչ տան լույսը»)

Վ. Հակոբյանի յուրաքանչյուր նոր գիրք նախորդի անմիջական շարունակությունն է՝ արյունակից, բայց՝ նոր, նույն արմատից, բայց՝ նորագույն, նույն ցողունից, բայց՝ նորաբույր: Այդպես եղավ եւ բանաստեղծի չորրորդ գիրքը՝ *«Մայրանում է լույսը»* խորագրով: Աշխարհում ամեն մի բարության ծնունդ համեմատելով մայրական նվիրումի հետ, Վ. Հակոբյանը կյանքի իմաստն ու հույսը կապում է մայրացող լույսի հետ:

Գրքի լավագույն գործերից է Պ. Սեւակին նվիրած *«Հիմն լույսի»* բանաստեղծությունը: Մեկ ամ մեկ բացելով մեծ պոետի հուզաշխարհի շերտերը, Վ. Հակոբյանը տեսնում է, որ այնտեղ աշխուժացած աստղեր կան, որոնք ծիծաղաձայն իջել են երկնից ու շարվել Սեւակի հողաբույր բառերի մեջ, կամարվել որպես կարոտ ու ծիածան: Հակոբյանը զգում է, որ Սեւակի երգերում վերերգվել է Արեգակը, որ մթան բոլոր ստվերները հավլեան, հեռանան, որ միշտ լո՛ւյս լինի, լինի... լո՛ւյս.

*Նրա համար է լեռը բարձրանում,
Որ ավելի խոր ձորերն երեւան.
Նրա համար է ձորը խորանում,
Որ լեռներն էլի բարձր երեւան:
Ո՛նց կուզենայի, իմ լեռ ու ձորեր,*

*Ձեր դաշնությունը իմ հոգուն տայիք.
Ձորերի նման խորանայի ես
Ու բարձրանայի լեռների նման:³⁸*

(«Նրա համար է...»)

Բանաստեղծը զգում է, որ փոթորկահույզ մեր իրականու-

Քյան համար յուրաքանչյուր բացվող օր պետք է ծավալվի եւ տեր ու տնօրեն դառնա մարդկանց երազներին ու բախտին, որ հանկարծ «սեւի մի նշույլ անգամ իր հետ չբերի» («Այգալույսի բաց դռներում...»): Որպես բացվող օրվա անցագիրն ստուգող խստապահանջ պահակ, նա բացում է բոլոր ճամփաները նրա առաջ, ցնծում, երբ համոզվում է աշխարհին իջնող օրվա լուսածին լինելու մեջ.

*Ու բացվող օրը որպես անցագիր՝
Արեւն է պարզում,
Եվ կամրջվում են նրա ոտքի տակ,
Եվ մայրանում է լույսը իմ ներսում: ³⁹*

(«Այգալույսի բաց դռներում»)

«Մայրանում է լույսը» գիրքը բանաստեղծական վառվռուն խոհերի եւ կրքոտ երազների խորան է: Խորացնելով նախորդ գրքերին հատուկ խտացված ապրումների, սրված պատկերների ստեղծման իր իսկ ձեռքբերումների որակը, բանաստեղծը աշխարհի առջեւ բացում է իր սեփական աշխարհի արեւային երազները, ցանկությունները, եւ դրանք արտահայտչական թարմ գույների շնորհիվ արժեքավորվում են գեղագիտական իմաստով: Կյանք մտնելով բարձրամիստ լեռներից, բանաստեղծը բարության ամեն մի ծնունդ գնահատում է հայրենի սարերի եւ առուների դժվարին, արարչական ուժի հետ համեմատելով.

*Առուն հարթ ճամփով
Միշտ լուռ է հոսում.
Երգը այնտեղ է
ծնվում երեւի,
ուր որ քարեր կան
Ու դժվար անցում: ⁴⁰*

(«Առուն...»)

Առվի եւ լեռնային քարերի մետաֆորն այստեղ բազմիմաստ է: Այն վերաբերում է ոչ միայն երգի, այլեւ կյանքը գեղեցկացնող բոլոր երանգների ծննդին: Այդ միտումը պոետական խոսի ու հույզի մի նոր պատկեր է դառնում «Վայրկյանի մեջ» երգում: Արտահայտելով իր անձնական վերաբերմունքը վայրկյանի հանդեպ, Յակոբյանը այն գնահատում է նրա պարզեւած հարստությունների չափանիշով: Պահանջի միջից փայլվում են երգչի իղծերը՝ հանդիչ, ջերմացնող.

*Ես քո վայրկյանն եմ ուզում նկարել
Այսօր, ժամանակ,
Ու նվեր տալ քեզ՝ դարիս անունից:-
Միայն թե ների՛ր, ների՛ր, խնդրում եմ,
Թե նկարի մեջ դու տեսնես եւ... ինձ:
Ես կամ իմ դարի ամեն վայրկյանում: 41*

(«Վայրկյանի մեջ»)

Դարի ամեն վայրկյանում լինելը բանաստեղծը չի ներկայացնում որպես թեթեւ փառքի երազանք: Դարի վայրկյանում լինել, ըստ պահանջի, նշանակում է անմարում սիրով հողը փայփայել՝ արելին հասնելու համար, վեհանալ՝ միայն ու միայն արմատ նետելով սուրբ հողի խորքում («Վեհությունը»).

*Թե իր ճյուղերով մոտ է երկնքին,
Ասում ենք՝ վեհ է, բարձր է ծառը:
Բայց չե՞նք սխալվում,-
Ուրի՛շ կլիներ, թե իմանայինք՝
Որքան է ծառը*

Իր արմատներով խորացել հողում: ⁴²

(«Վեհությունը»)

«Մայրանուն է լույսը» գրքի մի շարք բանաստեղծություններ ստեղծագործական եւ գաղափարական առնչություններով, միեւնույն տրամադրությունների եւ տարերքի արտահայտություններով մի շարք են կազմում: Դրանցից են «Ամառային նկար», «Հայրենիք», «Պատկեր», «Հողին», «Ծննդավայր» հյուսվածքները:

Ժողովածուի խոհական երգերը ապացուցում են իրականության հետ սերտ կապ ունեցող տաղանդի լիցքավորման ուժն ու երանգները: Մարդկային կյանքի բովանդակության, ապրելու իմաստի, անհատի եւ ժողովրդի փոխհարաբերության, սիրո գեղեցկության եւ այլ խնդիրներ բանաստեղծական համոզիչ պատասխաններ են գտնում Հակոբյանի խոհական երգերում: Նա ծառերի թափվող տերեւների մեջ այրում է տեսնում: Այդ աշնան տերեւները չեն փսոսում, չեն ցավում ընկնելու համար, որովհետեւ գիտեն, որ «Իրենցով պիտի ծածկեն մայր ծառի Անհող մնացած ինչ-որ մի արմատ» («Ծառերից թափվող...»):

Այդ ծառը «քարի ծնունդ է, հողի սեր ունի, լույսի պաշտամունք, վեհանձն է ծառը», եւ ձորը միշտ շշուկով լցված է պահում: Իսկ եթե ուզում են իմանալ ծառի ամրության մասին, պետք է հարցնեն քամուց:

Երգից երգ մոր պատկերներ են հաջորդում իրար, գույների, միջավայրի լույսը ավելի է խտանում, բանաստեղծը մոր իմաստություններ է տեսնում նրանց մեջ, պոետական խոսքը դարձնում յուրովի: Վերջապես նա համոզվում է, որ հրաշքները պայմանավորված են մարդու ձեռքերով. «Ձեռքերի մեջ են հրաշքներն ապրում»,- բացականչում է երգիչը եւ հաստատում, որ «Նրանք արեւի լույս են ճառագում, զորություն դառնում կամուրջների վեհ կամարների մեջ» հայտնության ոսկե աստղեր

վառում.

Տաք գգվանքներով բուրում են քաղցր...

Ձեռքերն են, իրա՛վ, հրաշք արարում,

Ձեռքերիս մեջ են ողջ հրաշքները:

Ուրիշ հրաշքներ մի՛ փնտրեք, երգե՛ր,

Ապրեցեք միայն ինչպես... ձեռքերը:⁴³

(Հրաշքները)

Որպես ճշմարիտ բանաստեղծ, Վ. Հակոբյանը բացելով իր սեփական երգի ճանապարհը, քայլում է զուլավված ու հարստացած: Վկան՝ «Անմարելի-անմեռնելի» ժողովածուն, որ տպագրվեց 1981թ.: Հաստատելով կյանքի եւ գրականության կապը, բանաստեղծը նոր երանգներով պոեզիա բերեց բարդ ու հակասական մեր իրականությունը՝ մատը դնելով կյանքը քաղցրացնող ու հաստատող երեւութների վրա: Հայրենասեր բանաստեղծը ժողովրդի ճակատագիրը իրենը համարելով, նոր ու թրթռուն երգեր նվիրեց հարազատ օջախին ու լեռնաշխարհին:

Ըստ էության, գրքի «Քո գիրն են գրում» շարքը «Լեռները թւերիս վրա» շարքի անմիջական շարունակությունն է: Բանաստեղծի կողմից շարքերի այս տարբերակումը կապված է հայրենի օջախից դեպի հայրենիք տանող լայն ճանապարհի հասկացության հետ: Վերոհիշյալ երկու շարքերը ստեղծագործական եւ գաղափարական սերտ առնչություն ունեն, նույն տրամադրության եւ կրքի, նույն տարերքի արտահայտություններ են: Նախորդ երգերին հատուկ հուզական թթսմորով պոետը հյուսում է բնության եւ մարդու ներդաշնակության պատկերը, որի մեջ էլ հենց նշմարում է հայրենիքի հանդեպ եղած այն սերը, որով Աստծո կողմից ստեղծված հողը դառնում է հայրենիք:

«Անմարելի-անմեռնելի» գրքի «Գլխարկ են հանում ձնծաղկի առաջ» շարքը բնապաշտական քնարերգության գեղեցիկ

մնուշներից է: Բանաստեղծը ասես լսում է հողի ձայնը, տեսնում նրա ուժը («Ձայն»), ստեղծում նատյուրմորտ, ուր «Ճամփան աշուն է, քարը աշուն է, աղբյուրը՝ աշուն...Մութը խշշում է խազալի նման» («Նատյուրմորտ»):

Վ. Հակոբյանի բնապաշտական երգերում ամեն ինչ քայլում է, երազում, տենչում, ծփում, օրորվում, սիրում ու սիրվում, խանդում ու նախատում, ծերանում ու ծիլ արծակում, լեզու առած խոսում: Եվ այդ ամենի մեջ ընթերցողին ժպտում է օջախը սուրբ, որի սիրով ապրում է բանաստեղծը եւ ապրեցնում իր երգերով:

Արցախյան շարժումը Հակոբյանի բանաստեղծական խառնարանում նոր երանգներ է առաջացրել: Կարոտի եւ սիրո երգիչը տեսնելով 20-րդ դարի վերջի կոմունիստ «մարգարեների» կազմակերպած մղձավանջը մեր ազատաբաղձ ոգու դեմ, դառնությանը ու ցատունով խարազանում է նորի անունից հոխորտացող ուժերի ցինիզմն ու դաժանությունը: «1988 թիվ, փետրվար» բանաստեղծության մեջ հեղինակը արելը պատկերում է որպես «պատուհանից դուրս նետված» արյունաքամ մանուկ, իսկ «երկինքը՝ սարդի մի ցանց»:

«Արցախա ծուխ» գրքի բանաստեղծական շարքերում Վ. Հակոբյանը մի-մի աշխարհ է ստեղծում, նրանցում կարոտ ու ցավ կա, սեր ու ավստսանք, երազ ու տենչ, հուր ու աստղեր, մի ամբողջ բնություն՝ մարդկային ապրումների թրթռներով: Այդ առումով «Մեղեդի ծննդյան» շարքը ընդգրկում է կյանքի ծփանքների առեղծվածները՝ ծնունդով ու հառնումով, երկրի ու տիեզերքի գեղեցկություններով ու ներդաշնակություններով: Երգի մեջ Թունանյանի բնորոշմամբ մի աշխարհ է բառը, որի մասին Վ.Հակոբյանը խորհում է այսպես.

*Բառերը միշտ էլ կանաչ են լինում,
Նրանք թոշնում են միայն այն պահին,
Երբ հանկարծ իրենց տեղը*

չեն դրվում:

Դրա համար էլ գրիչս առնելիս

Ձեռքիս տեղ ասես սիրտս է դողում: ⁴⁴

(«Բառերը»)

Տիեզերքի լեզուն հասկանում է Հակոբյանը: Եվ այդ տիեզերքը ծփում է նրա բանաստեղծական խմորումների շրջանակների մեջ: Բանաստեղծը կարողում է բոլոր առեղծվածները եւ խոնարհվում Աստծո արարչագործության առջեւ՝ հանուն մարդու: Բայց մարդն էլ չի հակադրված Աստծո ոգուն, որովհետեւ Արարչի ստեղծածի ոգին կարող է կարդալ մարդը: Եվ եթե ինչ-որ առեղծված դեռես չբացված է մնում բանաստեղծի մոտ, այդ չի նշանակում, որ նա ընկրկում է դրա առջեւ: Ոչ: Չբացահայտված գաղտնիքի հանդեպ եղած բանաստեղծական հարցումի մեջ էլ երգիչը խորհուրդ է տալիս հասու լինել եւ մմանվել բնությանը.

Ես զարմանում եմ,

թե այս ժայռերը որտեղի՞ց գիտեն

Այսքան լեզուներ...

Փորձիր մի լեզվով խոսել նրանց հետ՝

Նույն լեզվով էլ քեզ արձագանքում են... ⁴⁵

(Ես զարմանում եմ»)

Աշխարհի ճանաչման պրոբլեմը բանաստեղծական լուծում է գտնում Հակոբյանի երգերում: Սակայն այդ լուծումը միանշանակ չէ: Հարցումների շրջանակներում պոետը շատ ինչուների պատասխանը դիտավորյալ չի տալիս: Այն թողնում է ընթերցողին: Եվ դա լավ է. չէ՞ որ կյանքը իր շերտերում անթեղում է մեծ ինչուի այնքան պատասխաններ, որ հնարավոր չէ մեկ ոտանավորում ի մի բերել: Դրանով ընդգծվում է կյանքի հեքիաթային

բնույթը:

Սակայն, չնայած հարցումին, բանաստեղծը տարբեր հյուսվածքներում հաստատում է կյանքի ընթացքը՝ սպասումների եւ երազանքների էջերով, հաստատումի եւ ծաղկումի անակնկալներով:

Վերընթերցելով Վ.Հակոբյանի բնության եւ խոհական երգերի շարքերը, ապրում ես ուրախության եւ հաճույքի մի զգացում այն բանի համար, որ բանաստեղծը նախ՝ խոսում է ընթերցողի սրտից, չենք ասում անունից, երկրորդ՝ նրա խոսքի գույները նման են մայր բնության երանգներին, արիեստական չեն, ինքնաբուխ են, երրորդ՝ որ նա ունի բանաստեղծության իր տիպը, ոճի անհատականությունը:

ՍՈՎՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ «Սիրտս ծեղ հետ է» գրքի մասին 1966 թ. գրած հոդվածում ականավոր արծակագիր Մկրտիչ Արմենը ընդգծել է. «Սոկրատի մոտ պայծառ են ոչ միայն տրամադրությունները, այլև բնության կողմերն ու երեւոյթները, պայծառ են բառերը: Հաճելի է կարդալ Սոկրատին, որի մոտ այնքան արեւ կա եւ լավատեսություն՝ հակառակ մի քանի երիտասարդ եւ ոչ երիտասարդ բանաստեղծների, որոնց մոտ ոչ միայն մռայլ է ընդհանուր տրամադրությունը, այլև, դրա հետ սերտորեն կապված՝ համեմատություններն ու բառային մատերիալը: Սոկրատի բանաստեղծությունների մի այլ արժեքավոր կողմը դրանց հուզականությունն է: Սոկրատի մոտ գերազանցապես ուժեղ է հուզականությունը»:⁴⁶

Անվանի գրողի դրվատանքի այս խոսքը ե՛ւ պարտավորեցնող էր, ե՛ւ ինքնաճանաչման խորհուրդ: Գրքի քննարկումներ եղան, ընթերցողների եւ գրչակիցների զնահատականներ, որոնցում նշվեց այն հնարանքը, որ առկա է ժողովածուի «Սիրտը

նուրբ է», «Ձեռքը», «Սի առու են», «Սուռացել է հայրը որդուն», «Գարնան գալուստը», «Բարակ առուն խոխոջում է», «Բնության մեջ շատ ամպեր կան» եւ այլ բանաստեղծություններում: Այդ հնարանքը առնչվում է բանաստեղծի վերադարձին դեպի բնությունը եւ բնությունից՝ դեպի մարդկանց սրտերը: Եվ այդ ճանապարհը պատկերվում է բնության նրբերանգների անձնավորմամբ: Քարի եւ ձեռքի, առվի եւ երգի, արեւի եւ հավատի, հովի եւ համբույրի, լուսաստղի եւ մանկան, ամպի եւ բարության զուգահեռներով բանաստեղծը բացում է իր հոգու աշխարհը, ցանում իր աստղոտ երազները՝ հավատով ու լավատեսությամբ: Խանյանի համար բնությունն ամբողջությամբ երգ է.

*Բարակ առուն խոխոջում է՝ երգ է ասում,
Սառն աղբյուրը կարկաչում է՝ երգ է ասում,
Որոտում է գժված գետը՝ երգ է ասում,
Ոլորում է քամին մեջքը՝ երգ է ասում,
Աստղը հեռվից աչքն է թարթում՝ երգ է ասում,
Բանաստեղծը երգ է լսում ամեն ինչում,
Բնությունը արդյոք ե՞րգ չի արտաշնչում: ⁴⁷*

Բնությունից առնված պատկերները բանաստեղծի համար քնարական հերոսին զմնող, նրա եւ բնաշխարհի համագործակցությունն ու դաշինքը ներկայացնող խորհուրդներ են:

«Սիրտս ձեզ հետ է» ժողովածուում արյունակցական կապերի շրջանակներում են պատկերված բնությունն ու մարդը: Նման պատկերներից է «Բնության մեջ շատ ամպեր կան» բանաստեղծությունը: Նրանում նկարագրված ամպերից որոշները առատաբեր են, նրանց ետքից «վարդն է ժպտում... արտն է ծփում... դաշտերում ծիլ ու ծաղիկ արթնանում են նրանց երգից», սակայն

ամպեր էլ կան «Անդող, անհույզ, սրտերը քար, Ճարավ հողը թե՛ շունչն էլ տա, Ոչ վշտանալ գիտեն, ոչ լալ»։ Կան նաև չարագուշակ ամպեր.

*Մեկ էլ տեսար՝ կայծակնացայտ
Յոխորտացին,
Որոտացին,
Իրար խառնած հող ու երկինք,
Դաշտ ու հանդեր հեղեղեցին: ⁴⁸*

Շարունակվում է պայքարը: Մարդկային բնավորությունների այլազանությունը թվարկվում է ամպերի միջոցով: Ներկայացվում են նաև ամպեր, որ, անտարբեր ամեն ինչի նկատմամբ, կորչում են անհետ: Սակայն դրանով չի ավարտվում պատկերը: Բանաստեղծը դրսևորում է իր գարմանքը բնության, ասել է թե՛ կյանքում արմատներ նետած անարդարությունից.

*... Ջարմանում են բնությունից,
Ջարմանում ու չեն հասկանում,
Թե ինչպես է ծնված օրից
Այս անարդար խաղը տանում: ⁴⁹*

Այստեղ ոչ միայն բնության ճանաչողության առկայությունն է, այլև կյանքի ընկալման ու գնահատման կարողությունը:

Սովորելով հայ դասականներից, Խանյանը ձգտում է ներկայացնել ոչ թե բնանկարը, այլ հայ մարդու դիմանկարը: Այս դիտարկում-վկայություններից է «Չեն տեսել» գողտրիկ երգը.

*- Չեն տեսել իմ հոր հասակը ջահել,
Բարդիներ, պատմեք ինձ նրա մասին:
- Նա սեզ հասակն իր մեզ է պարզել,-*

Բարդիներն ասին:

*- Չեմ տեսել իմ հոր աչքերը ջահել,
Ծաղիկներ, պատմեք ինձ նրանց մասին:
- Աչքերի փայլը մեզ է պարզել,-
Ծաղիկներն ասին:*

*- Չեմ լսել ես իմ հոր ձայնը ջահել,
Աղբյուրներ, պատմեք ինձ նրա մասին:
- Կարկաչն իր ձայնի մեզ է պարզել,-
Աղբյուրներն ասին:*

*... Նրանց այդ պահին,
Հավիտյան ջահել
Ողջ բնությունը
Արձագանքում էր: ⁵⁰*

Բնությունը Խանյանի երգերում կենսական քաղցր հուշերի գիրք է, որից կարելի է կենսագրության էջերը կարդալ, կարոտել, երազել, ափսոսալ: «Կարոտ» բանաստեղծության մեջ քնարական հերոսը քայլում է սիրած աղջկա տան մոտով հոսող առվի ափով, հանդիպում տարիներ առաջ խշշացող բարդուն, մասրենուն, ուռենուն: Ամեն, ամեն ինչ նույնն էր, սակայն, ավա՛ղ, պատանեկան հասակը չկա: Այստեղ եւս բանաստեղծի երազի ու կարոտի ճամփան տանում է բնության հավերժական գիրկը.

*Երեւի այն նվիրել ենք առվին, այգուն,
Որ այսպես ժիր, այսպես ջերմ են միշտ համերգում:*

Բնության պատկերներում կյանքի ներշնչանքները ներկայացնելու բանաստեղծական խառնվածքը տալիս էր հաճելի պտուղներ: Տեղին է բերել բանաստեղծ Վ. Կարենցի նկատառումը. «Խանյանը ունի բնության զգացողություն, բնության բանաստեղծական ընկալում»: ⁵¹

Այսպես, չհավակնելով ինքնագովասանքի ընդգծումին, նշենք, որ Ս. Խանյանի բանաստեղծական յուրաքանչյուր ժողո-

վածու գրախոսվել է, որոնցում դրվատանքի խոսք է ասվել նրա բնության երեւոյթների ընկալման, խորն զգացումի եւ պատկերման ինքնատիպության մասին:

Այս մղումով կցանկանայինք բացել մի առեղծված, որի հետ էլ կապված է բնության զգացողությունը եւ գնահատումը: Ս. Խանյանի հայրենի Ակնաղբյուր գյուղը երեք կողմից շրջապատված է կուսական անտառներով, իսկ արեւելյան կողմով մայում է դաշտային Արցախի զմրուխտե հանդերին, ծաղկառատ դաշտերին, արեւաթուր արտերին: Բանաստեղծի մանկությունը, պատանեկությունը եւ հասուն տարիներն անցել են Արեւսարի փեշերին, ծառախիտ անտառում անդնդախոր ձորերի սառնորակ ջրերի մոտ եւ ամառային օրերին՝ ոսկեվառ արտերի հունձքի եռուզեռում: Ուստի, Խանյանի համար հայրենիքի պատկերը հյուսվում է այդ անզուգական-հեքիաթային բնանկարներից: Ուրիշ գաղտնիք չկա: Ինչպիսին բանաստեղծի ծննդավայրն է, այնպիսին էլ նրա երգն է:

Ս. Խանյանի գրքերի, բանաստեղծությունների վերնագրերն անգամ թելադրված են նրա ծննդավայրի՝ պատմական Դիզակի առասպելական բնության կողմից:

Դեռեւս 1959 թ. առաջին ժողովածուի կազմին բանաստեղծի խնդրանքով նկարիչը արտանկարել է Արեւսարի թիկունք Քիրսը՝ լանջերից բխող կարկաչուն առվի ընդգծումով: Ծանոթանալով եւ գրախոսելով գիրքը, մեծանուն գրող Ն. Ջարյանը նկատել է բնության երեւոյթների եւ բանաստեղծի խոհերի միասնությունը եւ խրախուսել այն: Ս. Խանյանը խոստովանել է, որ բնությունն իր բոլոր զգացումների խորհրդանիշն ու արտահայտվելու միջոցն է: Բերելով «Առաջին սեր» բանաստեղծությունը, նա տող առ տող արտաբերել է.

*Խոհերով տարված, անցնում եմ դաշտով,
Հիշում առաջին հանդիպումը մեր,*

Մի պահ քեզ մոտ եմ թռչում կարոտով,
 Նայում աչքերիդ, առաջին իմ սեր...
 Շրջում եմ մենակ ու թաց խոտերում
 Ոտնահետքերդ տեսնում եմ կարծես,
 Թվում է՝ գարնան այդ պաղ ցողերում
 Ես ջերմանում եմ քո սիրուց հրկեզ:
 Սրտիս մեջ պահած ե՛լ սեր, ե՛լ ձգտում,
 Վառ կակաչին եմ նայում ես տրտում,
 Այստեղ էլ նրա թերթերի միջից
 Քո նուրբ շուրթերով դու ես ինձ ժպտում:
 Եվ մոտենում եմ կարկաչուն առվին,
 Տարվում ավերով՝ այնպե՛ս բուրավետ,
 Սակայն այստեղ էլ առուն է մեղմիկ
 Քո անուշ ձայնով շշնջում ինձ հետ:
 Խորհում եմ լռին եւ շուրջս նայում,
 Նայում կարոտով ու չեմ հասկանում.
 Բնությո՞ւնն է ինձ քեզնով հմայում,
 Թե դու՝ նրանով այդքան քաղցրանում:⁵²

«Վատ չէ,- ասել է Ջարյանը,- չպետք է մոռանալ, որ բնությունը, ինչպես սերը եւ ուրիշ երեւոյթներ, գոյության հարց է՝ մշտա-
 հովով, մշտարթուն»:

Ս. Խանյանը երբեք չի մոռացել ծննդավայրի գեղեցկու-
 թյունները, որոնց հետ միահյուսված են հավատի, սիրո, երազի,
 կարոտի եւ այլ սրբազնագույն զգացումներ: 1968-ին լույս տե-
 սած «Արեւսար» գրքում բանաստեղծը զետեղել է մի շարք՝ «Իմ
 հայրենի լեռնաշխարհում» վերնագրով: «Ճանապարհին», «Երե-
 լի մի օր», «Ուխտաձոր», «Մայրամուտ», «Մեր գյուղը» երգե-
 րում, որոնք կարոտի եւ հիացմունքի նրբերանգներով են հյուս-
 ված, քնարական հերոսի եւ բնության այնպիսի միասնություն
 կա, որ կարելի է շփոթել՝ բնությունի՞ց է սկիզբ առնում քնարա-

կան հերոսը, թե՞ քնարական հերոսի սրտից է ակունքվում բնությունը: Այս շարքում բանաստեղծի հայրենի Ուխտաձորը, Արեսարը, մանկության ընկեր առուն, պապի տնկած կաղնին, ցուրտ աղբյուրը, հոր հավատի քրտինքը, մոր սպասումի արցունքը, քնարական հերոսի այրող կարոտը մի աստղաշող փունջ են կազմում: Բանաստեղծն անկրկնելի բնության գրկում հմայվում է Նոյան ժամանակներից մեր օրերին հասած գեղեցկություններով եւ նրանցում տեսնում ժողովրդի անցած ճանապարհն ու լսում նրա հարատեւման երգը.

*Արեսար են բարձրացել՝ անտառ է շուրջս,
Աղբյուրները երգում են քաղցրալուր, բարի,
Որ համերգն այդ լավ լսեմ՝ պահում են շունչս,
Ու նստում են կածանից կախված մի քարի:
Աղբյուրներից մեկն, ասես, «Երագ» է երգում,
Մեկը երգում է «Կռունկ», մեկը՝ «Յար, արի»,
Այդ երգերից հմայված իրար են թեքվում
Ու ծափ զարկում հիացքով ծառերն անտառի:
Ես քարացած որսում են ձայները բուրբ,
Ասես լինեմ կախարդիչ, հեքիաթ աշխարհում,
Մինչեւ երգեր գրեւ, երեւի, մի օր
Կոմիտասը եղել է մեր Արեսարում:՝⁶³*

(«Երեւի մի օր»)

Այս պատկերները բնածին են, դրանք ցուցաբերում են այն ամենի, ինչ տարիների ընթացքում նախշանկար է դարձել երգչի հոգում:

Պատկերային ինքնաբուխ հյուսվածքներից են գրքի «Չեռվից չեմ լսել նրա անունը», «Չովե՛ր, հովե՛ր», «Գարունն են սիրել», «Բարձունքները հոգուս մեջ են», «Սիրտս անծայր մի աշխարհ է» եւ այլ երգեր: Դրանք մարդու եւ բնության միասնության զգացումի արդյունք են, աշխարհը հարազատի նվիրումով

Սիրելու պատվիրաններ.

*Ծանոթ ճամփան ոտքերիս տակ խուտուտ գալով,
Չորից բարձունք, բարձունքից ձոր պտույտ տալով,
Ուրախության ցող արցունքը աչքին, շրթին,
Ինձ մեր գյուղն է տանում կրկին:
Գյուղ եմ մտնում, փշատենին փարվում է ինձ,
Ինձ փարվում եմ մեր աղբյուրի կարկաչները,
Մեր արտերի, մեր դաշտերի կանաչները,
Փարվում է ինձ փոքրիկ գյուղիս մեծ երկինքը,
Ու թվում է՝
Ինձ փարվում է աշխարհն ինքը: ⁶⁴*

Դժվար չէ նկատել, որ Ս. Խանյանը բնության գիտակ է, որ նրա հետ զրուցում են անտառները, արտերը, եւ դա բնության էկզոտիկ արտահայտությունն է, այլ ինքնակենսագրության բանաստեղծականացում, որով նա փարվում է աշխարհին, դառնում նրա մի սրտացավ քաղաքացին: Կենդանի բնության, նրա երանգների ու բույրի երգիչը յուրաքանչյուր պատկերի մեջ բացահայտում է քնարական հերոսի տրամադրությունն ու հոգեբանությունը: Ահա Ս. Խանյանի այս զգացողության հաջողված պատկերներն են թելադրել գրականագետ Յ. Սերոբյանին իր գրախոսականում ընդգծել.

«Ս.Խանյանը հուզաթաթավ, գունեղ պատկերել է հայրենի բնաշխարհի գեղեցկությունները, նրա մարդկանց հերոսական գործերը՝ օտար բռնակալների դեմ մահու եւ կենաց գոտեմարտում՝ օջախի ծուխը, մանկան օրորոցը, գիրն ու դպրությունը պաշտպանելու համար: Այդ ամենի նկատմամբ բանաստեղծի անհուն սերն ու նվիրվածությունն արտահայտվել-պատկերվել է մերթ որպես ժայռից ժայռ գահավիժող փրփրաբաշ գետ, խոսկան առու, մերթ՝ ճամփի եզրին թեքված ուռի, շնկշնկան քամուց օրորվող հազար անուն, հազար բույր ունեցող ծաղիկ, որ Շիրա-

Ղզի վարդաստանում չկա, մերթ գյուղ-քաղաքով, մարդկանց սրտով ալիք-ալիք բարձրացած, մինչեւ Արեւսար հասած կոմիտայան երգի ղողանջ:

Իր հայրենի լեռնաշխարհին՝ արծիվների բույն Ղարաբաղին շատ անգամ է անդրադարձել Խանյանը... Նա որդիական խորունկ սիրով, երախտանքով խոսք է բացել իր հավերժ դալարուն Ուխտաձորի, զմրուխտ հագած Արեւսարի, «Կռունկ», «Երազ» երգող քաղցրալուր աղբյուրների մասին, լիրիկական շնչով, խորունկ սիրով համակելով ընթերցողին»: ⁵⁵

Ս. Խանյանի ժողովածուների մեջ աստիճանաբար ընդգծվում է այն դավանանքը, ինչ դրսեւորվել էր առաջին գրքում: Դա բնության եւ քաղաքացու անխախտ միասնությունն է: 1971 թ. լույս տեսավ բանաստեղծի «Լեռների երգը» գիրքը: Նրանում գետեղված է մի խոստովանություն-երգ, որտեղ կարդում ենք.

*Ես՝ Ղարաբաղյան լեռների որդի,
Տանս տանիքը խրված ամպերում,
Աստղերն են ցուլում շուրջն իմ տանիքի,
Նրանք են հոգուս երազներ բերում:
Ես՝ Ղարաբաղյան լեռների որդի,
Աղբյուրներն են իմ գահը զարդարում,
Նրանց կարկաչն է թառել շուրթերիս,
Նրանց նվազն է հոգուս ծալքերում: ⁵⁶*

Այս խոստումը հայրենի եզերքի հանդեպ սիրո այն արտահայտությունն է, որ բխում է ամպերում խրված տանիքի աստղալույսից, ասել է թե՛ երգչի երազներից, բակը զարդարող աղբյուրներից՝ քնարական հերոսի հոգում դարձած նվազներ: Այս տողերը հրապարակախոսական հայտարարություններ չեն, այլ

Ի հոգու երփներանգ շերտերի պատկեր: Դա այն եզերքն է, որի «լանջերը..., փեշերը..., կանչերը..., հուշերը..., թեւերը..., հեւալը..., երգերը..., ձնհալը..., հերկերը կանաչ են», վերջապես.

*Ժպտալը՝ կանաչ, շիկնելը՝ կանաչ,
Փարվելը՝ կանաչ մեր լուսայգի,
Յողմ այս վաղուց է աշխարհին ծանաչ՝
Իմ օրրանն է նա, կանաչ այգին:⁵⁷*

Խանյանի երգերում բնության տեսարանները շոշափելի են, կեցության աղբյուր, կարոտի կրակ, օջախն ու հուշը չմոռանալու խորհուրդ: Նրա համար հայրենի «սարերը հսկաներ են», «հոգի ունեն», «մեր պատմության վկաներն են», «մեր ոգին»: Բնությունը հավատի եւ ուժի, թեւելու եւ արարելու առհավատչյա է.

*Թե աստղերի գիրկն էլ ուզենք,
Մեզ կտանեն մեր սարերը,
Իրենց հոգով ու մեծ սրտով
Մեզ նման են մեր սարերը:⁵⁸*

Յետաքրքիր միտք՝ ոչ թե մենք ենք մեր սարերի նման, այլ սարերն են մեզ նման:

Խանյանի երգերում բնությունը զրուցընկեր է, եւ այս հնարանքն արդարացնում է իրեն, քանզի բնությունն իր հրաշքներով բանաստեղծի համար ե՛լ օրորոց է, ե՛լ օրոր, լեռների որդու շնչառություն է, ակնկալիքների անդավաճան ստնտու: Բնության պատկերների օգնությամբ բանաստեղծը բերում է իր խոհերը, կարոտների փունջը, գույները, խորհուրդները: Նրա երգերում կաղնին սիրտ ունի («Կաղնի»), սարը՝ կարոտ («Մեր սարը փոքրիկ»), առավոտը՝ մոր ժպիտ («Առավոտի աչքի առաջ»), լեռը՝ հուշեր («Երագներ իմ պատանության»), աշունը՝ երգ («Աշուն»): Աստուծուց մեզ

բաժին հասած նախնական հայրենիքից ծվեմներ են հասել մեզ: Դրանք ապրելու եւ հարատեւելու օրրան են դարձել: Ինչքան մեծ է կորուստը, այնքան երկրի ամեն մի մասունք ուժ ու կորով է ներարկում քնարական հերոսին: Դիմելով Հայաստանին, բանաստեղծն անթաքույց արտահայտում է իր հպարտությունն ու նվիրվածությունը. «Այս հողի վրա հավասարվում են բարձր սարերին, Այս հողի վրա ձեռքս հասնում է Հեռու աստղերին».

*Այս հողի վրա պապերիս լեզվով
Քարերն են խոսում,
Եվ ամեն մի բառ հասնում է հոգուս,
Այս շեկ ժայռերից իմ նախնիների
կարոտն է հոսում
Եվ սրտիս միջով անցնում իմ որդուն:
Երբ սայթաքում են, երբ վայր են ընկնում,
Այս հողի վրա,
Հողն այս իմ ցավից տնքում է մոր պես,
Երբ մոլորվում են, երբ նեղն են ընկնում
Այս հողի վրա,
Սարերն իմ կողքին կանգնում են հոր պես:
Այս հողն է ինձ թեւ-թռիչք տվողը:
Ինչպե՞ս չսիրեմ այս քաղցր հողը: ⁸⁹*

(«Հայաստան»)

Ինչպես նկատում ենք, բնությունն անցյալի, ներկայի, կյանքի, սիրո, ուժի հարատեւման աղբյուր է: Այդ է նկատի առել գրականագետ Դ. Գասպարյանը, որ ժողովածուի մասին տպագրած գրախոսականում ընդգծել է. «Ս. Խանյանի մոտ «հայրենիք» հասկացությունը հաճախ բացահայտվում է հայրենի եզերքի նկարագրով: Բնանկարն այս դեպքում դառնում է հայրենասիրական մղումների դրսեւորման, դրանց պատկերման հիմնական միջոց»: ⁹⁰

Բնապատկերը գրականության մեջ բնության եւ մարդու

ապրելակերպի միացյալ նկարագրությունն է: Այս նշանակում է բնության նրբերանգների առանցքում մարդկային բազմազան ապրումների արտացոլում, ապրումներ՝ երջանի՞կ, թե՞ թախծոտ, ծա՞նր, թե՞ թեթև, կարոտալի՞ց, թե՞ ժպտախառն... Բանաստեղծության մեջ բնության ծփանքները հոգեծուփ երանգներն են, որ մեկնաբանում է գրողը՝ մարդու մեջ մարդկայինն ընդօժեյու, լավին, բարուն հասնելու միտումով: Այս պահանջը դրսևորվեց նաև Ս. Խանյանի «Քո անունից» (1980) եւ «Կանաչ ծփանք» (1981) գրքերում: Բանաստեղծի այս ժողովածուները եւս արժանացան գրական մամուլի ուշադրությանը:

Պատկերների մոր համակարգի միջոցով բանաստեղծն ընթերցողին է հանձնում իր ապրումները: Քնարական հերոսի եւ բնության փոխներթափանցումը պատկերված է ենթաբնագրային փիլիսոփայական արժարծումներով: Մարդն իր ներքին հոգեկան նրբերանգներով բնություն է, բնությունը՝ մարդ: «Քո անունից» գիրքը բացվում է «Իմ Արեւսար» երգով, որը նշված դիտարկումի հաջող օրինակ կարելի է համարել: Արեւսարն անձնավորված է, այն հառնում է որպես «վիզ ու սատար», որ ուսերին առած քնարական հերոսի առավոտները, եղել է մոր գիրկ եւ ոչ միայն այդ: Քնարական հերոսը հավաստում է.

*Բարձունքներս պահած խորքում,
Իմ լեզենդ ու կյանք,
Արցունքներս առած հոգում,
Իմ թախծոտ բերկրանք:*

*Քանի՜ անգամ մեծացար ու
Մանկացար ինձ հետ,
Մոր հրճվանք ու համբերություն,
Արեւսար իմ սեզ:՝⁶¹*

(«Իմ Արեւսար»)

Բնության եւ մարդու անբաժանելիության գեղարվեստական հաջողված պատկերներ են գրքի «Խաղ», «Արհավիրք», «Գանձ», «Պեղում», «Սխալը», «Այս տարիքում» եւ այլ բանաստեղծություններ: Ս. Խանյանն իր բնապատկերները վերցնում է ծննդավայրի գեղեցկություններից: Մտացածին ոչինչ չկա: Իր հայրենակիցներին եւ իրեն սնող այդ բնաշխարհը կատարել է հոր ու մոր դեր, ինչպես նաեւ՝ ուսուցչի.

*Արեւն, ահա, մայր է մտնում,
Ինքն իրենից գոհ է այնպե՛ս,-
Փայփայել է հողագունդը,
Օջախ ու տուն պահող մոր պես:
Իր շողերն է ցանել սիրով
Մարդու ճամփին եւ աշխարհի...
Երնեկ նրան, ով նրա պե՛ս
Օրվա պարտքն իր կկատարի: ⁶²*

Բնության հետ ունեցած փոխառնչությունների օրենքը իր նախահիմքերն ունի: Ի ծնե մարդու օրորոցը եղել է բնությունը, եւ պարզ է, որ նրա էությունը բնության արտապատկերը պետք է լիներ: Իր երգերում Խանյանը դրվագ առ դրվագ ներկայացնում է մարդու եւ բնության միացյալ էության երանգները: Դիմենք բանաստեղծի վրձնապատկերներից մեկին.

*Ժայռը թեքվել առվի վրա
Ու կարկաչն է լսում անվերջ,
Առուն կարծես թռն է նրա՝
Թոթովում է օրոցքի մեջ:
Ի՛նչ հրաշք է ծնված այստեղ՝
Մայր բնության ամտես ձեռքով,-
Տեսեք ո՛նց են փարվել իրար
Պապն ու թռռը՝ հողի երգով: ⁶³*

Ըստ Խանյանի՝ մարդը արարելու եւ գոյատեւելու օրինակները վերցնում է բնութունից: Դիմելով բնությանը, բանաստեղծն արտացոլում է կյանքը, մարդու բնավորությունը, ներքնաշխարհը, ակնկալիքները եւ վերջապես՝ բնության անձեռակերտ հրաշալիքներին հասնելու նրա ձգտումը: Ահա թե ինչու նրա հյուսվածքները դառնում են ապրումների փնջեր, խտացված կենսահայեցողություն: Ահա, այստեղ է, որ բնությունը ներկայացվում է որպես հոգեկան ապրումների խորհրդանիշ: Գետը մոր պես է, գետը չի ծերանում: Այդպիսին է եւ մայրը որդու համար («Որդու աչքում»), անտառը հուշերի գիրք է, նրա կածանները՝ տիրոջ երակներ («Հայրական օջախ»), թռչունը, ծառը, զետրը, հողը մարդուն մաքառող դյուցազուն դարձնող ակունքներն են («Բնության երգը»), աշունը վաստակաշատ ձեռքերի շիկնանք ու հեքիաթ է («Աշունը»), վերջապես հայոց լեռնաշխարհում անհատները ծնվում են աստեղնամերձ սարերից, իսկ սարերը հավերժանում են զավակների արելատությունից.

*Չէ՛, չէին կարող այս սեզ լեռները
Աշխարհ չբերել Պարույր Սեւակին,
Աստղերից կախված երգի զանգեր են
Լեռներն այս՝ հասած փառքի ու պատվի:*

*Չէ՛, չէին կարող այս սեզ լեռները
Սեւակյան լեզվով զիլ չդողանջել,
Չփարվել բարուն, չատել չարերին,
Աշխարհի բախտով չայրվել, չտանջվել:*

*Չէ՛, չէին կարող այս սեզ լեռները
Յուրեր չարձակել սեւակյան սրտով,
Սեւակյան սրտով աստղեր չգրկել,
Երգեր չարարել սեւակյան գրչով:
Պետք չէ որոնել տունը Սեւակի*

Եվ սուրբ ածյունը սրբացած բակում,
Արեւներ ծնող այս սեզ լեռներից
Սեւակին փնտրեք աստղերի շարքում: ⁶⁴

(«Ղարույր Սեւակին»)

«Քո անունից» գրքի մեջ մի ամբողջական շարք կոչվում է «Ղարաբաղյան նվագներ»: Այստեղ վերարտադրված է Արցախի բնությունը, ասել է թե՛ արցախցու բնավորությունը: Երեւոյթները դիտված են անմիջականությամբ, Արցախի առեղծվածային գեղեցկությունները ներկայացված են անկեղծ ու ճշմարիտ հիացմունքով, նրա գույների հայտնագործությամբ, արցախցու կենցաղի, հոգսերի իմաստնությամբ: Նժարների վրա են դրված արցախյան բնությունն ու նրա զավակը: Տաղանդավոր բանաստեղծ Գ. Գաբրիելյանը նշել է. «Ս. Խանյանի «Քո անունից գրքի» «Ղարաբաղյան նվագներ» շարքը գալիս է լրացնելու Ղարաբաղի թեման՝ ինքնատիպությամբ ու գույների բազմազանությամբ: Շարքի «Առավուտը», «Ամառը», «Արտերը», «Արեւը», «Աստղերը», «Առունները», «Կալերը», «Հատիկը», «Անձրեւը», «Ձյունը», «Սարերը» ղարաբաղյան կոլորիտի, երանգների, ղարաբաղցու հոգեբանության վառ արտահայտություններ են»: ⁶⁵ Ապա վերլուծելով շարքը, Գաբրիելյանը նշում է, որ բանաստեղծի համար երանգների մի աշխարհ է Ղարաբաղի առավուտը («Առավուտը»), թթենին՝ «Չի պահանջում, նվիրում է ու գոհ մնում արածով, միայն մայրն է ցնծում այդպես որդիներին տվածով («Թթենին»)), ամպը՝ «Ամպ չէ, ճերմակ հարս է, ջուր է տանում արտերին («Ամպը»)), «Արտերը սարից կախված փեշեր են կանաչ-կանաչ» («Արտերը»):

Ահա ղարաբաղյան ամառը. «Ձորը կանչ, լանջը՝ դեղին, սարերը՝ ծլած, արտի կեսը՝ արդեն հեղի, կեսը՝ նոր ծլած» («Ամառը»): Բերենք մի ուրիշ պատկեր. «Մենք չունենք հորդահոս գետեր, անծրեն է մեր հողը սնում, ձորերից բարձրացող անձրեւը մեր սրտի

խորքից է ծնվում» («Անծրելը»), «Փաթիլները իջնում են ցած, ասես մաղից իմ տատի, կուտակվում է ծյունը դանդաղ, ոնց այլուրը մեր տաշտին» («Ձյունը»), կամ՝ «Սարերի քայլվածքը ուսելով դարերը հոսում են, Դարերի հոսանքից հուզվելով սարերը խոսում են» («Սարերը»):

Պատահական չէ Ս. Խանյանի գրքերից մեկի «Կանաչ ծփանք» վերնագիրը: Իսկ եւ իսկ արցախյան պատկեր: Այստեղ Խանյանի ուսուցիչ կարող ենք համարել Յ. Սահյանին: Խանյանը եւս օգտագործում է բանահյուսական աղբյուրների հոգեբանական թափանցման արվեստը՝ հմտորեն օգտագործելով ժողովրդական ստեղծագործության ձեւերի արվեստը եւ սեփական բանաստեղծական խառնվածքի երանգները: Յուշերի աշխարհը որոնելով հայրենի Ուխտաձորի փեշերին եւ Արեւսարի լանջերին, բանաստեղծը նոր կողմերով է իմաստավորում բնությունը: Նա խոսք է ասում հողի երագի («Յողի երագը»), Արեւսարի լուսի («Կարոտի կանչ»), թթնու ծփանքի («Թթնի»), կաղնու շառաչի («Կաղնի»), կարկաչուն ու սառնորակ աղբյուրի («Կարկաչուն աղբյուր») եւ այլ արցախյան բարեմասնությունների մասին: Ժողովրդական մտածողության արդյունք են դրանք, նրանցում բնապատկերն ունի խորքային էություն, քնարական հերոսի ներքնաշխարհը բնութագրող նպատակ:

*Իմ սիրո հեւքն են, իմ սրտի կեսն են,
Մեր սեզ լեռների կանաչ լանջերը,
Լեռներից պոկված զիլ դողանջներ են
Լեռներից թեւոյ երգիս կանչերը: ⁶⁸*

(«Երագներս»)

Ղարաբաղի հանդեպ եղած բանաստեղծի սերը եւ ինքնաճանաչման խոստովանությունն առնչված են արցախյան հիմնավորց հողի եւ նրա հավերժական բնության հետ: Այդ մասին են խոսում «Քո գրկում» երգի տողերը.

*Տառապանքիդ պատկերն եմ ես,
Գարուններիդ հյուսվածքը ջինջ,
Դու առանց ինձ կապրես հավետ,
Ես առանց քեզ ի՞նչ եմ՝ ոչինչ:⁶⁷*

Արցախյան բնապատկերը իր ծփանքներով եւ բարեմասնություններով ծավալվում է «Ղարաբաղի բնություն» բանաստեղծության մեջ: Հայրենի բնությունը քնարական հերոսի համար մայր է, հայր, քույր՝ աստղերին մոտ լեռնագագաթներով, երփներանգ զգեստներով: Բանաստեղծը խոստովանում է.

*Դու իմ սիրտն ես, իմ արյունը,
Ես քեզանից եմ սերվել,
Քո գույները բազմախորհուրդ
Իմ էությանն են մերվել:*

Ս. Խանյանի բնապաշտական պատկերների մեջ դեկորացիոն չկա, ամեն ինչ ներկայացված է հստակ եւ խորհմաստ, այստեղ ընդգծված է մարդու եւ բնության միասնությունը, սակայն՝ տոհմածառի զգացողությամբ: Բերենք Արցախում հայտնի ճարտար գյուղը ներկայացնող պատկերը.

*Դարավոր գահը՝ Եղիշե սարն է,
Խնձորի այգին՝ զոգնոցը նրա,
Խաղողի այգին՝ զգեստն է կանաչ,
Իր երանգներով աշխարհին ծանաչ:*

*Ցորնի արտերը՝ փեշերն են ծփուն,
Թթենիները՝ նուրբ նարոտներն են,
Նռնենիները՝ բերքի մեծ տոմին
Արեւով կիզված առավոտներն են:⁶⁸*

(«Ճարտար»)

Տեղին է ընդգծել, որ բնությունը եւ մարդը Խանյանի երգերում երկվորյակներ են՝ նման ե՛ւ գեղեցկությամբ, ե՛ւ էությամբ:

1990 թ. Ս. Խանյանը իր ծննդյան 60-ամյակի կապակցությամբ հրատարակեց «Կարոտի կրակներ» ընտրանին: Նրանում զետեղվեցին նախորդ ժողովածուներից առանձին երգեր ու նոր շարքեր: Այս գրքում եւս բանաստեղծի ամենամկրական զգացումներն արտահայտված են բնապատկերների միջոցով: Այդ երգերը ընթերցողին տեղափոխում են դարերի խորքը, որտեղ երեւում են քնարական հերոսի առողջ արմատները, բողբոջուն ճյուղերը, Ծիրկաթինի փեշերին մոտիկ հայրենի լեռները, որտեղից.

*Սարերի քայլվածքը ուսելով
Դարերը հոսում են,
Դարերի հոսանքից հուզվելով
Սարերը խոսում են: ⁶⁹*

Խոսող սարերի որդին՝ քնարական հերոսը, բնությունը համարում է իր ուսուցիչը: Նրա պարզ երկինքը, սուտակ աստղերը, անուշ քրերը, հորդ գետերը, նուրբ ծաղիկները, վեհ բարդիները, երկնագնա սարերը, ուսուցիչ-բնության ավանդած դասերն են եղել: Ահա թե ինչու բանաստեղծը ընդգծում է.

*Ես նման եմ մայր բնության,
Սիրտս նուրբ է, ինչպես ծաղիկ,
Երգս հորդ է,
Ոնց անանուն գետերը մեր,
Չգտումներս վերսլացիկ,
Ոնց մեր դալար բարդիները,
Յոգիս լայն է ու աստղալից,
Ոնց երկինքը փոքրիկ գյուղիս,
Բնություն եմ որչ էությամբ,*

*Ուտից գլուխ
Բնություն եմ...⁷⁰*

(«Իմ ուսուցիչը»)

Ժողովածուում տեղ են գտել դարաբաղյան կենցաղի նկարագիրը հաստատող պատկերներ՝ հակիրճ, բովանդակալից եւ հուզական: Դրանցից են.

*Տանիքի վրա իջել է ծյունը,
Եվ ցրհորդանից
Ոլորվել է ցած սառույցի սյունը...
Կարծես, տատիկս կտուրին մստել,
Հարեւանի հետ զրույց է անում
Եվ ավանդական իլիկն իր մանում: ⁷¹*

Կամ՝

(«Տանիքի վրա»)

*Ժայռի հաղթական ուսերին բուսած
Մասրենու թուփը ծաղկել է նորից
Եվ օրորվում է...
Կարծես բալիկս է խինդ ու թել առած
Եկել, մստել է պապի ուսերին
Եվ շորորում է...⁷²*

(«Ժայռի ուսերին»)

Այս պատկերներում բանաստեղծի կենսահայեցողությունը բնության եւ մարդկային կյանքի բնույթից է թելադրված: Հավատարիմ հայոց բանաստեղծության ավանդական ձեռքբերումներին, բանաստեղծն իր խոսքն է ասում՝ առանց կեցվածքային նորարարության ձգտելու: Նորարարությունը բանաստեղծը տեսնում է ասելիքի խորքի եւ պատկերի թարմության մեջ:

Բնության գեղեցկության տարերքը լավ է տեսնում բանաստեղծը: Հաճախ էլ մարդուն մեծարելու համար այդ հրաշք-բնությունը ներկայացնում է որպես մարդու գեղեցկության ընդօրի-

Մակված երեւոյթ: Վերցնենք «Կինը» բանաստեղծութիւնը, որը բացվում է ժողովրդական խոսքի հնչերանգով, իր կարծիքը հաստատելու միտումով.

*Ճիշտ են ասել,
Կյանքս վկա,
Այս աշխարհի արարիչը
Կինն է, որ կա...⁷³*

Սակայն բանաստեղծի նպատակը միայն դա չէ, այլ կնոջ գեղեցկութիւնների միջոցով բնության մեծարումը եւ հակառակը.

*Կինն է հունցել արեւը վառ,
Երկինք նետել,
Դրա համար*

Ապա թվարկում են կնոջ եւ բնության փոխներթափանցված բարեմասնութիւնները՝ «Կինն է երկնել ջրվեժները», ուստի, «Նմանվում են նրա ուսերն ի վար փռված մուրք վարսերին», «Կինն է երկնել ծաղկունքը բլուր, Դրա համար նրանք ունեն կնոջ թովչանք ու կնոջ բույր», վերջապես կինն է աշխարհի բերել բարդիները, հովերը, բոլոր գեղեցկութիւնները:

«Կարոտի կրակներ» գրքի մասին գրախոսութեան մեջ գրաքննադատ Վ. Աթանեսյանը նշել է. «Պաշտպանում են ազգային դիմագծի այն առանցքը, որ արցախահայ գրականութիւնը կարողացել է բոլոր փորձութիւններից անաղարտ պահել: Ս. Խանյանի «Կարոտի կրակների» հիմքը դա է.

*Արեւը ելնում է Արաքսից,
Լվացվում Թարթառի ջրերում,
Մտրակ է հյուսում վարսերից
Չափ զցում իր ծին սարերում:
Սարեր են, զիզգազ են ճամփեքը,
Ճամփեքը՝ կախված երկնքից...*

Զգիտեմ՝ ով՝ ի՞նչ, բայց այս տողերում զգում եմ հեթանոսական-վահագնային պաշտամունքի հեռավոր արծագանքները, «հուրհեր, բոցմորուք, վիշապաքաղ» դյուցազնի հայտնության կարոտը, որ հայոց բնաշխարհի սրբությունների դիպուկ խորհրդանշանաբ ավելի է բյուրեղանում, երբ բանաստեղծը բացականչում է.

*...Թե պատռեք սարերի սրտերը,
Արեւներ կտեսնեք անթեղված:*

Արցախ աշխարհի գոյության առասպելի խտացումն է «Աստղերը» բանաստեղծությունը.

*Աստղերը սարերի թագերն են՝
Չյուսված հաղթական մարտերում,
Աստղերի շողերի ակունքը
Եռում է սարերի սրտերում:*

Ասում են՝ աշխարհաստեղծման ժամին աստղերն իրար էին բախվում: Արդյոք, այդ առասպելի արծագանքը չէ՞ այս բանաստեղծությունը: Եվ այդ արծագանքով հեղինակը չի՞ հաստատում իր արմատների նախաջրհեղեղային վաղեմությունը.

*Սարերը ուղիներն իրենց
Աստղերի լույսով են գտնում,-*

Եւ մեր գոյության՝ արդեն հիշատակված դրամայի միջնարարի տազնապների՞ց չէ, մի՞թե, այս կոփածու քառատողը.

*Եվ երբ իջնում է խավարը,
Կանչում են ահել ու ջահել.
- Ինչո՞ւ են քնել աստղերը,
Աստղերին ի՞նչ է պատահել:*

Գրքի «Ղարաբաղյան նվագներ» շարքում այսօրինակ ընդհանրացումների կարելի է հանդիպել համարյա բոլոր բանաստեղծություններում: ⁷⁵

«Կարոտի կրակներ» գրքից հետո Երեւանի պետական համալսարանի հրատարակչությունը տպագրեց Ս. Խանյանի «Արցախյան դողանջներ» ընտրանին: Գրականագետ Ա. Դանիելյանը «Քննարկագրական հունձքը» հոդվածում անդրադարձավ բանաստեղծի բնապատկերային հյուսվածքների հղկվածությանն ու բովանդակությանը, ընդգծեց. «Ամեն ինչի կարելի է հավատալ, բայց ոչ այն մտքին, թե Ս. Խանյանը ռեալիստ բանաստեղծ է: Քա՛վ լիցի: Նա ռոմանտիկ, քնարական բանաստեղծների զարմից է՝ Գ. Սարյանի, Դովի. Շիրազի, Զամո Սահյանի, Վահագն Դավթյանի հավատավոր գործընկերը: Նույնիսկ թվում է, թե այս հողի վրա քնարական չլինել հնարավոր չէ: «Գանձ» բանաստեղծության մեջ Ս. Խանյանը մատնանշում է վիպապաշտ-գեղարվեստական իր ընկալումները՝ կարոտ, «Կանաչ-կարմիր» առօրյա, երազայնություն, սիրտը շոշափելու «սովորություն» եւ այսպես շարունակ՝ դեպի բանաստեղծի սիրտը տանող կածաններ...»: ⁷⁶

«Արցախյան դողանջներ» ընտրանու նոր շարքերից առանձնանում է «Զրույց Հայաստանի հետ» փունջը: Շարքի քնարական հերոսը բանաստեղծն է, որ քայլ առ քայլ բացահայտում է խոհական-բնապաշտական իր ընկալումները, իր պոետական աշխարհի հոգեկան շաղախը, որդիական իր նվիրումը համեմատում Հայոց աշխարհի լեռնածին մասունքների հետ: Այստեղ ընդգծվում են մարդ եւ բնություն՝ որդի եւ մայր հայրենիքի գույների միաձուլվածությունը՝ ջրերի, երազների, հասկի, ծաղկի, խղճի գորբելենով եւ հետաքրքիր ընդհանրացմամբ.

*Ինքս ինձ հասա քո երակներով,
Իմ մեջ տեսա քեզ,
Քո հունդից ծլած, աճած քո սիրով,
Քո պատկերն եմ ես: ⁷⁷*

Հայրենասիրական այս շարքը հնարավորություն է տվել բանաստեղծին իր ներշնչանքներն արտահայտել Հայոց աշխարհի բնապատկերի հյուսվածքով: Բնության նվիրվածության մեջ էլ արտահայտված են քնարական հերոսի նվիրվածությունը, հպարտությունը, պարտականությունը.

*Քո այգիները արմատ են մետել
Իմ սրտի վրա,
Նրանց քնքշանքով հավերժ քեզ հետ են,
Քո կրծքի վրա:
Ես բողբոջ դարձած նրանց ճյուղերից
Միշտ քեզ եմ նայում,
Իմ շշուռքները ծնվում են քեզնից,
Քեզնով հմայվում:
Աստղերի լեզուն անգիր եմ արել,
Քո լեզվին մոտ եմ,
Քո արեւը ես իմ մեջ եմ վառել,
Քո առավոտն եմ,
Իմ արշալույսն ու իմ մայրամուտը
Լույսիդ գումարն են,
Հավերժ բորբոքուն իմ խարույկները
Հույսիդ գումարն են: ⁷⁸*

Ամբողջ շարքում հայոց բնության մեծարանքուն երեւում է նվիրյալ զավակը, որ նշանակում է մարդու եւ բնության պոետական մեկնությունների անհրաժեշտ առկայություն:

Ս. Խանյանի բանաստեղծական մտածողության նրբերանգները նոր կողմերով դրսևորվեցին «Իմ ծիածանը» ժողովա-

ծուում, որ տպագրվել է 2000թ., բանաստեղծի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ: Բնության նրբերանգների եւ փոխակերպությունների հարստությամբ գիրքը հաստատեց Խանյանի ստեղծագործական խառնվածքի ինքնատիպությունն ու ճկունությունը: Դրանք նպաստել են, որպեսզի բանաստեղծը նոր կողմերով դրսեւորի իր ոճական մտածողության հնարավորությունները՝ բնության զգացողությունը, քնարականությունը, անմիջականությունը, գեղանկարչական խտացումը՝ քնարական բանաստեղծությունների եւ ծավալուն պոեմների սահմաններում: Այստեղ կարելովում է մի հանգամանք. գրքի բոլոր գործերը գրվել են 1988-ից սկսած՝ Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին:

Այստեղից էլ՝ թեմատիկ առանձնահատկությունն ու գեղարվեստական պատկերների հուզական լիցքը: Յետաքրքիրն այն է, որ հաճախ մարդու եւ բնության փոխհարաբերությունների փոխարեն հենց հանդես է գալիս Արցախը՝ որպես դարերից եկող եւ իր գոյատեւման համար մարտնչող դյուցազն-բնություն: Դրավկայությունը «ես Արցախն եմ» բանաստեղծությունն է: Արցախը, որպես քնարական հերոս, ինքն է գնահատում իր ուժը, հույսը, հրազեն հոգին, զենք-հավատը, որոնց հենվելով ներկայանում է.

*Աստղային է երագս,
Ասուպ լինել չեմ կարող,
Իմն են արած-դրածս,
Ես Աստված եմ արարող:
Ես իմ մտքի թռիչքով
Չանճարին եմ հավասար,
Այդ են ասում իրար քով
Դադիվանք ու Գանձասար:
Չայեր են սեզ սարերս,*

*Խաջքարերս էլ հայեր են,
Իմ հայածին դարերը
Պիտի խոսեն հայերեն: ⁷⁹*

«Իմ ծիածանը» գրքում օգտագործված է տեսիլքային պատկերի հնարանքը: Պատմությունն ու առօրյան անձնավորված հանդիպում են միմյանց՝ հաղորդելով տրամադրությունների եւ տպավորությունների լիցքեր: Հայոց Արցախի հնամյա սրբությունները լեզու առած դառնում են աստվածային բնաշխարհի պաշտպաններ («Տեսիլք», «Արեւսարի այցը», «Կավագ վանքը» եւ այլ գործեր): Արցախի պատմական ընթացքը բնութագրող հաջողված պատկեր է «Խաչենաձոր» բանաստեղծությունը, որում անձնավորված են Խաչեն գետը, ժայռերը, բերդերը, որոնք հասել են մեր օրերին՝ որպես հայաշունչ հուշարձաններ: Նման գործերից են «Ազոխի քարանձավը», «Անտառի ցավը», «Վարդեր», «Ջրույց անտառի հետ» եւ այլ բանաստեղծություններ: Ս. Խանյանը պատերազմական տարիների պաթոսը ներկայացնում է բնության երեւույթների եւ առարկաների միահյուսվածքում՝ նյութի արարումը հանձնելով առասպելի կամ հեքիաթի հնարանքի: Օրինակ.

*Արեւի շողից ալ հագած ամպը
Փարվել է կրօքին Մռովա սարի,
Ամպը բանբակ է, Մռովը՝ պապը,
Խփում է քարին, որ կրակ վառի:
Կողքի լեռները թռռներն են նրա,
Կայծքարից ելնող կայծին են փչում,
Պապն ու թռռները թեւ-թեւի տված,
Հին կրակով են ապրում ու շնչում: ⁸⁰*

(«Պատկեր»)

Այս «հին կրակը» ավանդականի պաշտպանության խորհրդանիշն է, ասել է թե՛ Արցախը եղել է, կա ու կլինի:

Բնության տարրերը գրքում իմաստավորված են պատերազմական տարիների նկարագրով: Անտառը ցնցված է, ցավ ունի («Անտառի ցավը»), վշտից խոժոռվել են Մռովն ու Թարթառը («1993»), այգիները կորուստներից լացում են («Կորուստ»), թթենին քայլում է պապի պես («Մեր թթենին»), ծիծեռնակները սզում են («Թախիծ»), անտառը խորիում ու զրուցում է («Ձրույց անտառի հետ») եւ այլն:

Բնապատկերային թարմ հյուսվածքներով աչքի են ընկնում նաեւ գրքում զետեղված «Արցախի արծիվը», «Նահատակ լուսո» եւ «Միեր» պոեմները:

Արցախի ամբողջ բնությունն անձնավորված մասնակցում է թե 9-րդ դարում տեղի ունեցած իրադարձությունների հերոսական կռիվներին եւ թե Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի հաղթական ոգու արտացոլմանը: Այդ առանձնահատկությունն է գնահատում նաեւ գրաքննադատ Յ. Առուշանյանը. «Իմ ծիածանը» հավաքածուի լավատեսական հերոսական ոգին արծարծող նյութին բնորոշ պատկերներով ու չափապատկերներով կիզակետված է «Արցախի արծիվը», «Նահատակ լուսո» եւ «Միեր» պոեմներում: Համադրելով պատմական եւ մեր նորօրյա գոյապայքարի դրվագները՝ վերոհիշյալ պոեմներում Ս. Խանյանը քնարաէպիկական շնչով, ռիթմական առանձնահատկություններով, արտահայտչական նորանոր միջոցներով երգում է հավերժի ճամփորդներ դարձած, մարտիրոսված հերոսների հավերժության փառքը: Նրանց սխրանքն ու կորովը ոգեղենացել են մեր մեջ, քանզի «Արցախ աշխարհի փրկության համար մարտնչում է եւ զոհվածների հոգին»: ⁸¹

ԱՐԿԱԴԻ ԹՈՎԱՍԱՅԱՆԻ «Զգույշ քայլե՛ք, մարդիկ» ժողովածուն աչքի է ընկնում նաեւ հեղինակի խոհական մտորումների դրսեւորումների տեսակետից: Բանաստեղծի խոհերի աշխարհը իր տեսածն ու զգացածն է, իր կենսափորձի կուտակումները: Կապված լինելով սեփական ժողովրդի ճակատագրին, նրա հետ տանելով բոլոր դժվարությունները, հոգու մեջ գումարելով հույսի երանգները, Ա. Թովմասյանը հասել է մի սահմանագծի, որտեղից պարզ երեւում են անցած ճանապարհի դառնությունն ու ուրախությունը, հիասթափություններն ու լավատեսությունը՝ առնչված երկրին, հայրենի օջախին.

*Ինձ տվեցին թելեր...
 Բայց թռչելու համար
 Պետք է լեռներն ինձ հետ վեր թռչեին...
 Ինձ տվեցին թելեր,
 Բայց թելերիս ուժը
 Իմ երկրի հետ էր,
 Եվ թռչելու համար
 Երկիրն ինքը պիտի երկինք ելներ...⁸²*

Բանաստեղծը պատրաստ է «մութ ամպերից լուսի կաթիլներ պոկել», որովհետեւ դեռ «լեռներ ունի գերի», որոնց գազաթներին շանթերն են շառաչում: Եվ պապերի գերեզմաններից կանչող ձայները, եւ լեռների գազաթներին շառաչող շանթերը, եւ պապերի գերեզմաններից շաչող ճիչերը քնարական հերոսին անընդհատ տանում են դեպի լեռները: Բայց, ավա՛ղ, «Չի դարոււմ երբեք ցավի արձագանքը» («Իմ ձեռքերում», էջ 16): Այս ցավից էլ ծնվում են բանաստեղծի խոհերը կյանքի, մանկության,

Վալիքի, տառապանքի եւ հույսի մասին: Այդ խոհերը դառնում են պատկերներ, որոնցում լույսը կարող է թրթռալ՝ ինչպես բարի առավոտ, լույսի դողանջները կարող են լսելի դառնալ, իսկ անհրաժեշտ երազները հնչել որպես երգ.

*Նա հավատում է, որ
Արեւը ոնց էլ քնի, լուսաբացը կգա,
Արեւը թե զարթնի, գիշերը պիտի քնի...⁸³*

Իր խոհական երգերում բանաստեղծը դառնում է հոգսաշատ եւ այդ հոգսերի միջից տեսնում է, թե ինչպես է «խռոված հովը ծառին գուրգուրում... Լույսի երազով սրտի խոսք ասում»: Դեռ ավելին՝ նա վախենում է, «Որ ծառերը հանկարծ դալար շյուղի տեղ Չորուկներ դառնան», եվ ցնծում է՝ նկատելով, որ

*Անձրեւ է մաղում...
Չորացած ճյուղի
Յոզսն է լվանում...⁸⁴*

Չար աշխարհի ընթացքը բարի դարձնելու միջոցը բանաստեղծը համարում է «հավատը մանկան», որ «ծյուները դառնան քնքշություններ ու կանչ»: Կյանքի հարվածները բանաստեղծի «աչքերի հորիզոնում անհուն թախիծներ» են ծովացրել, որոնք «ունեն ցավեր... առեղծվածներ»: Բայց նա միշտ էլ մնում է լավատես.

*Բայց քեզ չի՞ թվում,
Որ ես արմատիս կանչով եմ խոսում,
Եվ լռությունս արձագանքն է կապույտ երկնքի,
Եվ իմ խոհերը արծիվներ են բորբ,
Որոնք արեւի հրով են թելում: ⁸⁵*

Տխրությունը բանաստեղծի համար եւ հզոր է, եւ անզոր: Այս

Ղեպքում նրա խոհերի աշխարհում խշշում են հայրենի թթնիները՝ կախարդ ճյուղերին անհայտ մնացած երգեր: Տարիներ անց նա այցելում է եւ «թափ տալիս թթնիների ճյուղերը մեկ-մեկ», բայց այլեւս չի լսում երգերն այն քաղցր: Գարնան հետ չեն վերադարձել թռչունները:

Ու ետ չեն դառնում...

Չգիտեմ՝ նրանց խռովեցրել եմ

Ծխով լվացած այս երկինքները,

Թե՞ հոնդյունը մեքենաների...⁸⁶

Քնարական հերոսի հոգու խորքում անզոր տխրությունը ծուլվում է «խելահեղ անզորությանը» եւ «սրտում հյուսում իր բույնը»: Այլեւս չկան ոչ թռչուններ եւ ոչ նրանց երգերը: Բանաստեղծը այս պատկերի տակ խոսք է բացում անցած-գնացած տարիների մասին:

Տրամադրությունների տարբեր պահերին բանաստեղծի երգերը հյուսվում են հենց այդ ապրումներից. մի ղեպքում՝ թախծոտ, մի ղեպքում էլ՝ անբիծ ու ճերմակ: Դա բնական է: Վերջապես, երգը ծնվում է կյանքից եւ անցնում սրտի միջով: Հենց մնան երգն էլ հուզում է ընթերցողին:

Դիմելով ինքն իրեն, բանաստեղծը նկատում է, որ ինքը պոկվել է իրենից եւ չգիտե, թե ուր է գնում: Նա անջատվել է մանկությունից, մայրամուտից, բայց հիշում է, որ «Հրաշք անտառ ունի», որի մեջ ծաղկանց բույրն է: Կյանքը հրա՞շք է, թե՞ բերկրանք,- խորհում է նա եւ որոնում իր երգը («Ես ինձանից պոկված», էջ 55): Բնության մեջ Ա. Թովմասյանը որոնում ու գտնում է մարդկային հավատի գույները:

Եթե ինչ-որ տեղ

Քամին ապրում է տերեւների մեջ,

Ծառերի կանչին պիտի հավատալ...

Գետի ջրերից հասնել արեւին

Երազի թելով...

Շշունջները լուռ

Գրանցել թաքուն սրտի զարկերում...⁸⁷

Ա. Թովմասյանը հանդես է եկել բանաստեղծական շարքերով: Դրանցից են «Երեկոյի երգեր», «Երգեր Տաթևին», «Սիրո մեղեդիներ», «Ցայգալույսի մանրանվագներ», «Երբ չի քնում լույսը», «Ձրույց բառերի հետ», «Բարի աստղեր», «Մանրաքանդակներ»: Այս շարքերը կյանքից փնջած գույներ են՝ ակունքը մեկ, ծփանքը մեկ, հյուսվածքը մեկ եւ բոլորն էլ՝ պոետական ինքնաբացահայտումի հետաքրքիր օրինակներ: Նրանցում քնարական հերոսը բարձրաձայն հայտարարում է, որ «Մութի թւերից ճերմակ սարսուռները հավաքած» տանում է «ամպերին հանձնելու», տանում է «սարերին պատմելու», սրտերից «փոխ առած երազները տանում է ձյուներին խամանելու» («Երբ չի քնում լույսը», էջ 69):

Մարդն իր այրումով հավերժացնում է կյանքը («Թոնրի ծխի մեջ», էջ 75), ցավը դարձնում է երգ՝ տխուր սրտերը սփոփելու համար («Երբ ցավս», էջ 85), խորհուրդ է տալիս լինել համբերատար («Համբերություն», էջ 87), լույսը դարձնում է աստղային հավատ («Իմ թւերին», էջ 92), խորհուրդ է տալիս հավատալ անցնելիք քայլերին:

Քո ճանապարհին այնքա՛ն երգեր կան,

Այնքա՛ն հույզեր կան քո ճանապարհին:

Ու լավ երգերի կախարդանքներ կան,

Դու լոկ քո երգի տանջանքով գնա:⁸⁸

Ա. Թովմասյանը քայլել է երգի դժվարին ճանապարհով, տքնել է, երազել, ընթերցողին հանձնել այնպիսի ստեղծագործու-

թյուններ, որոնք նրան մատուցում են սիրո, հերոսացման, արարման, հոգու գույների հարստացման եւ այլ խորհուրդներ: Նա ապրել է մաքառման ժամեր, թոպեներ, եւ յուրաքանչյուր ակնթարթի մեջ երազել միայն կյանքի մասին, որ դեռեւս փրկվելու կարիք ունի.

*Եկ պեղենք, պեղենք ակնթարթները,
Ակնթարթները մեր հավատներն են,
Ակնթարթներում մարենք ցավ ու հոգս,
Ու կյանքեր փրկենք ակնթարթներում:*

*Ակնթարթները բացվող օրվա մեջ
Ապրող հավատի սրբասուրբ երգ են,
Ակնթարթներում արարենք երգեր,
Մահեր ավերենք ակնթարթներում: ⁸⁹*

Ա. Թովմասյանի պոեզիայի մասին իրենց դրվատանքի խոսքն են ասել անվանի գրողներ ու գործիչներ: Բանաստեղծ Գ. Գաբրիելյանը մասամբ ընդգծել է. «Բանաստեղծ Ա. Թովմասյանի բանաստեղծական ծնունդը կատարվել է իմ աչքերի առաջ: Ես վկան եմ նրա ամեն լավ տողի ու լավ երգի: Եվ իզուր չէ, որ նա ինձ համարում է հոգեհայր, իսկ ես նրան՝ հոգեորդի:

Այսպիսի հարազատության պայմաններում ծնված ամեն մի երգ, պարզ է, որ պիտի դառնա իսկական ուրախություն:

Ահա այդպիսի ուրախություն ապրեցի, երբ նա բավականին հարուստ ինքնագրով ինձ նվիրեց վերջերս հրատարակած իր «Զգույշ քայլեք, մարդիկ» ժողովածուն: Այդ գրքի ամեն մի երգ, սկսած վերնագիրը բովանդակող երգից, սրտի երակներով շիկացած մի բեկոր է, որի հետ շփվելուց շիկանում է նաեւ քո սիրտը, ու գոհ ես մնում, որ դու այս հողի որդին ես, եւ այս երգերը գրել է քո հարազատը:

Գիրքն ընթերցելուց հետո չկարողացա զգացնունքներս զս-

Կել եւ զանգահարելով նրան, ոչ միայն շնորհավորեցի, այլեւ երանի տվի նրան ու ինձ, որ իր նման հոգեորդի ունեն ես:

«Իմ երգերի մեջ» բանաստեղծությունը մի իսկական կոթող է, որի մեջ ամեն տող մի քանդակված պատկեր է, սրտապարար նվագ:

Իսկ էքսպրոմտով գրված վեց տողանոց «Եվ այգեգործի մկրատը հանկարծ...» բանաստեղծությունը մի ավարտուն պոեմ է:

Ա. Թովմասյանն այն բանաստեղծն է, որի խոհը կարող է «բորբ արծիվ» դառնալ ու թելել «արեւի հրով», իսկ «Սարից փախած քրտնած գեկիւռը» «Մի լուռ առավոտ տաք կարոտներ է ասեղնագործում քո դեմքի վրա»:

Բերենք բանաստեղծ Վ. Հակոբյանի գնահատականը. «Ա. Թովմասյանը եւ ես սերնդակիցներ ենք: Նրա անդրանիկ բանաստեղծությունները կարդացել եմ «Գարուն»-ում, շատ տարիներ առաջ, երբ դեռ ուսանող էի: Եվ ամենաբնորոշ գծերը, որով վարակել եմ ինձ Արկադիի բանաստեղծությունները, ապրումի անմիջականությունը եւ անկեղծությունն էին: Ճիշտն ասած, վաղ տարիներից սկսած, իմ մեջ արմատավորված սովորություն կա՝ տողի մեջ բնավորություն փնտրել: Արկադիի գործերի մեջ այդ բնավորությունը՝ մեղմության մեջ ազնիվ, պարզ ու խոր, ես տեսա: Տարիներ հետո, բարեբախտաբար, այդ հատկանիշները բնութագրական դարձան նրա համար: Եվ բեռն էր, խոհն էր, որ ծանրացավ: Ու հասուն ցավը.

*Իմ երազների
երկարող շղթան
ինչքան մեծացավ,*

*Այնքան զգացի
Թռչող թելերիս՝*

Ցավ ու ծանրություն...

Արկաղին, պիտի խոստովանել, հետաքրքիր անձնավորություն է, ինքնատիպ հակասությունների ու միասնությունների ներդաշնակություն է ներկայացնում, որոնումն է ինքնատիպ, գտնելն ու գտնումով չբավարարվելն է նորովի, ինքնադժգոհությունն է բերրի ու արգասաբեր: Եվ իր պոեզիայով, իր համեստ խառնվածքով, վաստակով ու անխառն տարերքով նաեւ մշտապես դիրքում է, անում է այն գործը, որ միայն ինքը պիտի անի, գրում է այն գործը, որ ինքը միայն պիտի գրի՝ հաճախ էլ որոնման շող ձգելով առարկայի ու երեւոյթի խորքը՝ միանգամայն անսպասելի ու չդիտված կողմից, շնչի մեջ թարմացնելով բառը, հարստացնելով պատկերային իր կառույցը: Հուզական տարերքի բանաստեղծ է Արկաղի Թովմասյանը, հոգեբանական թափանցումների ու հայտնությունների նախանձախնդիր, զգացումի ու խոհի հայտնիի մեջ՝ անհայտի ձգտող, ինչպես, ասենք, «Ջգույշ քայլե՛ք, մարդիկ» եւ բազում ուրիշ երգերում»:

ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ՀՐԾՎԱՆՔ, ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԾԱՌԱՎ

1941 թ. հունիսի 22-ին սկսվեց Հայրենական մեծ պատերազմը: Սովետական ժողովուրդը ոտքի ելավ կրծքով պաշտպանելու իր ընդհանուր հայրենիքը: Թշնամին դաժան էր եւ անողոք:

Մեծամուն բանաստեղծ Ավ. Իսահակյանը պատերազմի սկզբին գրեց իր «Ռազմակոչ» բանաստեղծությունը, իսկ մեկ տարի անց հավաստեց. *«Երկրագնդի գրեթե բոլոր ազատասեր եւ դեմոկրատ ժողովուրդներն իրենց դրոշները միացրին մեր դրոշին՝ աշխարհի բախտը որոշող այս պատերազմի մեջ, մի անչափելի պատերազմի, որ գիշեր ու ցերեկ նդվում է մթնոլորտի մեջ, օվկիանոսների եւ հսկայական տարածությունների վրա՝ չար, մթին ուժերի դեմ: Մի ահավոր ռեակցիայի դեմ, նացիստական-ֆաշիստական ռեակցիայի, որ գազազած գալիս է մահացու հարվածներ տալու կուլտուրայի առաջապահ ժողովուրդներին, ոչնչացնելու նրանց հոյակապ քաղաքները, արվեստի հրաշակերտները, կողոպտելու նրանց ինչքը եւ բռնագրավելու նրանց հողերը եւ, վերջապես լծի տակ քաշելու աշխատավոր մասսաներին... Մինչդեռ մարդկության ամնախ իդեալներով զուտեպնդված ազատասեր եւ դեմոկրատ ժողովուրդների այս սրբազան զինակցության հաղթանակի լուսապսակը հյուսվում է օրեցօր... Լուսի եւ ազատության այս փրկարար եւ մեծագույն պայքարին իր սրտառուչ մասնակցությունն է բերում հայ փոքրիկ ժողովուրդը, որ մեծ է սակայն իր քաջ որդիների հերոսությամբ»:*¹

Հայրենական մեծ պատերազմը նոր, անհետածգելի խնդիր-

ներ դրեց նաեւ գրողների առաջ: Պատերազմի հենց առաջին օրերից Ալ. Տվարդովսկին, Կ. Սիմոնովը, Ա. Գալդարը եւ շատ ուրիշներ զինվորագրվեցին հայրենիքի պաշտպանությանը եւ գրչով, եւ զենքով:

Խորհրդային ստեղծագործող մտավորականների շարքերում էին եւ հայ գրողները:

Իրենց քնքուշ երգը շեփորի փոխեցին Ավ. Իսահակյանը, Ն. Ջարյանը, Գ. Սարյանը, Թ. Յուրյանը, Յ. Շիրազը, Ս. Վահունին, Ա. Վշտունին, Ա. Գրաշին, Ս. Գրիգորյանը, Գ. Բորյանը, Բ. Ջանյանը, Ղ. Կոմունին եւ շատ ուրիշներ:

Հայտնի է, որ պատերազմի առաջին օրերին բանաստեղծները առավել արագ արձագանքեցին Հայրենական մեծ պատերազմին: Որպես տրիբուն բանաստեղծներ նրանք կրակոտ երգերով ու պոեմներով ասացին ատելության ու ցասումի իրենց խոսքը ֆաշիստական դեղին ժանտախտի դեմ: Ամբողջ պատերազմի ընթացքում նրանք աշխատում էին անխոնջ տքնությամբ: Նրանց հայրենասիրական երգը թեւեր առած մտնում էին զինվորների գետնատնակներն ու խրամատները, նրանց հետ խոսում հարազատի կարոտով: Հայ պոետները գրեցին քնարական, խոհական եւ հրապարակախոսական բանաստեղծություններ, մարտակոչեր, ուղերձներ, քնարա-էպիկական պոեմներ, արդիական ու պատմական թեմաներով դրամատիկական երկեր: Պատերազմի տարիներին հայ պոեզիան բավարարում էր ընթերցողների հոգեկան պահանջները, ռազմի հրով ջերմացնում նրանց սրտերը, արթուն պահում պայքարի ոգին, բորբոքում զգացմունքները, մղում սխրագործությունների:

1941 թ. հունիսի 22-ին, պատերազմի հենց առաջին օրը, Ն. Ջարյանը գրեց սքանչելի տողեր հայրենիքի սիրո վսեմ զգացմունքի մասին.

Դու քաղցր ես, հող իմ հայրենի,

*Չկա քեզնից անուշ անուն,
Բայց վտանգի ահեղ ժամին,
Երբ սպառնում է թշնամին,
Դու ավելի ես քաղցրանում: ²*

Հայրենասիրության նման զգացումները տիրապետող դարձան պատերազմի շրջանի սովետահայ ամբողջ պոեզիայում: Դրանցում իշխող տրամադրությունը հավատի եւ ատելության խոսքերն են: Պատերազմի հենց սկզբից ճանաչվեց թշնամին, որը մահ էր սփռում, խորտակում էր կյանքեր, ավերում դարավոր հուշարձանները: Բանաստեղծները հաղթանակի խորին հավատով ու ատելության հզոր ուժով ժողովրդին կոչ էին անում՝ ոչնչացնելու զազանացած, մարդկային խիղճն ու բանականությունը կորցրած թշնամուն: Այդ ատելությունը ծայր է առնում մարդու, նրա բանականության, նրա մեծ ուժի նկատմամբ ունեցած սիրուց, այսինքն՝ չարիքի արմատները վերացնելու գիտակցությունից: Այդ ատելությունն ունի կենսական, հումանիստական խոր բովանդակություն եւ ավարտվում է կյանքը հաստատող, հեռանկարային պատկերով, ինչպես Յ. Շիրազն էր ասում.

*Մենք խաղաղ էինք մեր լեռների պես,
Դուք հողմերի պես խուժեցիք վայրագ:*

*Մենք ձեր դեմ ելանք մեր լեռների պես,
Դուք հողմերի պես ոռնացիք վայրագ:*

*Բայց մենք հավերժ ենք մեր լեռների պես,
Դուք հողմերի պես կկորչեք վայրագ: ³*

Բանաստեղծները հավատացած էին, որ սովետական ժողովուրդները համախմբված ռուս մեծ ժողովրդի շուրջ, կնվաճեն

Իհաղթանակը: Նրանք առաջին հերթին գովերգում էին ռուս մեծ ժողովրդին, նրա հերոսությունը: Արտահայտելով իր հավատն ու վստահությունը ռուս ժողովրդի ուժի եւ հզորության հանդեպ, Գ. Սարյանը գրել է.

*Հավատում եմ քեզ, ռուս մեծ ժողովուրդ,
Հավատում եմ ես քո հաղթանակին,
Քո զավակների աչքերի մեջ լուրթ
Թշնամու մահն եմ տեսնում ես կրկին:*

*Քո զավակների հպարտ հայացքում
Էջերն եմ կարդում քո լույս պատմության,
Եվ ամեն մի ռուս զինվորի սրտում
Սիրտն է բաբախում քո դյուցազնական: ⁴*

Սարտիկ-բանաստեղծ Թ. Հուրյանը դեռեւս խաղաղ օրերին, 1940 թ. գրել է.

*Խտանում են ամպերը պատերազմի ու մահի
Եվ ուր որ է երկինքը շուտով անձրեւ կմաղի,
Եվ կլինի աշխարհում մի փոթորիկ կատաղի,
Խտանում են ամպերը պատերազմի ու մահի: ⁵*

Եվ երբ հիտլերականները ուխտադրուժ ներխուժեցին ԽՍՀՄ, երբ ֆաշիստների արյունոտ կրունկների տակ ցնցվեց հայրենի հողը, Թ. Հուրյանը կամավոր գնաց գործող բանակ: Սեւաստոպոլի հերոսական պաշտպանների շարքերում նա մարտնչեց ժողովուրդների ազատության, պատվի ու երջանկության համար: Սեւաստոպոլի համար մղված մարտերի հրե ցուլքերի տակ Թ. Հուրյանը գրեց իր մարտաշունչ բանաստեղծությունները՝ ստեղծելով հերոսական երգերի մի հիանալի շարք: Կռվի ա-

Պաշին օրերին դիմելով Մեկենգելյան լեռներին, Թ. Յուրյանը գրեց.

*Բանաստեղծն է ահա ձեր փեշերին կանգնած
Ձեռքին նռնակներ ու սրտի մեջ կրակ: 6*

ԽՍՀՄ բազմազգ զինվորների հետ գոտեմարտի մտնելով գազազած թշնամու հրոսակների դեմ, Յուրյանը ավելացրեց.

*Լավ է երզը շուրթին, ոտքի վրա մեռնել,
Քան ապրել շղթայված որպես ճորտ ու գերի: 7*

1942 թ. հունիսի 22-ին, Թ. Յուրյանը ընկնում է հերոսի մահով՝ ձեռքին հրացանը, գրպանում կրակոտ բանաստեղծությունների շարքը: Մարտիկ-բանաստեղծի ճակատը պսակում է հերոսությունը:

Քաջաբար զոհվելուց անմիջապես առաջ Թ. Յուրյանը գրել է.

*Չաղթանակի արելը կվառվի հրով,
Ազատության անխառ ու սուրբ լուսաբացին,
Եվ լեռներն ու ծովը միշտ կհիշեն սիրով
Գանգրագիսակ ու քաջ այն հայ բանաստեղծին: 8*

1945-ի մայիսի 9-ից վաթսուն տարի է անցել, աշխարհի առաջադեմ մարդկությունը տոնում է Մեծ հաղթանակի օրը: Վաթսուն տարվա ընթացքում շատ ջրեր են հոսել: Սակայն նրանք, ովքեր անցել են պատերազմական կրակների միջով, նրանց սրտերում դեռեւս միտում են վերքերը, դեռեւս արծազանքում է պատերազմի շառաչը: Մարդիկ չեն մոռացել աշխարհավեր այդ պատերազմը: Ինչպես բոլոր բանաստեղծները, այնպես էլ Լեռնային Ղարաբաղում ապրող ու ստեղծագործող գրողները ետ-

Կատերազմյան շրջանում ստեղծել են բազմաթիվ չափածո եւ արձակ արժեքավոր գործեր:

1941 թ. հունիսի 22-ից բանաստեղծ Բ. Ջանյանը զինվորագրվեց երկրորդ համաշխարհայինին եւ մինչեւ կատերազմի ավարտը զենքը ձեռքին հավատով մարտնչեց հիտլերյան ֆաշիստների դեմ: Երգիչը կիսատ շատ գործեր թողեց տանը՝ անավարտ երգ, խափանված հարսանիք, նոր մտահղացումներ, թողեց կարոտից ու ծանր կյանքից մխացող հարազատ սրտեր:

Հաղթանակի պտուղները ճաշակած զինվոր-երգչի համար կատերազմն արհավիրք է, ավեր ու մահեր, խաթարված երազանքներ:

Բ. Ջանյանի «Ջինվորը հիշում է» շարքը, հետպատերազմյան շրջանի վերհուշեր են, որոնք, սակայն, խոր ապրումների կուտակումներ են հանդիսանում: Այդ վերհուշերը դառն են, վառող, կարոտից կարոտ ծնող, ցավից՝ ցավ, երազից՝ երազ: «Ասում են գնամ» բանաստեղծության տակ կարդում ենք. «1945 թ. Վիեննա»: Ջարմանալի մի կարոտ կա այստեղ: Ֆաշիստական դեղին ժանտախտի դեմ մարտնչող զինվորը ոչ թե փառաբանում է իր հրացանն ու թնդանոթը, թշնամուն տապալող արկերը, այլ երազում է հայրենի օջախի ճամփաները, դաշտերի գարունը, տունը: «Ես շատ եմ մաշել հեռու ճամփեքը», - ասում է նա, - «Հերիք է, գնամ մեր տունը տեսնեն»: Հեռուներից նրան կանչում են սերը, լեռները, հորիզոնները: Արյուն տեսած զինվորյալը ուղղակի պոռթկում է.

*Օրեր են անցել, տարիներ հերթով,
Սիրտս լցվել է դարձի կարոտով,
Գնամ, ա՛խ, գնամ, արյունից հետո
Մեր խաղաղ հանդի ծաղկունքը տեսնեն:՝*

Ինքնակենսագրական փաստերի հիման վրա Բ. Ջանյանը ստեղծում է այնպիսի երգեր, որոնք բնութագրում են իր ժամանակակցի խոհերն ու ապրումները, կոնկրետ փաստից բանաստեղծը վերանում է, ընդհանրացումներ կատարում՝ ներառնելով իր սերնդի հոգու շարժումն ու հարուստ աշխարհը: Այդ տեսակետից հետաքրքիր է «Ղեմն դաշտ չէր» երգը: Քնարական հերոսը բանաստեղծն է: Վերադառնալով ռազմաճակատից, նա նվիրվել է իր նախընտրած գործին՝ առջելը միշտ ունենալով մի «անզարդ սեղան»: Մինչեւ պատերազմը հերոսը չի հասցրել լինել այն, ինչ երագում էր: Այդ նպատակին նա հասել է կռվից հետո: Սակայն դրանով չի ավարտվում ասելիքը: Բանաստեղծական հյուսվածքը բացահայտում է հոգեբանական շերտեր, որոնք նուրբ երանգներով համոզում են ընթերցողին՝ երիտասարդական տարիների տպավորությունների անջնջելիության մեջ: Պատերազմ տեսած երգչի հոգում խաղաղ տարիներին ամենուրեք ապրել է զինվորը.

*Ձինվորը այդ միշտ էլ, միշտ էլ
Իմ մեջ մնաց, մնաց կողքիս,
Մնաց՝ միշտ էլ պատրաստ մարտի,
Երբ իմ դիմաց մարտադաշտ չէր,
Այլ մի փոքրիկ,
Պարզ ու գողտրիկ գրասեղան... ¹⁰*

Բ. Ջանյանի զինվորական բանաստեղծությունների շարքը ինքնաբացահայտման ծփանքներ ունի, ասել է թե՛ իր ժամանակակցի անցած ճանապարհի եւ նրա հոգու նկարագիր է: Այդ են ապացուցում «Թաթուլ Հուրյանին», «Կանգնեց մնաց», «Ես չեմ լացել», «Ես պիտի ասեմ» եւ այլ երգեր: Բանաստեղծի բնութագրմամբ մահն անողոր է, որովհետեւ խզեց մի այնպիսի մարտիկ-երգչի կյանքը, որպիսին Թ. Հուրյանն էր: Բայց ինչ-որ չա-

Վիով իրեն սփոփում է բանաստեղծը, քանզի զոհված Թաթուլի երգը դարձավ վրեժի արկ եւ գնաց գրոհի («Թաթուլ Յուրյանին»):

Հայ բազմադարյան պոեզիան ժողովրդի լայնախոհ սրտի, մարդասիրության եւ կենսասիրության արտահայտություն է: Այդ ավանդույթը շարունակվում է, եւ դրան անմասն չէ Բ. Ջանյանը: Բանաստեղծի զինվորական հուշերը սկիզբ առնելով իր սրտից ու հայրենի օջախից, գնում-փարվում են բոլոր այն սրբավայրերին, որոնք կապված են մյուս ժողովուրդների մաքուր ու նվիրական զգացումներին: Վկան՝ «Մոր հուշարձանը Պիրջուլախում», «Մերձնոսկովյան անտառ», «Պիսկարեւյան գերեզմանոցում» եւ այլ ստեղծագործություններն են:

Բ. Ջանյանի զինվորական երգերը պատերազմի մասին են, պատերազմի դեմ: Դարերի ընթացքում պատերազմների ամենակուլ հրդեհների միջով անցած իր ժողովրդի կենսափորձն է խոսում բանաստեղծ որդու շրթերով: Այդ խոսքը ցասում է ու բողոք, ցավ է ու կսկիծ, որ ամբողջությամբ ժխտում են պատերազմը: Այդ ցասումի ու ցավի արտահայտություններն է «Պիսկարեւյան գերեզմանոցում» շարքը: Բազում սրտեր են անթեղված այդ գերեզմանոցում, ուր չկան տարբեր շիրիմներ, չկան եւ քարեր, շիրմաքարեր, «Եթե շիրիմ կա՝ այդ հողն է այս սուրբ»: Մահվան օղակը ընկած քաղաքում ընկել են մարդիկ՝ «Որը թշնամու արկից, Որը գնդակից, Եվ որն էլ արկից, զնդակից ահեղ՝ Սովից տանջալի»: Այժմ «Համատարած կանաչների մեջ վառվռում, ծաղկած վարդաթփեր կան», որոնց մեջ հառնել է քարացած մայրը, զույգ ձեռքին դափնեպսակը, իսկ ոտքերի տակ՝ «Այս մաքուր, ազնիվ, փափուկ կանաչը»:

Բ. Ջանյանի զինվորական երգերը պատերազմական ահեղ արկերից կրակված, վիրավոր սրտի զեղումներ են: Հուզիչ են դրանք, անմիջական, որովհետեւ ճշմարտացի են: Իսկ հայտնի է,

որ արվեստի ուժը հենց ճշմարտացիության մեջ է: Ստեղծելով պատկերավոր հյուսվածքներ, բանաստեղծը հուզական երանգներով ո՛չ է ասում պատերազմին: Նրա հոգու շարժման ելեւէջներում պատերազմի պատկերը ծխածածկ բլուր է, որ չի անհետանում ոչ մի քամուց ու հողմից, որովհետեւ դա կրակված սրտի ծուխ է, ընկերների, հարազատների կորստով վառվող հոգու հետք:

Սրբավայրեր են զոհվածների հիշատակին կառուցված հուշարձանները, եղբայրական գերեզմանոցները, ուր այցելողները «չեն խոսում», որպես հարգանքի տուրք «լռում են», որ լսեն «Յոդի տակ պառկած մարդկանց ձայները, լռած ձայները»:

Ձինվորական երգերում Բ. Ջանյանը իր խոսքի նյութը, ասելիքը, պատկերները վերցնում է պատերազմական թեժ պահերից եւ ետպատերազմյան շրջանի փոփոխություններից: Բոլոր դեպքերում բանաստեղծը պատասխանում է օրվա հրատապ հարցերին: Նրա համար պատմությունը դառնում է դաս ու դպրոց: «Ձինվորի հին երգերը» ոտանավորը այս գաղափարի վկայությունն է: Ցավերից խոցված հին զինվորը խնդրում է, որ նոր ժամանակների սերունդները չփորձեն խոցել իրեն, որովհետեւ նա նորից է ծնվել «պատերազմի բոցերից»: Վերքեր է ստացել նա կռվի կրակներում, եւ, ճիշտ է.

*Գոցվել են այդ վերքերը խոր,
Դարձել վաղուց սպիներ սեւ,
Կորուստներիս ցավը սակայն
Դեռ ձայնում է սրտիս մեջ...
Ու վերքերս թեւեւ գոցվել,
Բայց մոտեցող ցրտի դեմ,*

*եղանակի դեմ փոփոխվող
Ձգայուն են մնում դեռ: 11*

Նույն ապրումների եւ զգացումների արդյունք են «ես հաճախ», «Նորից գարունը», «Ձարթնող անտառը» եւ այլ բանաստեղծություններ:

Խույս տալով սխեմատիզմի կապանքներից, Բ. Ջանյանը զինվորական երգերում եւս իրեն դրսեւորեց որպես ժամանակի հրատապ պորբլեմներով ապրող, ժողովրդական կենսափորձով եւ իմաստությամբ անցյալի հիշատակները գնահատող, կորուստների միջից գալիքին հավատով նայող քաղաքացի-բանաստեղծ:

Բանաստեղծ **Գ. ՅՈՎՍԵՓՅԱՆԸ** այն սերնդի ներկայացուցիչներից է, որի պատանեկությունն անցել է Մեծ հայրենականի կրակների միջով, որի շրթերին թրթռացող «հայրենասիրություն» սրբազան բառը իր կոնկրետ պատկերն ստացավ զինվորի ցասման ու վրեժի մեջ: Իր հերոսական սերնդի անունից էլ խոսում է բանաստեղծը զինվորական հուշ-երգերում, որոնք ամփոփված են «Ջինվորի երգը» ժողովածուում: Ջինվորական հուշերով հարուստ բանաստեղծի համար հայրենասիրության զգացումը տարբեր նրբերանգներ ունի: Այդ գույներն ամեն դեպքում իրենց սկիզբն առնում են կենսական հող ունեցող հուշերից: «Յուշը» բանաստեղծության մեջ հեռուներից եկած հանքախույզները տեսնում են Ղարաբաղի երկնահաս լեռները եւ վերհիշում իրենց լեռնցի զինվոր ընկերոջը, որի հետ քաջաբար մարտնչել են ոսոխի դեմ ու տեսել նրա հերոսական մահը բարձունքի վրա: Ղարաբաղի նահատակված զինվորի քաջությունն ու սերը բարձունքների հանդեպ կապված է հայրենի երկրամասի, հայկական օջախի հետ, որի բանաստեղծական հաջող ընդհանրացումը Յովսեփյանը կատարում է քնարական հերոսի միջոցով.

*Այո՛, լեռան արձիվ էր նա՝
Հասակ առած այս սարերում,*

*Հասկանում եմ, պարզ է հիմա,
Թե հնչու էր բարձունք սիրում: ¹²*

Ռազմաճակատից տուն չվերադարձած զինվորները բանաստեղծի հուշերում մնում են ջահել ու պարթեւ: Գ. Հովսեփյանի «Մազերս ե՞րբ ճերմակեցին», «Հուշարձանի մոտ», «Մի մարդ էլ գնաց» բանաստեղծությունները հուզում են կարոտի ու ամուսնաքի ընդգծման ուժով, անմիջականությամբ: Մարդկային սիրտը չի կարող մոռացության տալ այն վերքերը, որոնք դեռ չեն սպիացել: Հնարավոր չէ մոռանալ նրանց, ում ժպիտները ծուլվել են աշխարհի խաղաղ արշալույսներին, ովքեր նահատակվել են հեռավոր ասիերում՝ մահվան ճիրաններից խլելով աշխարհի լուսավոր գալիքը: Նրանք վերադառնում են իրենց հարազատ քաղաքներն ու գյուղերը՝ հուշարձան դարձած:

Հետպատերազմյան շրջանում չի եղել մի բնակավայր, որտեղ զոհված մարտիկների հիշատակին չկանգնեցվեին հուշակոթող, հուշաղբյուր կամ համալիր: Դրանց մեջ առաջին հերթին խոսում է մարդկային երախտագիտությունը: Գ. ԳԱՐՐԻԵԼՅԱՆԻ «Ռեքվիեմ» երգը հնչում է որպես մոր սերմնի երախտագիտության բանաստեղծական անմոռանալի մի ընդհանրացում: Հայրենիքի կանչով հերոսները մի օր կռվի են գնացել, մայր հողի փառքը բարձր պահել ու զոհվել նրա համար: Իսկ հիմա եկել են հուշարձանի տեսքով ու չեն ժպտում, չեն զարթնում: Նոր սերունդը չի մոռացել ու չի մոռանա երբեք նահատակված հերոսներին: Նրա շրթերին հնչում է միայն երախտիքի խոսքը:

*Ձեր թափած արյունը թանկ
Իզուր չի անցել,*

Չեր արյան ամեն կաթիլ

Ծաղիկ է դարձել...¹⁹

Երախտագետ սերնդի որդիական խոսք է Գ. Գաբրիելյանի «Պապիս հուշարձանը» բանաստեղծությունը՝ առինքնող, սրտաբուխ:

Նման զգացումից ծնված երգերում կարոտի ու մրմուռի հետ միասին զգացվում է ժողովուրդների պատմական հաղթանակի նշանակությունը: Այդ երգերի բնորոշ էությունը կորցրածի փոսանքի հետ մեկտեղ վերածնվողի սփոփանքն է:

Վ. Հակոբյանի, Գ. Գաբրիելյանի, Յ. Բեգլարյանի, Վ. Օվյանի, Ա. Յովհաննիսյանի, Գ. Աղաջանյանի, Ս. Խանյանի, Ս. Յախշունցի, Ն. Ավագյանի պատերազմական թեմայով գրված երգերում հնչում է խաղաղության մոտիվը:

Խաղաղությունը բոլոր բանաստեղծների մտահղացումներում ու մտապատկերներում կռվից տուն դարձած զինվորի հարսանիք է, ամեն օր պատուհանի տակ հնչող մուրճերի զարկ, դպրոց հաճախող աշակերտների զիլ կանչ-երգ, ապագային ձգվող լուսավոր ճամփաներ: Այդ երգերում քնարական հերոսը իրեն զգում է կյանքի հորձանուտում հասունացած: Խաղաղությունը բանաստեղծների համար միայն սեփական հարկի տակ վառվող լույսը չէ, այն գարուն է, հողագնդի ընթացքը փոխող ուժ, բնությունը ջահելացնող երակ: Խաղաղությունը մայրացող սեւահող է, երկրի բարբախող սիրտ, եւ այնքան համակող է, որ մարդկանց աչքերին աստղերն ասես խաղաղության օգտին ստորագրություն լինեն: Խաղաղությանը նվիրած երգերի պատկերային հենքերը ջերմացնող են, գեղարվեստական խտացված համարությունների հիանալի օրինակներ: Այդ տեսակետից ուշագրավ է Վ. ՀԱԿՈԲՅԱՆԻ «Լույսի հրավեր» պոեմը՝ նվիրված Սովետական Միության հերոս Թեմիկ Ավթանդիլյանին, որն իր կյանքը զոհել է

Մեծ հայրենականի մարտերում: Բանաստեղծը ժամանակի գաղափարական բարձունքից կարողում է մարդկանց հուզաշխարհը, գեղագիտական իր դիրքավորումը լուսավորում շքեղ գույներով, անմահների շունչն ու ոգին զգում ապրողների մեջ:

*Աստղերն իջել, թառել թուփ ու ծաղիկներին,
Լսում էին շունկները*

Հավերժության,

Որ թենիկի կերպարանքով կանգնել իմ դեմ,

Ջրուցում էր ջերմագորով...

Երկա՛ր, երկա՛ր ես նայեցի նրա վառվող

Աչքերի մեջ,

Ես նայեցի խորքն իմ հոգու,

Ուր վառվում է հերոսների

անմահության հուրը անշեջ...

Ապա կամաց, դանդաղորեն ինձ գտա ես

Մարդկային ջերմ հոսքերի մեջ:

«Իմ արյան մեջ հայրենիքն է

*Հավատամքի նման ծաղկում»:*¹⁴

Վ. Հակոբյանի «Ճամփաները», «Անհայտ զինվորի հուշարձանի մոտ», «Նախկին զինվորի մտորումներ», «1941», «Սաթենիկի պարը» եւ այլ բանաստեղծություններ պատերազմի արհավիրքը տեսած, հաղթանակի բերկրանքն ապրած մարդու հոգու աշխարհն արտացոլող մնայուն արժեքներ են:

Յր. ԲեգլարՅԱՆԸ ստեղծում է խաղաղությանը նվիրած քնարական հետաքրքիր բանաստեղծություններ: Հաճախ առօրեական թվացող փաստի ակունքից բանաստեղծը բխեցնում է ժողովրդի անցած ճանապարհի պատկերը: Տալով իր ժամանա-

կակցի քնարական դիմանկարը, Հ. Բեգլարյանը չի մոռանում աշխարհի խաղաղության, մարդկության ազատության համար մարտնչած մեր լեռների քաջ զավակներին: Նա ներքին հպարտությամբ բացականչում է.

*Քաջերի մեջ քաջ եք եղել
Ղարաբաղի քաջ որդիներ,
Հաղթանակի կանչ եք եղել,
Ղարաբաղի քաջ որդիներ: ¹⁶*

Ժողովուրդների խաղաղասիրական տրամադրություններն իրենց յուրահատուկ արտացոլումն են գտել նաև Ա.ՅՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ստեղծագործություններում: Նրա «Ամմահների ծայնը» ժողովածուում «Հեռաստանների կանչը» գրքում զետեղված «Զինվորի վերադարձը», «խաղում է ժամանակը», «Զինվորը վերադարձավ», «Երգ խաղաղ օրվա» բանաստեղծություններում ընդգծված է այն միտքը, որ պատերազմ հրահրող ուժերը ինչքան էլ չարանան, չեն կարող պատնեշել խաղաղասեր ուժերի շքերթը, որովհետև նրանում միավորված է բարի կամքի տեր մարդկանց, ազատատենչ ժողովուրդների միասնությունը: Հավատի ու պայծառ լավատեսության զգացումները շաղախված են երկրի հզորության եւ արթուն բանակների ուժին:

Ա. Հովհաննիսյանը ձգտում է պատկերել զոհյալների անմահությունը, նրանց ներկայությունը բոլոր սերունդների շքերթներում: Այս գաղափարն առանձնապես ընդգծված է «Ամմահների ծայնը» գրքում: «Զոհվածներն են խոսում» բանաստեղծության մեջ քնարական հերոսը ասես լսում է մարտիրոսվածների ծայնը, այդ նրանք են ասում.

*Ոչ ոք չգիտե, որ մենք գիշերով,
Ջսպված կարոտով, որ չի հասնում ձեզ,
Թեքվում ենք պարզկա այն ակունքներից,*

*Որտեղից ջուր են առնում մայրերը,
Արեւով օծված կավե կճերով...*

Ու մեր ուսերին

*Արշալույսի բորբ ծիրանին առած,
Մենք քայլում ենք նոր աստվածների պես,
Մեր երազները բուռ-բուռ ցանելով
Խոնավ ու փխրուն ցելերի վրա...¹⁶*

1975 թ. նշվեց Հայրենական մեծ պատերազմի հաղթական ավարտի 30-ամյակը: Աշխարհի խաղաղասեր ժողովուրդները նշեցին այդ տոնը: Կրկին հնչեց «ոչ ոք չի մոռացվել, ոչինչ չի մոռացվել» երախտագիտական խոսքը: Ինչպես իր ստեղծագործական առաջին քայլերն անելիս, այդպես էլ այդ ժամանակաընթացքում *Ս.ԽԱՆՅԱՆԸ* անդրադարձավ պատերազմի եւ խաղաղության թեմային, տպագրելով «Սպասում ենք դեռ» ժողովածուն: Թեկուզ բանաստեղծի սերունդը չի մասնակցել պատերազմին, սակայն զգացել է այն ցավն ու մրմուռը, որ ունեցել է ժողովուրդը:

Ս.խանյանի ավագ եղբայրը, որ ստեղծագործում էր, 19 տարեկան հասակում նահատակվել է Մեծ հայրենականի մարտերում: Գրականագետները նկատել են, որ խանյանը նահատակներին հիշելիս անպայմանորեն պատկերացնում է իր եղբորը: Ահա թե ինչու այդ թեման միշտ հուզել է նրան:

Ի դեպ, Սոկրատ խանյանի առաջին տպագիր բանաստեղծությունը՝ «Կիսատ երգը» վերնագրով, նվիրված է ավագ եղբորը՝ Սուրեն խանյանին: Պատահական չէ, որ Ս. խանյանն իր ժողովածուն անվանել է «Սպասում ենք դեռ»: 1960 թ. Ս. խանյանը շրջագայել է Հունգարիայում եւ Ավստրիայում, որպես լրագրող: Դանուբ գետի ափին ծնվել է «Սպասում ենք դեռ» բանաստեղծությունը՝ նվիրված պատերազմական կրակներից չվերադարձած

Կրետ եղբորը: Ահա այդ բանաստեղծությունը, որ Գ. Գաբրիելյանը դարձրել է երգ:

ԴԱՆՈՒԲ

*Իմ Արաքսի հեռավոր քույր,
Քեզ շատ եմ երգել,
Խնդրում եմ քեզ, պատասխան տուր,
Դեռվից եմ եկել:*

*Իմ եղբորը դու չե՞ս տեսել՝
Ջահել, գանգրահեր,
Մինչեւ հիմա տուն չի հասել,
Սպասում ենք դեռ:*

*Վերջին անգամ գրել էր նա,
Որ փրկվել ես դու,
Գովերգում էր սիրով ամմար,
Աչքերդ կապույտ:*

*Նրա վերքը սրտիդ վրա
Ասա ինչ, չկա՞,
Լուր տուր, Դանուբ, տանեմ նրա
Սիրած աղջկան:*

*Իմ եղբորը դու չե՞ս տեսել՝
Ջահել, գանգրահեր,
Մինչեւ հիմա տուն չի հասել,
Սպասում ենք դեռ:՝*

Բանաստեղծ, գրականագետ Վ. Հակոբյանը արտահայտել

է իր կարծիքն այս բանաստեղծության մասին. «Բանաստեղծի գործերում նրա առաջին իսկ քայլերից մինչեւ այսօր հիմնական եւ առանցքային տեղ է գրավում հայրենական մեծ պատերազմի թեման: Այդ մոտիվներով գրված նրա երգերի պսակը, անշուշտ, հանդիսանում է «Դանուբ» («Սպասում ենք դեռ») հուզաթաթավ գործը, որտեղ զգացմունքի անկեղծությունն ու խորը ապրումը երգայնություն են հաղորդում բանաստեղծության ընդհանուր ոգուն»: ¹⁸

Գրականագետ Ս. Ավագյանը «Սպասում ենք դեռ» գրքի մասին տպագրած գրախոսականում նշել է. «Սպասում» բանաստեղծությունների շարքը Մեծ հայրենականի գեղարվեստական արտացոլումն է, սակայն հեղինակի ուշադրության կենտրոնում ոչ թե ռազմաճակատային իրադարձություններն են, այլ մարդկային հոգեվիճակներն ու ճակատագիրը: Ասելիքն այնքան սրտաբուխ է, հոգեհարազատ, որ կարծես հեղինակը ընթերցողի արյունակիցն է, նրա ակնկալումների վկան»: ¹⁹

Ժողովածուն բացվում է «Գնամ որոնեմ» երգով: Սեւ ծովի ափին քնարական հերոսը որոնում է կռվից չվերադարձած հարազատների ոտնահետքերը եւ հյուսում կարոտի հեքիաթը: Թեկուզ անցել են տարիները, սակայն հարազատների տունդարձի կարոտը չի մարել: Քնարական հերոսի սփոփանքն այն է, որ նրանց երազանքը ծուլվել է սերունդների ճամփեքին վառվող լույսերին.

*Գնամ երեսս լվանամ ծեփն
Կերչի ջրերով,
Եվ իմ պապերի հին սովորությամբ,
Հավատով խորին ու միշտ բարեհույս,
Ասեմ. «Բարի լույս»:
Գիտեմ, ջրերի հորձանուտներից
Հարազատներս խելոք ու արի,*

Կպատասխանեն.

- Չեր լույսը բարի: ²⁰

Կերչում եւ Սեւ ծովի ափերին իրենց կյանքն են զոհել հազարավոր հայ մարտիկներ: Նշենք, որ միայն Լեռնային Ղարաբաղի 130 հազար բնակչությունը ռազմաճակատ է ճամփել իր 45 հազար քաջ զավակներին: Տուն չի վերադարձել 22 հազարը: Եվ բանաստեղծը չի մոռացել երբեք համաժողովրդական այդ վիշտն ու ցավը: Համաժողովրդական կարոտի արտահայտություն է «Սեւ ծովի վրա» բանաստեղծությունը.

*Նավդ քիչ կամաց վարիր, նավավար,
Թող ալիքների շուրջպարը դիտենմ,
Նահատակների ժպիտները վառ
Ասես ջրերում ծփում են իմ դեն:
Անհայտ կորածներ ունենմ, նավավար,
Անհայտ կորածներ, սակայն ոչ անհետք,
Նրանց հետքերը այս ալիքներն են,
Որ աշխարհներ են կապում իրար հետ:
Նրանց հետքերը այս ալիքներն են,
Որ ծփում են եւ կծփան կյանքում,
Թող եղբոր սրտով փայփայեն նրանց,
Կարոտի երգով վերադառնամ տուն: ²¹*

Ծիշտ է նկատել զրականագետը. «Ս. Խանյանի պատերազմական թեմայով զրված բանաստեղծությունները միաժամանակ տուրք են պատերազմի դեն: Այս իմաստով նրա երգերը աչքի են ընկնում թե՛ գեղարվեստական իմաստով եւ թե՛ խոսքի հուզական լիցքով:

Մտացածին ոչինչ չկա այդ երգերում: Մեր կյանքում, մեր աչքերի առջև տեղի ունեցող իրադարձությունների հիմքի վրա

բանաստեղծը հյուսել է կարոտի ու ցասունի տողերը եւ հասել հաջողության: Պատերազմը աշխարհի դեմ սանձազերծված մահվան քրքիջ է, այն պետք է բացառվի: Մարդկությունը պետք է զգոն լինի եւ ժամանակին բռնի չարագործի ձեռքը եւ խափանի մարդակուլ հրդեհների բռնկումը: Աշխարհի խիղճը չպետք է քնի»: ²²

Պատերազմական թեմային դիմելիս Ս. Խանյանը նախընտրում է արտահայտչական տարբեր միջոցներ: Նրանցում միշտ ընդգծվում են հերոսականության եւ անձնուրացության գաղափարները միաձուլյ: Եվ որ կարելու է, նրանց գունարվում են նոր սերունդների երախտագիտական զգացումները: Նման երգերից են «Ալիք», «Տասնութ տարում», «Հուշաղբյուր», «Ինչո՞ւ չեկար», «Մորմոք», «Այրող հուշ» եւ այլ բանաստեղծություններ: Նրանցում երգչի խոսքն անմիջական է, սեփական ցավի արտահայտությունն ստանում է համընդհանուր արժեք.

*Իմ ավագ եղբայր, իմ բարի եղբայր,
Ի՞նչ է պատահել ջահել սրտիդ հետ,
Ինչքա՞ն սպասեմք, ինչո՞ւ չես գալիս,
Ինչո՞ւ չես լսում աղաչանքը մեր:
Մայրիկը մարեց անունդ շրթին,
Բայց վերջին շնչում պատվիրեց հույսով,
Որ երբ տուն դառնա իր կորած որդին,
Ճամփան գարդարենք ծաղկով ու լույսով:
Ես էլ եմ հիմա վախենում, եղբայր,
Դողում եմ սրտով, դողում եմ հոգով,
Որ աչքս ճամփիդ ես էլ ծերանամ
Երբեք չտեսած ծերությունը քո: ²³*

Պատերազմական թեմայով գրված հաջողված գործ է «Այրող հուշ» բանաստեղծությունը, որը գրված է իրական փաստի

Իհիման վրա: Կոնկրետ սյուժեի հյուսվածքով բանաստեղծը վեր-
հիշում է Մեծ հայրենականի ծանր տարիները: Գյուղում ջահել-
ներ չկան, պապիկներն են, տատիկները, մայրերն ու երեխանե-
րը: Թեկուզ լեռնային գյուղը ռազմաճակատից հեռու է, բայց
պատերազմի հասցրած վիշտը ամեն օր գուժում է օջախները՝
«սեւ թուղթ» պատկերով, հատուկեմտ մեկ ոտքով կամ մեկ ձեռ-
քով տուն վերադարձող զինվորներով, հեռավոր ստույգ եւ անս-
տույգ լուրերով: Ահա այս ֆոնի վրա բանաստեղծը վերհիշում է
բարի տատիկին՝ նրա կերպարում խտացնելով բոլոր ինքնամո-
ռաց տատիկներին: Տատիկի սիրտը բարի է, «գրպանները մի
մառան», ասես ամբողջ աշխարհի նրբությունն աստված պար-
զել է նրան: Բանաստեղծը, որպես քնարական հերոս, մա-
սունք առ մասունք ներկայացնում է տատի բարեմասնություննե-
րը.

*Գալիս էինք հանդից, դասից,
Փայտայում էր սիրով մեզ,
Խնձոր, չիր ու թութ էր տալիս,
Ասում՝ տատը մատաղ ձեզ: ²⁴*

Սակայն այդքան բարության հետ մեկտեղ տատը մի
գաղտնիք ունի, որ չէր ցանկանում բացել թոռներին: Դա այն
սնդուկն էր, որ տնից չէր հանում երբեք, թոռների մոտ չէր
բացում.

*Ասում էինք՝ սնդուկդ բաց,
Տեսնենք ինչ կա նրանում,
Նա մերժում էր՝ աչքերը թաց
Եվ լուռ մեզմից հեռանում: ²⁵*

Անցնում է ժամանակը՝ անսիրտ եւ անգութ, իր հետ տանելով բարի տատիկին: Եվ երբ հնչում է հաղթանակի շեփորը, թռուները կրկին հիշում են տատիկին, լացի միջից ժպտալով բացում սնդուկը: Այս սրտառուչ տեսարանը բացում է ոչ միայն տատիկի գաղտնիքը, այլեւ նրա մեծ, ցաված սիրտը: Քնարական հերոս-բանաստեղծը սրտահույզ պատմում է.

*Երեք գլխարկ տեսանք այնտեղ,
Երեք սեւ թուղթ, երեք ցավ,
Երեք որդու կորուստն ահեղ
Մեր սրտերին ծանրացավ...²⁶*

Ծանր այս տեսարանին հաջորդում է հարազատների լացը, որից հետո տատի պահպանած մասունքները դրվում են սնդուկում հանձնելու դարերին: Տեղի ունեցածը փոխվում է այրող հուշի՝ շաղախված երախտագիտության անմոռաց զգացումով.

*Օրերն ինչպես մարող մշուշ,
Անց են կենում ու գնում,
Սակայն ինչպես այրող մի հուշ
Տատիս սնդուկն է մնում: 27*

1979 թ. գրականագետ Ժ. Անդրյանը գրել է. «Սպասում ենք դեռ» ժողովածուն թեմատիկ բազմազանություն ունի, սակայն այստեղ ամենից ուշագրավը «Սպասում» բաժինն է, որը Խանյանի ստեղծագործական նախասիրության՝ հեռուներում իր շիրիմը գտած հերոսացած զինվորի կարոտի կարծես ամփոփող ու առավել հասունացած վերարտադրությունն է, որի հոգեբանական նրբերանգը այդ զինվորի հավերժ կենդանության գաղափարն է»: ²⁸

Գրականագետ Դ. Գասպարյանը գրախոսելով Ս. Խանյանի «Լեռների երգը» ժողովածուն, ընդգծել է. «Գրքում կա առանձին մի շարք՝ «Մորմոքներ» վերնագրով, ուր նա վերիուշի ծելով ներկայացնում է պատերազմական ծանր տարիների իրադարձություններ ու իրավիճակներ: Քնարական հերոսի կյանքը դադարում է սոսկ ներկա, խաղաղ ու հանգիստ պահը լինելուց, այն ընդարձակվում է, իր մեջ առնում զրկանքներով լի անցյալը»: ²⁹

Կարելի է նշել, որ Մեծ հայրենական պատերազմի թեման ստեղծագործական ամբողջ կյանքում ուղեկցել է Ս.Խանյանին: Դրանով պետք է բացատրել այն հանգամանքը, որ նրա պոետական 15 ժողովածուներում միշտ էլ առանձին բաժին են կազմել այդ մոտիվը ներկայացնող բանաստեղծություններն ու բալլադները, որոնց մասին ժամանակին ասվել են դրվատանքի խոսքեր: Այս առումով կարելի է բերել գրականագետ Յ.Սերոբյանի խոսքը՝ դեռևս գրված 1970 թ. «Արեւսար» գրքի առթիվ. «Սուրատ Խանյանն ամենից առաջ երգել է իր սրտին շատ մոտ ու ծանոթ, այդ սրտի միջով անցնող հույզը, հոգին պարուրած գաղափարը: Դրանցում կա ե՛լ խոր հայրենասիրություն, ե՛լ այդ հայրենիքի պատվի, փառքի համար ընկածների նկատմամբ անհուն սեր, ե՛լ որդու կորուստ, ե՛լ մարտական վշտի, ցավի, մորմոքի, մարդու թեւավորող սիրո նկարագիրը ասված ներքին քնքշությամբ, լիրիզմով, մշակված բառ ու պատկերով»: ³⁰

Հայրենական պատերազմի թեման գտնվում էր նաև *Գ.Ա. ՂԱԶՆՆՅԱՆԻ* ուշադրության կենտրոնում: Բանաստեղծը օրինական հպարտությամբ է խոսում Լեւինգրադի մասին, որը Հայրենական մեծ պատերազմի ահեղ տարիներին ցուցաբերել է անօրինակ սխրանք, կամքի ուժ, համերաշխություն ժողովուրդների հետ: Այդ առումով աչքի է ընկնում «Նեւայի ափին» բանաստեղ-

ծությունը թե՛ գաղափարի խորքով, եւ թե՛ մատուցման ձեւի թարմությամբ: Բանաստեղծը շրջում է Նեւայի ափին եւ ռուսական պատմությունը հոլովող այդ գետը հայ երգչի համար դառնում է «Սրտի հետ խոսող Սեւան»: Նա պատմություններ է փնտրում Նեւայի ափին, պատմություններ, որոնք աշխարհում սփռել են «ջերմություն, հույս ու արեւ», մարդկանց համար դարձել «հոսող պատմություն... ծփուն հպարտություն»:

«Պիսկարեւյան գերեզմանոցում» եւ «Իմն հարյուր օր» բանաստեղծություններում Գ. Աղաջանյանը կարողացել է գեղարվեստորեն ընդհանրացնել ափսոսանքի ու վրեժի, վշտի ու հպարտության զգացումներ: Բանաստեղծը շրջագայելով Լեւինգրադում, Օդեսայում, Պոլտավայում եւ այլ վայրերում, ամենուրեք տեսնում է խորհրդային քաջարի զինվորների ոտնահետքերը, ծանոթանում նրանց անձնուրաց սխրանքներին եւ ասում երախտիքի իր խոսքը: Նրա ստացած տպավորություններն ու հետաքրքրությունները դարձել են հարազատի ապրում, ընդհանրացված պատկերներ, որոնք քնարական տրամադրությամբ ներկայացվում են ընթերցողին «Նավը», «Պոտյոմկինյան սանդուխքներ», «Ծով, օրորիի», «Պոլտավա», «Յուշարձանի առաջ» եւ այլ բանաստեղծություններում:

1812 թ. Պոլտավայում զոհվածների հիշատակին կանգնեցված հուշակոթողը հայ բանաստեղծի համար փառքի վկա է: Պոետը նայում է այդ կոթողին եւ տեսնում այն հերոսական ուղին, որ անցել են մարտիկները նաեւ Մեծ հայրենականում: Այդ զգացումը արտահայտված է «Յուշարձանի առաջ» բանաստեղծության մեջ:

Ովքե՛ր էին նրանք.

Նրանց շիրիմներին

Խոնարհվում եմ ես արդ ակնածանքով մի խոր,

Որ գալիս ենք այստեղ գլխահակ ու լռին,

Հեռանում ենք, սակայն, հպարտ պահած գլխով: ³¹

Գաղափարական հագեցվածությամբ եւ հուզականությամբ աչքի է ընկնում «Պոլտավա» բանաստեղծությունը: Մեծ հայրենականում ֆաշիստները տրորել են ռուսական հողը, նրա վարդերը, «արճիճ ու կրակ ցանել»: Բայց ետպատերազմյան շրջանում ծաղկել են քաղաքն ու գյուղը, որոնց հանդեպ ողջույնի իր խոսքն է բերում պոետը.

Ողջույն քեզ, հավերժող քաղաք,

Ծաղկիր հար-հավիտյան այդպես,

Ով փորձի մեր բախտով խաղալ,

Կուզեի, որ նայեր նախ քեզ...³²

Գ.Աղաջանյանի բանաստեղծություններում կյանքի զգացողությունը թելադրում է երախտիքի մարդկային մի զգացում՝ խոնարհվել այն զոհերի առջեւ, որոնց ժպիտները դարձել են ազատության փարոսներ՝ սերունդների ճանապարհին:

Հետաքրքիրն այն է, որ պատերազմի թեման հուզում է ոչ միայն տարեց եւ միջին սերնդի ներկայացուցիչներին, ովքեր տեսել եւ զգացել են պատերազմի ծանրությունը, այլեւ սկսնակ ու երիտասարդ գրողներին:

Պատերազմի եւ խաղաղության թեմային հաճախակի են դիմում Կ. Գաբրիելյանը, Ռ.Եսայանը, Հ. Ալեքսանյանը, Ն. Գասպարյանը, Ժ. Բեգլարյանը եւ ուրիշներ: Ուրեմն պապերի եւ հայրերի թափած արյունը իզուր չի անցել, իսկ գրական ավանդույթը շարունակվում է:

Ետպատերազմյան շրջանում խաղաղության պահպանման

ու ամրապնդման համար մարդիկ իրենց ստորագրություններն են դրել խաղաղության կոչի տակ՝ արտահայտելով իրենց կամքն ու ուժը պատերազմի հրձիգների դեմ:

Յ.Սահյանի «Մի փոքրիկ կաթիլ» գողտրիկ բանաստեղծությունը պատմական այդ կոնկրետ երեւոյթի բանաստեղծական անզուգական արտահայտություններից մեկն է: Պատերազմ հրահրող ուժերը ինչքան էլ կատաղեն, չեն կարող պատնէշել խաղաղասեր ուժերի շքերթը, որովհետեւ նրանում մարմնավորված է բարի կամքի տեր մարդկանց, ժողովուրդների միասնությունը: Հավատի ու պայծառ լավատեսության զգացումները շաղախված են երկրի հզորությանը եւ բանակների ուժին:

Ինչպես հաստատում է Յ. Սահյանը՝ խաղաղության կոչի տակ անուն դառած երկնագույն թանաքի մի փոքրիկ կաթիլը խորհրդանշում է խաղաղության արիական զինվորների ցատումն ու ուժը.

*Միայն մի կաթիլ երկնագույն թանաք,
Բայց իր մեջ ցասման կոչեր է պահում,
Ռազմի նրրիկներ, որքան խստամաք,
Չեք ճեղքի դուք այդ ծովերն աշխարհում:
Միայն մի կաթիլ, բյուրեղ մի գողտրիկ,
Բայց այնպե՛ս զորեղ, այնպե՛ս մարտական,
Որ թե հարկ չի՞նի, կաթիլն այդ փոքրիկ
Կուլ կտա ամբողջ մի Ատլանտական: ³³*

Ետպատերազմյան շրջանում խաղաղության թեմայով գրված ստեղծագործությունների հնչերանգը դառնում է հավատը՝ աշխարհի բարի կամքի տեր մարդկանց հանդեպ: Պոետների մտապատկերներում պատերազմական անցյալի դառն հուշը դառնում է հաղթանակի հիմն՝ իհարկե կորցրածի անմոռանալի կարոտով օծված: Նրանք պատմական-հասարակական պրոբլե-

նը լուծում են խաղաղության դիրքերից՝ արտահայտելով ժամանակակից մարդու կենսահայեցողությունը: Ամենուրեք հնչեցվում է աշխարհահռչակ Յեմինգուեի մարգարեական պատգամը. «Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը բռնկվեց այն պարզ պատճառով, որ մարդկությունը մոռացավ առաջինը»:

Հիրավի այդպես է: Հայ գրողները գիտակցելով այդ ճշմարտությունը, ժողովրդին երկրի ճակատագրի հետ կապված իրենց խոսքը դարձնում են երդում՝ հայրենական լուրթ լեռների, երգող աղբյուրների, խորհրդավոր արշալույսի, խոնավ բուրմունքով բացվող ակոսի, մարտերում հաղթած զինվորի խղճի, նրա սիրանքներին նվիրված գրչի, ամմոռանալի մայիսի 9-ի անունից՝ ուղղված բոլոր անարդարացի պատերազմների դեմ: Սակայն աշխարհում ասես արդարությունը դժվար է գտնում իր ուղին: Ամենուրեք ուժեղները ձգտում են կուլ տալ փոքրերին, տարածքի անփոփոխության պատրվակով խլել ուրիշների ավանդական օջախները: Այդպես եղավ նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի հետ, ուր բռնկվեց մի նոր պատերազմ Ադրբեջանի կողմից:

ՊՈՆԶԻԱՆ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԴԻՐՔԵՐՈՒՄ

Արցախյան պատերազմը հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի հերոսական բախտորոշ էջերից է: Այն Ավարայրի և Սարգարապատի շարունակությունն է: 1988-ի փետրվարից Պատմական Հայաստանի 10-րդ նահանգը՝ Արցախական աշխարհը, ոտքի ելավ պահանջատիրոջ իրավունքով եւ խորհրդային իշխանության բարձրագույն ատյաններին ներկայացրեց Մայր հայրենիքին վերամիավորվելու իր արդարացի վճիռը: Աշխարհասփյուռ հայությունը խորապես գիտակցեց պահի կարելությունը եւ սատարեց արցախցիների որդիական ազնիվ երազին:

Երկրագնդի չորս ծագերում ամեն մի հայ սպասում էր, որ խորհրդային իշխանությունները կցուցաբերեն ողջախոհություն եւ խաղաղ ու հանգիստ ճանապարհով կլուծեն հարցը: Սակայն տեղի ունեցավ անսպասելին: ԽՍՀՄ Կենտկոմի վայ առաջնորդների թողտվությամբ, ՊԱԿ-ի անմիջական մասնակցությամբ Ադրբեջանի ղեկավար շրջանները կազմակերպեցին հայ ազգաբնակչության ցեղասպանություն իր իսկ ձեռքերով կառուցված Սումգայիթում, Բաքվում, Գանձակում, Մինգչաուրում եւ հայաշատ այլ բնակավայրերում: Արցախը շրջափակման մեջ առնվեց: Հայ ժողովուրդը զգաց, որ իրեն պարտադրված պատերազմը իր վերջին կռիվն է, ուստի այդ փրկարար վճռական պայքարին պետք է իր մասնակցությունը բերի ֆիզիկական ու բարոյական ուժերի համախմբվածությամբ ու հավատով:

Արցախահայությունն իր թիկունքին զգալով արյունակից եղբայրների եւ քույրերի ուժն ու նվիրվածությունը, պարզեց նորոյա թուր Կայծակին եւ նետվեց մարտի: Կամքը մեկն էր՝ կռվել, վճիռը մեկ՝ հաղթանակել հանուն իր ավանդական օջախի

պահպանման, իր անկախության եւ ազատության նվաճման:

Արցախյան պատերազմին զինվորագրվեց նաեւ հայ գրականությունը:

Բանաստեղծներն անմիջապես մարտաշունչ խոսքեր փնջեցին, ստեղծեցին բանաստեղծություններ, բալլադներ, լեզենդներ, պոեմներ, ռեքվիեմներ, չափածո ակնարկներ՝ ազդարարելով, որ մեր ժողովուրդը ինքնահաստատման իր խոսքն ուղղում է աշխարհին՝ որպես ազատ ու անկախ ապրելու վճռականություն:

Ղարաբաղյան շարժման առաջին օրերից սկսած, իրենց կրակոտ խոսքն ասացին Վ. Դավթյանը, Ս. Կապուտիկյանը, Գ. Էմինը, Զ. Սահյանը, Ռ. Դավոյանը, Մետաքսեն, Բ. Ջանյանը, Յու. Սահակյանը, Գ. Խաչատուրը եւ շատ ուրիշներ:

Զնայած պատերազմական դժվարին պայմաններին եւ գիրք տպագրելու սուղ հնարավորություններին, Արցախում ապրող եւ ստեղծագործող բանաստեղծները ընթերցողի սեղանին դրեցին ուշադրության արժանի ժողովածուներ: Այդ են վկայում Վ. Հակոբյանի «Արցախա ծուխ», «Ամարասի գանգերը», «Տաճարն Աստծո», «Սոսե», Գ. Գաբրիելյանի մարտական երգերի շարքը, «Մեր Գուգուլյան», «Անդրանիկ», «Մուսա լեռան... երկու որդին», «Ողջակիզված կյանք» չափածո ակնարկները, Զ. Բեգլարյանի «Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ», «Արցախն Ավարայր», Ն. Ավագյանի «Հասուն իմ հասկ», Ա. Հովհաննիսյանի «Ավանդատուն», Ս. Խանյանի «Կարոտի կրակներ», «Արցախյան դողանջներ», «Արցախի արծիվը», Ռ. Եսայանի «Նժար», Ն. Գասպարյանի «Հավատ Արցախի», Զ. Ալեքսանյանի «Կենսադաշտ» եւ այլ ժողովածուներ, ինչպես նաեւ Դ. Միքայելյանի քնարական երգերը՝ նվիրված մեր քաջազուն նահատակների հիշատակին, մեր հե-

րոսների անձնուրաց պայքարին:

Արցախյան շարժման եւ պատերազմի տարիները, ըստ էության, բաժանվում են երեք փուլի: Առաջինն ընդգրկում է 1988-ի փետրվարից մինչեւ 1991 թվականի նոյեմբերը, երկրորդը՝ 1991-ի նոյեմբերից 1994-ի մայիսը, երրորդն սկսվում է 1994 թ. մայիսից ի վեր, եւ ընդգրկում, այսպես կոչված, «ոչ պատերազմ, ոչ խաղաղություն» ժամանակահատվածը: Այդ տարիներին ստեղծված գրականությունը նշված փուլերի իրադարձությունների եւ ոգու արտահայտությունն է: Իրավացի են գրականագետներ Դ. Գասպարյանն ու Ժ. Քալանթարյանը, որ ավագ դպրոցի «Յայ գրականություն» դասագրքում նորագույն շրջանի հայ գրականության վերջին՝ չորրորդ փուլի սկիզբը կապում են 1988-ի Արցախյան շարժման հետ: Կարդալով Արցախյան գոյամարտի ժամանակաշրջանում ստեղծված գրականությունը, նկատում ես, որ այն միտում ունի դառնալու Արցախի ազատագրման, այդ ֆոնի վրա հայ ժողովրդի միասնական պայքարի, նրա հերոսական ոգու գեղարվեստական տարբերություն:

Գոյամարտի տարիներին գրած երգերում գրողները շոշափել են հետեւյալ հիմնական թեմաները. 1. Խորհրդային բռնապետության դեմ արցախցիների ընդվզումը՝ Ադրբեջանի լծից ազատվելու եւ մայր Հայաստանին վերամիավորվելու նպատակով: Ադրբեջանի կառավարող շրջանների կողմից սանձազերծված պատերազմում հայ ժողովրդի միասնական պայքարը: 2. Յայ ժողովրդի պատմական անցյալի եւ առօրյա ընթացքի առնչությունների դասը: 3. Նահատակված քաջերի անմոռաց հիշատակի, հերոս-մարտիկների անձնուրացության, սիրո, կարոտի, կորստի, ցավի, հույսի, հավատի ծփանքներն ու ծածանումները:

* * *

Շարժման առաջին օրերից սկսած, բանաստեղծները ժողովրդին կոչ էին անում համախմբվել մայր Հայաստանին վերամիավորվելու գաղափարի շուրջ: Նրանք քայլում էին ոտքի ելած ժողովրդի հոծ շարքերի առջեւից, իրենց դոսետորում որպես անձնուրաց հրապարակախոսներ ու քաղաքացի-արվեստագետներ: Դեռեւս 1988թ. հունվարին բանաստեղծներ Վ. Հակոբյանը (գրողների միության նախագահ), Գ. Գաբրիելյանը, Յ. Բեգլարյանը, տողերիս հեղինակը, քանդակագործ Ա. Հակոբյանը սկզբունքային ու լուրջ քննարկումից հետո վերջնական տեսքի բերեցին իՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Մ.Ս. Գորբաչովին ուղղած այն նամակը, որով պահանջվում էր Արցախը վերամիավորել Հայաստանին: Մոսկվայում այն հայտնի դարձավ «17-ի նամակ» անունով, որովհետեւ նամակի տակ ստորագրել էին 17 մտավորականներ: Արցախից Մոսկվա, որպես բանագնացներ, մեկնեցին Վ. Հակոբյանը, Գ. Գաբրիելյանը, Յ. Բեգլարյանը: Մոսկվայից վերադառնալուն պես, փետրվարի 18-ին Ստեփանակերտի Վերածնության հրապարակում բազմա-հազարանոց միտինգում հանդես եկան վերոհիշյալ բանաստեղծները: Ժողովուրդը ոգեւորված էր, վճիռը՝ անսասան:

Համարյա ամեն օր արտոնված եւ չարտոնված միտինգներում ելույթներ էին ունենում գրողները: Նրանց խոսքի մեջ հնչում էր մեր պատմության ձայնը, առօրյա արդար պահանջը եւ հավատը:

* * *

Ղարաբաղյան շարժման առաջին օրերին, որպես ոգեշնչումի կոչ, հնչում էր Յ. Շիրազի՝ տարիներ առաջ գրած «Ղարաբաղի ողբը» բանաստեղծությունը: Նրա մեջ մեծ բանաստեղծի մարգարեական նրբանկատությունն ու հեռատեսությունն էր խոսում: Հանապազօրյա հոգեւոր հաց էր դարձել այն, շքերթների եւ հանրահավաքների օրհներգ, ամբողջանալու եւ ազգային ող-

Դերգութեանը վերջ տալու խորհուրդ:

Յ. Շիրազի ողբի տողերը ծածանվում էին պայքարի դրոշի պես: Այն արտասանում էին ասունքողներն ու բանվորները, ուսանողներն ու աշակերտները.

*Ղարաբաղը մորս կանչն է՝ ինձ է կանչում հույսով տրտում,
Ղարաբաղը իմ կակաչն է՝ կարմիր, բայց սեւ ունի տրտում:
...Ա՛խ, ե՞րբ պիտի ելնես բանտից՝ Նախիջեւանի ձեռքից բռնած,
Որ ազգովին Մասիս ելնենք, քարավանի նառից բռնած,
Նորից ազգի ավազանում հայ մկրտվես, հայ Ղարաբաղ:*

Գնալով ծնվեց Ղարաբաղյան շարժման եւ Արցախյան պատերազմի երգը, որ համահունչ էր զենքի ուժին: Պոեզիան զինվորագրվեց հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարին՝ Արցախը համարելով ամբողջ հայության ազատության ու գոյատեւման ջահակիրն ու առաջամարտիկը:

Յոշակավոր գրականագետ Ս. Սարինյանը *ՎԱՐԴԱՆ ՀԱԿՈՐՅԱՆԻ* «Մեմարան» ժողովածուի առաջաբանում գրել է. «Անամպ էր Վարդանի հոգու երկինքը մինչեւ 1988-ի փետրվարը: Վերահաս իրադարձություններն այլ գույներով են ներկում Արցախի բնավկարը: Մնում է Սերը, որ նախաստեղծ է, Բնության եւ Կարոտի արձագանքները ածանցվում են Արցախ-Պատմություն-Ցավ երրորդության հոգեբանական տագնապներից: Բանաստեղծի հոգու վրա ծանրանում է օրերի մղձավանջը, իրերի շարժումը փոխակերպվում է անկերպության քառսի... Այլ դողանջներ են հղում Գանձասարի եւ Ամարասի զանգերը, հողի հիշողությունից վերընձյուղվում է Հայկ Նահապետի ձգված աղեղը եւ պատմությունը մեր ազգային օրացույցի վրա դրոշմում է Ավարայրի եւ Սարդարապատի զինանշանը»:՝ Սա մի դիտարկում է,

որ վերաբերում է Վ. Հակոբյանի բոլոր գրչակից ընկերներին, ովքեր գտնվում էին Արցախում եւ մասնակցում թշնամու դեմ զենքի եւ երգի միասնությամբ ընթացող համաժողովրդական մաքառմանը:

1989թ. երեւանում «Լույս» հրատարակչությունը տպագրեց Վ. Հակոբյանի «Արցախա ծուխ» ժողովածուն: «Արցախա ծուխը» արարելու-հարատելելու, սիրելու-սիրվելու, մաքառելու-թեւավորվելու ծուխ է: Այն երեւում է հեռվից: Աչքերից դառն արցունքներ բերող ծուխ չէ դա, այլ մեռոնի բույր է, պապ ու տատի շունչ, հոր ու մոր շոյանք, մանկանց ժպիտ, հայրենի հողի գարնանային ցող, ապագային հառած աչքերի շող, ժողովրդական սիրո փայլատակում: «Արցախա ծուխ» գրքում Հակոբյանի քնարական հերոսը ջերմությամբ, արյան եռքով Արցախի հետ է: Նա իր երակների մեջ զգում է հողի ծլարծակումը, լեռների սանձակոտոր լինելը, ժամանակների ընթացքը.

*Փոխվել է ժամը, դասը չի փոխվել,
զանգում ծուլվել է Սարդարապատը...²*
(«Որդան կարմիր»)

Բանաստեղծը եզրակացնում է, որ մղձավանջը պետք է մարի տան լույսից, ամեն մի նահատակ դառնա «գոյության վճիռ», «հավատը՝ սուրբ տուն», առավոտը՝ հառնումի բաց դաս, «եւ դարձն՝ արմատանց, մարտիրոսություն» («Մղձավանջ»):

Վ. Հակոբյանը որպես կարոտի ու սիրո երգիչ, տեսավ 20-րդ դարի մղձավանջը արցախցիների ազատաբաղձ ոգու դեմ, դառնությամբ ու ցասունով խարազանեց ուժերի ցինիզմն ու դաժանությունը: «1988 թիվ, փետրվար» բանաստեղծության մեջ հեղինակը արելը պատկերում է որպես «պատուհանից դուրս նետված» արյունաքան մանուկ, իսկ «երկինքը՝ սարդի մի ցանց»: Բացվում է կապանքի սուտը, ավարտվում է ամեն մի դիմակա-

հանդես, եւ պարզվում է, որ ընդհանուր բացականչությունների տակ ոչինչ չի փոխվել. «Գայլը գայլն է նույն՝ բնույթով պատիր՝ գառան մորթու մեջ թե որջում անտես»: Նկատի ունենալով նոր զգեստներ հագած դաժան ուժերի վայրենությունը՝ բանաստեղծը գրում է.

*Ատամը արյան համ առավ կրկին,
Նորից երեւաց մռութը գայլի...³*

Բանաստեղծը միաժամանակ հնչեցնում է հարատեւելու կոչը, ընդգծելով, որ հողը պետք է բերդ դարձնել, դուռը չբացել, սրբել մամուռը, չմոռանալ, որ՝

*Մենք՝ որդիք Հայկի, արդար ու վսեմ,
Ցավ ու դառնություն այդ ե՞րբ չենք տեսել,
Բայց ոչ մի անգամ, աստված է վկա,
Արցախին հաղթող չի եղել, չկա...⁴*

Արցախի պայքարը Վ. Հակոբյանի երգերում դարձավ մաքառման խռովք: Հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական շարժման հերոսները հառնեցին նրա նոր երգերում: Նա առաջինը ձեռք մեկնեց Սոսեի կերպարին: Ամեն մի հայի համար թանկ ու հարազատ այդ անունն առաջին հերթին խորհրդանշում է հայ ֆիդայուհուն: Ահա ինչու բանաստեղծը նրան ներկայացրեց որպես սիրո եւ հայրենիքի ամբողջություն, այսինքն՝ պայքար: Ըստ բանաստեղծի, Աղբյուր Սերոբին ժողովրդի հանդեպ եղած նվիրումից բացի, ֆիդայական հրաշքների է տարել նաեւ Սոսեի մեծ սերը: Պատահական չէ, որ Սոսեն վերածնվեց հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական նորօրյա պայքարում: Շարքը ծնվեց ժամանակին: Որոշ ժամանակ անց բանաստեղծը հրատարակեց երգերի ժողովածու՝ «Սոսե» խորագրով, որի միջով ընդգծված

անցնում է պայքարի գաղափարը: Գիրքը բացվում է «Բանաստեղծության համար չեմ ասում...» տողով սկսվող երգով: Այն հայրենասիրության եւ ազատասիրության դարավոր զգացումից ծնված խոսք է՝ ասված արցախյան գոյամարտի ամենաթեժ պահին.

*Մեկ-մեկ թվում է Դավիթն եմ, վրաս՝
Քառսուն ջաղացքար-
Ձենով Օհանի ձենն է ինձ հասնում:
Մեկ-մեկ թվում է, թե Ավարայրի
Հողն է ոտքիս տակ,
Վարդանանց կռվի ձենն է ինձ հասնում:
Մեկ-մեկ թվում է, թե Ճգնավոր եմ՝
Փակված մի վանքում.
Խալխի դուրս կանչող ձենն է ինձ հասնում:
Մեկ-մեկ թվում է՝ Սարդարապատում
Ընկած զինվոր եմ-
Հաղթանակի սուրբ ձենն է ինձ հասնում:
Մեկ-մեկ թվում է՝ Արցախի սրտից
Կաթած արյուն եմ-
Չմեռնող հույսի ձենն է ինձ հասնում...⁵*

Արցախի սրտից հոսող արյան առաջն առնելու, չմեռնող հույսի ձայնը անկաշկանդ ու հնչեղ դարձնելու միակ ճանապարհը բանաստեղծը համարում է պայքարը եւ իրեն նետում մաքառումների հորձանուտի մեջ.

*Ժամանակը թռչում է հավքի պես,-
Երկինքը թեւ է գտնում իր համար,

Թախիծը վարդ է գտնում իր համար,
Հողը երազ է գտնում իր համար,*

Եվ ես անունն եմ դառնում մաքառման: ⁶

(«Մաքառումներ»)

Արցախյան գոյամարտի պատմական ակունքները Վ. Զակոբյանը տեսավ հայ ժողովրդի առասպելական ժամանակների, Վարդանանց պատերազմի եւ ապա՝ հետագա դարերում մղված հերոսական պայքարի մեջ: Պատմությունից հայտնի է, որ Արցախյան մի գորամաս կռվել է Ավարայրում եւ դարձին հերոսաբար նահատակվել Եղեգնաձորում: Զերոսների աճյուններն ամփոփող բլուրը հիմա կոչվում է Վարդանանց բլուր: Իրական այս փաստը Վ. Զակոբյանին ներշնչել է՝ գրելու «Վարդանանց բլուր» բանաստեղծությունը, որով բացվում է «Արցախա ծուխ» ժողովածուն: Պատահական չէ նաեւ ժողովածուն բացող «Ձգված աղեղներ» շարքի վերնագիրը:

Բանաստեղծության քնարական հերոսը իրեն համարում է ժառանգորդը Վարդանանց զինվորյալների: Խորհրդանշական այս պատկերի միջոցով բանաստեղծն իրար է հյուսում հայոց աշխարհի բոլոր ժամանակները եւ նրանցում տեսնում նաեւ իր եւ իր ժամանակակիցների պատասխանատվության զգացումը՝ երկրի, սեփական ժողովրդի ճակատագրի հանդեպ: Իսկ այդ ճակատագիրը հառնումի իր երակը կապել է Զայկ Նահապետի նետի եւ աղեղի հետ ու զինվորագրվել ժողովրդի փիլիսոփայությանը: Վ. Զակոբյանի բանաստեղծության մեջ ժողովրդի մարտնչող ոգին արձագանքում է Արցախյան գոյամարտին՝ քայլող լեռան պատկերով, նոր հերոսամարտին զինվորագրվելու հրամայականով:

Արթնացումի զգացումը մարտնչելու ոգի է դառնում:

Բանաստեղծության յուրաքանչյուր տող հնչում է որպես կռվի ելնելու կոչ, որի հրամայականով Վարդանանց բլուրն իրեն

բացում է՝ «Եւ երկինքն իրեն հանում է հողից, եւ հողում թաղված խաչը ելնում է, եւ ոտք է բռնում ճամփան Արցախս»։ Ինչպես տեսնում ենք, բանաստեղծը նշում է, որ Արցախի նոր ճանապարհն իր սկիզբն առնում է Վարդանանց պատերազմից՝ շրջագծի մեջ առնելով ողջ Հայոց աշխարհը՝ անբաժանելի Արցախ աշխարհի միասնությամբ.

*Շարունակվում է գետը եղեգիք,
եւ վանքի ծայնը այրբենարան է,
եւ աղեղները պրկվում են նորից,
եւ ձեռքի թրում Թարթառն է շողում,
եւ ծիւն կարմիր է, Վարդանը՝ կարմիր: ⁷*

(«Վարդանանց բլուր»)

Բանաստեղծության մեջ պայքարի մետաֆորը դառնում է կարմիրը: Ժամանակին հայ ժողովրդի մեծանուն զավակներից մեկը՝ Ստ. Շահումյանը, նշել է, որ ազգը եթե մեռնել չգիտե, ապրել չի կարող: Պարզ է, խոսքը գոյատևման մասին է, իսկ գոյատևումն առանց զոհյալների չի կարող հոլովվել: Այդ իմաստով, «Վարդանանց բլուր» բանաստեղծությունը գաղափարական խորքով մաքառման կոչ է: Այդ միտումի հոյակապ դրսեւորում են հետեւյալ տողերը.

*Դարձը ճամփի հետ մաքառող տուն է,
եւ ամեն թուփ-քար՝ զինվոր, եղիշե,
եւ հաչեմն ի վար Տղմուտն է հոսում,
եւ հողից ելնո՛ղ, ծլո՛ղ հերոսներ,
եւ Աստված մեկը հազար է անում: ⁸*

Հայոց առասպելական «Վահագնի ծնունդը» վիպերգի երանգները հասնում է Դանիել Վարուժանի «Չոնիւն», եւ արծա-

Վանքը լսում ենք Վ. Հակոբյանի բանաստեղծության եզրափակման մեջ.

*Լեռը եկել ու կանգնել է մոտիկ,
 եւ հավաքում են ես իմ ձեռքերը,
 եւ իմ աչքերից բոց է դուրս գալիս,
 եւ իմ վերքերին ես հող են ցանում,
 եւ չէի քնել, բայց արթնանում եմ:⁹*

Վ. Հակոբյանի արթնացման կոչը հայոց մաքառող դարերի արձագանքն է: Այդ արթնացումն արյան խորքերի եռք է, հավատի ահազանգ, ելման հրաման, որի ակունքների մոտ եւ մարտական շարքերի առջեւ հառնում են մարտիրոսված անմահները՝ հավերժված առաջամարտիկները: Պատահական չէ բանաստեղծի «Սոսե» ժողովածուն (1994): Առաջին անգամ Արցախյան գոյամարտի օրերին Վ. Հակոբյանը դիմեց Սոսեի կերպարին: Անսովոր պատկերների մեջ լսվում է եւ վրդովված քնարական հերոսի, եւ պատմության ձայնը: Ամեն ինչ, ասես, գլխապառույտի մեջ էր՝ «Ժայռը հոսում աղբյուրից ու ցրվում է ցավագար», թռչող վանքի թւերում ընդգծված երեւում են հավքեր ու խաչքար: Քնարական հերոսի աչքերում մատյաններ են ծաղկում, «Ծառը ելել, գնում է կանչի վրա իր գետի»: Հազարամյա տխրության ճամփորդը դառնում է ճակատագրի, վճռականության հարցմունք: Բանաստեղծը հանգում է մաքառման հրամայականին.

*Տրտմության մեջ Տրտուի առավոտը վառվում է.-
 Մարգարիտը ցավի մեջ որոնում է ձկներից,
 Դու վերջապես գալիս ես սուրբ Սոսեի տանջանքով,
 Մենք ելնում ենք միաբան, մեր լեռներից բերում տուն,
 Եվ հանում են աչքերս ու տալիս են ճամփեքին:¹⁰*

Վ. Հակոբյանի պայքարի երգերում արճճի պես ծանրանում

են պահերը: Դրանք սահող ստվերամուփն է, ծաղկի շուրթերին չհասած ժպիտը, արյան մեջ պահվող վարդերը: Բանաստեղծի խոհերում Արցախ աշխարհի երանգները իմաստավորվում են անհանգիստ հոգու թրթռոցներով, դառնում ժայռի երեսին փշրվող ծիլ, գետերի վրա նստած գույժ, լուսաշատ սրտեր փնտրող զնդակ, միաժամանակ, «աստղի ցլանքում հառնող տուն»: Հառնումի ցլանքներով ողողվում է քնարական հերոսի սիրտը, իրար գտնում են կորսված երկինքն ու չխամրող երազը, դառնում վերադարձի կանչ.

*Ջարթնել է կանչը վերադարձի մեջ.-
Ելել եմ՝ միայն գնալու համար,
Վերակերտվում է տիեզերքը հին,
Ես քեզ տեսնում եմ իմ դեմքի վրա,
Հույսը քայլի մեջ գտնում է ուղին:՝*

Սոսեի արեւային երազների հանգույցում Վ. Հակոբյանի քնարական հերոսը հանդիպում է Աղբյուր Սերոբին: Դա ե՛լ սիրո կարոտի վերընձյուղում է, ե՛լ հրացանի ընկերություն: Գիշերակացի սեւ մութի մեջ, սարի փեշերին սպասող հերոսի ցավոտ ափի մեջ «Մոսինի կոթը ծաղկում է» եւ «Սիրտը կանչն ի վեր ելել, գնում է բոցին ընդառաջ», եւ հուզում են կորստի բառերը. «Իմ վերքոտ Սոսե, Իմ երգոտ Սոսե, իմ սիրուն Սոսե»: Այսպես, «Աղբյուր Սերոբ» բանաստեղծությունը վերածվում է վիպաքի, որի մեջ հայրենի բնաշխարհի եւ ժողովրդի ճակատագրի միաձուլյալ պատկերում հառնում է Աղբյուր Սերոբը՝ իր վեհությամբ, կարոտով, նվիրումով: Այս ստեղծագործության քնարական շունչը ջերմացնող է, հայ ֆիդայու բարոյական դիմագծերը ներկայացնող, ժողովրդի անցյալի եւ ներկայի կապը հաստատող, աստվածային զգացմունքների փունջը ծածանող երգ է, որ արար-

վում է ոչ միշտ: Բանաստեղծության հյուսվածքում հայրենիքի տառաայլ սիրտն է, այդ սրտի ծնունդ հանդիսացող ֆիդայու ոգին, նրա խոստովանությունն իր կատարած գործի հավերժական նշանակության իմաստով:

*Արեւից առաջ ես միշտ հառնում եմ Նեմրուքի վրա,-
Ամեն մի քարից աչքեր են ծագում վշտից լայն բացված,
Ձոր ու կիրճերում փնտրում են իրար արահետները,
Ձաղկված հոգու մեջ դեռ գնդակներ են կաթկթում երգից,
Իմ վերքոտ Սոսե, իմ երգոտ Սոսե, իմ անուն Սոսե: ¹²*

Բանաստեղծության համեմատությունների նոր ծփանքների մեջ հառնում է Հայոց կորուսյալ հողերի կերպարը: Եվ աստղաբույլեր նվիրած Տարոնը ներկայացվում է իր բարձրագնա Նեմրուքի խոյանքով, ցավով, երագով:

*Տարոնի դաշտը ճառագում է սեւ թույնի բոցերում,-
Մեկեն երկինքը հանգչե՛ց, գառ հավքի բացված թեւի տակ,
Պահը թռիչքում արնոտվեց Նեմրուք սարի սուրսայրին,
Սակայն եւ մեջքին չուրովեց ձեռքը՝ վշտից քարացած.
Իմ վերքոտ Սոսե, իմ երգոտ Սոսե, իմ անհուն Սոսե: ¹³*

Ինքնաբուխ, քնարաշունչ բանաստեղծության մեջ ընդգծված «իմ սիրուն Սոսե», «իմ անհուն Սոսե» կոչականներն ընդհանրացման մեջ խտացվում են «իմ Սոսե, Սոսե» ջերմ դիմունի ձևով: Եվ սիրո այս զգացումն առավելագույնս իմաստավորվում է «Լեռներն ի շար են՝ սուրբ հրամանքով Սերոբ Աղբյուրի, Ելել մանուկը՝ արեւի դափնին տանում է հորը» վրձնատողերով՝ որպես հայ ժողովրդի ազատագրական նորոյա պայքարի առհավատչյա:

Հայ ժողովրդի պատմության դարավոր էջերը հերոսականության, բարոյաէթիկական խնդիրների շտեմարան է, մաքառելու եւ գոյատևելու փիլիսոփայություն: Դրանցում միանգամայն կարեւորվում է հերոսական բնավորության հիմնախնդիրը, որ միշտ գտնվել է հայոց գեղարվեստական գրականության կիզակետում: Գրողը, ետադարձ հայացք ձգելով անցյալին, վերագնահատում է հայրենասիրության, անձնագոհության, հերոսության արարքները, որոնք փոխանցվում են նորերին եւ մղում ազատ, անկախ ապրելու սխրանքների:

Վ. Հակոբյանն այս միտումով անդրադառնում է հայոց քաջերի վարքին, լարում դժվարությունները հաղթահարելու ուժերը՝ խոսքը նոր հորիզոնի ճառագումով հյուսելու միտումով: Եվ մեծամասամբ դա հաջողվում է նրան: Այստեղ արդեն երեւում է բանաստեղծի աշխարհը, որտեղ արտահայտվելու նրա եղանակը դառնում է անկաշկանդ, ձեռք բերում յուրովի ոճ: Նա ուշադրություն չի դարձնում հանգին, բայց պահպանում է բանաստեղծության ռիթմն ապահովող ոտքերը, տողերը դասավորում համաչափ՝ բխեցնելով հայ իրականության պատմական եւ արդի առարկայական-ռեալական ազդակներից: Դիմենք «Սոսե» շարքի «Կզամ, ասացիր...» բանաստեղծությանը, որի երրորդ տունը հնչում է այսպես.

*Սոսեն աչքերում պահում է սրեր,
Թանձրիկ ցավերում մշուշ կա Մուշի,
Մայրի՛կ, եկ քայլենք մեր հին հանդերով,
Աչքս դարերի ճամփա է կտրում,
Կարոտը սարում անթեղված հուր է: ¹⁴*

Այնուհետեւ բանաստեղծության պատկերները լրացվում են նոր արտահայտչամիջոցներով, քնարական հերոսն ապրում է

իր տարերքը, ներշնչանքը ծածանվում է «ժամանակի ու տարածության» հորիզոններում.

*Կգամ, ասացիր, մի քիչ համբերիր,-
Չողված կայծակը արմատ է դալար,
Թիթեռը թևեր ձեւեց կրակից,
Արեւի դեմքին բացվեց հազար դուռ,
Եվ ցուպի ծայրին արթուն է հեռուն: ¹⁵*

Արցախյան պայքարի երգերը հյուսելիս Վ. Հակոբյանը հոգեբանական ազատ թեւաբախում է ապրում: Երգից երգ նա կատարելագործում է իրեն, հաղթահարում ինքն իրեն, խուսափում կրկնություններից, ցուցադրում ինտուիցիայի արցախագույն իր զգացողությունը: Այստեղ, ինչպես ասում են, տառապանքից է ծնվում երգը: Սերը՝ հայրենիքի հանդեպ, պատասխանատվությունը պոեզիայի նկատմամբ երաշխավորվում են միասնաբար: Ինչպիսի տրամաբանական վերլուծության էլ ենթարկես Հակոբյանի պայքարի երգերը, նրանցում պահպանված ու բացահայտված են պատմականության կատեգորիաները՝ սերտորեն առնչված արդիականության պահանջներին.

*Մարութա կողմեն ձեն իջավ Քիրսին,-
Եվ դու տաճարը դարձար Աստժո,
Եվ վերադարձավ դուռը հույսի մոտ,
Եվ երակն ի վեր կրակը հոսեց,
Գմբեթը քո մեջ տնվորեց իրեն:
Ուղին մեկնել է երգը փնտրելու,-
Եվ դեպի արեւ գնաց կամարը,
Եվ մանուկն ելավ եղեգան փողից,
Եվ պատը ցավի զարկից ճեղք տվեց՝
Արցախը օրվա վրա լուսացավ: ¹⁶*

Ակադեմիկոս Ս. Սարինյանը գրել է. «Պատմականությունը գեղագիտական կատեգորիա է, որ գոյանում է կառուցվածքային բոլոր տարրերի, ձևի եւ բովանդակության բաղադրիչների ներքին միասնությունից: Դա բանաստեղծության ներքին տրամաբանությունն է, սիմվոլ-գաղափարի ծագումը, ընթացքն ու վերջավորությունը, որ գոյանում է պատկերավոր միավորների բազմակի կապերից ու պատճառական ներհյուսումներից, ժամանակի ու տարածության հարաբերումներից: Այս տեսակետից պատմականությունը ստանձնում է գեղագիտական կարելուր ֆունկցիա եւ մեծապես պայմանավորում բանաստեղծության գեղագիտական-փիլիսոփայական տարողությունը»:¹⁷

Այս դիտարկումի լուսարծակով Վ. Հակոբյանի բանաստեղծական շարքերը, առանձնապես պայքարի երգաչարը քննելիս հանգզվում ես, որ նրա յուրաքանչյուր բանաստեղծություն մի պատմություն է, որն իր մեջ պարունակում է հայրենիքի ճակատագրի պատմական եւ առօրյա խորհուրդը՝ ժողովրդի դարավոր կենսափորձի շերտերով: Վերցնենք «Թռավ-գնաց ծաղիկը...» բանաստեղծությունը: Ստեղծագործության պատկերների համակարգում խիզախում է բանաստեղծը, զրուցում ֆիդայական օրերի, նոր ժամանակների հետ, բացում ցավի եւ հույսի առեղծվածները: Այստեղ ծաղիկը թռչում է՝ իր «թիթեռնիկին գտնելու», աստվածամոր աչքերում հարսնանում է երագը, կարոտը «մոռացված մի խաչքարի մոն է վառում», ճանփեքի թռիչքում մերվում են «երկինք ու ծոր», եւ քնարական հերոսի աչքերը «աստղերից կրակ են» քաղում: Ապա տաք հուշը խենթացած մի բողբոջի տանում է արեւին, «Եվ լցվում է օրը լույս մոնաթերթի պես վայրի»: Ապա բանաստեղծության հյուսվածքում տարածական սահմանները բերում են երգչի գեղագիտական իդեալից բխող պահանջը.

*Սարը հանկարծ վերհիշեց ֆիդայական հին մի երգ,-
 Եվ ձեն-ձենի արթնացան կածան ու քար քնեցված,
 Եվ ալիքը գետերում կրկին դարձավ երեխա,
 Եվ կտուցին տատրակի երգը նորից թավռաց,
 Եվ Արարոն տուն եկավ՝ ձիու ոտքին ճերմակ նախշ:¹⁸*

Սուսին նվիրված երգաչարում շոշափված են հայրենիք-պատմություն-գոյամարտ գործոնները՝ ֆիդայական շարժման հավերժական ազդակ լինելու ընդգծումով: Աղբյուր Սերոբի, Սուսեի, Արաբոյի անունները գնահատվում են որպես դարի եւ քաղաքացու անունն ու պատիվը փրկող մետաֆորներ:

Սուսեի կերպարը մաքառման խորհրդանիշ է Վ. Հակոբյանի պոեզիայում: Այն մաքառումների ճանապարհ է, իսկ ճանապարհը բնութագրական է ժամանակ հասկացությամբ, որտեղ ըստ բանաստեղծի, «Մռունչն առյուծ է գտնում իր համար», «Հողը երազ է գտնում իր համար» («Մաքառումներ»): Բացելով լույսի ծալքերը, բանաստեղծը նկատում է, որ «Լույսը սրտի մեջ ձագեր է հանում», եւ խոստովանում է.

*Օրն ու գարունը պահն են անհունի,
 Թե ես քո ցավին տեր չեմ կանգնելու,
 Գնամ Թարթառը ընկնեմ՝ հինձ տանի,
 Սրտի պես բաց են ծալքերը բոլոր:¹⁹*

(«Բացում եմ...»)

Մաքառման երգերի քնարական հերոսն իրեն համարում է ազատամարտիկ եւ ձգտում է լինել ուղեւորների շարքերում («Ուղեւորները»), իրեն գտնում «Սարերի... ցավերի» շուրջառում՝ դարձած վստահություն («Ես ինձ սարերի շուրջառում գտա»): Այդ վստահությունն ունի իր արմատները, իր անուններ-

րը: Տվյալ դեպքում երգաչարի գաղափարահուղական սերուցքը Սոսեի անունն ու գործն է: Սոսեի անունը բանաստեղծի համար կամարում է կորուսյալ հայրենիքը Արցախի հետ.

*Երբ քեզ ասում են՝ Սոսե,
Սոսե,
Նշանակում է՝
Մարութա սարն են ուզում բարձրանալ:՝²⁰*

(«Ես քեզ ասում են՝ Սոսե»)

Վ. Հակոբյանի «Պայքարի երգը» ակունքվում է Թարթառից, քելում, հասնում Սուշ, Մարութա լեռների լանջերին հանդիպում հայ ֆիդայիներին, միասին վերադառնում Արցախ՝ հոգու մեջ աշխարհն Հայոց՝ ազատ, անկախ, միացյալ.

*Գնում են՝ հողիս պատկերը դեմքիս,-
Այսպես է երգը ոսկորը մտնում,
Այսպես է պարը ոտքերը ընկնում,
Այսպես է եռքը արյան մեջ զարթնում,
Գնում են՝ հողիս պատկերը դեմքիս...՝²¹*

(«Ճանապարհը»)

Բանաստեղծ ու երգահան ԳՈՒՐԳԵՆ ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆԸ անմիջապես արձագանքում էր իրադարձություններին: 1988-ի փետրվարի 20-ի հայտնի միստի տպավորության տակ գրեց «Անկնիք վճիռ» ստեղծագործությունը: Բանաստեղծը մարզխորհրդի Որոշումը գնահատում է որպես «իմաստուն վճիռ», ժողովրդի երազի հաստատում:

Թարթառը, Մոռվը, Քիրսը, Կարկառը, Խաչենագետը, Արցախի աշխարհագրական տեղանունները դարձան բանաստեղծական մետաֆորներ, պատմության խորքերից մինչև այսօրը քայ-

լող զինվորներ: Արցախը լեզու առած խոսում էր Գ. Գաբրիելյանի գրչի տակ: Նրա երգերում Թարթառը թռռների հետ խոսեց «ճերմակամազ պապի» նման («Թարթառ»), Մռովը մռայլվեց, երբ թուրքը գրեց, որ արցախցիները եկվոր են: Հսկա սարը ծառացավ եւ իր որդիներին հորդորեց. «Արցախը քոնն է դարերից հին ու խոր» («Մռով»): Քիրսա սարը աքլորականչին հնչեցրեց շեփորը, որ «Քնով չանցնեն Արծվաճուտ որդիք» («Քիրս»), Կարկառը հուլովեց հեռուներում գտնվող զավակների տունդարձի երգը («Կարկառ»):

Գ. Գաբրիելյանի բանաստեղծությունների մեջ հնչում են պատասխաններ ազերի վայ գիտնականներին, որոնք բացել էին կեղծիքի վարագույրը եւ Հայոց Արցախը համարում էին ազերական: Այդ սուտն ու կեղծիքը պետք է մերկացնել թեկուզ եւ բանաստեղծության ընձեռած սահմաններում:

Բացի վերոհիշյալ ստեղծագործություններից, Գ. Գաբրիելյանը հորինել է տասնյակ մարտական բանաստեղծություններ: Նրա երգը՝ ծնված Արցախի հույսերից ու ցավերից, ակնկալություններից ու տազնապներից, հնչում է ամեն մի պահի՝ խոսելով ընթերցողի հոգու հետ: Արցախի սուրբ մասունքներն անգամ ուզեշունչ երգեր դարձան Գաբրիելյանի շրթերին: Ոգեկոչման հնչեղ ելեւէջներ են Գաբրիելյանի «Ամարաս», «Դադիվանք», «Գանձասար» երգերը, որոնք արդեն մտել են հայկական բոլոր համույթների երգացանկի մեջ: Արցախյան պատերազմի տարիներին բանաստեղծի գրած մարտական երգերը առաջին հերթին դեպի իր հրաշք լեռնաշխարհն ունեցած տազնապի ու հավատի արտահայտություններ են: Այդ վերաբերմունքի պերճախոս առհավատչյան «Արցախի ֆիդայիներին» քայլերգն է: Նախ փառաբանելով հերոսներ ծնող մայրերին, բանաստեղծը խոսքն ուղղում է ֆիդայիներին. «Ձեր նախնյաց պես չգիտեք քնել, Չգիտեք գիջել ոսոխներին նեռ»: Նոր ֆիդայիների հոգում Անդրանիկի,

ՊԳեւորգ Չաուշի, Աղբյուր Սերոբի սերն է ծփում, նրանց օրինակով պայքարի ելան, «Որ ազատ ապրեն ազգ ու հայրենիք»:

ՀՐԱՉՅԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆԻ պոեզիայում հայրենիքը սկսվում է Արցախից, ավարտվում Արցախով: Բանաստեղծի չհանգստացող ոգին, որոնումների ծարավը թեմայի շրջանակներում հասցրին «Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ» ժողովածուին, որ տպագրվեց Երեւանում, 1990թ.: Լինելով Ղարաբաղյան շարժման ակտիվ ներկայացուցիչներից մեկը, Հ. Բեգլարյանը փառաբանեց արցախցիների արդար պայքարը, ազգային ինքնորոշման նրանց իրավունքը, որ շղթայվել էր խորհրդային տարիներին: Բանաստեղծի հայրենասիրական եւ ժողովրդասիրական ջերմ ու ազնիվ զգացումները նոր կողմերով դրսևորվեցին Արցախին, Հայաստանին, ազատամարտիկներին եւ այդ սուրբ ճանապարհի մարտիրոսվածներին նվիրած ստեղծագործություններում: «Հավատ» բանաստեղծությունը հյուսված է 1988-ի ծննանը ոտքի ելած արցախցիների արդարացի պահանջի շաղախով: Նա պատկերում է Ստեփանակերտի կենտրոնական հրապարակը, ուր ծնեռվա բքին ու ցրտին մարդիկ հավաքվել էին իրենց պահանջներով, հավատով զինված:

Բանաստեղծը «Մենք առանց ձեզ էլ» ոտանավորում ըմբոստանում է այն կեղծ հայտարարությունների դեմ, որ իբր Արցախն առանց հարեւանի հովանու չի կարող ապրել: Նա վկայակոչում է մեր պատմության երկար ու ձիգ երթը, որի ընթացքում առանց ուրիշի ողորմության հերկ ենք հերկել, տուն պահել, կերտել բերդեր, երգեր երգել, մատյաններ ծաղկել, ունեցել մեր կալն ու մարագը:

Բանաստեղծը լուսարձակի տակ է դնում մեր ժողովրդի

բնավորության գծերը, ձգտում է բացահայտել այն առեղծվածը, թե ինչպես նա դիմակայեց պատմության բոլոր արհավիրքներին եւ այսօր էլ շարունակում է ոչ միայն հարատեւել, այլեւ բարձրացնել իր բողոքի ձայնը նորօրյա անարդարությունների դեմ: Պարզվում է, որ համբերությունը մեր պապերին դարձրել է մեր սարերի պես անառիկ ու սեզ, որից սարսափել է թշնամին («Արցախյան համբերություն»):

Արցախը սուրբ օջախ է՝ ավանդված այսօրվա եւ գալիք սերունդներին: Եվ այսօրվա սերունդը գիտե, թե հանուն ինչի է ելել պայքարի:

Շարժման առաջին էտապում բանաստեղծները համդես էին գալիս անգիջուն պայքարի շեշտերով հագեցված գործերով, որոնք ժողովրդին կոչում էին համախմբվելու Վերամիավորման գաղափարի շուրջ: Այս փուլում նրանց պոեզիայում տիրապետող դարձան Արցախը չլքելու, նրա մշակն ու զինվորյալը դառնալու մոտիվները:

Բանաստեղծուհի *ՆՎԱՐԴ ԱՎԱԳՅԱՆԸ* խանդաղատանքով ընդգծեց, որ Արցախի «մի մասուրն անգամ ընդունակ է մեզ տող նվիրելու», որ «Արցախի գարնան խոտը մասունք է, կարո՛տ»: Նրա քնարական հերոսը կոչ է անում որդուն (ասել է թե՛ բոլոր երիտասարդներին) մնալ Արցախում:

Ն. Ավագյանի քնարական հերոսը բնութագրում է թշնամուն՝ ինչպես կա, գնահատում մեզ՝ մեր էությանը.

*Նա խորանանկ՝ մտքով ստերջ,
Նա՝ թալեաթ, մենք՝ Կոմիտաս,
Նա՝ «սումգայիթ», մենք՝ օրենսհարգ...
«Սումգայիթից» հետո ի՞նչ է մնում անել.*

*Այս մի եռման ելքը մեկն է՝
Մեր մեռնելը կամ՝ Միացում,
Այս միացման կնքահայրը եռագույնն է՝
Հայոց սրտի տաք կարմիրով,
Հայոց հասկի ծիրանիով,
Եվ կապույտով՝ Մասսաց գլխին աղոթք անող: ²²*

Բանաստեղծուհու երգերում Արցախի պաշտպանության թեման հնչում է որպես պոետական ներքին մղում: Նրա համար հայրենի լեռնաշխարհը անպարտելի ուժ է, արյան կանչ:

Արցախյան շարժման առաջին օրերին ժողովուրդը գիտակցեց, որ Ադրբեջանը անպայման արցախցիներին պարտադրելու է պատերազմ: Ուստի կարճ ժամանակաընթացքում մարդիկ համախմբվեցին հանուն ազատ եւ անկախ կյանքի: Իսկ ո՞ր ժողովուրդն է, որ առանց միասնության կարող է բարձրացնել փրկության դրոշը: Այդ վճռորոշ ուժի գիտակցումով աստիճանաբար, հատկապես 1991թ. սեպտեմբերի 2-ին մեր ավանդական լեռնաշխարհում իրականացվեց պետականություն ունենալու ձգտումը: Իսկ ո՞ր պետությունն է, որ կարող է գոյություն ունենալ առանց իր քաղաքացիների վստահության եւ ջանքերի: Այդ մղումով էլ յուրաքանչյուր արցախցի իր ընտրած պետությունը համարեց իր հաստատման հիմնական ուժը, իսկ պետությունն էլ իր գոյության հիմքում տեսավ յուրաքանչյուր քաղաքացու նվիրումը: Այդպես, արցախցին ու իր պետությունը դարձան մեր հերոսական անցյալը վերածնող, ներկան գալիքին կամրջող միակամ ու միավճիռ գործոն: Յուրաքանչյուր արցախցի եւ նրա պետական այրերը գիտակցեցին, որ եթե սկզբնական շրջանում

Կարելոր էր ինքնապաշտպանության ֆիդայական պայքարը, ապա եկել է ժամանակը՝ ունենալու ինքնապաշտպանության կանոնավոր բանակ, որ պետք է գործի միասնական հրամանատարության ղեկավարությամբ:

Եվ եկավ պահը... 1992թ. հուլիսին ստեղծվեցին պաշտպանական գոտիներ, ըստ որի՝ Արցախում միավորվեցին առանձին-առանձին գործող կամավորական ջոկատները եւ ապա, սեպտեմբերի 1-ից ձեւավորվեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պաշտպանության բանակը:

Ադրբեջանի զինված ուժերը ռազմաճակատում պարտություն պարտության հետեւից էին կրում: Ազերի ղեկավարները դիմեցին դարերով որդեգրած իրենց նենգ քաղաքականությանը՝ իրենց չարագործության մեջ ներառել նաեւ վարձկան ուժերին: Եվ նրանց հաջողվեց իրենց զինակիցը դարձնել Գյանջա (Գանձակ) քաղաքում տեղավորված խորհրդային 4-րդ բանակի ուժերին: Ադրբեջանի իշխանություններին հաջողվեց իրականացնել իրենց հակահայկական քաղաքականությունը: Բռնագաղթվեցին Շահումյանի շրջանի բոլոր բնակավայրերը եւ Սարտակերտի շրջանի գյուղերի մեծ մասը: Հյուսիսային Արցախը դատարկվեց հայերից: Ազերիները հասան Կիչան-Վաղուհաս բնագծին: Նրանք արդեն երազում էին կրակի մատնել Խաչենի հովտի բնակավայրերը, գրավել Ստեփանակերտը: Ազերիների այդ նենգածին նկրտումների առաջն առնելու հրամայականը պահի խնդիր էր դարձել: Արցախի զինված ուժերը պետք է ազատագրեին ոչ միայն թշնամու գրաված բնակավայրերը, այլեւ ոչնչացնեին մոտակա ադրբեջանական շրջանների կրակակետերը, որտեղից զնդակոծում եւ հրթիռակոծում էին հայկական գյուղերը: Արցախցիների զենքին գումարվեց նաեւ երգը: Գրում էին բոլորը, բանաստեղծությունը ծնվում էր խրամատներում, նկուղներում, արտասանվում ու երգվում էր զինվորյալների հետ հանդիպում-

ներում, ռազմաճակատ ճանապարհվելիս: Սկսած 1988-ի փետրվարից, յուրաքանչյուր պատմական իրադարձություն կապված արցախցիների վճռական պայքարի հետ, պոետական թելեր էր առնում: 1988-ի փետրվարին ԼՂՀ մարզխորհրդի նիստում հայ պատգամավորների որոշմամբ վճռվեց լեռնաշխարհը դուրս բերել Ադրբեջանի կազմից, վերամիավորել Հայաստանին: Այդ վճիռը թերով դիմավորեցին Ադրբեջանի եւ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդներում:

Այդ պատմական որոշման առթիվ իրենց ոգեշունչ խոսքն ասացին պոետները:

Արցախը իր հազարամյակների պատմությամբ, ճարտարապետական բազում կոթողներով հայաշունչ է, մեսրոպագիր, աստղագնա, բայց, ավա՜ղ՝ գերված: Բանաստեղծ *ՄՐՄԵՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ* տազնապահար բացականչում է. «Ներխուժում է տունս չարի ոգին անտես...»: Չարի ոգին ճեղք է առաջացնում հարազատ Արցախի օջախներում, սրբատներում: Խոնարհվելով Գանձասարին, բանաստեղծը տազնապի աղոթքը ուղղում է Արարչին.

*Օ՛, երկնային, ասա, ինչպե՞ս վարվել,
Ավաղ, ճեղք է տալիս սրբատունս: ²³*

Դիմելով Ամարաս վանքին, որ կերտվել է 4-րդ դարի սկզբին, Գ. Լուսավորչի ցուցումով, Ա. Հովհաննիսյանը երազում է տեսնել նրա աբեղային, սրբազանին ու վեհափառին, խնդրում, որ Աստված լսի իր աղոթքը: Դեռ ավելին, նա ընդգծում է.

Ո՛ր ես, արարիչ, լսիր իմ մեղան,

Հանուն հոգու, որ քոնն է լիովին,
Վար իջեցրու գոհասեղանդ,-
Գլուխս ընծա բերեմ կամովին: ²⁴

Բանաստեղծը, բացահայտելով պատմական ժամանակաշրջանի անդրադարձումները, վերագտավ արցախցուն, որը նախ մաքառում էր հոգու խորքում եւ ապա քաղաքացիական ասպարեզ դուրս եկավ հանուն իր անկախ եւ ազատ կյանքի, հանուն իր մայրենի՝ հայոց լեզվի գոյատեւման եւ սերունդների հայեցի դաստիարակման:

Արցախյան շարժման հենց սկզբից մեր պոեզիայի նահապետներից մեկը՝ **ԲՈԳՂԱՆ ԶԱՆՅԱՆԸ**, առաջին հերթին հնչեցրեց տազնապի երգը: Նա իր բանաստեղծական նժարներին դրեց Արցախի ուրախությունն ու ցավը եւ դրանց միագումարը բերեց երգի մեջ: Դա ոչ թե հոգեկան երկվության արտահայտություն է, այլ առանց ծննդավայրի իր կյանքը չպատկերացնող քաղաքացու միաժամանակյա տազնապի արտահայտություն: «Տրտու գետը» բանաստեղծությունն այդ խռովքի լավագույն արտահայտություններից է: Բնութագրելով Տրտուն, բանաստեղծն առաջին հերթին ընդգծում է, որ Տրտուն իր ճամփան գտնում է «Տազնապախռով ու տազնապաձայն»: Գետի ձայնը «լռության մշտախոս լեզուն» է: Մարդիկ գալիս գնում են, իսկ Տրտուն մնում է մենակ իր դժվար ճամփի ու խռովքի հետ:

Բանաստեղծը Արցախը կորցնելը համարում է իր մահը, ուստի մարտի է կոչում զինվորյալ հայրենակիցներին: Ազատության այլ ճանապարհ չկա: Նա հավատացած է, որ Արցախի հրե հոգին եղել է, կա ու կլինի: Հենց այդ ոգու արտահայտություն են հավա-

տի այս տողերը.

*Եվ այդ ոգին քո քաջերի երակներում
Արյան խոսք ու եռք է դառնում ահագնացող,
Եվ դառնում է խիզախություն թե՛ մարտերում,
Ուտքերի տակ՝ մայրագորով հայրենի հող...²⁵*

(«Թե քեզ կորցնեն»)

Բանաստեղծ **ԱՐԿԱԴԻ ԹՈՎԱՍՍՅԱՆԸ** իր երգերի գիրքը վերնագրեց «Արցախցի են ես»: Դա ազգային արժանապատվության խոստովանություն է: Թովմասյանի համար արցախյան հողը «չբեկվող անկեռ աղամանդ է», «ուրան է՝ աշխարհով լցված», որ ատոմի ուժ ունի:

Ա. Թովմասյանի երգն ակունքվում է Արցախից, փարվում Արարատին, ինչպես ինքն է խոստովանում՝ «Ես որպես որդի իր մորից պոկված, գնում եմ դեպի հայրենիքն իմ հար՝ Անուշ Յայաստան»: Բանաստեղծի այս ընդհանրացումը հնչում է որպես հավատ, որպես «լեռներից կախված զանգ», որը ոչ ոք չի «կարող պոկել»: Բանաստեղծն իր ուժն առնում է հայրենի հողից, նրա ոտնահետքերը «Հասնում են մինչեւ Ուրարտու» եւ դարավոր այդ երթի մեջ միշտ ազդարարել է՝ «Ես չեմ ապրի երբեք ծնկի իջած»: Այդ պատվաբեր գիտակցությամբ Թովմասյանի քնարական հերոսը բանաստեղծական զգացումների մեջ է առնում Գանձասարն ու Ամարասը, Մռովն ու Քիրսը, Շուշին ու Վարարակնը եւ շնչավորում նրանց որպես հավերժության կենդանի ճամփորդներ: Հավերժական այդ ճանապարհը եղել է դժվարին, արհավիրքներով լի, սակայն արցախցին միշտ էլ գիտակցել է, որ իրեն բախտ է վիճակվել արյան գնով պաշտպանելու ոչ միայն իր օջախը, այլևս դառնալու Հայոց աշխարհի պահապանն ու զինվորյալը: Ահա ինչու Ա. Թովմասյանի հայրենասիրական

Երգերում Արցախը հողավում է Հայաստան սուրբ անվան հետ միասին: Ա. Թովմասյանի երգերում ընդգծված է հայ մարդու բնավորությունը՝ աշխատասեր, ազնիվ, հաճախ այնքան ազնիվ, որ կարող է խաբվել թշնամուց: Այդ է վկայում նրա «Բարեկամի մասին» բանաստեղծությունը: Հավատացինք հարեւանին, բայց նա Սոււմգայիթ կազմակերպեց, նրա մասին լեզենդներ հյուսեցինք, բայց նա արյան գետեր բացեց: Սակայն Թովմասյանը հավատում է մեր հաղթանակին: Դիմելով գերված, հայաշունչ Շուշիին, դեռևս շարժման սկզբին նա գրեց. «Բայց գերության միջից դեռ կարծակվես, Շուշի, դեռ կկանչի զանգո, Ձանգակատուն Շուշի»:

26

Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի առաջին օրերից սկսած *ՍՈԿՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԸ* անմիջապես, իր գրչեղբայրների հետ միասին մասնակցեց հանրահավաքներին՝ հնչեցնելով պայքարի իր երգերը, որոնցում զգացվում էր օրվա պահանջը՝ մարտնչել մինչև վերջնական հաղթանակ, մինչև Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի վերամիավորումը մայր Հայաստանին: Այդ տարիներին Խանյանը գրել է բանաստեղծություններ, պոեմներ, լեզենդներ, որ տպագրվել են թերթերի էջերում եւ անսագրերում, հաղորդվել ռադիոյով եւ հեռուստատեսությամբ:

Ա. Խանյանի բանաստեղծություններում առաջին հերթին ընդգծված են նրա որդիական զրույցները Արցախ-մոր հետ: Այս հնարանքի առավելությունն այն է, որ բանաստեղծն անմիջականորեն արտահայտում է իր ապրումներն ու զգացումները, բացում սիրտը՝ լի ակնկալիքներով, բռնկված պայքարի կրակով: Այս առումով հետաքրքիր են նրա «Արցախցիներ», «Արցախ», «Գանձասար», «Ամարաս», «Հավատ», «Արծվաշեն», «Ազգային

իարց», «Արցախի դասը», «Իմ մայր ժողովուրդ» եւ այլ ստեղծագործություններ, որ գետեղվել են 1990-1991 թթ. լույս տեսած «Կարոտի կրակներ», «Արցախյան դողանջներ» եւ «Իմ ծիածանը» գրքերում: Պետք է ընդգծել, որ այդ ժամանակահատվածում գրված յուրաքանչյուր ստեղծագործություն կոնկրետ կապված է այս կամ այն երեւոյթի, իրադարձության, մարդկանց անօրինակ սխրանքի եւ այլ ժողովրդանվեր արարքի հետ: Այս երեւոյթը նկատվում է ոչ միայն Ս. Խանյանի, այլեւ Գ. Գաբրիելյանի, Վ. Յակոբյանի, Յ. Բեգլարյանի, Ն. Ավագյանի եւ մյուս բանաստեղծների գրական հունձքում:

Ջենքի եւ երգի միասնության գաղափարը միշտ համակել է Ս. Խանյանին: Դա նրա պոետական հավատամքն է, մի սկզբունք, որ ապացուցում է ժողովրդի ճակատագրի հանդեպ գրողի ակտիվ կենսադիրքի պահանջը: Կարդալով Ս. Խանյանի բանաստեղծությունները, կարելի է պարզ պատկերացում կազմել Արցախյան գոյամարտի թեժ օրերին տեղի ունեցած դեպքերի մասին: Սակայն սխալ կլիներ եզրակացնել, որ դրանք միայն պատմական փաստերի եւ երեւոյթների թվարկումներ են: Ինչպես նշել է անվանի գրականագետ Ս. Դանիելյանը. «Կենսագրական լավագույն էջերը գրվեցին Շարժման տարիներին: Իր խիզախ, արի կեցվածքով Ս. Խանյանը մտավորականների այն փաղանգում էր, որը քաջ գիտեր իր դերը, որը պարզապես նվիրումի մեջ օրինակ էր երիտասարդ սերնդի բանաստեղծների համար: Նա ծառանալ գիտեր ոչ միայն տաք տողերի մեջ, այլեւ՝ կյանքում, իսկ դա քիչ է որակել «ապրած» արատահայտությամբ, կենսական վարքագիծն է դա, բարձր նկարագրի վկայություն, ուր տողը հատվում է դավանանքի կայունությամբ, կեցության բաց պարզությամբ»:²⁷

Նշենք, որ Ս. Խանյանը աշխատելով Արցախի պետական

Ի համալսարանում, որ այդ տարիներին դարձել էր քաղաքական պայքարի կենտրոն, միաժամանակ լինելով գրողների միության ակտիվ անդամներից մեկը, գտնվում էր գոյամարտի գաղափարական խնորումների առանցքում: Այստեղից էլ նրա ստեղծագործությունների հագեցվածությունը, շիկացած լիցքը՝ թարմ արտահայտչամիջոցներով: Պատմական սկզբնաղբյուրի եւ պատկերային հուզաթաթալ հյուսվածքի արժեք ունեն նրա պայքարի երգերը: 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ին Ս. Խանյանը դասախոս Լ. Գրիգորյանի հետ մեկնում էր Կիրովական, այնտեղ տեղափոխված Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի ուսանողներին դասավանդելու նպատակով: Երեւանից Կիրովական ավտոբուսով մեկնելիս տեղի է ունենում անսպասելի: Սպիտակի երկրաշարժի պահին բանաստեղծն ու իր գործընկերն ականատես են լինում այդ ծանր արահավիրքին, ապրում փլուզված շենքերի, հողածածկ տների, փլատակների տակ գտնվող անօգնական մարդկանց ահավոր տեսարաններին: Նույն գիշերը վերադառնալով Երեւան, ծնվում է բանաստեղծի «Իմ մայր ժողովուրդ» ստեղծագործությունը, որ տպագրվում է այն ժամանակ հրատարակվող «Սովետական Հայաստան» հանրապետական թերթում: Բանաստեղծությունը լայն արձագանք է գտնում ընթերցողների շրջանում, ասունքողների կողմից հմչեցվում է եւ Երեւանում, եւ Սփյուռքում: Դերասան Ս. Եվրիյանը Բեյրութում արտասանում է այն եւ արժանանում հատուկ մրցանակի: Դիմելով մայր ժողովրդին, բանաստեղծը նշում է, որ ինքը եկել է «Արցախի ըմբոստ սարերից», որ մայր Հայաստանի «հոգու մեջ ցավերը կարդա», «զգա շոյող ձեռքերի ուժը», «մտնի խորքերը խորհուրդների», որպեսզի իր հույսերի ճամփին ցանի Հայոց աշխարհի լույսը եւ շարունակի պայքարը Արցախի ազատության համար: Սակայն, ավա՜ր, արցունքի ծովն է խեղդում քնարական հերոսի սիրտը, քանի որ բնությունը անար-

Պար իր խաղն է մատուցել, ժողովրդի դարավոր ցավերին ավելացնելով մի նոր աղետալի հարված: Չորս մասից բաղկացած բանաստեղծության յուրաքանչյուրի համար օգտագործելով ժողովրդական «քո ցավը տանեն» արտահայտությունը, բանաստեղծը թվարկում է ժողովրդի անցած ճանապարհի դժվարությունները եւ ասում իր լավատեսական խոսքը.

*Տառապանքներում կոփված քո կամքով,
Արցունքի միջից սգանք զոհերին,
Բայց չմոռանանք,
Որ քո անունը պիտի արելի,
Պիտի արելի
Վշտահար ապրող սրտերի խորքում,
Փլատակներից կենդանի փրկված
Քո զավակների մշուշված հոգում,
Մեր մանուկների անմեղ խաղերում,
Մեր նորից հառնած
Շեն քաղաքների լայն փողոցներում,
Մեր ավաններում,
Գյուղերում մեր բյուր,
Կարոտից ծնված մեր երգերի մեջ,
Մեր ապագայի շրթերի վրա: ²⁸*

Սակայն դրանով չի ավարտվում ստեղծագործությունը: Քնարական հերոսի մտորումների մեջ ըմբոստ Արցախն է: Ժողովրդի նոր վշտի առջեւ ծնկի գալով, նա խորհրդածում է.

*Հին Ամարասի եւ Գանձասարի
Աղոթքով հիշենք զոհերին մեր նոր,
Թարթառի խռով սաղմոսը բերենք
Նրանց աճյունին,*

*Քիրսի, Մռովի ծաղկունքից եփված
Մեռոնով օծենք շիրիմները սուրբ:
Մեր արցունքախառն աղոթքի միջից
Ողբանք մեր վիշտը
Եվ զոհվածներին ասենք.
«Կհառնեն քաղաքները մեր»...
Ասենք. «Ձեր սիրած Արցախը կգա,
Կգա կարոտով,
Մեր երազների ճառագած փնջով...:
Քո կամքի ուժով ապրել ես դարեր,
Կապրես եւ հիմա:
Քո թախծոտ սրտի հույսի շողերը
Նորից փունջ արած Արցախ կտանեն,
Քո ցավը տանեն: ²⁹*

Ազերի բռնակալների դեմ անկախության եւ ազատության համար ոտքի ելած արցախցիների վճռականության, կամքի ուժի, ազատաբաղձ ոգու գեղարվեստական մի պատկեր է «Արցախցիներ» քնարական պոեմը: Չորս գլուխներից բաղկացած ստեղծագործության մեջ ներկայացվում է մեր ժողովրդի հազարամյա պատմությունը: Պոեմի հյուսվածքի մեջ բերելով Գրիգոր Նարեկացու զրույցն Աստծո հետ, բանաստեղծն ընդգծում է հայ մարդու ընդվզումն անարդարության դեմ: Այդ հասկանալով, խելոք մեր պապերը, իրենց «ըմբոստությունը դարձրին դրոշ ու զենք» եւ շշնջացին.

*...«Մեր Աստվածը մենք ենք,
Մենք ենք մեր Աստվածը մեր սարերի վրա,
Մեր սարերից բարձր մեր հոգու մեջ,
Մեր ձեռքերով պիտի վառենք աստղերը մեր*

Եվ հայ պիտի ապրենք դարեր անվերջ»: ³⁰

Պոնեմուն ընդգծվում է հայ ժողովրդի շինարար ձեռքը, ստեղծագործող ոգին, մեսրոպյան գրով արդարության խոսքը հնչեցնելու վճռականությունը, խաչքարերի լեզվով սիրտն ու հոգին բացելու կարողությունը, Ավարայրից մինչև Սարդարապատ ձգված հաղթական երթը: Սակայն պատմության զիզագներուն եղան նաև ստալինյան անարդար օրենքներ, հայ ժողովրդի հանդեպ կատարված դաժանություններ, Հայոց Նախիջևանի եւ Արցախի կորուստները: Բանաստեղծը հոգեբանական բացահայտումներով նշում է Մեծ Հայքի 10-րդ նահանգը կազմող Արցախի նորոյա պայքարը եւ հավատով ընդգծում արցախցիների ոգու արիությունը, վտանգի ժամին մեկը մյուսին թեւ-թիկունք դառնալու ավանդական սովորույթը: Արցախցիների պահանջը ազնիվ ու մարդկային է, ազգային միասնության գաղափարի երազ: Նրանց կոչն է. «Մեր մո՛րն ենք ուզում, մեր լեզո՛ւն, խո՛սքը, դա մեր երազն է հազարամյա»: Պոնեմի ավարտը ժողովրդի ազատագրական պայքարի հանդեպ եղած հավատն է, որ հնչում է առինքնող ուժով.

*Արցախցիները պողպատից կարծր են,
Վեհ են ու բարձր են եւ անողոք,
Բարեկամների դիմաց միշտ քաղցր են,
Իսկ չարերի դեմ՝ բռունցք, բողոք:
Դարի ոգին են արցախցիները,
Խղճի դրոշմ են ազգերի մեջ,
Արցախցիները նոր աստվածներ են,
Կհասնեն իրենց երազին պերճ:³¹*

Ս. Խանյանի երգերուն որպես ժողովրդի հավերժական գոյության խորհրդանշաններ, ընդգծվում են Արցախի հուշարձանները՝ Գանձասարը («Գանձասար»), Ամարասը («Ամարաս»), Դադիվանքը («Դադիվանք»), Կավաք վանքը եւ այլ սրբավայր-

րեր: Բանաստեղծի համար Արցախը գեղեցկուհի մայր է, որի պատիվը պետք է բարձր պահի զավակը: Բանաստեղծը ցավով նշում է, որ ազերի հարեւանը ձգտում է սեփականել հայ ժողովրդի ստեղծած գանձերն ու հողը.

*Սեփականում են կոթողները քո,
ժանյակները քո՝ փոխված խաչքարի,
Ում ձեռքը երբեք քարի չի դիպել,
Ուզում է տիրել քո Գանձասարին:³²*

Ընդգծելով հարեւանի թշնամական արարքը եւ Արցախը հայաթափ անելու նրա բարբաջը, բանաստեղծը միաժամանակ նշում է հավատը մեր հաղթանակի հանդեպ եւ դիմում Արցախին, որ աշխարհում «Ով արդար է, մեկ է, քեզ կդառնա սատար»: Քնարական հերոսի համար Արցախի ոգին օծված է «արեւային հնձաններում», ուստի անհրաժեշտ է դառնալ զինվորյալ եւ փրկել օջախ-մորը: Քնարական հերոսը եզրակացնում է.

*Օրհներգելը քիչ է, զինվորյալն են ես քո,
Երազներիս բույլը փունջն է քո տենչանքի,
Աշխարհացունց դար է, արիացիր կամքով,
Արցախ, պիտի հասնես քո երազած ափին:³³*

Ուշադրության արժանի գործ է «Ազգային հարց» քնարական պոեմը: Ելնելով պատմության փորձից, ազգային հարցում եղած խանական դրսեւորումներից, բոլշեւիկյան դարաշրջանում այդ կարեւոր պրոբլեմի աղետաբեր լուծումից, Ս. Խանյանը քննարկում է այդ ամենը եւ բերում պոետական իր խոսքը: Բանաստեղծը գտնում է, որ բեմ է հանվել ազգային հարցը, որի տուտը ուժեղների ձեռքի մեջ է: Պատմական անդրադարձի լույսի տակ պոեմում քննարկվում է ստալինյան էպոխայի վայրիվերումները, Ստա-

Լինի դաժանությունը.

*Նրա ամուր կրնկի տակ
Եվ ուղեղի զառանցանքում,
Հարցն ազգային ծեափոխվեց,
Ինքնորոշման կեղծ լաթ դարձավ,
Գունազրկված թույլ ծածանվեց
Եվ սասանվեց:՝³⁴*

«Ազգային հարց» պոեմում բանաստեղծը պրոբլեմի արդար լուծումը բխեցնում է իր խաչի պապի հայեցակետից, որի արձատները հասնում են մեր ժողովրդի առասպելական ժամանակներին եւ «Սասնա Շռեր» դյուցազներգության պատգամներին: Ժողովրդի կենսափորձից է ծնված պոեմի հերոսներից մեկի՝ խաչի պապի խորհուրդը.

*- Որդի՛ս, ազգը ազգին պիտի սրտանց հարգի,
Օգնի սրտանց,
Լինի ազնիվ թե՛ հարեան եւ թե՛ եղբայր,
Որ չհենվի զենքի ուժին,
Որ չխլի նրա հողը,
Երբեք չասի. «Ես ուժեղ եմ,
Իսկ դու մժեղ»:
Չասի. «Լեզուն իմ հարուստ է,
Քոնը՝ աղքատ,
Իմը երգ է նուրբ սոխակի,
Քոնն ագռավի կռինչ է լոկ»:
Չասի. «Խոսիր իմ բարբառով,
Քո դպրոցը հար մոռացիր,
Քո սահմանը նեղ է,- չասի,-
Իմ սահմանը անվե՛րջ, անճի՛ր»:³⁵*

Այս հատվածին հաջորդում է ազգերի բարեկամության, եղբայրության, հավասարության, պետականության, փոխադարձ

սիրո, լեզվի եւ մշակույթի հարստացման, ազգերի իրավունքների վերականգման սկզբունքների բանաստեղծական պատկերը: Բայց, ավա՛ղ, այս երազանքը դեռեւս հնարավոր չէ իրականացնել, քանզի ուժեղները դեռեւս թելադրում են իրենց կամքը: Պոեմը ավարտվում է ազգային հարցի լուծման խաչի պապի երազանքով, որն անցել է պոետ թոռանը.

*Ազգային հարց...
 Իմ վարդագույն երազներում
 Միշտ հնչում է պապիս ծայնը:
 Այս լուսավոր աշխարհի մեջ
 Միմչեւ ե՞րբ է
 Պապիս տենչը մնալու տենչ:³⁶*

1988 թ. հոկտեմբերի սկզբին, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ Արցախի պետհամալսարանում կազմակերպվեց հացադուլ, որին մասնակցեցին դասախոս Յ. Գրիգորյանը եւ մի շարք ուսանողներ: Այդ հացադուլը բողոքի ձեւերից մեկն էր ԽՍՀՄ եւ Ադրբեջանի ղեկավարության դեմ, որոնք ազգային հարցի, այդ թվում եւ Արցախի պրոբլեմի լուծմանը մոտենում էին բռնատիրական դիրքերից: Ահա այդ օրերի արտահայտություն է Ս. Խանյանի «Արցախի դասը» բանաստեղծությունը՝ գրված 1988-ի հոկտեմբերի 19-ին: Բանաստեղծը անդրադառնալով Ամարաստուն Ս. Մաշտոցի բացած Արցախի առաջին դպրոցի պատմությանը, ներկայացնում է մեր դարավոր հերոսական ընթացքը, բնութագրում պարսկական, բյուզանդական, արաբական, մոնղոլական, թուրքական եւ այլ բռնապետությունների չարագործությունները եւ հպարտության զգացումով գնահատում մեր անձնուրաց հերոսների գլխավորությամբ ժողովրդի մղած անզիջում պայքարը: Բանաստեղծը Արցախի դասը համարում է ինքնության եւ ապրելու դաս եւ ընդհանրացնում.

Մեր դարավոր դասը փարոս է դարձել,

Նա հոր դաս է, նա մոր դաս է ու հողի:
Մեր դասը մեր բախտի դռներն է բացել,
Ստքի՛ դաս է, խղճի դաս է ու շողի:
Ո՛վ մայր Արցախ, քո փորձության այս ժամին,
Քո զինվորն ենք՝ հավերժ կոփված քո կամքով,
Ամարասում դու դաս առար Սաշտոցից,
Քո գրկի մեջ պիտի սերտենք դասը քո: ³⁷

Գրականագետ Ա. Աթայանը Ս. Խանյանի պայքարի երգերը դիտարկել եւ գնահատել է «Խաչի օրհնանքն ու թրի շառաչը» վերնագրի տակ: Այս մոտեցումը բխում է ոչ միայն բանաստեղծի երգերից, այլև նրա հայեցակետից, որ վերաբերում է ժողովրդի ֆիզիկական եւ բարոյական ուժերի համախմբմանը, այդ ուղղությանը նաեւ հայոց եկեղեցու, ասել է՝ հայրենի հավատի դերին: Խանյանի երգերում հպարտության զգացումն ակունքվում է ժողովրդի հերոսական անցյալից եւ առօրյա արդարացի պայքարից: Նրա քնարական հերոսն անձնավորելով Արցախը՝ նրա անունից հայտարարում է, որ իր «հույսերի կրակին ո՛չ ձյուն կիջնի, ո՛չ անձրեւ», որովհետեւ ինքը հրածին է, հոգին՝ «վառող հրազեն»: Նրա հավատը զենքն է, հողը՝ ամուր պատվանդան: Բանաստեղծն Արցախի ճակատագիրը համարում է հայ ժողովրդի հոգու եւ սրտի թրթռմների մի մասը եւ պայքարի ամենաթեժ պահին՝ 1989 թ., ի հեճուկս թշնամու, հայտարարում է.

Հայեր են սեզ սարերս,
Խաչքարերս էլ հայեր են,
Իմ հայածին դարերը
Պիտի խոսեն հայերեն: ³⁸

Սերնդավոխության իմաստը բանաստեղծն առաջին հերթին տեսնում է հայրենի օջախները պաշտպանելու, թշնամուն ծնկի

բերելու, ազատության մեջ ապրելու վճռականության մեջ: Այդ մասին է խոսում «Պապիս պատիվը» բանաստեղծությունը: Քնարական հերոսի հոգու աշխարհում Նժդեհի զինակից պապի պատկերն է, հնչում է նրա ձայնը: Տեսիլքն առինքնող է,- պապը սեղմելով Նժդեհի ձեռքը, ասում է.

*«Գլխիս օրհնված ձեռքդ դիր...
Թող ուժդ ինձնով թռռներիս հասնի,
Արյունդ եռա սրտերում անկեղծ,
Թող կամքդ նրանց քաջագուն դարձնի,
Որ փրկեն հողն ու պատիվը իրենց»:* ³⁹

Արցախի սրբացած այրերի, անմահ զինվորյալների տեսիլքային պատկերով նոր սերնդին պայքարի կոչելու գաղափարի հաջողված պատկերներ են «Տեսիլք», «Արեւսարի այցը», «Կավագ վանքը», «Ձավակը», «Խաչի պապս» եւ այլ բանաստեղծություններ: Կոմպոզիցիոն մի ընդհանրություն կազմող այդ երգերի բնական շարունակությունը «Ձահելացրեք անտառը» ստեղծագործությունն է: Այլաբերության գտնված օրինակ է այն: Խաչատուր պապի սիրած «ճառը» անտառը ջահելացնելու խորհուրդն էր: Թռռանը՝ քնարական հերոսին, թվում էր, թե հայրը, քեռին, եղբայրը պիտի գնան, կտրտեն անտառի ծերացած ծառերը, որ այն ջահելանա, բայց հետագայում կյանքը թելադրում է պապի խորհուրդը, երբ վտանգվում է հայրենիքի եւ ժողովրդի ազատությունը: Պարզվում է, որ պապի երազանքը շատ մանուկներ ունենալն է, չէ՞ որ ժողովուրդը նման է անտառի, նա չպետք է ծերանա, նրա կյանքը ջահելների շնչով է հավերժվում...

Կռիվ եղավ, տուն չդարձան

*Իմ քեռին ու եղբայրը,
Պապիս խոսքը նոր հասկացա.
- Ձահելացրեք անտառը: ⁴⁰*

Հայրենի հողի մեջ բանաստեղծը տեսնում է պապերի պատմությունը, նոր սերնդի «Ծլարծակված պատիվն ու հոգին», որի գաղտնիքներն արդեն բացել են նորերը եւ հպարտանում է, որ «Մեր ճամփեքին չենք մուրացել հաց ու գինի», եւ ինչ էլ լինի «Մեր օջախը կպաշտպանենք թե՛ արյունով, թե՛ երազով»: «Ծանոթ է նա» բանաստեղծության մեջ ընդգծելով հայ ժողովրդի խաղաղասիրական եւ արարող ոգին, բանաստեղծը վկայակոչում է ավարառու թշնամու նոր ոտնձգություններն Արցախի դեմ: Նա «Սուր է ճոճում՝ հոխորտալով ու երկյուղով»: Բանաստեղծը մեր հերոսական պատմության անունից եզրակացնում է.

*Ծանոթ է նա հրաքուխին մեր կուռ կամքի,
Մեր չհոգնող բազուկներին ծանոթ է նա,
Սիա ինչու կատաղել է նա կրկնակի,
Նրա ոխը անփառունակ կվերջանա: ⁴¹*

Բանաստեղծը հավատում է, որ կծնվի նոր պատմագիրը եւ կզրի մատյանը նոր, որտեղ կընդգծվի «Լեզենդ դարձած հաղթանակը մեր փառավոր»: 1990-ական թթ. սկզբին գրված «Դարերդ ի վեր», «Խաչենաձոր», «Տագնապ եւ հավատ», «Ջարմանք», «Ինչպե՞ս չզնամ», «Հուլյսը», «1992-ամանոր», «Անտառի ցավը» եւ այլ բանաստեղծություններում Ս. Խանյանը գտնելով արտահայտվելու նոր հնարանքներ եւ երանգներ, ընդգծում է մեր ժողովրդի ուժն ու կամքը: «1993» երգի մեջ քնարական հերոսը խոսելով Արցախյան պատերազմի դաժան իրադարձությունների մասին, միաժամանակ նշում է երազանքին հասնելու իր վճռականությունը:

Պատերազմի ահեղ օրերին լինելով իր ժողովրդի հետ, կրե-

Լով նրա ցավը, բանաստեղծը ստեղծել է պատկերներ, որոնցում կարելի է տեսնել արցախցիներին, հայ մարտիկների ամուր կամքն ու հաղթանակի հավատը: Ինչպես նկարագրված է բանաստեղծության մեջ, թշնամու կողմից հրթիռակոծվում է քաղաքը: Ապա կարճ հրադադարի ժամանակ մարդիկ սկսում են նորոգել շենքերը, իսկ երեխաները խաղում են բակերում, որոնց ակամատեսն է լինում Աստվածը, որի ձայնը ասես հնչում է ամենուրեք. «Կամքն Արցախս իմ կամքն է, նա մի գանձ է գտածո»:
«Աշխարհ, տեսնո՞ւմ ես» երգում բանաստեղծը խարազանում է մարտնչող Արցախի հանդեպ անտարբեր աշխարհին, որը ներում է «սելջուկ թուրքերի չար ժառանգներին»:

Ինչպես իր գրչեղբայրները, Ս. Խանյանը եւս երգեր է ձոնել Շուշիին եւ ցնծացել նրա ազատագրման համար: Շուշին հարազատ է քնարական հերոսին: Քաղաքը նրա արմատներն է, հոգին, երազը, որովհետեւ կառուցվել է հայի ձեռք.

*Շուշի, պապիս կերտած քաղաք,
Շուշի, հորս երգած քաղաք,
Դու իմ տատի նախշուն պատկեր,
Իմ անուշ մոր հույսի պատեր:⁴²*

Թուրքը նենգությամբ խլել է Հայոց Շուշին, բայց նրա հին տերը՝ հայը, այն հետ վերադարձնելու հույսը միշտ վառ է պահել, եւ եկել է պահը, հայ ժողովրդի անձնուրաց զավակների զնով «կրկին մերն է դարձել Շուշին»: Հարազատ որդու ցնծությամբ քնարական հերոսը դիմում է փրկված քաղաքին եւ հաստատում.

*Էլ ոչ մի օր, ոչ մի ժամի,
Քեզ չի գերի չար թշնամին,
Հայի ձեռքով կերտված Շուշի,
Հայի արյամբ փրկված Շուշի:⁴³*

Հայրենապատումի իր նրբերանգներով ԴԱԿԻԹ ՄԻՔԱՅԵ-
ԼՅԱՆԻ քնարը եւս հնչեց դեպի լույս ուղղված դողանջներով:
Ահա Միքայելյանի բանաստեղծական ինքնախոստովա-
նանքը.

*Լույսը
Հավատիս ուղեկիցն է
Ու արծազանքը խոհերիս,
Որ անվերջ տառապում է
ինքնաայրման բոցով.
Լուսնի պես շիկանում,
Հույսի պես երկնում...⁴⁴*

(«Լույսը պահապան»)

Ինչպես տեսնում ենք, բանաստեղծի հավատի ուղեկիցը եւ խոհերի արծազանքը լույսն է եղել: Այստեղ չենք կարող չմատնանշել Սուրբ գրքի խորհուրդը՝ «Եղիցի լույս»:

Դ. Միքայելյանը իր «Լույսը պահապան» ծրագրային բանաստեղծությամբ բացել է պոետական հոգու դռները եւ ընթերցողին հրավիրել իր փայփայած երգերի պարտեզը:

Բազմազան են այդ պարտեզի երգ-ծաղիկները: Դրանց բույրը ընթերցողն զգացել է դեռեւս 1989 թ., երբ երեւանում «Խորհրդային գրող» հրատարակչությունը լույս ընծայեց նրա «Հավատի ժամ» անդրանիկ ժողովածուն: Նրանում գետեղված բանաստեղծություններն անմնացորդ բացահայտեցին հեղինակի նախասիրությունները: Դրանք հյուսված են հարազատ էւռնաշխարհի մարդկանց կենսափիլիսոփայությունից ու հոգեբանությունից: Այդ մարդիկ արմատներով ու ճյուղերով սերտորեն կապված են հայրենի եզերքին, ձգտումներով, բարոյական դիմագծով իրենց նախնիների լավագույն ավանդույթների խտացումն ու շարունակողներն են՝ նրբասիրտ ու խիզախ, հպարտ ու

գեղեցիկ, արմատներով առողջ, երազներով՝ ծիածանագույն:

Դ. Միքայելյանի համար Արցախը կենսաբեր պատկերների կոնկրետ համաձուլվածք է՝ հայաշունչ, հայակերպ, հայապահպան.

Այգաբացդ

Շիկացած նուռ է, հույսի դուռ,

Որդիների ճամփան պահող

Վարդ է հուր...

... Գիշերները

Աստղերիդ հետ կվառվեմ,

Ցերեկները

Հունդերիդ հետ կբացվեմ,

Քեզնով տանտեր,

Քեզնով կանգուն, շեն, օջախ,

Գանձասարիս արթուն դողանջ, իմ Արցախ:՝⁴⁵

Բանաստեղծի երգերում Արցախ-այգու ծառերը պապի ձեռքով են պատվաստված, այդ ծառերը միշտ արթուն են, «բներին՝ ծալ-ծալ կնճիռ ծալքերը»: Նրանցից «ամեն մեկը դալար շյուղերին կրում է պապի Հայկյան մատնահետքերը» («Պապիս ծառերը»):

Դ. Միքայելյանի ստեղծագործական խառնվածքն արարումի իր երանգներն ունի, ինչ ասում է՝ իրենն է, ինչ արցախյան է՝ երգի մեջ է առնում: Դրանով պետք է բացատրել նրա խոսքի անմիջականությունը: Դավթի համար արցախյան թթենին այգու եւ տան նախշ ու հավատ է, որ պետք է փայփայել եւ հանձնել սերունդներին: Արցախ-այգու առվակը հավերժության հիմն է («Հոգու առվակը»), զարունը սերմնացան է՝ հասուն հունդեր է պահ տալիս հողին («Կանչ գարնանամուտին»), թրաշուշանի ծաղկաթերթերը բոցկլտացող մոմեր են («Թրաշուշանի ծաղկաթերթե-

րը»), ծիրանիները ծաղկաշոր հազած նորահարսեր են («Բաղ-
ձանք»): Այս օրինակները կրկին հաստատում են մի ճշմարտու-
թյուն, որ լավ երգը ծնվում է հայրենի օջախների լույսերից եւ
նրանց տերերի խոհերից ու ապրումներից:

Դավիթ Միքայելյանի լույսը նաեւ՝

Ծառ է ծիրանի.

... Կարոտի ճիչ է լույսը կենարար

Ու տաք շշուկն է սեւաչ բալիկիս:

Լույսը պահապան

Օջախիս,

Խղճիս...⁴⁶

Բազում դարերի տարիք ունեցող հայ երգի լույսի թրթիռը
հասել է Դ. Միքայելյանին, եւ նա հայրենիքի աչքերում ու հոգում
լույսի շողեր է կարդում, լույս, որով գծված է մեր պատմության
դժվարին ու փառավոր ճանապարհը: Այդ լույսի
շափաղումներում էլ Դ. Միքայելյանն իր խոսքն է ուղղում առ Հա-
յաստան ու Արցախ, առ Վայոց ձոր ու հայրենի գյուղ: Եվ նա իր
գրչեղբայրների պես բացում է խոհի ու խորհրդի շերտերը, որ-
տեղ էլ ծնվում է իսկական բանաստեղծությունը: Հայաստանին
նա խոստովանում է.

Եվ առավոտս ծաղկում է քեզնով:

... Քայլերս

Անվերջ ճամփադ են փնտրում,

Ու տառապանքս նեղվում է ցավից,

Մինչեւ ե՞րբ պիտի

Հարազատ մորն իր

Որդին երագի աչքերով նայի,

Հեռվից կարոտի...⁴⁷

(«Հայաստան»)

Սակայն այդ հարցը չի մշուշում բանաստեղծի սրտից ծնված երգը: Ի հեճուկս հիմ ու նոր թշնամիների, նա ավելի խորն է պաշտում այն ամենը, ինչ արցախյան-հայկական է. ե՛լ երգը, ե՛լ թթենին, ե՛լ անտառը, ե՛լ առանձնապես հողը.

Հողից եմ առնում

ես

Իմաստության գամձերը բուրր,

(Հողը հրաշք է):

Եվ արյունը այն,

Որ խայտում է իմ տաք երակներում,

Արցախ աշխարհիս

Ջորեղ սրտից է

Փոխանցվել նարմնիս, իմ էությանը:

Հողիս բարությանը,

Հողիս քաղցրությամբ,

Հողիս սիրով է հավատն իմ զորեղ...⁴⁸

Պայքարի տարիներին իր կրակոտ խոսքն ասաց նաեւ՝ *ԺԱՆՆԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆԸ*: Այդ է վկայում նրա «Երկիր, քարե տուն» ժողովածուն, որ տպագրվել է 1993-ին «Մաշտոց» հրատարակչության կողմից: Անմիջապես նշեմ, որ բանաստեղծուհին գիտակցում է ավանդույթի եւ նոր որոնումների միասնության գիմը: «Երկիր-քարե տուն» հայրենասիրական երգի երանգներում այդ զգացումը գտնված է այսպես.

Արմատների մեջ խոյանք,

արմատների մեջ

ցավն ապրելու տոկունություն.

*Արմատները բաց ծառ,
որը երբեք չորանալու ենթակա չէ,
քանզի ձգտումը
արմատներից
փոխանցվել է պտղին,
իսկ պտուղը իր հերթին
արմատի երակն է: ⁴⁹*

Երկու բաժիններից բաղկացած գրքույկի հիմնական երակը քնարական հերոսի ապրումներն ու մտորումներն են՝ ակունքված հայրենի երկրի ճակատագրից: Այդ ճակատագիրը ժ. Բեգլարյանին հուշել է, որ հավաքածուի բաժինները կոչի «Երկիրբացված վերք» եւ «Բացված երակ»:

Բանաստեղծուհին հայ ժողովրդի եւ հայրենիքի ճակատագիրը գունազարդելու միտում չի ցուցաբերում: Դրա կարիքը նա չի զգում, որովհետեւ հաստատում է, որ ազնիվ որդին իր մոր ճակատագրի շրջագծից դուրս չի գա եւ չի հրաժարվի նրանից: Իր ժամանակակցի ներաշխարհի ճշմարիտ խոստովանություն է գրքի բնաբանը.

*Երկիր, դու մի բուռ,
Մի բուռ ու հուժկու,
Մի բուռ ու արյուն,
արյուն՝ մորկված... ⁵⁰*

Ժողովածուի սկզբից մինչեւ վերջը հանդես են բերված երկիրը եւ քնարական հերոսը: Խոսքն ու զրույցը սկսվում է երկրի փառաբանումից եւ ավարտվում դրանով: Սակայն լավն այն է, որ այդ երկխոսությունը միագույն չէ: Բանաստեղծուհին ուն է ինչի դիմում է, իր ապրումի կիզակետը բերում հանգեցնում է հայրե-

նիք-քաղաքացի հասկացողության իր ընկալմանը: Սիրած էակին է դիմում, թե՛ որդուն, ընկերոջն է դիմում, թե՛ երագին, միեւնույն է, բանաստեղծուհին առաջին հերթին ընդգծում է ազնվության եւ բարության երակը, առանց որի երկրի զարկերակն առողջ խփել չի կարող:

Ժ. Բեգլարյանն ապրումների անթաքույց բացահայտման ջատագովն է: Նրա քնարական հերոսը դեն է նետում՝

*ամեն տեսակի նվնվոց ու լաց,
ամեն տեսակի բառախաղ ու ջանք,
Գեղեցիկ պատկեր սարքելու մարմաջ...⁵¹*

(«Լսիր դու...»)

Այս խոստովանությունը քնարական հերոսի բնավորության բացահայտման բանալի է, նրա հաստատումների եւ ժխտումների վկայություն:

Ժողովածուի երկու շարքերի մեջ պահպանված է ներքին քնարական կապը, որի առանցքը ժամանակակցի հուզաշխարհի բացահայտման ձգտումն է, հուզաշխարհի երանգված հող-հայրենիի կենսաշողերով եւ այդ հողը ծաղկուն պահողի երազանքներով: Այստեղից էլ երգի եւ հողի միասնությունը:

Ժ. Բեգլարյանի երգերում նկատվում է կենսափորձի բանաստեղծականացման ինքնաբուխ միտումը: Դա հաջողվում է նրան: Որոնելով «վերադարձների ճանապարհները», քնարական հերոսը հոգու աչքերով միշտ տներ է տեսնում եւ բակերում խաղացող մանուկներ, նշմարում տունդարձի ծիրկաթիններ: Այս գույնը պատահական չէ: Գրքի համարյա բոլոր բանաստեղծությունները գրված են 1988 թ. այս կողմ: Դա Արցախյան Շարժման տարիներն են, մեր ժողովրդի արդարացի ընդվզման, օտարի լուծը թոթափելու, կորստյան վտանգի ենթարկված բազմադա-

րյան հայրենիքը փրկելու, մեր պապերի ու հայրերի ստեղծած հոգեւոր գանձերը մեր իսկ սերունդներին կտակելու ժամանակներ: Չմոռանանք, որ ժ. Բեգլարյանի մանկության օրրանը հանդիսացող Հադրութի լեռնային գյուղերն ավերակվեցին ազերի օսոնականների եւ խորհրդային բանակի հանցագործության պատճառով, բռնագաղթվեցին Շահումյանի եւ Մարտակերտի շրջանների հազարավոր բնակիչներ: Բանաստեղծուհին երգերի մեջ այդ ծանր հիշողությունը նշում է որպես խոր ցավ, միաժամանակ այդ ցավից ծնվում է վերածնվելու, վերընձյուղվելու, նորից տնավորվելու, ծոցվորվելու երազը.

Ելնելուդ պահը անցնում է, ելի՛ր...

Եթե Միեր ես, փակված մի մնա,

տունը՝ ավերակ,

քարը՝ կրկին հող,

խոտը ետաճ է ապրում,

պիտի գաս...

... Աղբյուրը մարդու շնչով է, ախր,

հար աղբյուր մնում,

ցավը ոռնում է աղբյուրների մեջ

անտեր ու անսեր շների նման,

ցավը չի լռում...

- Ա՛խ, շատ ուշացավ քո այդ տունդարձը...

Եթե Միեր ես,

պիտի որ լինես եւ Դավիթ տղա: ⁶²

(«Ելնելուդ պահը»)

Ապրելու, հարատեւելու իրավունքը յուրաքանչյուր անհատի, յուրաքանչյուր ժողովրդի աստվածային պարգեւն է: Այս ճշմարտության գիտակցունով Արցախ աշխարհն էլ ցուցաբերում է

իր ինքնանվիրումի անօրինակ վճռականությունը: Եվ ինչքան ուժեղների չար աշխարհն անտարբերության ստվերն է նետում մեր հայոց լեռների ոտքերի տակ, այնքան ավելի խոր արմատներ են նետում հայի ըմբոստությունն ու ընդվզումը: Բանաստեղծուհին լավ գիտե ե՛լ մեր պատմության դասը, ե՛լ նոր օրերում մեր դժվար ճակատագրի կրկնությունը: Այս գիտակցումից էլ ծնվում են երգչուհու արդար բողոքն ու մաքուր ատելությունը: Նա տեսնում է, որ «սուտը պարում է լկտի», «մեզ պոկում են առապելներից, իրենց անձավի պատերին դաջում»: Այս դաժան ճնշումից էլ ծնվում է կասկածը Աստծո հանդեպ.

*խաչում են, խաչում մեր հույսերն իրար
Եվ մեզ են խաչում բորբոսնած խղճին,
Աստծո առաջ ըմբոստ, քմահաճ,
Աստծո դատին՝ այլեւս անհավատ: ⁵³*

(«խաչում են...»)

Ժ. Բեգլարյանի համար երկիր-կյանք հասկացությունները համազոր են: Նրա շրթերը ճաք են տալիս երկիր ասելով, եւ այդ ճաքճքած շրթերին թառում է որդիական խոստովանությունը. «Երկիր, անունդ չի պոկվում մեզնից»: «Չարեւանը» հերյուրում է մեր պատմությունը եւ մեր երկիրը փաթաթում գորշ չալմայի մեջ: «Երկիր-երկրանուն» բանաստեղծության հենքը կազմող այս ցավից էլ ծնվում է արդարացի պայքարի մարտական կոչը.

*Երկիր, արդար ենք այսօր քո առաջ
Եվ քեզ ենք բերել մեր բյուր աչքերը,
Որպես մեծ հերքում քո երկվությանը:
Քո լեթարգիական քունն ենք պղտորել
ու քեզ նետել ենք հավերժությանը,*

*ու տրվել, տրվել, տրվել ենք մենք քեզ
Մեր սիրտ ու մարմնով, մեր սիրտ ու մարմնով: 54*

Երկիր հայրենիի հանդեպ եղած բանաստեղծուհու որդիական սիրո մեջ թշնամին թույլն է կաթեցնում: Եվ նա բացականչում է. «Աստված, իմ Աստված, այս քանի՞ անգամ դու չեղար ինձ հետ»: Ընթրստության այս ալակոծումից ծնվում է վճիռը, դա հայ մոր անխարդախ ու մաքրամաքուր եզրակացությունն է.

*Տո՛ր արթնանամ նիրվանայից միլիոնդարյա,
Տո՛ր մարմինս հանգստության կաթիլի մեջ փթթի կրկին,
Ու պար բռնի անբռնազբոս, անհնազանդ:
Տո՛ր արարման ցավը կրկին որդեգրեմ անվանդ համար,
Ու Չարություն բառը հատ-հատ շեշտված շարեմ
մերոպատառ,*

*Կերտեմ անթիվ Դավիթ տղա,
նաեւ անթիվ Թուր Կեծակի: 55*

(«Տուր արթնանամ»)

Գրքի քնարական հերոսուհին «Բացված երակ» շարքում, հենց սկզբից, իրեն հռչակում է «մերժվածների քույր» եւ բոլոր գույները ներկում «որդան կարմիրով», որովհետեւ տեսնում է, որ այսօր չափանիշները դարձել են սաստիկ առածգական, «Չավատացյալը վերջին կտոր հավատը կորցրել, խաչվելու պահ է տենչում, խաչի տեղը չգիտի»: Սակայն բանաստեղծուհին մոլորյալի խաղ չի խաղում: Նա դարի եւ ժողովրդի վերքերը բուժելու համար է ընդգծում ցավեցնող ճշմարտությունը: Մայրական անբռնազբոս ու ցանկալի երազանքները բանաստեղծուհին հաս-

Երեսօրում է որդուն՝ Վահագնին: Քաղցր-մեղցր քնքշանքների փոխարեն նա բոլոր մայրերի անունից խոստանում է իր ցավը եւ ներկայացնում պահանջը.

*Որդի՛ս, եւ մի՛ զարմանա,
Որ այսպես եմ խոսում ես,
քեզ աստված եմ արարել,
որ հավատս չփշրես: ⁵⁶*

Ժ. Բեգլարյանի «Երկիր-քարե տուն» ժողովածուն ապրված խոհերի, հասուն մտորումների, կենսական դասերի, պայծառ երազանքների թրթիռներ են՝ ներկայացված ճշմարիտ բանաստեղծության երանգներով: Հաճույքի շատ պահեր ես ապրում՝ ընթերցելով դրանք, եւ գալիս է մի պահ, երբ անդրադառնում ես կարդացածիդ, լցվում բանաստեղծուհու արցախածին հպարտության, վճռականության, իմաստության եւ լավ գործով հավերժանալու հիրավի, պոետական խորհուրդներով.

*Ես առաջինն իմ կյանքում իմ հոր աղջիկն եմ,
ու հայրս ժայռ է գրանիտից...*

*... Եվ երկրորդը՝ իմ զավակներիցն եմ, որ
արմատներն են իմ հոր...*

*... Եվ երրորդը՝ ոգունն եմ անբացատրելի,
որին հանձնվելը մաքրագործվել է...*

*... Եվ վերջինը՝ հողինն եմ առեղծվածային...
Վերակերպվելու եմ խնկածաղկի ու
ապաշխարանք եմ շուրջս փռելու: ⁵⁷*

Արցախյան պատերազմում հաղթանակը շահելու հրամայականը դարձել էր համոզմունք եւ փոխվել շիկացած գեների թե՛ ազատամարտիկների եւ թե՛ թիկունքի մարդկանց հոգիներում: Իսկ երբ զաղափարը վերափոխվում է համոզմունքի, այն դառնում է նշանառուի արձակած անվրեպ գնդակ: Այդ կապակցությամբ մամուլի էջերում հաճախակի են հանդես եկել հայ ակադավոր գրողները ոչ միայն իրենց ստեղծագործություններով, այլեւ կազմակերպող, ոգեւորող հրապարակախոսությամբ: Նման ելույթներից այստեղ կբերենք հռչակավոր արձակագիր Զ. Մաթեւոսյանի խոսքը:

Զ. Մաթեւոսյանը նախ հիշում է այն օրերը, երբ թուրքերի բանաստեղծը երգվում էր կտրել հայի ձեռքը՝ եթե Ղարաբաղին մեկնի: Եվ թուրք բանաստեղծին թուրքը ցեղապետ էր մեծարում, եւ կառավարությունն էլ նրան զարդարում էր շքանշաններով: Այդ փաստը «սահմուկելի է,-գրում է Մաթեւոսյանը,- որովհետեւ ե՛ւ նա, ե՛ւ նրանք լավ գիտեն, որ Ղարաբաղն ինքնիշխան ժողովրդի հայրենիք է, այնինչ՝ խոսում են որպես անտեր-անլեզու տան մասին»: ⁵⁸

Ականավոր գրողը անդրադառնում է անմահ Թումանյանի վեհանձնությանը, որ դարասկզբին մեծահոգությամբ խոսեց «թուրքի ասպետականության» մասին: Սակայն ե՛ւ Թումանյանը, ե՛ւ նրա ժառանգորդները գիտեին, որ թուրքը միշտ պատրաստ է կտրելու հայի ձեռքը, ուստի, պետք է ապավինել սեփական ուժին եւ չխաբվել երբեք:

Պատմությունն ապացուցեց, որ ե՛ւ թուրք ղեկավարը, ե՛ւ թուրք բանաստեղծը «բանականության ու բարոյականության օրենքները լեզվի խաղ համարեցին եւ դավանեցին բռնությունն

ու զավթումը»: Ուրեմն, ունենք մի եզրակացություն, որին համազույց է Հ. Մաթեոսյանը. «Հաղթանակը, միայն հաղթանակն է ազատելու մեզ թշնամու, կողմնակիցների եւ մեր իսկ քամահրանքից: Հաղթանակը մեր անցյալի եւ ապագայի, եւ համայն մարդկության առջեւ մեր առաքելությունն է: Պարտությունը սուտ եւ անգո մի բան է դարձնելու մեր անցյալը՝ բանաստեղծ վարդապետների գառանցանք: Պարտությունը անհայրենիք տնանկներ է դարձնելու մեր երեխաներին, մեզ նրանց սեւ անեծքին է արժանացնելու: Պարտությունը մեզ դարձնելու է արդարության դռներին տաղտկալի քարշ եկողներ, որոնց երբեմն գուցե եւ կարեկցում են, բայց երբեք՝ հարգում»: ⁵⁹

* * *

Արցախն Ավարայրվելուն պես ազգային-ազատագրական պայքարի զինվոր-երգիչներ դարձան բանաստեղծական տարբեր սերունդների տասնյակ ներկայացուցիչներ՝ զենքով ու երգով կրելով ժողովրդի դառն ճակատագիրը: Նրանք նախ մարտնչեցին ֆիդայական ջոկատներում եւ ապա՝ Արցախի կանոնավոր բանակում: Մարտակերտի շոջանի Քոլատակ գյուղի միջնակարգ դպրոցի ուսուցիչ, բանաստեղծ Վ. *Գաբրիելյանը* ավտոմատն առած, թշնամու դեմ ելավ Չլդրան-Կիչան ռազմագծում, ծանր վիրավորվեց, սակայն զենքը ցած չդրեց՝ հայրենիքի ու սրտի ցավը հանձնելով իր երգերին: Ռ. *Եսայանը* մասնակցեց բոլոր ճակատամարտերին՝ Արաքսի ափից մինչեւ Օմար, Ա. *Դանիելյանը*, Ա. *Գրիգորյանը*, Գ. *Բեգլարյանը* իրենց զինակիցների հետ միասին մարտնչեցին բոլոր վճռական ճակատամարտերում: Ուսանող Կ. *Հակոբյանը* բանաստեղծությունների առաջին գրքույկը ծոցագրպանում, հայրենի օջախի ազատությանն ընծայեց ամենաթանկը՝ կյանքը... Երիտասարդ պոետներ Հ. *Ալեք-*

սանյանը, Ն. Գասպարյանը, Ս. Հասրաթյանը որպես հեռուստալրագրողներ, հաճախ վտանգելով կյանքը, հավերժությանը հանձնեցին հայ ազատամարտիկների սխրանքները՝ միաժամանակ գրելով իրենց մարտական բանաստեղծությունները: *Է. Եսայանը* զենքով ու երգով իր խոսքն ասաց Մարտունու պաշտպանական դիրքերում, ուր հրաշքներ էր գործում Ավոյի զորավարական տաղանդը, որի մասին իր սրտառուչ երգը գրեց բանաստեղծը:

Լ. Հակոբյանը պոետական իր մկրտությունը ստացավ բանակի շարքերում, եւ էլի տասնյակ պատանի ստեղծագործողներ, որոնք դեռեւս երգի մեջ չձեւավորված, հոգիները ջրդեղեցին պատերազմական հրդեհների մեջ: Արցախի մարտական երգը ծնվեց նաեւ խրամատներում, որ բխում էր մեր ազատաբաղձ ոգուց ու երագող սրտից: Երիտասարդ բանաստեղծների քնարական հերոսին հատուկ է քաղաքացիական վեհությունը, շիտակությունը, վճռականությունը, հավատը հաղթանակի եւ գալիքի հանդեպ: Այդ մղումներն առանձնապես առինքնող են այն բանի շնորհիվ, որ բանաստեղծներն իրենց ներկայացնում են որպես հայրենի եզերքի զինվորներ, նրա հոգեւոր աշխարհի դեսպաններ: Դա բացատրվում է պապենական օջախի հանդեպ նրանց պատասխանատվությամբ, որից էլ բխում են թե՛ խղճի եւ բարության եւ թե՛ թշնամիների դեմ մարտնչելու պատրաստականության ձգտումները: Հյուսվել է արցախյան հայրենասիրության նոր, երիտասարդական երգը, որ երանգներով հայկական է, եւ միշտ զգոն է, որովհետեւ միշտ զգացվել է հարեւան քոչվոր ցեղերի սպառնալիքը: Այդ զգացումից են ծնված Անահիտ ՔՈՉԱՐՅԱՆԻ տողերը.

*Օ՛, հայրենիք, օ՛, ամենասիրտ,
Թե դառն օրերիդ հաշվիչը բերեմ*

Ու թվեմ հատ-հատ,

Թե մոխիր դարձած ավերակներիդ

Փռչին ետ բերեմ,

Թե կույր ոտխիդ հոգին ավերեմ

Ու բազուկներին կապանք խարանեմ,

Աչքերդ կլան հուշ մոխիրներով,

Աչքերդ կերգեմ արտասուքաթե...⁶⁰

Բանաստեղծուհին վերհիշելով հայրենիքի ավերակների պատմությունը, մեր ժողովրդին բաժին հասած ծանր ճակատագիրը, ամենեւին մեջտեղ չի բերում հուսալքության մորմոքը: Ընդհակառակը, նա ընդգծում է թշնամու հանդեպ եղած համաժողովրդական ցասումը եւ վրեժի անկայությունը, որ սերունդներին մղել է եւ մղում է պաշտպանելու հող-հայրենին, օջախի ծուխը, սերունդների երթը:

Բանաստեղծուհին 88-ը համարում է սեւ տարի՝ գրված «սրտի բաց մատյանում» եւ պատրաստ է կրելու այն ու միաժամանակ ընծայվելու հայրենիքին՝ բացականչելով. «Զո բախտը իմ բախտն է, հայրենիք»: Սակայն ոչ թե խոստովանանքի ընդգծումով է նա փարված երկրին, այլ որպես զինվորյալ՝ նվիրվելու ամբողջապես.

Ղողանջում եմ ծայներ՝ կանչեր ծեր վանքերի,

ես իմ ունեցածը հայրենիքիս կտամ...⁶¹

Այսպես, Արցախի երիտասարդ բանաստեղծներին առաջին հերթին հուզեց հայրենի եզերքի ճակատագիրը: Նրանք ցավով խոսեցին լքված գյուղերի, պապենական օջախների մասին: Չէ՞ որ տարածքը հայրենիք է կոչվում՝ նրանում ապրող եւ այն շենացնող քաղաքացիների շնորհիվ:

Երիտասարդ բանաստեղծների հայրենասիրական երգերում կա նաեւ մի ուրիշ տազնապ՝ կապված «հարեւանի» նենգության հետ: Հայոց դրախտային երկրի կորուստներն այնքան են շատ, որ Արցախի կորուստը կդառնա վերջին ճակատագրական տանուլ տալը: Այս զգացումը միշտ զգոն է պահում արցախցի բանաստեղծին: Ուրեմն, տազնապը հնչում է որպէս զգոնության կանչ, որ ղողանջում է դարերի խորքից: *Ռոբերտ ԵՍԱՅԱՆԸ* այդ միտքն արտահայտում է այսպէս.

*Արդ ղողանջում են իմ արմատները,
խրվում պապերիս երազների մեջ:⁶²*

Տառապանքից են ծնվում երիտասարդ բանաստեղծների երգերը: Այդ տառապանքը նոր չէ: Ռ. Եսայանն իր նախորդներից փոխ է առել արյան հյուլէն, որն իր մեջ գենից բացի ներառում է բազմադարյան հիշողությունը: Նա բոլոր կշիռները լուծում է արցունքի պէս, բոլոր արեւները վշտի հատակն իջեցնում եւ հասունանում.

*Մեկ էլ ե՞րբ են, տեր իմ, կարոտել ինձ այսքան,
Հասունացել այսքան կորուստների ահից:⁶³*

Գրականագետ Ա. Ափինյանը ճիշտ է նկատել. «Ռոբերտ Եսայանը որոնում է գոյության իր բացատրությունն ու իր առեղծվածը, որոնում է ու չի գտնում, քավում է օտար մեղքեր, հավատում է իր ցեղի արթնացող սաղմին, բայց անդունդ է տեսնում իր իսկ հույսի մեջ, չի համակերպվում գոյության իր ձեւին, բայց առեղծվածը թողնում է առեղծված ու լսելի է դարձնում նրա արձագանքը՝ գոյության արձագանքը: Որոնումը հուսահատությունն չէ, եւ երբ բանաստեղծի հոգին ցավում է ապրածից ու տեսածից, երբ գալիս է ինքնաըմբռնման դժվար պահը, երբ գիտակցում է,

որ կորուստները կործանել չեն կարող, որովհետեւ քո սերունդը կորուստների ահից հասունացել է՝ մնում է միակ ելքը՝ տագնապի հենակետը: Տագնապ, որ խուճապ չի բերում, որ զգաստ է պահելու հոգնած հոգիդ»: ¹⁸

Ռ. Եսայանի երգերը ոգեկոչելու ուժ ունեն, որովհետեւ դրանք հնչում են որպես գոյության մոր դասեր, զինվորագրվելու ազդակներ:

ՀՐԱՆՏ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆԻ բանաստեղծական հյուսվածքներում խոսեցին Արցախի անցյալը, ներկան, գալիքը: Նա առօրյայի մեջ, ինչպես սափորում, հավաքեց «բոլոր արծազանքները»: Արցախյան շարժումը բանաստեղծը դիտեց որպես մեր ազատաբաղձ հոգիների զարթոնք եւ զենքով ու գրչով զինվորագրվեց վերածնող այդ երթին: «Միջօրե Գանձասարում» բանաստեղծությունում Գանձասարի լռության մեջ նա տեսնում է ոչ թե օրվա, այլ «պատմության կիսվելը»: Այդ նշանակում է մեր հույսի ակունքը «դիմանում է հարվածներին ժամանակի՝ ընթանալով հավերժության հետ զուգահեռ»: Ոչ միայն այդ.

*Քարի վրա այս հնարույր Գիրը կարդա,
որ տառ առ տառ
ճառագայթվել է դեպի երկինք,
իրե գնդի զորությունն է բազմապատկում: ⁶⁵*

Բանաստեղծի քնարական հերոսն իր հոգու ծայրով չափում է պաշտպանում է «երազանքի դարերը պերճ երաշտներից ամեն...»: Գանձասարը որպես հայկական հոգու «քարակերտ զեղեկություն», «հավատի երգ» է հորինում:

Հարազատ մնալով խորհելու-փիլիսոփայելու իր ստեղծագործական խառնվածքին, Հ. Ալեքսանյանը արժարժում է հայրենասիրության եւ ազատասիրության իր մտորումները բանաս-

տեղծական յուրովի հնարանքներով:

Անկախության եւ ազատության պայքարի կոչը նրա երգերում հնչում է բազմազան երանգներով: Նա մերթ դիմում է Անահիտ Դիցուհուն, որպեսզի ելնի եւ «կապույտ աչքերով» տեսնի, «թե ցավի ինչ նոր փոթորիկ պայթեց ցեղի հոգնած գլխին», մերթ կոչ անում «Մոռացության անձավները»՝ լինել, իմանալ ժողովրդի ցավը եւ տալ «նրան զորացումի նոր հնարներ»:

Երիտասարդական պոեզիայի համանվագին իր մասնակցությունն ունեցավ *Նորեկ ԳԱՄՊԱՐՅԱՆԸ*: Նրա «Յավատ Արցախի» ժողովածուն այդ մասին է խոսում: Բանաստեղծի մուտքը համարձակ է, խոսքը՝ վճռական այն առումով, որ նա չի հաշտվում իր Արցախ աշխարհի ստրկական վիճակի հետ, եւ գոյամարտի է ելնում ե՛ւ զենքով, ե՛ւ երգով: Ժողովածուն բացվում է «Կեսօր» շարքով, որ կարելի է համարել նաեւ քնարական պոեմ: Բնաբան բերելով Ե. Չարենցի «խորհուրդ չի ընդունում ապագայի երգը» տողը, երիտասարդ բանաստեղծը իր հավատամքն է բերում երգին ու կյանքին: Վերագնահատելով լեռնաաշխարհի պատմական անցյալը, նրանում գտնելով ազգային արժանապատվության երանգները, պոետը թվարկում է իր եղյալ եւ չեղյալ մեղքերը, ընդգծում իր ըմբոստացումն աշխարհի դեմ: Նա միաժամանակ ծանրութեթեւ է անում իր արած-դրածը՝ նշելով.

*Ես մինչեւ հիմա ոչինչ չեմ արել.
սպասումս երբեք չի կնքվել ցավով,
չիվը չի ծաղկել իմ կոշտ ափերում,
եւ տառապանքի համ չի ունեցել
իմ ոչ մի բառը...⁶⁶*

Ինքնագնման ճանապարհը նրան տանում է դեպի ինքնահաստատում: Բանաստեղծը գիտակցում է իր անելիքը, այլեւս չի կարելի ապրել «ցնծության օրորոցներում». չի կարելի խա-

ղալ «անտարբերության ճոճքերում»: Տեղի է ունենում որոնման ցավը, որ պիտի պտղավորվի, կորցրածը ետ ստացվի: Բանաստեղծը հավատում է իրեն.

*Ես չեմ կասկածում,
որ կփոփոխվի կյանքում ինչ-որ ձեւ,
Մեկ է, կհիշեմ,
որ տանս սյուն է պակասում մի նոր,
որ ժամանակն է հին դուռը փոխել...⁶⁷*

Եվ բանաստեղծը զգում է «արյան ցավը», որովհետեւ երկիր ունի, որին լքելու իրավունք չունի, «ուզում է տեսնել շողն արեգակի», «շոշափել ուժի ձեռքերը մաքուր եւ լսել մեղքի բողոքն արդար»: Նրա բանաստեղծական ընդհանրացումներում զգում ենք ժամանակի շունչը, նա ընթերցողին է ներկայացնում իր «Ծնունդը ցավի», «Ծնունդն անքնության», «Ծնունդը տագնապի», «Ծնունդն անտարբերության», «Ծնունդը տխրության», վերջապես ափսոսանքի, ուժի, հավատի, կարոտի, լույսի, ներշնչանքի ծփանքները:

Երգչի անմիջականությունը ծնվում է հողաբույր տողերից: Նա իրեն պատեպատ չի խփում: Նրան հարազատ են իր հուշերի աշխարհը, որ պապի օջախ է, պապի թախտ, պապի տրեխներ են ու պապի քուրք, ապա կարասը, սայլը, օրորոցը, գորգը, ժամացույցը: Այդ ամենը հուշ ու հիշատակ լինելով հանդերձ, ապրեցնող կռվաններ են, որոնք մղում են ապրելու, արարելու, հաստատվելու:

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ

Քերթողահայր Մովսես Խորենացին իր հավերժախոս «Հայոց պատմությունը» գրելիս իշխան Սահակ Բագրատունուն հիշեցրել է. «Թեպետ մենք փոքր ածու ենք եւ թվով շատ սահմանափակ ու զորությամբ թույլ ու շատ անգամ օտար թագավորությունների կողմից նվաճված, բայց եւ այնպես, մեր երկրումն էլ գրելու եւ հիշատակելու արժանի շատ սխրագործություններ են կատարվել»: ¹

Այսպես, մեր պատմությունը, որպես գոյության ակունք եւ ներկա ընթացք, դարեր շարունակ եղել է մեր ժողովրդի ոգու կանչը, ապրելու ավյունը: Պատմության այս ընթացքը խորապես ընկալել են նաեւ 20-րդ դարի հայ բանաստեղծները՝ ստեղծելով սերունդներին թեւավորող բազմաթիվ կոթողներ: Ավանդույթը շարունակվեց նաեւ Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի ընթացքում:

* * *

«Այս խաչքարը ես եմ» բանաստեղծության մեջ ՎԱՐԴԱՆ ՀԱԿՈԲՅԱՆԸ ունի այսպիսի տողեր.

*Մի փունջ պոկիր եւ վերցրու փռշին
ճաքած խաչքարից...
... Եվ կտեսնես, որ բացվող գրերը
ճանապարհներ են,
հավերժ ուղեւոր՝
Մաշտոց ու Վարդան: ²*

Բանաստեղծական այս խորհուրդը մեկ անգամ չի ուղեկցել Վ. Հակոբյանին: Իր հողին ու ժողովրդին նվիրված բանաստեղծին չէին կարող չհուզել մեր պատմության այն խաչմերուկներն ու մեծու-

թյունները, որոնցով պայմանավորված են ժողովրդի իմաստու-
թյունն ու անմահությունը: Այդ խորհուրդը բանաստեղծի ոչ միայն
մեկ, այլև բազմաթիվ երգերի մեջ է մտել որպես ոգի: Հայկական
գույներով, հայաշխարհիկ ավանդույթների բաբախումներով, հայ-
կական ցավի ու հույսի շափաղումներով հագեցված նրա պատկեր-
ները վերջապես պետք է խմորվեին մեր ընդհանրացնող հյուսված-
քի մեջ: Այդպես էլ եղավ: Այն ծնվեց ուղիղ ժամանակին՝ «Մեսրոպ
Մաշտոցն Ամարասում» վերնագրով: Այդ է վկայում նաև ինքը՝ բա-
նաստեղծը: «Գրքերի աշխարհ» թերթի թղթակցին տված պատաս-
խանում նա ընդգծել է. «Երկար տարիների լռությունից հետո Ար-
ցախ աշխարհում հնչեցին մեր արդեն գործող վանքերի ոգեկոչող
զանգերը... Մեսրոպ Մաշտոցին ու Վարդան Մամիկոնյանին, իմ
պոեմում, միասին եմ բերել Արցախ: Նրանք պետք է միշտ միասին
լինեն: Դա է մեր ուժը...»:

Ինչպես տեսնում ենք, Մեսրոպն ու Վարդանը, դարձած ազա-
տության կորով, իրենց ձայնը հնչեցրին նաև մեր նորօրյա պայքա-
րում: Այդպես է եղել՝ սկսած 5-րդ դարից:

Հայտնի է, որ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակը լայնորեն նշվեց
1960-ական թթ. սկզբին: Գրվեցին բազմաթիվ գեղարվեստական եր-
կեր, ուր Մաշտոցը փառաբանվում է որպես հայ գրերի ստեղծող,
հայ դպրության հիմնադիր, առաջին ուսուցիչ, թարգմանիչ:

Պ. Սեւակը եւս իր մասնակցությունը բերեց այդ հայրենամովեր
գործին: Նրա համար Մաշտոցը միաժամանակ վիթխարի քաղաքա-
գետ է, «որի շահած անարյուն ճակատամարտի հետ չի կարող հա-
մեմատվել մեր սպարապետների փառավոր հաղթանակներից եւ ոչ
մեկը»:³

Պ. Սեւակը 60-ական թվականների պահանջներից ելնելով ի-
մաստավորեց Մաշտոցի կատարածը եւ դարերին հանձնեց իր ան-
մահ «Եվ այր մի՛ Մաշտոց անուն» պոեմը: Բանաստեղծական ան-
զուգական տաղանդով Պ. Սեւակը ցույց տալով հեթանոսական

աստվածների կործանման ու քրիստոնեության հաստատման պատճառը, մեր ժողովրդի դժվարին ու բարոյ ճակատագրի հետ կապված շատ փակագծեր բացեց: Նա նաեւ իր ելույթում նշում է, որ «Զորությամբ ու բազկով Հայաստանը չէր կարող վերականգնել իր միասնությունը, ինչպես նաեւ պետական անկախությունը... Ծիգով ու ջանքով անկարելի է մաքառել օտար լեզուների դեմ, եթե դրանք կրում են պաշտոնական բնույթ»: ⁴ Հրաշք էր պետք, որ կործանումից փրկվեր հայ ժողովուրդը: Եվ ծնվեց հրաշքը՝ Մաշտոց անունով: Նա իր գրերի գյուտով հաստատեց ժողովրդի լինելու առեղծվածը, տվեց մի գեմք, որի դեմ դարերի ընթացքում անգեմ դարձան մետ ու յաթաղան, փղեր ու տանկեր: Ապրեց ժողովուրդը եւ ամեն անգամ անցյալին անդրադառնալիս, Մաշտոցի գործի մեջ որոնեց ու գտավ իրեն հուզող կենսական հարցերի պատասխանները:

Այդպես եղավ եւ Արցախյան շարժման հենց սկզբին: Վ. Հակոբյանը Պ. Սեւակի օրինակով դիմեց մեր ոգու եւ սրի ժամանակաշրջանին՝ 5-րդ դարին, որ իմաստավորվում է Մաշտոց-Վարդան անմահների անձնուրաց գործունեությամբ: Եվ ուրախալին այն է, որ Վ. Հակոբյանը Պ. Սեւակից սովորելով հանդերձ, ստեղծել է ինքնատիպ մի պոեմ: Այդ ինքնատիպությունը բնորոշվում է թե՛ թեմատիկ եւ թե՛ գեղարվեստական առանձնահատկություններով:

Եթե Մ. Մաշտոցը մեր ընդհանուր ազգային ինքնության պահպանման եւ հարատեւման մարմնավորումն է, ապա նրա գործի նշանակությունն առավել է ընդգծվում Արցախ աշխարհի համար: Այդ փաստի գիտակցումով էլ Վ. Հակոբյանը հերոսներ է ընտրել Մաշտոցին ու Վարդանին: Բանաստեղծը նրանց կերպարները ստեղծել է ժողովրդի ճակատագրին առնչված: Մաշտոցի եւ Վարդանի բնավորությունները բացահայտվել են պատմական դեպքերի եւ իրադարձությունների փիլիսոփայության ներիյուսմամբ:

Արցախում Մ. Մաշտոցի գործն իմաստավորելու համար Վ. Հա-

Լկրթյանը հիմք է ընդունել պատմական այն ճշմարիտ փաստը, որ նա գրեթե գյուտից հետո դարոց է բացել նաեւ Արցախի Ամարաս վանքում: Բանաստեղծական սրտառուչ ու գունեղ հյուսվածքով Վ. Հակոբյանը պոեմի հենց մուտքում ստեղծել է մի պատկեր, որտեղ ցույց է տրվում Արցախ աշխարհի հոգեպարար ցնծությունը Մեսրոպ մարգարեի գալուստի առթիվ.

*Ու ճամփան դարձավ կենաց մայրուղի,
ու ճամփան դարձավ փանդիռ յոթնադի,
եւ հոգեընծա
խոսքեր հնչեցին,
եւ ախորժալուր
մայրուղին իջավ
որպես թե Սինա լեռան փեշերից: ⁵*

Բանաստեղծը պատկերում է Հայոց Արեւելից կողմանց աչքալուսանքի անկեղծ ու գիտակցված ծիածանումը: Մաշտոցի հետ, «ասես երկնային օրհնաբանությամբ, լույսը ոստոստում է թփերի վրա, եւ գարնան ավետիս է լսում Արցախ աշխարհը: Իսկ Արցախ աշխարհը Հայոց պատմության կնիքն ունի իր թեւերին, որ Հակոբյանի գրչի տակ թրթռում է Մխտորաշենի դարավոր սոսու շրշյուններում, սոսի՝

*որ Տիգրան Մեծի զինվորաց ձեռքով
տնկվել է մի օր Վարդանա հովտում,
Մավաս մատուռի հայացքի ներքո՝
Ի սեր եւ նշան
հայոց արքայի
հաղթահանդեսի՝
հազարմեկերորդ... ⁶*

Դարեր են անցել: Մխտորաշենի սոսենին դարձել է հայոց պատմության գորավոր իրադարձությունների եւ սրբացած մեծությունների գործունեության ականատեսը: Արցախ աշխարհի խորիրդանիչ

Ստսին պատկերվում է որպես թանկ ու հարազատ հուշերի կենդանի վկայություն: Այդ ծառի տակ անձրեւից ապաստանել են Մաշտոցն ու Վարդանը, նրա պարզ շուք ու շվաքում Գրիգորիսն է իր սիրտը բացել Մաշտոցից առաջ: Մեսրոպից հետո արցախաբույր այդ ծառի շվաքում հանգրվանել են Խորենացին եւ Կաղանկատվացին, Գանձակեցին եւ Գոշը, Րաֆֆին ու Լեոն, ապա իմաստուն Իսահակյանը... Բանաստեղծը հաստատում է, որ Արցախը հայոց շունչ ու սիրտ ունեցող սրբավայր է:

Պատկերելով Մաշտոցի այցը, Հակոբյանը նրան գնահատում է համաժողովրդական սիրո ծփանքների եւ ակնկալությունների շրջանակներում: Շինականի ողջույնը, որ հնչում է «Փրկեա մերոց» աղոթքով, ժողովրդի հավատի արտահայտությունն է: Շինականի ձայնից խայտում է հողը սուրբ երանելու ոտքերի տակ եւ որպես տեսիլք բխում է մի աղբյուր, եւ՝

*Մարգարեն մի բուռ ջուր վերցրեց ակից,
պարզեց արեւին,
եւ ակի միջից արեգակն ելավ
եւ նախշուն ասքեր շաղեց դաշտերին,
եւ ակի միջից արեգակն ելավ
եւ նախշուն ոսկի շաղեց դաշտերին,
եւ ապա ձեռքը ճակատից տարավ,
ճակատի գիրը օժեց արեւով,
ու դա պատգամն էր «վերին» աստծո,
Ու պատգամն էր դա՝ հղված արցախցուն: 7*

«Փրկեա մերոց» աղոթքը, ուղղված Մաշտոցին, պոեմում ծավալվում է, ներկայացվում որպես անցած ու գալիք արհավիրքների դիմակայելու մաշտոցյան հնարքի գիտակցում: Ժողովուրդը պետք է փրկվի «գորշ հորդանների անզուսպ հեղեղից», որ համակործան անվերջ գալիս են եւ տանում ոչ միայն ծլած արտը, հանգցնում վառած թոնիրը.

*այլեւ ակունքն է քանդում քո լեզվի,
մայրենի խոսքիդ կրակը մարում,
մանկանց բերանից կես պատառի հետ
հայկյան՝ հոգ ու նշխարը խլում,
տաճարներիդ հետ՝
հոգուդ սրբազան աշխարհը փլում:՝*

Ժողովուրդը հասկանում է, որ դրա «ելքը միայն գիրն է սրբազան»: Ամբաստը, ականջալուր Մեսրոպի գալուն, այրերով, պապիկ-տատիկով, հայրիկ-մայրիկով, ճյուղ ու ճիվով դիմավորում է նրան՝ հավատալով, որ հանձին մեծ ուսուցչի, փրկարար գրերի «երկնից իջնում է լույսի մանանա»:

Երկուսի ճեղքված հայոց աշխարհի արեւնոյան մասը որպես կիսազաղութ ճնշվում էր բյուզանդական բռնապետության լծի տակ, իսկ արեւելյան մասը՝ պարսկական: Ցավը տանելի կլիներ, եթե ուժացման հարցը հաճախակի չտնկվեր հայ ժողովրդի առջև: Ժողովրդի մի մասը պիտի ծուլվեր հույների հետ եւ կորչեր անհետ, իսկ մյուս մասն էլ՝ պարսիկների:

Այդ հանցավոր քաղաքականությունն իրականացնելու համար թշնամիները կրոնի հարցում մերթ քաղկեդոնականությունն էին առաջարկում, մերթ զրադաշտությունը: Իսկ լեզվի հարցում տեղի էր ունեցել սարսափելին՝ Հայաստանում հայ երեխաների մի մասը սովորում էր ասորական դպրոցներում, մյուս մասը՝ հունական: Եվ մինչմեսրոպյան շրջանում այն տեսել էր հարյուր տարուց ավելի: Ահա այս ծանրածանր ֆոնի վրա պարզ է դառնում Մաշտոցի ստեղծած գրերի դերը ժողովրդի հարատեւման գործում: Ահա թե ինչու, գրերի գյուտից հետո, մեր առաջին ուսուցիչը ջանք ու եռանդ չի խնայում դպրոցներ բացելու ուղղությամբ՝ լավ հասկանալով, որ մայրենի լեզվի պահպանման եւ հայեցի դաստիարակության միակ կարեւոր երակը կրթօջախն է: Պատմական այս ճշմարտության բա-

մաստեղծական ընդհանրացում է պոեմի «Մեսրոպ Մաշտոցը դպրոց է բացում Ամարաս վանքում» մասը:

Ինչպես ամբողջ Հայաստանը, այնպես էլ նրա մի մասը կազմող Արցախի մարմնավոր եւ հոգեւոր տերերը հասկացել էին, որ օտարի լծի տակ, օտարի լեզվի դպրոցում կկորչեն ոչ միայն իրենք, այլեւ իրենց սերունդները: Դրանով պետք է բացատրել այն համաժողովրդական ուրախությունը, որ կապված է Մաշտոցի կողմից մայրենի լեզվով դպրոցի բացման հետ: Դրա արտահայտությունն է այն ռոմանտիկ պատկերը, որ ստեղծել է բանաստեղծը Ամարասի ֆոնի վրա: Վանք մտնելուն պես Մաշտոցը գմբեթին նկատում է մի արծիվ, որ համարում է «Արցախս սուրբ ոգին՝ հավքի կերպարանք առած»: Տեղից վեր բարձրանալով, արծիվն էլ ասես Արցախս երկնքում ծաղկում էր գրերը սուր: Այդ գրերը միաժամանակ մասնատված հայերին ի մի բերելու, նրանց միասնությունն ապահովելու ամենահզոր ուժն է: Այս գաղափարի պոետական մարմնավորում է այն հատվածը, որ վերաբերում է հայկական զինանշանի վրա պատկերված երկգլխանի արծվին: Մաշտոցն այդ պատկերի մեջ տեսնում էր երկրի երկատվածության խորհուրդը, որի հետ չի հաշտվում: Երկատված այդ հայացքից մեկը նայում է պարսկական կողմը, որտեղ քրմերի վառած ատրուշաններին հայ սրտի լեզվակն է այրվում, մյուսը նայում է ձեռքին Բյուզանդիոս, որտեղ «մեր հին ու անմաշ սրբությունների մոխիրն է միայն մատուցանվում մեզ» եւ մատնում գոյի ու դպրության կորստի: Այդ տեսարանի նման գնահատման ֆոնի վրա էլ կարեւորվում է Մաշտոցի խորհուրդը.

*Շատ էր անհրաժեշտ
անգամ եւ հաց ու ջրից առավել,
մեզ հայացքների միաբանություն...
...Այսինքն՝ պիտի մենք միաբանվենք
ժողովրդովի
մի բռունցք դառնանք մեր լեռանց նման,*

*կանգնենք կորովի,
անպարտ, անսասան՝
հանդիման ամեն ուժացնողի
ու բռնակալի,
ու սատար լինենք աստծո բարուն: 9*

Մերոպ Մաշտոցը համոզված է, որ իր ստեղծած գրերը «Արցախա քարին արմատ կբերեն»: Եվ նա ժողովելով ընտիր մանկտիք, «կամարների տակ Ամարաս վանքի հիմնեց» դպրոց-կրթարան,

*որ հայից սերված ամեն մի ժառանգ
հայերեն սերտի
դասը՝ հայրենյաց համար մեռնելու...
...լինի վանական,
իշխան թե դպիր,
իր սերն ու սիրտը բացի հայերեն...
... ու հայ աստծուն աղոթք հղելիս,
հայը հայերեն իր ցավը պատմի...: 10*

Վ. Հակոբյանը պատկերում է Մաշտոցի գործը, այն, որ նա անկարելին դարձրեց կարելի: Սակայն մեր մեծ ուսուցչի սխրանքը միայն անցյալի բացառություն չի կարելի համարել: Բանաստեղծը Մաշտոցի գյուտի մեջ որոնել ու գտել է մեր օրերի հուզող հիմնահարցը: Առաջին՝ որ «մայրենի գիրն է ու լեզուն, ուր հայրենիքը կանգուն է ու մեր հոգու պես վեհ ու աննվաճ»: Երկրորդ՝ մերոպատառով գրված մատյաններն արցախյան հողի հայաշունչ ոգին են, վկայությունները՝ ուղղված գալիքին...

«Մերոպ Մաշտոցն Ամարասում» պոեմում բանաստեղծը մեր առաջին մեծ ուսուցչին ներկայացնում է գործունեության լայն կողմերով:

Սովորական վանքը դարձնելով դպրատուն, Մաշտոցը շրջում է Ամարաս գյուղաքաղաքում, լինում առաջին հերթին մի աղքատիկ գյուղում: Հանդիպումն անսպասելի էր, եւ առաջին հերթին իր հոգու խանդաղատանքն է զգում ռամիկ Մանասը: Նա ուրախությամբ իր մանչուկին՝ Նարեկին, տալիս է կրթարան: Մանասի եւ նրա որդու՝ Նարեկի կերպարներով բանաստեղծն ընդգծում է այն գաղափարը, որ հողի հետ կապված հայ մարդը իր մեջ կրում է ժողովրդի հոգու ամբողջական գեղեցկությունն ու բարոյական վեհությունը: Հենց այդ համոզմամբ էլ Մաշտոցը լինում է հասարակ մարդկանց շրջապատում եւ նոր սերնդի հետ կապում ազգօգուտ նվիրվածությունը: Ահա թե ինչպես է գնահատում Նարեկին.

*- Մի կենսահաստատ, օրհնած ոգի կա
այս մանչի ներսում,
ազգօգուտ մի հուր.
որ հետո պիտի մեծանա-ծավալվի,
գրեք անունը
սովորող մանկանց առաջին կարգում: "*

Ու Մաշտոցի հետ միասին մանչի շրթերին ծիածանվում են հայոց գրերը, որոնց «ծայնակցում է աշխարհն Արցախա»: Մաշտոցի ժողովրդասիրությունը բացահայտված է նաեւ դարբին Առաքելի հետ հանդիպման տեսարանում: Դարբինը կենսափորձի իմաստությամբ խոսք է բացում հայ ժողովրդի ծանր ճակատագրի մասին. հնարավոր չէ՞, արդյոք, որ մեծ ուսուցիչը շտկի անարդարությունը: Օդում հնչում է դարբնի հարցը.

*Չի՞ լինի, արդյոք,
ի սեր հավատի,*

*քիչ փառավորես ու կարգավորես
այս գիրը՝ գրված հայոց ճակատին...
... Մինչեւ ե՞րբ պիտի հոժարվենք պարսկին՝
մտքով չքոտի,
ու նա ճուղուպուր կոտորի մեր գլխին...: ¹²*

Ջրույցին մասնակցում է նաեւ Վարդան Մամիկոնյանը: Նա եղել է շեներում, տեսել է առյուծակրող ուստրերի, պերճ ու նազանի դուստրերի: Նա Արցախա ճակատագիրն ու ապագան կապում է նրանց հետ: Վարդան գորավարի խորհուրդ-խոսքի մեջ հնչում է գրի ու սրի միասնության կոչը.

*Մեր սուրբ դարահոր արարած գրով,
մեր դարբինների կռած սրերով
պիտի նորոգենք
ու նորագրենք,
արդարագրենք
գիրը մեր ազնիվ ճակատին դաջված...: ¹³*

«Մեսրոպ Մաշտոցն Ամարասում» պոեմի գլխավոր գաղափարը ժողովրդի անմահության ու կենսունակության ընդգծումն է, որով էլ պայմանավորված է Մաշտոցի գործի նշանակությունը: Սակայն բանաստեղծը գտնում է, որ ժողովրդի հավերժությունն ապահովելու համար պետք է զինակցեն սուրը եւ գիրը: Այդ միտումով նա ստեղծել է «Այբուբենը՝ սրի վրա» ծավալուն մասը: Համոզիչ են Մաշտոցի եւ Վարդանի միասնական գործունեության պատկերները: Վարդան Մամիկոնյանը եղե՞լ է, արդյոք, Արցախում: Դա կարելու չէ: Կարելորն այն է, որ Մաշտոցն ու Վարդանն ապրել են միեւնույն դարաշրջանում, եւ նրանց անձնուրաց կյանքն ու փառավոր գործն ուղղված է եղել ժողովրդի հավերժության ապահովմանը: Պոեմում բանաստեղծը հավատարիմ է մնացել հինգերորդ դարի ոգուն՝ գրի եւ թրի համագործակցության հիանալի օրինակին: Վկան՝ 405թ. գրերի գյուտը Մաշ-

տոցի կողմից եւ Վարդան զորավարի զոհաբերությունը 451-ին: Պատմական այս կարեւորագույն փաստերի ու դէմքերի պոետական ընդհանրացումների օգնությամբ Վ. Հակոբյանը պատասխանում է ժողովրդի հարատեւման ճիշտ հարցին.

*ոչ միայն սուրը, այլ նաեւ գիրը
պետք է վահանով մտնի ասպարեզ,
եւ պիտի պահել զուգակշռություն: 14*

Պոեմում էպոսային տարրերի հյուսվածքով ցույց է տրված Վարդան զորավարի զինավարժությունը: Սուր ու վահանի շառաչների մեջ Սաթենիկի գործած՝ այբուբենի պատկերն ունեցող գորգը արցախահայության զինվորական կամքի եւ ստեղծարար ոգու խորհրդանիշն է: Զինավարժ ու ասպապը կապած Սաթենիկը բացում է գորգը եւ կարդում.

*-Այբ, Բեն, Գիմ, Դա, Եչ--
... Հնչում է երգը ամենազոր,
ամենազորեղ երգն է հնչում--
երգն այդ երգ չէ, ո՛չ, այլ գրի վրա
երդում է սրի...
հավատարմության...: 15*

Վ. Հակոբյանն ուշադրություն է դարձնում նաեւ օտար բռնակալների ճնշման եւ սոցիալական ծանր պայմաններում մարդկային իրավունքների ոտնահարման պատկերմանը: Զրվոր Հաբեթի որդու՝ Տիգրանի եւ Սաթենիկի դժվարին լուսավոր սիրո էպիզոդը պոեմի կարեւոր եւ հաջողված հյուսվածքներից է, որին հաջորդում է սրտառուչ մի պատկեր: Մեսրոպյան գրերը հոգ ու երգ դարձրած արցախցիները Վարդան զորավարի շոյող հայացքի տակ խմբվում են որպէս զինվորյալներ՝

*որ իրենց ՀԱՅԻ պատիվն ամենուր
բարձր են պահում՝*

արեամոտիկ,
այրեր՝ պնդաբերծ--
Արցախ-տուն սրբոց,
բայց՝
ոչ առուծախ,
Արցախ-
այսինքն, սար ու մարդ անթեք,
Արցախ-
այսինքն՝
առյուծն առյուծ է՝ թե արու, թե էգ--: 16

Պոեմի վերջին մասը կոչվում է «Մաշտոցի ոգին Ամարաս վանքում, վանքի գրերում, քար ու վեմի մեջ»: Տեսիլքային գրականության ավանդույթներին հավատարիմ, Վ. Հակոբյանը ստեղծել է մի պատկեր, որի միջոցով իմաստավորվել է հետմաշտոցյան շրջանի արցախյան ընթացքը՝ լեցուն արհավիրքներով, արարման կարողությամբ, ապրելու վճռականությամբ: Ավանդությունը պատմում է, թե ինչպես Ամարաս գյուղաքաղաքում Լենկ-Թեմուրը հանկարծակի հարձակումով կազմակերպում է կոտորած: Նա վաղուց լուր ուներ այդ վանքի մասին: Եվ երբ խուժում է վանք, տեսնում է, որ սուրբ մկրտության ավազանի մոտ տերտերը կնքում է նոր աշխարհ եկած մի ամարասցու, իսկ կողքին՝ նրա խոնարհ մայրը: Լենկ-Թեմուրը թրի մի հարվածով միանգամից գլխատում է երեքին, ավերում ու ավարում վանքը: Սակայն յոթ օր ու գիշեր չանցած, մուլուցքը Լենկ-Թեմուրին նորից այստեղ է բերում: Նա տեսնում է, որ կամարների տակ այդ նույն վանքի տերտերը կնքում էր նոր աշխարհ եկած ամարասցու, իսկ կողքին՝ նրա խոնարհ մայրը: Լենկ-Թեմուրը թրի մի հարվածով մեկտեղ թրատում է այդ երեքին: Եվ որպեսզի Ամարաս վանքի վերակերտումը չկրկնվի, իր զինվորներին շարք է կանգնեց-

Մում մինչեւ Արաքս, որ հայոց վանքի բոլոր քարերը թափեն գետի մեջ՝ վայրի մուլոցքի մեջ խորհելով.

*- Հայոց գետի մեջ շատ ենք հայ մետել,
թող այս հայագիր քարերն էլ հիմա
ջրի մեջ նրանց հուշաքար լինեն...: 17*

Յոթ օրից հետո Լենկ-Թեմուրը նորից է գալիս այստեղ: Եվ նորից տեսնում է, որ կամարների տակ Ամարասի սուրբ մկրտության ավազանի մոտ տերտերը կնքում է աշխարհ եկած մի ամարասցու, իսկ կողքին՝ նրա խոնարհ մայրը:

Լենկ-Թեմուրը շճած, գլուխը առնում ու չքվում է այդտեղից: Մարդակեր բռնակալը, սակայն, ցանկանում է իմանալ գոյատեւման այդ գաղտնիքը: Եվ մի գիտունի ճանապարհում է՝ իմանալու այդ առեղծվածը: Արցախի շինականը գիտունուն բացում է գաղտնիքը. «Մաշտոցի գիրն է ամեն մի քարի... ամեն մի խաչի... ամեն արմատի»-

*- Եվ այս ամենը,- շինականն ասաց,-
Մեր հոգու մեջ են,
ոգին են հայի...
Ժողովուրդը, որ տառեր է գրում
անգամ իր թրին,
Աշխարհում նրան հաղթող չի լինի,
Առավել եւս՝
Ժողովուրդն այդ չի մնա գերի...: 18*

Պոեմի վերջին ակորդում Վ. Հակոբյանն ընդգծում է, որ արցախցիները իրենց բնույթը առել են մայր հողից, որ հողն Արցախս բնավ էլ հող չէ, այլ իմաստություն է, հավատ, սրտի կրակ է, կարմիր որդան, Մաշտոցի եւ Վարդանի ոգին է, որին պարտություն չկա:

«Մեսրոպ Մաշտոցն Ամարասուն» ստեղծագործությունն աչքի է ընկնում լիրո-էպիկական պոեմի ժանրային առանձնահատկություններով: Նրանում կերպարները, դեմքերը բնութագրված են էպիկական եւ քնարական միջոցներով, բացահայտված քնարական ուժեղ գունավորմամբ: Մեսրոպ Մաշտոցին նվիրված բազմաթիվ պոեմների շարքում այն գրավում է ուրույն տեղ:

* * *

Արցախի գրական կյանքը վերելք ապրեց: Ժողովրդի մաքառման ոգին մտավ երգի մեջ՝ փիլիսոփայական խորքով: Երգը ոչ միայն դարձավ օրերի թեժ արձագանք, այլև հոլովվեց որպես անցած եւ ներկա ճանապարհների իմաստավորում, որպես կենսափորձից ծնված խոհ ու խորհուրդ: Այդ խորհուրդը կոնկրետ ակունք ու հասցե ունի: Ակունքը՝ մեր անցյալը, հասցեն՝ ազգային ինքնորոշման իրավունքին ապավինելը: Վ. Հակոբյանի «Համանվագ», «Ես հողի մարդ եմ», «Շանթահար կաղնին», «Երամականչ», «Արցախս ծուխ» եւ «Մեսրոպ Մաշտոցն Ամարասուն» («Ամարասի զանգեր») պոեմները հուշում էին այդ մասին, որ դրանց հեղինակը պետք է ասի իր նոր խոսքը, իհարկե, լայն կտավով: Եվ, ի ուրախություն ընթերցողի, Վ. Հակոբյանը հյուսել է ծավալուն մի երկ, որին սպասում են տարիներով, որի երեւան գալը խորհրդանշում է գեղարվեստական խոսքի նվաճում գրական ընթացքի մեջ: Դա «Տաճարն աստծո» պոեմն է, որ հրապարակվել էր նախ որպես «Արցախ» հանդեսի հավելված:

Արցախը ներսից բացահայտելու նոր, հաջող փորձ է պոեմը՝ ծնված մերօրյա ցավից, հյուսված դարավոր մեր պայքարի ու երազանքի ոգեղեն գույներից: Մոտ երեք հազար տողից բաղկացած պոեմը բաժանված է չորս մասի: Չնայած մեծ ծավալին, պոեմը ընթերցվում է մեկ շնչով: Այն լուսեղեն նստվածք է առաջացնում ըն-

թերցողի հոգում, հարստացնում նրա հուզաշխարհը, բորբոքում երեւակայությունը, խորհելու առիթ տալիս:

Պոեմը կարդալուց հետո վերհիշեցի Պ. Սեւակի ուղեցույց խոսքը. «Դարեր շարունակ բանաստեղծությունը կապել են ՍՐՏԻՆ, համեմատել ԵՐԳԻ հետ ու երգ էլ կոչել: Եվ ճիշտ են արել: Բայց ՍՐՏԻՑ ու ԳԼԽԻՑ բացի մենք ունենք եւս մի բան, որ ժամադրավայրն է այդ երկուսի եւ կոչվում է ՅՈԳԻ կամ ՈԳԻ: Արդի բանաստեղծությունն ընդհանուր ուրվագծումով (եւ ճշմարիտ բանաստեղծությունն առհասարակ եւ միշտ) ՎԵՐ է սիրտ կոչվածից եւ ԱՎԵԼԻՆ է երգ կոչվածից: ՍԻՐՏ ունենալիքը քիչ է... հարկավոր է նաեւ ՅՈԳԻ ունենալ... Այս «նոր»-ությունը շատ ավելի լավ հասկացել են տակավին ՅԻՆ հնդիկներն ու քրիստոնյաները՝ մարդկային անմահությունը հեղույսելով ոչ թե ՍՐՏԻ տեղափոխության, այլ ՅՈԳՈՒ այլակերպության վրա: Մենք (բազմադարյան մարդկությունը) լի եւ առատ ենք ՍՐՏԱՌՈՒՉ խոսքերով, ուրեմն եւ՝ մի քիչ էլ կուշտ ենք: Այժմ արդեն մենք առավել կարիք ունենք ՅՈԳԵՎՈՐ ասմունքի, ոգեղինացած ասքի: Մենք հիմա կարիք ունենք... այդ ՅՈԳՈՒ ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱՅԻՆ ավելի, քան սրտալի գեղմանը, որը (այդ սրտալի գեղումը) հիմքն է ՆԱԽՆԱԿԱՆ արվեստի, բայց ոչ երբեք զարգացած արվեստի...

Այս պատճառով էլ արդի բանաստեղծության ՅԻՄԱԿԱՆ ՏԻՊԱՐԸ, երաժշտական տերմինով ասած, ես համարում եմ ոչ թե ԵՐԳԱՅԻՆ մտածողությունը, այլ համանվագային (սիմֆոնիզմը), ոչ թե ՄԵՆԱՉԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ, այլ բազմաձայնությունը...»:¹⁹

«Տաճարն աստծո»-ն հոգու դիալեկտիկայի բացահայտում է՝ համանվագային հնչեղությամբ ու խորքով, զգացմունքային թրթռուներով: Վ. Հակոբյանը ստեղծել է Արցախի հերոսական անցյալի եւ դրամատիկ ներկայի Ասք՝ շաղախված կորուստների ողբերգական զգացմունքներով եւ ժառանգածի պահպանման անխառը մտորումներով: Իր համար գեղագիտական մետաֆորներ ընտրելով զգաց-

մունքն ու հերոսությունը, փակուղին ու ելքը, Վ. Հակոբյանը դրանով իսկ ընդգծում է մեր ոգու անմահությունն ու ընթացքի հավերժությունը: Համաժողովրդական ցավի ու երազի փիլիսոփայությամբ Հակոբյանը իմաստավորում է պատմական մեր ճանապարհը: Ներկան ու անցյալը հյուսված միմյանց, դառնում են այն ակունքները, որոնց հիման վրա բանաստեղծն ընդհանրացնում է մաքառման եւ ելքի խորհուրդները: Բանաստեղծական սուր զգացողությամբ, պատմական երեւոյթները համադրելու եւ վերլուծելու կարողությամբ Վ. Հակոբյանը անցյալը կամրջում է ներկային, խտացնում մեր ժողովրդի կենսափորձի կուտակումները, աշխարհընկալումների եւ աշխարհայեցողության գույները: Պատմության խորքերից առած իր հոգեւոր գանձերը, ոտքի տակ հողը հայրենի, սրտում պատկերը նրա, արցախահայությունն այսօր ձգտում է պահպանել իր ինքնությունն ու լեզուն, փոխվում է վերաբերմունքն աշխարհի եւ մարդկանց հանդեպ.

Եթե

Արցախի մանուկը

ժաղիկ չի նվիրում մորը,

ուրեմն՝

աշխարհում ոչ մի մայր

իր որդուց ժաղիկ չի

վերցնում,

ուրեմն՝

աշխարհում ոչ մի ժաղիկ ժաղիկ չի: ²⁰

Մարդկային առինքնող ընդհանրացում. բանաստեղծն աշխարհի խիղճը գնահատում է բոլոր մարդկանց եւ ժողովուրդների ազատության գեղազիտական իդեալից: Դրանով է բացատրվում պոեմի գույգ. թեմա-գաղափարի առկայությունը՝ անցյալը եւ ներկան, աշ-

խարհը եւ հայ ժողովուրդը:

Քնարա-էպիկական պոեմի ժանրի ընձեռած հմարավորությունների սահմաններում բանաստեղծը մերթ քնարական պատկերներով, մերթ՝ էպիկական, խտացնում է ժողովրդի բնավորության գծերը: Արցախցին իրավունք ունի հպարտանալու.

*Ճանապարհը տաշել են ոտքերով
քարքարոտ
ու դրել իմ երազների մեջտեղում: ²¹*

Քնարական հերոսը «իմաստնացած սուտ է» համարում բոլոր այն ծայները, որ գալիս են նյու-յորքներից, փարիզներից, «որ գալիս են դրսից, ոչ ներսից»: «Մեր ցավը շրջիկ,- հաստատում է բանաստեղծը,- մարմին մտած ասեղ է, որ երկրի բոլոր երակներով անցնում է ու վերջում մեր սիրտը պիտի խրվի»:

Ելքի իր փիլիսոփայությունն է անում Վ. Հակոբյանը: Դա դարերի փորձված ծայնն է, որ գոչում է չհավատալ նրան, երբ ասում են, թե «ձեզ համար են քայլում»: Ուրեմն՝

*Թե ապրել է՝ մեր ցավերում ապրենք,
Թե թռչել է՝ մեր երկներով թռչենք,
Թե թռչվել է՝ մեր ջրերում թռչվենք... ²²*

Պոետական ընդհանրացումների միջանկյալ արձակ բանաստեղծությունների մեջ Հակոբյանը լրացնում է ժողովրդի ինքնահաստատման խորհուրդը. «Հերոսը պիտի աճի հողից»: Վ. Հակոբյանը մեկնաբանում է մեր ժողովրդի անցած ճանապարհը: Գոյատևման նրա փիլիսոփայությունը ժխտում է լացը, հաստատում սեփական ուժերին ապավինելը: Այդ իմաստով են հնչում պոեմի հարցադրումները: Ենթադրենք, Ամերիկայի ծայնը հաղորդեց, որ կոնգրեսմենները խիստ անհանգստացած են Արցախի հարցի առթիվ, իսկ ֆրանսիական թերթերը գրեցին, «թե ինչ իրավունքով է սպան-

վում սպանվողը»։ Դրանից ի՞նչ օգուտ։ Չպետք է մոռանալ, որ՝

*Չարի անունը կորցրել են,
չարը անուն չունի,
որ դիմեն,
բարու անունն է սառել վրան։²⁸*

Բանաստեղծը պոեմում պայմանական ելակետներ է ստեղծում, որոնց ենթաբնագրային բացահայտումները վերաբերում են մեր սիրտն ու հոգին կրծող ցավին՝ ստեղծված ոչ մեր մեղքով։ Այդ ցավի պատկերման միջոցով պոետը քննում է աշխարհի անտարբերությունը եւ մեր անելիքները։ Բանաստեղծը նկարագրում է համաժողովրդական ցավից շուտ մեծացող երեխային, որ կարողանում է վրայից նետել որրության խարանը։ Ժողովրդի եւ աճող երեխայի կենսագրության, նրանց ճակատագրերի նույնությունը վերաբերում է նոր սերնդի քաղաքական հասունացմանը։

Վ. Հակոբյանը պոեմի սյուժետային գլխավոր գիծը հաճախ է ընդհատում մերթ անցյալի դեմքերի ու դեպքերի, մերթ ներկայի երեւույթների ու ներկայացուցիչների մեկընդմեջ նկարագրումներով։ Սակայն դրանից չի ընդհատվում պատումը։ Անցյալ-ներկա համեմատությունը նպաստում է երկի գաղափարական բովանդակության բացահայտմանը։ Ստեղծվում է այն հոգեւոր կապը, առանց որի հնարավոր չէ պատմական առաջընթացը եւ գոյատեւման ապահովումը։

Բանաստեղծը դառնում է ջատագովն ու երգիչը իմաստուն ու գիտակցված սերնդափոխության։ Այդ առումով հիանալի պատկեր է այս հատվածը.

*Մեծ երեխայի անունը դրիճք,
Առան,
եւ պարետային ժամը նահանջեց,*

*եւ երկրի ընդերքից դուրս եկան ջրեր,
որ երգեն ցավը ծարավ երկնքի...: 24*

Աղվանքի նահապետ Առանի եւ այսօրվա արցախածին քաջագունների արյան միասնական եռքն ենք զգում պոեմի շատ պատկերներում: Ըստ բանաստեղծի, արցախյան հողը իր շերտերում պահում է եւ հատիկներ, եւ հավերժածուփ ժպիտներ, որի հաստատումն է սրտաբուխ այս ճիչը. «Բա ի՞նչ են դառել Արմեն Հակոբյանի ժպիտները, երբ զինվոր «եղբոր» գնդացիորդ պարզվել է նրա գոտու լայնությամբ ու երկարությամբ»: Պոեմի պատումի մեջ Առանի տոհմից Արմեն Հակոբյանն է հառնում, Արմենի գիտակցված մահից՝ մի նոր Առան, որ որպես Սոսե, ընտրում է Սաթենիկին եւ խորհրդանշուն մեր ժողովրդի հավերժությունն իր աստեղնամերձ սարերում:

Էպոսային տարրերի օգտագործումով Վ. Հակոբյանը գաղափարական բովանդակության ավելի շատ շերտեր է ներառում պոեմի մեջ:

Աշխատասիրության, հայրենասիրության, արարչագործության գաղափարներն են ընդգրկված աղքատ գյուղացու, նրա քաղաքացուական տղայի վերադարձի եւ սիրած աղջկա իմաստության մասին պատմող ժողովրդական զրույցում: Դրանով բանաստեղծը պատասխանում է Արցախը շեն պահելու կարեւոր հարցին: Արցախը հավերժորեն կմնա, եթե ապրենք նրա գրկում եւ մեր սրտի հրով վառ պահենք օջախները պապենական:

Վ. Հակոբյանի «Տաճարն աստծո» պոեմի երկրորդ՝ «Ամենատաք կետում» գլուխը քնարական մենախոսության հիանալի օրինակ է: Նրանում բանաստեղծը կոնկրետացնում է այսօրվա իրադարձությունները, բացահայտում հոգեկան ալեկոծումները՝ ցույց տալով երբեմնի սրբությունների ինքնամերկացման գործողությունները: Վ. Հակոբյանը պատռում է կեղծիքի քողը: Չարիքի կողո ին

Պառնում անգամ այն տանկերը, «որոնք մերն էին», նույնիսկ կինոնկարներում.

*Պապա տանկերի հետքերով գնում էր,
Թեկուզ գնալը դժվար էր ու ճամփա չկար,
Իսկ հիմա*

*չի կարող, տանկը գնում է հողի վրայով,
Ուր ոսկորներն են՝ պապիս ու նրա
Նախնիների...*

*... եւ տատս չանչ անելով դեպի, չգիտեմ ուր,
գնում-գտնում է ռազմական գրակն իր
հայի,*

*պոկում է վրայից տանկի վրա տեսած
հնգաթեւ կարմիրը*

եւ մտնում է տանկերի ոտքերի տակ: 25

Բանաստեղծի վերաբերմունքը տանկերի հանդեպ ժխտական է: Նա չի կարող կեղծել ինքն իրեն, չհիասթափվել: Վ. Հակոբյանի պատմական հայեցողությունը դառնում է խարազանող, նրա սիրտը ճչում է ափսոսանքի սեղմումից:

Չարն այնքան է դարձել սանձարձակ, սանձարձակն այնպես է օգտվում նոր «աստվածների» թույլտվությունից, որ պղծում-փշրում են անգամ անվանի մարդկանց արձանները, վանքերը:

Մեկը մյուսին լրացնող խոսուն էպիզոդներ կան պոեմում: Այդ ծանր ֆոնի վրա, սակայն, հուսահատության նվազներ չենք զգում պոեմում: Բանաստեղծը դարձյալ դիմում է պատմության զարմից սերված նոր սերնդին՝ հանձին Արցախի զավակ Առանի, որ չընկրկի, շարունակի ճանապարհը:

«Տաճարն աստօճ» պոեմի սյուժեն կտրուկաժքներ ունի, սա-

կայն, միաժամանակ, նկատում ես ոգեղեն մի սերտ կապ տարբեր շերտերի միջև: Բանաստեղծը, ինչպես տեսանք, առաջին մասում պատմական անցյալի հորիզոններից փնջում է մեր նախնիների հոգեբանական-փիլիսոփայական ծփանքները, իսկ երկրորդում ներկայացնում է պարետային ժամերի արանքում ճնշումից ադամանդավող եւ ցասումից հրի փոխվող մեր սիրտն ու հոգին, մեր տվայտանքներն ու ակնկալությունները: Պոեմի երրորդ մասի պատումը միանգամայն այլ երանգներ է ներառում, էպոսային տարրը ավելի է զգացնել տալիս իրեն, բանաստեղծի խոսքը, կերպարների գործողություններն ու երկխոսությունները մի նոր խորքով են բացահայտում արցախահայության ֆիզիկական ու բարոյական կոփվածքն ու ինքնատիպությունը: Բանաստեղծը պոեմի երրորդ մասը վերնագրել է «Հուլունքը Շամիրամա»: Պատմողական-էպիկական շնչով, քնարական ապրումների շաղախով բանաստեղծը կերտել է բնավորություններ, որոնք պատմական-առասպելական լինելով հանդերձ, մեր օրերի միջով քայլում են դեպի գալիք: Այստեղ առավել է ընդգծվում բանաստեղծի պատմափիլիսոփայությունը: Հայ ժողովրդի դարավոր դժվարին, բայց հերոսական երթը գնահատվում է որպես նրա հարատեւման կարելոր ակունքներից մեկը: Այդ երթը հավերժական մեր ճանապարհն է, որ այսօր փռվում է մեր ոտքերի տակ՝ հաղորդելով մաքառելու եւ ապրելու վճռականություն: Հակորյանը հպարտության զգացումով է բնութագրում մեր նախնիներին: Նրանց քաջության շնորհիվ է, որ սարերը մեզ են հասել հայաշունչ, որ գետերը երգում են հայերեն, որ աստղերը փայլում են հայաժպիտ: Դրանք միասին կոչվում են Արցախ: Ինչպե՞ս պահպանել այն եւ ո՞նց պաշտպանել: Այսօր այդ հարցերն են վառում մեր հոգին: Այդ հարցերին համոզիչ պատասխան է տալիս բանաստեղծը: Սաթենիկի եւ Առանի կերպարները ստեղծված են արտակարգ երանգներով: Սաթենիկը դեպի հայրենիքն ու իր Սերն ունեցած վերաբերմունքով լրացնում է Ծովինար-Արմաղան-Խանդուզ-Գոհար շարքը: Նա ներկայացվում է որպես «առավել աստվածուհի...քան

աստվածուհին»: Նա գեղեցիկ է, իր հմայքներով «մարմնամարմանդ, մարմնամոմիկ, մարմնածոմիկ, մարմնադողիկ, մարմնաշողիկ, մարմնապողիկ, մարմնածավիկ, մարմնածաղիկ, մարմնահողմիկ, մարմնամեղմիկ, մարմնածեղիկ, մարմնագեղիկ, մարմնամեղիկ, մարմնամեղվիկ, մարմնամեղրիկ»: Բանաստեղծը նրան համարում է ոգեղեն, «երկնքի համ կա թեւերի վրա»: Թարմ ու գտնված պատկերային միջոցներով Սաթենիկը բնութագրվում է ոչ միայն արտաքին, այլև հոգու գեղեցկությամբ: Նա հայ կնոջ հաջողված մարմնավորում է: Օգտվելով պատմագրական եւ պատմաբանական աղբյուրներից, Վ. Հակոբյանը բանաստեղծական նախանձելի պատումի բարձրության է հասցրել ժողովրդական մի շարք հնագույն սովորություններ: Նա ուղղակի նոր շունչ է հաղորդել թոնրակրակի շուրջ սիրող զույգերի երեք պտույտ գործելու հեթանոսական սովորությանը: Այդ պատկերը գեղագիտական առավել խորք է ստանում, երբ կույսն Սաթենիկ Առանին պատվիրում է պսակից առաջ գնալ եւ մարտնչել գոռոզ Ասորեստանի դեմ, նվաճել «պատիվը հայոց բարձրիկ աշխարհի»: Առանը ընդունում է Սաթենիկի պատգամը եւ վերադառնում է հաղթանակներով, իր հետ բերելով Շամիրամի գեղեցկությունը խորհրդանշող ուլունքը... Սաթենիկի եւ Առանի հանդիպման տեսարանը լեգենդային մի պատկեր է, որ խորհրդանշում է հայրենիքի ճակատագրին միահյուսված սիրո անպարտելի ուժն ու անմարում հմայքը: Պոեմի վերջին մասի համար որպես բնաբան բանաստեղծը Մ. Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմությունը» գրքից բերել է հետեւյալ հատվածը. «Վաչագան արքայի ժամանակ կատարվում է տիրոջ ասված խոսքը, թե՛ «Նա, որ գործում է եւ ուսուցում, աստծո արքայության մեջ մեծ է կոչվում»: Հենց այս արեց աստվածասեր Վաչագան թագավորը»:

Պոեմի վերջին՝ չորրորդ մասը ոգեշունչ խոսք է հայոց Արեւելից կողմանց արքա Վաչագանի մասին: Այստեղ պատմական անցյալը տեսիլքային պատկերների միջոցով շունչ առած, նոր իմաստ է հա-

Ղորղում ներկա ընթացքին: Նախնիների եւ այսօրվա սերնդի փոխհարաբերության պրոբլեմը բանաստեղծը գնահատում է ժողովրդի հավերժությունն ապահովելու գեղագիտական իդեալի իր դիտակետից: Վաչագան արքայի հանդեպ քնարական հերոսի երախտագիտության զգացումը ակունքվում է պատմական այն դիրքից, որ խաղացել է արքան: Պոեմի վերջին մասի հենց սկզբում «մաքուր եւ անլաց ծաղկի» պատկերը խորհրդանշում է ժողովրդի անթառամ հիշողությունը, առանց որի չկա պատմություն եւ չի լինի ապրելու տենչ:

Այդ ծաղիկը միաժամանակ դաս է, որի միջով դարերը կարող են «ճամփա ընկնել», «զալ ու գտնել մեզ», բացել մեր պապերի հերոսական էջերը Սարուբա սարերի լանջերին, «Արցախսա սուրբ աշխարհի ճամփաներին»: Ծաղկի քնարական հայացքը վերափմաստավորվում է պոեմում, դառնում կեցության ավիշ.

*ու ծաղիկը վառվող ջահ է,
ու ծաղիկը սուր է ձեռքիս-
թրատում եմ խավարը ես,
ու ծաղիկը ջուր է ձեռքիս-
հողն ինձնով գարունվում է,
եւ ես ծաղկի ձեռքին հող եմ,
կրկոնվում է հույսն ինձ վրա...: 28*

Պոեմում ծաղիկ-ձեռք-ճանապարհ եռանկյունին համանվագային հնչեղություն է ձեռք բերում: Հայրենի օջախի բանաստեղծական պատկերն ամբողջանում է Տաճարի տեսքով, դեպի ուր տանում է բանաստեղծի ուղին.

*Եվ ճանապարհը ինձ տանում է Տաճար:
Տաճարը ձեռք է, բարձրացող հավատ:
Տաճարը աչք է, լույսի պատուհան:*

Տաճարը սիրտ է, սիրտ վեհարան: 27

Տաճարի եւ քնարական հերոսի փոխադարձ կապը բանաստեղծական մետաֆորների օգուտքամբ ներկայացվում է արտակարգ վիճակների հյուսվածքով, ներհյուսումն այնքան անմիջական է բացահայտվում, որ հավատում եւ միանում ես բանաստեղծին եւ նրա հետ միասին կրկնում. «Ես եմ Տաճարը»: Այդ Տաճարի գույները պոեմում խտացված են որպես «Վաչագանի ափից ելած» Հակոբավանք ու Ջրվշտիք, Հռեկավանք ու Վարարակն...: Դեպի դրանց տանող առեղծվածային ճանապարհին քնարական հերոս-բանաստեղծի հետքերն են, որոնցով հպարտանում է ու միաժամանակ իմաստնացած բացականչում.

*Անցյալն, այո՛, պիտի ապրել
ու վերապրել,
բայց ներկայի հաշվին՝ երբեք,
այլապես մենք
կկորցնենք
ծեռքից կտանք եւ... ապագան: 28*

Պոեմն ինչքան մոտենում է ավարտին, այնքան պատմականն ու առասպելականը ծիածանվում են միաձուլյ, երկրայինն ու ոգեղենը որոշակի ընդօժում են բանաստեղծի միտումը: Արքա Վաչագանի եւ դիցուհի Անահիտի կերպարները, արարչական կանոնագրքի եւ նահատակ Գրիգորիսի մասունքների նկարագրությունը պոեմը դարձնում են անցյալի եւ ներկայի, երազանքի ու սիրանքի կտակարան:

ՀՐԱՉՅԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆԸ պատմությունը դիտում է որպես ժառանգափոխության անընդհատ ընթացք: Այս առումով նրա պոե-

Վրիան ինքնագնման ու ինքնահաստատման յուրովի խոսք է: Մարդպետք է կարողանա տեսնել ինքն իրեմ՝ ավանդականի եւ նորի միասնության մեջ: Այս մտորումներն ապացուցում են, որ նա իր հողի ու ժողովրդի գեղեցկություններով ներշնչված երգիչ է, որի խոսքը օգնում է մարդուն ապրելու, ստեղծագործելու, մաքրվելու, վեհանալու, հառնելու երկրի հետ, հաստատելու արեւակցական իր կապը սերունդներին օջախ ու պատիվ կտակած պապերի հետ: Անցյալը թանգարանային մնուշ չէ Բեզլարյանի համար: Այն ապրում է այսօրվա մեջ, սրտերի ամենաթանկ թրթռներով: Ծիածաններ են անթեղված հուշ ու հիշատակ դարձած պապերի կտակներում ու պատվիրաններում, որոնք, ըստ բանաստեղծի, շոշափելի են, անհրաժեշտ եւ երախտիքի արժանի.

*Արեւներ են քանդակել
Մեր պապերը քարերին,
Քանդակել են ու թողել
Գալիք բոլոր դարերին:
Ա՛յս, լույս դառնա ձեր հոգին,
Արեւապաշտ մեր պապեր,
Որ հավատով ձեր անգին
Դուք մեզ էլ եք վարակել:²⁹*

Այսպես, հողի եւ մարդու, պատմության եւ ներկայի, պապերի եւ ժառանգների փոխադարձ կապի միջից բանաստեղծն ընտրում է բոլոր այն չխամրող գույները, որոնք միասնության մեջ որակվում են որպես սեր հայրենիքի հանդեպ:

Դժվար չէ նկատել, որ Զ. Բեզլարյանը պատմությունը գնահատում է որպես դաս ու ազդակ: Նրա ոտանավորներում հայկյան նետը ներկայացվում է որպես արիության սերնդափոխության խորհրդանիշ: Սակայն այդ զգացումը դեռեւս քիչ է, յուրաքանչյուր սերունդ գոյապայքարի մեջ իր խոսքը պիտի ասի.

*Հերթը հիմա մեզ է հասել,
Ոչ մի աստված մեզ չի ների,
Թե որ նետը,*

Հայկյան նետը

Չփոխանցենք սերունդներին: ³⁰

Արցախյան ազատագրական պայքարի արդյունք է նաև Հ. Բեգլարյանի «Խաչենաբերդ» հերոսական ասքը: Ներկայացնելով մեր ժողովրդի պատմական անցյալի հերոսական դրվագներից մեկը, նկարագրելով Չինգիզ խանի զորքերի խայտառակ պարտությունը Արցախում, բանաստեղծը ձգտում է պատասխանել նաև այսօրվա այրող պրոբլեմներին: Նա գտնում է Արցախ աշխարհի անպարտելիության գաղտնիքը:

Հ. Բեգլարյանի հերոսական պոեմը հյուսված է քնարական շնչով: Այն բնութագրվում է հայրենիքի հանդեպ ունեցած անմնացող սիրո եւ ազգային հպարտության զգացումների շաղախով: Թշնամին ինչքան դաժան է, հայ ժողովրդի դիմադրությունն այնքան կայուն է, թշնամին որտեղ ոտք է դնում, այնտեղ մեռնում է ամեն բան: Սակայն Չինգիզ խանի հրոսակները եկան «դեմ առան Արցախի դռան»: Պատմությունը վկայում է, որ Չինգիզ խանը Անդրկովկասում չի եղել: Սակայն Հ. Բեգլարյանը նրան բերում է Հայաստան: Պատմական այդ փաստը կարելուր նշանակություն չունի: Կարելուրն այն է, որ բանաստեղծը պահպանել է տվյալ ժամանակաշրջանի պատմական ոգին:

Պոեմում Հ. Բեգլարյանը պատմական էքսկուրս է կատարել: 9-րդ դարի պատմիչ Թ. Արծրունին իր «Պատմության» մեջ նկարագրել է Արցախի իշխան Եսայի Ապու Մուսեի հերոսական պայքարը արաբ զորապետ Բուղայի բազմահազար զորքերի դեմ: Բուղան նամակով հոխորտացել է, որ Եսայը ենթարկվի իրեն: Եսային Գուչա-

վանքից պատասխանել է բանաստեղծական նամակով, որտեղ արհամարհում է թշնամուն եւ խորհուրդ տալիս հեռանալ: Եսայի Ապու Մուսեի նամակի օրինակով Հ. Բեգլարյանը ստեղծել է Սմբատ իշխանի պատասխանը, որը մեր պատմության անընդհատ ընթացքը եւ հերոսական պայքարը պատկերող հետաքրքիր հյուսվածք կարելի է համարել:

Ճակատամարտը տեղի է ունենում արեւածագին: Չինգիզ խանը պարտվում է: Փախուստի մատնվելով, նա գերի է թողնում «Թանգիր աստծո Ոսկե ձուլածոն»:

Բանաստեղծը խաչենում տարած հաղթանակը համարում է մոնղոլ-թաթարական արշավանքների պարտության գլխավոր պատճառը՝ միաժամանակ ընդգծելով, որ այս իրական ասքը դաս է թե՛ այսօրվա եւ թե՛ զալիք սերունդների համար:

ՍՈՎՐԱՏ ԽԱՆՅԱՆԻ գրական հունձքում պատմական թեմատիկան հնչեցվեց՝ կապված արդիական խնդիրների հետ,- գրում է գրականագետ Անահիտ Աթայանը: Հայտնի է, որ Արցախը հայկական պատմական հուշարձանների բաց թանգարան է: 160-ից ավելի ճարտարապետական կոթողներ, առանձնապես եկեղեցիներն ու վանքերը արցախահայության հերոսական ոգու, մտքի թռիչքի, ապագայի հանդեպ ունեցած հավատի առհավատչյաներ են: Խանյանը պատմական թեմային անդրադառնալով, առաջին հերթին հայացքն ուղղեց պատմա-ճարտարապետական այդ հուշարձաններին, ներկայացնելով դրանք որպես արցախահայության գեղեցիկ ու նարտնչող ոգու արտահայտություն: Այդ առումով «Արցախ» ամսագրի 1990 թ. 5-6 համարներում տպագրվեցին «Կավագ վանքը», «Տեսիլք», «Պապիս պատիվը», «Ես Արցախն եմ» բանաստեղծությունները: Կավագը պատմական Դիզակի վանքային համալիրներից է՝ կառուցված 12-13-րդ դարերում: Այն գտնվում է բանաստեղծի ծնն-

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Պ Յ Ա Ն Ի Զ Պ Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Վ

Պավարի դեմ-դիմաց, բարձունքի վրա: Խանյանը նկարագրելով կիսավեր վանքը, հաստատում է, որ մինչև հիմա էլ այն հայոց «դարերի կնիքը վրա» է եւ վշտոտ, եւ նուրբ: **Դեռ ավելին.**

*Աշխարհի վրա մատ է թափ տալիս,
Սատից աստղերի շողեր են ցայտում,
Քիրսը՝ դեպ իրեն, ինքը՝ դեպի Քիրս,
Քայլում են անվերջ, բայց չեն հանդիպում: ³¹*

Վանքը այսօր ազերի-թուրքերին կանչում է դատի այն բանի համար, որ նրանք կեղծում են պատմությունը, որ իբրև իրենք են կառուցել: Եթե այդպես է, ապա ինչո՞ւ հենց իրենք ավարեցին վանքի դուռը, ջարդեցին խաչը: Վանքը լեզու առած հայտարարում է.

*Ջինվորյալներ են ուխտավորներս,
Փրկության ժամիս շեփորն է հնչում,
Ծլարծակում են թաղված հույսերս,
Հիմքերս կյանքի ավիշ են շնչում:
Մրսած բառերս կարթնանան նորից,
Կշարականվեմ հոգեւոր մարտում,
Կհառնեմ մի օր մթամած ձորից,
Կրկին կդառնամ խղճի դպրատուն: ³²*

Բանաստեղծության մեջ հնչում է պայքարի կոչը: Հետաքրքիրն այն է, որ այս շարքը ստեղծվել է այն օրերին, երբ դեռևս Արցախում մոլեգնած էր խորհրդային իշխանության երկաթե օրենքը՝ հովանի դարձած Պոլյանիչկո-Սաֆոնովյան ոհմակին, երբ յուրաքանչյուր արդար խոսքի համար հայ մտավորականին հալածում էին, նետում Շուշվա բանտը, մեղադրում ազգայնամոլության, սեպարատիզմի, ազգային թշնամանք սերմանելու մեջ: Սակայն ի հեճուկս հայ ժողովրդի հանդեպ այդ բացահայտ թշնամանքի, հնչում է ազատության եւ անկախության կոչող երգը: «Կավագ վանքը» բանաստեղ-

ծության անմիջական շարունակություն կարելի է համարել Խանյանի «Տեսիլք» հյուսվածքը: Այստեղ նկարագրության օբյեկտը Ամարասն է: Բանաստեղծը գրում է, որ արցախցիներին «զատել են իր անցյալից, քանդել մեր սուրբ տունը»՝ խաբված բուլշեիկյան ղեկավարների սուտ խոստումներից: Այդպես տառապել ենք տարիներ շարունակ եւ այսօր. «Հողն է տնքում մեր ցավից»: Դառը խոհերի մեջ բանաստեղծը փարվում է Ամարասին, ուր լսվում է «Մեծ Մաշտոցի ծայնը», խոսում է Գրիգորիսի հետ.

*Ապավինած խաչ ու գրին,
Շարք են կանգնում սրբերը բյուր՝
Իսկ դեմ-դիմաց, հենված թրին,
Ժպտում է մի Արցախա ծուռ:
Իսկ նրա շուրջ զորքն Արցախի,
Խաչ ու թրի հովանու տակ,
Հիմնն է երգում առանց վախի,
Գովում կռիվ ու հաղթանակ:
Եվ օրհնելով պայքար ու հող,
Թուրն են տալիս ինձ պողպատե,
Որ Արցախի բախտով վառվող
Սերունդներին ես կտակեն:՝³³*

Պատմական անցյալի սրբազան քաջերը, անմարում հիշատակ դարձած պապերը, Արցախ աշխարհը դարավոր ոսոխների հարձակումներից պաշտպանած այրերը Խանյանի հայրենասիրական եւ պայքարի երգերում դարձել են խորհրդանիշեր, նոր սերունդներին գոյամարտի կոչող դաս ու ազդակներ: Բանաստեղծական թարմ պատկերներով, հոգեբանական համոզիչ բացահայտումներով շարքի մեջ ընդգծվում է «Պապիս պատիվը» ստեղծագործությունը: Պատիվը՝ կապված արցախցու քաջության, հայրենասիրության, վճռականության հետ, շնչավորված է այստեղ: Պապի պատիվը քնարա-

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Յ Ա Ն Է Չ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Վ

Կան հերոսի ուսերին թառել է ինչպես առասպելական թռչուն, նրա ծայնը զնգում է քնարական հերոսի ականջներում, հույսերին ժպտում Քիրսա սարը, ծփում՝ Արեւսարը: Բանաստեղծը մեջքերում է հայոց սրբացած քաջերի անունները, վերհիշում Դիզակա հերոսներին՝ տումեցի Թեւանին, ականաղբյուրցի Արգարին:

*Նժդեհի ձին է խրխնջում Տողում,
Արծազանքում է նրան անտառը,
Թշնամիների հենց պարտված տեղում
Դրոշ է դառնում նրա համճարը: ³⁴*

Պատմական անցյալի հերոսներն ու հերոսամարտերը տեսիլքի փոխված գոյամարտի են կոչում նոր զինվորյալներին, որ զորախմբվում են Քիրսի լանջերին եւ ծածանում պայքարի դրոշը: «Ես Արցախն եմ» բանաստեղծության մեջ բանաստեղծի հավատը հայրենի օջախի հավերժության համդեպ վառ է եւ շողշողուն: Առհավատչյան մեր հին կոթողներն ու երգերն են, որոնք խոսում են հայերեն: Ոգեւորված բանաստեղծը բացականչում է.

*Հայեր են սեզ սարերս,
Խաչքարերս էլ հայեր են,
Իմ հայածին դարերը
Կպայքարեն հայերեն: ³⁵*

Պատահական չէ պատմական թեմայի աշխուժացումը հայ պոեզիայի արցախյան հատվածում:

Խնդիրը կայանում է նրանում, որ ադրբեջանական զեղծարար գիտնականները Արցախ աշխարհը համարում են ալբանական-ադրբեջանական-թուրքական, դրանով իսկ ժխտում հայության պատմական արմատները Մեծ Հայքի տասներորդ այդ լայնարձակ նահանգում: Շրջանցում են այն հուշարձանները, որոնք հառնել են

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Յ Ա Ն Է Չ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Կ Ր

Իհայի ձեռքերով եւ կրում են մեր ժողովրդի ոգու կնիքը: Պարզ է, որ նման պարագայում հայ մտավորականությունը չպետք է լռի: Ճիշտ է, ժամանակին հայ պատմաբանները պատասխանել են թուրք զեղծարարներին, սակայն արածը դեռ քիչ է, որովհետեւ թուրքական արշավը Հայոց Արցախի պատմության դեմ նոր թափով շարունակվում է նաեւ այսօր: Եվ երբ Ադրբեջանը սամձագերծել է պատերազմը արցախցիների դեմ, հայ ազատամարտիկների կողմից զենքի ուժգնությամբ մարտնչում է նաեւ գրականությունը՝ առաջին պլանի վրա մղելով ոչ միայն առօրյայի խիզախությունը, այլեւ անցյալի հերոսական էջերը եւ հայտնի անհատների գործունեությունը: Այդ տեսակետից հատկանշական է Խանյանի «Մաշտոցն Արցախում» բանաստեղծությունը: Բանաստեղծը Մաշտոցի անվան հետ է կապում Արցախի հայահունչ ոգու մեռնվելը, անմար լուսո խորան դառնալը, ինչպես պոետն է ընդգծում.

*Նրա շնչից ծնվեց դպիրն Ամարասի,
Պատմագիրը ծնվեց, երգիչը մեծ,
Հայոց երգերը հին, նման մեղվապարսի,
Շուրջպարի մեջ առան բարձունք ու քերձ:
Ու շքերթը ծնվեց մեսրոպանուն մանկանց,
Մեսրոպացան օջախ, սեր ու հարզանք,
Անգամ բողբոջներին ու թերթերին ծաղկանց,
Հովը պար էր բռնում նրա անվամբ:
Եվ նա եկավ Արցախ՝ լույսը հոգու վրա,
Եվ դարերում դարձավ նրան սատար,
Նրա աղոթքներով, օրհնանքներով նրա
Ողջ Արցախը դարձավ մեսրոպատառ:³⁶*

1991 թ. ԼՂՀ նախարարների խորհուրդը հայտարարեց Արցախի ազգային-ազատագրական շարժումն արտացոլող գործերի մրցանակաբաշխություն: 1992-ին Ս. Խանյանը ներկայացրեց իր «Ար-

«Գախի արծիվը» պատմական պոեմը, որն արժանացավ 5-րդ դարի պատմիչ Եղիշեի անվան մրցանակին: Պոեմը մինչև ամբողջական տեսքով տպագրվելը, առանձին հատվածներով լույս է տեսել մանուկում: 1995 թ. այն հրատարակվեց առանձին գրքով՝ բանաստեղծ-գրականագետ Վ. Հակոբյանի մուտքի խոսքով: Այն բերում ենք ամբողջությամբ.

«Մեր ամենօրյա խոսք ու զրույցի մեջ մշտապես հուլովվում են վանք, եկեղեցի բառերը: Եվ չենք մկատում, որ դրանք հաճախ մեր հոգու մեջ ու մեր լեզվի վրա փոխարինում են բերդ հասկացությամբ: Դա հատուկ է հայերիս մտածողությանը, որովհետև դարերի ընթացքում մեր ամենաապահով տունը միշտ էլ եղել են վանքերն ու եկեղեցիները՝ աստվածային մեր բերդերը:

Հայոց հինավուրց բերդերից է Գոչավանքը, որի շուրջն էլ հիմնականում ծավալվում են այն գործողություններն ու իրադարձությունները, որոնք պատկերվում են մշանավոր բանաստեղծ Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմում: Այս գործը մեկ տարի առաջ կարդացել էի ու ողջունել ավագ գրչեղբորս՝ այս համարելով մեր գրական նորօրյա ձեռքբերումներից մեկը: Պատկերման առանձնահատկությունները, հոգեբանական բացահայտումները, ժողովրդական մտածողության ընդգծված խորությունն ու հատկությունն առաջին իսկ ընթերցումից գրավեցին իմ ուշադրությունը: Եվ ցանկություն առաջացավ բարի ճանապարհի խոսք ասել դրամատիկ շեշտերով հարուստ մեր պատմությունը գեղարվեստորեն մերկայացնող այս ստեղծագործությանը, որը մեզանում հաջողված առաջին փորձերից մեկն է: Բանաստեղծը դարեր առաջ կատարված փաստերն ու իրադարձությունները մեկնաբանում-մերկայացնում է այնպիսի թարմությամբ ու հանդգիչ պատկերներով, ասես դրանք տեղի են ունենում հենց հիմա, մեր մարտաշունչ օրերում: Եվ դեռ հողի մեջ չներծծված նույն այդ հողի համար կյանք տվող հայ քաջորդիների արյունը, պատմության տողերն արդեն ծաղկվում են բանաստեղծի վրնձով: «Ութը հարյուր հիսուներեքին» ծավալված գործողություն-

ների տակ քիչ է մնում դնել այսօրվա գոյամարտի տարեթիվը՝ 1994 ամի... Խոսքը պոետնում հեռու է ավելորդ պաճուճամքներից ու, ինչպես մեր մեծ մտածողը կասեր, «արվեստի թույնից»:

*Սար չէր, Եսայու սպիտակ ձին էր ձյունի պես շողուն
Որ խրխնջում էր իր թռիչքի մեջ՝ Քիրսիսն հավասար:*

Նշենք, որ «Արցախի արծիվը» պոետի մեջ առկա են էպոսային տարրեր, որոնք եւ գրողի խոսքը դարձնում են ավելի գունեղ ու անմիջական: Հովսեփի, Եսայի, Ապու Մուսեի, Շուշանի, Բուղայի եւ մյուս կերպարները բարձրացվել են գեղարվեստական պատշաճ մակարդակի վրա: Եսայու կերպարը ստեղծելիս հեղինակի հայացքն ավելի շատ սնունդ է առել մեր նորօրյա գոյամարտի հերոսներից, նրանց հայրենամկեր սխրագործություններից: Հենց դրանում պետք է փնտրել ինչպես Եսայի, այնպես էլ մյուս հերոսների կերպարների ամբողջական ու համոզիչ լինելը: Արցախյան գոյամարտի նահատակների անուններով հավատավոր մեր ժողովուրդը դեռ կկառուցի վանքեր ու եկեղեցիներ, մատուռներ, որոնցով էլ ավելի կբարձրանան մեր լեռնագագաթները, էլ ավելի կսրբանան: Հիրավի, մեր մարտիրոսված քաջորդիների անունները մեզ համար նոր բերդեր են դառնում: Ու նրանցով Արցախն անառիկ է մնում:

Պատմահերոսական այս պոետնում բանաստեղծը հարուստ գույներով է ներկայացնում մեր ժողովրդի կյանքի ու կենցաղի այնպիսի մանրամասներ, որոնք ստեղծագործության ընդհանուր հյուսվածքին տալիս են պարզություն ու անմիջականություն, խոսքի համն ու հոտը տեղը պահում, գործողությունները դարձնում ակնհաճ... Այդպիսիք են, օրինակ, մշանդրեքի, հարսամիքի, զորահանդեսի, Եսայու շրջագայության, ճակատամարտի եւ այլ պատկերներ:

«Արցախի արծիվը» պոետնը ընդհանրության մեջ ընկալվում է որպես հին ու նոր ժամանակների խորքից ելած տաղանդավոր մի գրչի հիշատակարան: Հիշատակարան հայոց հին ու նոր գոյամարտի»:³⁷

Պոեմի վերլուծությանն ու գնահատմանն անդրադարձավ բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Դանիելյանը: Նրա խոսքը տպագրվեց «ԼՂ Հանրապետություն» թերթի 1996 թ. հունվարի համարում՝ «Քնարերգակի էպիկական հունձքը» վերնագրով: Հոդվածից բերում ենք պոեմը բնութագրող հատվածը.

«1995-ին լույս տեսավ Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պատմական պոեմը, ուր իմներորդ դարի հերոսամարտերի շնորհիվ պատկերվում է հին ու նոր Արցախի ազատաբաղձ ոգին: Պոեմի գործողությունները ծավալվում են հրաշակերտ Դիզակ աշխարհում, Գոչավանքի բարձրաբերձ տեղանքներում: Այդ շրջանում մեր պատմական թշնամիները արաբներն էին, հավանաբար, այստեղից էլ պատումի դյուցազնական շունչը, որը էպիզմի լիցքով գրեթե նորանոր քայլ է Ս. Խանյանի բազմամյա ստեղծագործական փորձառության մեջ. մեր նշած էպիզմը իր վարպետ փոփոխական կշռույթով,- սա էլ կառուցողական նորույթներից է,- հաճելիորեն հիշեցնում է Սասնա երգը, նրա անհաշիվ պատումները:

Պատմական նյութը բանաստեղծը քաղել է Թովմա Արծրունու երկասիրությունից՝ այն հարստացնելով ժամանակակից ենթիմաստներով, վերհանելով թշնամու դեմ պայքարի մշտահմա բովանդակությունը: Հայրենի բնության խոր ճանաչումն օգնել է Ս. Խանյանին՝ առարկայական դարձնել երկիրը, հողը շնչով ու տրոփով լցնել, մի հանգամանք, որ անուղղակի գորացնում է սերը, ընթերցողին ամրակայում դյուքիչ ծննդավայրում, կյանքի իմաստն այսպես միահյուսում ազատագրության սրբազան հրին:

Շարաբա ցեղից ավազակապետ Բուղան, որ մինչեւ այդ ավերել էր Վասպուրականն ու Սասունը, հրդեհել Սյունաց երկիրն ու Դվինը, հասել մինչեւ Գարդման ու Ուտիք, որ հնազանդեցրել էր Շիրակ աշխարհը՝ իր ծառայամետ Սմբատ ու Մուշեղ Բագրատունիներով, իր մահն է գտնում Տողա անտառներում, այն Դիզակա բարձունքներում, ուր պատսպարել էր իր վախկոտ սիրտը: Հագարացի-

ներն այստեղ հանդիպում են Եսա դյուցազնի ու նրա կամարի զինվորների հուժկու, միասնական բռունցքին, զինվորներ, որոնք, բանաստեղծի գտած արտահայտությամբ՝ պտտահողմ էին ու ցասման եռք:

Հայ միջնադարյան էպոսին բնորոշ հատկանիշներով հարուստ այս ստեղծագործության մեջ մենք տեսնում ենք նաև հավատարմություն թափառիկ ավանդական պատումին, ինչպես, ասենք, երբ երկու կողմի հսկաները ելնում են մենամարտի՝ վճռելու պատերազմի ելքը: Այդպես էլ Եսան եւ Բուղան՝ « մեկը մայր հողից բուսած մի բարձունք», մյուսը՝ «նենգ վիշապ», «սեւագույն մի արջ»: Մենամարտի եռաշերտ պատկերների մեջ Ս. Խանյանն ուրվագծում է այս երկու հակադիր կերպարները՝ դարձյալ ելնելով ավանդավետի փորձառությունից՝ իր հողը պաշտպանող բարի է, արդարամիտ, զորեղ, բայց եւ զիջել գիտի, քանի որ վստահ է իր ուժերի բաշխմանը: Ահա թե ինչու նրա վերջին հարվածն անկասելի է: Եսան սպանում է ոչ այնքան իր թշնամուն, որքան պատժում է չարը: Մինչդեռ Բուղայի կերպարում իշխում են պարծենկոտությունը, տիրակալի կիրքը, վավաշոտ, ավարառու ու լկտի պահվածքը: Եթե Բուղան զոհվում է կռվի մեջ՝ զիջելով ուժեղին, Եսային սպանում են նենգությամբ, թիկունքից, ընդհանուր հաղթանակի, ցնծության պահին...

Ինչ խոսք, «Արցախի արծիվը» պոեմի ծնունդը հենց այս միջոցին խիստ խորհրդանշական է. այն տողորում է անվեհեր արցախցուն՝ իր այսօրվա պայքարում, իմաստավորում հին ու նոր կռիվները՝ հավերժի տեսանկյունից: Նորագույն ժամանակներում ի հայտ են գալիս նոր հովսեփներ ու Եսաներ, թեև փոփոխական է թշնամին ու նրա պայքարի ձևերի ընտրությունը: Անփոփոխ է միայն պայքարի ոգին, մեկ էլ՝ Եսայի, այսինքն՝ քաջության զարմն է անվախճան.

Բայց նրա ոգին թեւաբախում է

Արցախի վրա,

Սեզ Տողասարին Գտիչն ու

ոգին փարվում են իրար:

*Սարը՝ պատվանդան, վանքը՝
սուրբ գիրը, իսկ ոգին՝ ճրագ,
Մեկը՝ թանկ օջախ, մեկը՝ մագաղաթ,
իսկ մեկը՝ կրակ:
Սարը կանգուն է, գիրը հոլովվող,
կրակն անմարում,
Եվ այդ կրակով Եսան ապրում է
Հայոց աշխարհում:
Տեսել են նրան՝ դարերի անթեք
Ճամփեքը մտած,
Արցախի գրկում իր վրնջացող,
նժույզին նստած
Տեսել են նրան, նրան տեսնում են
ու կտեսնեն դեռ՝
Թուրն ու խաչն առած՝ որպես Արցախի
հավերժական տեր:*

Խոսքը կապում է ժամանակները, Եսային դարձնում ազատության խորհրդանիշ: Այն տարողունակ է, հետապնդած իմաստը՝ ավելի քան պարզ. քանի կա Տեսանողը՝ Բանաստեղծի աչքը, անպարտ է Արցախը՝ հայատրոփ ու հայաշունչ»: ³⁸

Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմի մասին գնահատանքի իր խոսքն է ասել նաեւ բանաստեղծ, Արցախի պետական համալսարանի դոցենտ Ա. Թովմասյանը «Եղիցի լույս» թերթի 1995 թ. դեկտեմբերյան համարում: Նպատակահարմար գտանք բերել Ա. Թովմասյանի այդ գրախոսությունն ամբողջությամբ.

«Անվանի բանաստեղծ Ս. Խանյանի ստեղծագործության վերջին տարիների հիմնական թեման արցախյան զոյամարտն է: Հայտնի է նրա «Նահատակ լուսո» պոեմը՝ նվիրված լեգենդար Ավոյին, հերոս տանկիստ, սուրբ նահատակ Միեր Դանիելյանի քաջագոր-

ծուրթյունները պատկերող «Միեր» վավերագրական պոեմը, բանաստեղծական շարքերը:

Իսկ նրա «Արցախի արծիվը» պատմական պոեմը գեղարվեստական հետաքրքիր մի ասք է Արցախի հերոսական ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի պատմական կարեւոր ժամանակահատվածի հերոսապատումի մասին: Այն հատկապես հնչել է մեր օրերում, երբ դեռ շարունակվում են գրվել մեր մեծ պատմության անթառամ լջերը: Այս ստեղծագործությունը սերունդ դաստիարակող գեղեցիկ գործ է: Հեղինակը, չնայած իր պոեմի թեման ընտրել է 9-րդ դարի դեպքերն ու իրադարձությունները, բայց կարծես նկարագրում է մեր ժողովրդի ազատագրական պայքարի այսօրվա հերոսությունները: Իշխան Եսայու, Հովսեփի եւ մյուս նվիրյալների մասին կարդալիս, մեր հայացքի առջև վեր է հանում հայ ժողովրդի հավաքական կերպարը, անկուն ու աննահանջ արցախցին՝ միշտ պատրաստ իր արյան գնով պաշտպանելու հայրենի հողը: Ասես տեսնում ենք մեր օրերի հերոսներին...

Բանաստեղծ Ս. Խանյանը հավատարիմ է մնացել այն ժամանակաշրջանի ոգուն եւ միջավայրին, որը դարձրել է ստեղծագործության առանցքը: Նրանում տեսնում ենք Գտիչ վանքն ու Տողասարը, Ամարասն ու Ազոխը, մեր այրուծիների հերոսական հաղթարշավը, թշնամու պարտված զինվորների հուսահատ փախուստը... Այստեղ ամեն ինչ արցախական է՝ մետաքսակար չուխան հագին քաջ Խաչի պապին, Հովսեփը՝ սուրբ գիրքն առած, ակոսների մեջ՝ եզներ լծած, զորականներ, զորք ու զորագլուխ՝ ինչպես ամուր լեռնապար, Շուշանիկը՝ շուշանահոտ, խնջլոզ, ավելուկ, փիփերթ, չորաթան, ժենգյալով հաց, ջրջըլախտի...

Գրքի բոլոր բաժինները սերտորեն կապված են միմյանց: Նախերգանքում հետաքրքիր գույներով նկարագրվում են Գտիչ վանքը, լեռնապարը՝ ուր աստղացող դարերի շունչն ու շքերթն է, վրնջացող այրուծիները, այրերը քաջասիրտ, պայազատներն Արցախի:

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Պ Յ Ա Ն Է Չ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Վ

«Հարկահավաք» բաժինը կարդալիս, թվում է, թե նախկին սովետական կարգերում ենք, երբ ադրբեջանական իշխանություններն ամեն կերպ ձգտում էին Ղարաբաղը պահել այնպիսի ծանր կացության մեջ, որ արցախցիները թողնեն հայրենի հողն ու տունը եւ բռնեն պանդխտության ուղին, այդպիսով՝ լուծելով նաեւ Ղարաբաղի հայաթափման խնդիրը: Ահավասիկ.

*- Յուսուփը կանչեց հարկահավաքին,
Ասաց,- Աղբլլահ, Արցախը քոնն է,
Կհասնես այնտեղ բերքահավաքին,
Իրար կխառնես ծեսեր ու տոներ,
Առաջին հերթին կչափես ոսկին
Եվ հետո կառնես, առանց մի խոսքի,
Ամեն երդիկից մի պարան, մի գորգ,
Մի ձիատուրակ, ձեռնոցներ բրդե,
Մի ջորի, թեկուզ տերը լինի որբ...*

Եվ այս տխուր պատկերներից հետո հաճելի ապրումներով ենք կարդում այն տողերը, ուր նկարագրվում է Եսային՝ ասես մի նոր Ասատուցի Դավիթ...

*- Դատ լինի, թե դատաստան,
Վճիռը Եսայինն է,
Ճրագը Դիզակա տան
Ամենուր իր ձեռքին է...
Մարտերի ոգին է կուռ,
Սարսափը՝ հազարացոց...*

Ոճական հետաքրքիր ձևեր է օգտագործել բանաստեղծ Ս. Խանյանը, նրա տողերը մերթ կրակված են, այրող, մերթ՝ հանդարտ ու հանդիսավոր... եւ դրան հասնում է վարպետորեն, հաճախ

ել, դրանք միավորելով, ստեղծում մի հետաքրքիր ու բարդ գամմա...

Պոեմն ունի նաեւ ճանաչողական մեծ արժեք, նրանում բանաստեղծական պատկերավոր լեզվով հարուստ տեղեկություններ են հաղորդվում Արցախի պատմության, մեր դարավոր եկեղեցիների, սուրբ այրերի, զարմանահրաշխաչքարերի եւ մեր հերոսական ժողովրդի մասին, այն ազգագրական գողտրիկ տեղեկատու է, այստեղ մենք տեսնում ենք մակարների խումբ, հարսամիքի թամադա, զուռնաչիների, ղնձաներ՝ արժաթե գոտի, մետաքս ու կերպաս եւ այլն:

Բանաստեղծ Ս. Խանյանի «Արցախի արծիվը» պոեմն ունի դաստիարակչական մեծ արժեք, սերունդ կրթող գործ է, երիտասարդների մեջ ձեւավորում է հայրենասիրական սուրբ զգացմունքներ, վրեժի եւ ցասման կողքին՝ մարդասիրություն, հարգանք, սիրո կողքին՝ ատելություն՝ թշնամու ու բարբարոսների նկատմամբ, ծնողասիրություն, ազնվություն, բարոյական այլ վսեմ հատկանիշներ: Պոեմը ժամանակի ծնունդ է եւ կունենա երկար կյանք»: ³⁹

1997 թվականին Երեւանի «Ամարաս» տպարանում լույս տեսավ *ՆՎԱՐԴ ԱՎԱԳՅԱՆԻ* «Մատյան հառներգության» ժողովածուն: Նրանում տեղ են գտել բանաստեղծուհու «Տիրոջ հետ», «Ռեքվիեմ» եւ «Կեսարապատում» պոեմները, որ փաստորեն մի եռագրություն են կազմում: Գիրքն առաջին անգամ կարդալուց ու... վերընթերցելուց հետո, խոհերս ինձ տարան մեր պատմության խորքերը, ու ես թրթին հանձնեցի հետեյալ մտորումները. «Հայոց դարավոր գեղարվեստական խոսքը ծիածանի գույներ ունի՝ տեսանելի եւ ոչ տեսանելի: Շերտ-շերտ է այն. բացում ես մեկը՝ զարմանում եւ հիանում, բացում ես նորը՝ էլի զարմանում ու հիանում, եւ երբ նկատում ու հանդգնում ես, որ բոլոր շերտերն են հիանալի, այլեւս չես զարմանում, շքնջում ես՝ բնական է: Ինչո՞վ բացատրել այս շոյող երեւույթը: Այսօր չէ, որ

Կիտի պատասխանով: Ժողովրդական հանճարները վաղուց են պատասխանել, որ իմաստնությունը ծնվում է տառապանքից: Սակայն թող այն պատրանքը չստեղծվի, որ եթե մեր ժողովուրդը չտառապեր, իմաստնացած չէր լինի: Մեր ճանապարհները շատ էին հին, եւ գիտենք, որ կարասի հին գինին ավելի ջերմացնող է, հին բարեկամությունը՝ փորձված, հին սերը՝ զուլալված... Ուրեմն՝ հին ենք մենք՝ հայերս: Ուզած-չուզած՝ իմաստնությունը կիտի ուլունք դառնար մեր ժողովրդի խոսքաշարում: Միաժամանակ տեղն է շեշտել, որ մենք չէ, որ սիրահարվել ենք տառապանքին, տառապանքն է, որ կարծես գտել է մեզ եւ չի ուզում հեռանալ, կարծես չի կարող ապրել առանց մեզ: Ուստի, ելնելով ճակատագրի մեր այս ծանր բաժնից, շարունակում ենք հողովել մեր հանճարների խորհուրդը. «Իմաստնությունը ծնվում է տառապանքից»:

Ընթերցողը սպասում էր Ն. Ավագյանի նոր խոսքին: Նրա «Հասուն հասկ»-ը ցորենվեց, դարձավ ապրեցնող հոգեւոր նոր հաց՝ համով, հոտով, ոգեւորող՝ խորհելու եւ դաս առնելու ուժով: Այդպես է լինում, երբ ժողովրդի ճակատագրի մեջ արվեստագետը տեսնում է նրա անցած փորձ ու փորձանքի դասը, ներկայի հրամայականն ու ապագայի կանչը, խոսքը դառնում է առինքնող ու ծածանվող:

Հայ գրականության ավանդույթների հուլովայթում քիչ չեն ողբերգական էջերից քանվող լույսն արարումի, հույսը հարատեւման: Օրինակը՝ Մ. Խորենացու հայտնի «Ողբը», Դավթակ Քերթոզի «Մեծ իշխան Ջիվանշիրի մահվան ողբերգը», Գ. Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմը, Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանին», Դ. Թումանյանի «Հոգեհանգիստը», Դ. Շիրազի «Հայոց դանթականը», Պ. Սեւակի «Անլռելի զանգակատունը»: Արցախյան պատերազմի տարիներին գրված Ռ. Դավոյանի «Ռեքվիեմը», Գ. Գաբրիելյանի «Ռեքվիեմներ» երգաշարը, Վ. Հակոբյանի «Գողգոթան», Ս. Խանյանի «Նահատակ լուսո», Ա. Քոչարյանի «Խնձորն արնափոսում» պոեմները եւ այլն:

Համարձակորեն կարող ենք ասել, որ Նվարդ Ավագյանի պոեմ-

ները մեր հին ու նորօրյա փորձից ու փորձանքից, ցավից ու արցունքից, տվայտանքից ու ակնկալությունից ծնված համանվագ են, ինչպես ինքն է խոստովանում՝ «Մատյան հառներգության»:

Մի կողմ թողնելով գեղարվեստական պոեմի կառուցվածքային փոփոխությունների առկայությունը գրքում՝ ի շահ բանաստեղծուհու, անհրաժեշտ են համարում շեշտել իրականի եւ երեւակայականի այն հաճելի զուգորդումը, որ ապացուցում է Նվարդի ձեռքբերումը, որն էլ իրավունք է տվել գրքի խմբագրին՝ մեր վաստակաշատ հայրենակից, տաղանդավոր պատմավիպասան Հայկ Խաչատրյանին՝ ընդգծելու. «Նվարդ Ավագյանի «Մատյան հառներգության» ժողովածուն վերջին տարիների հայ քնարերգության բացառիկ նվաճումներից է:

Այս գրքում չափածո խոսքով փայլատակում է հայ ժողովրդի, Հայաստանի, Արցախի մերօրյա ճակատագիրը»: ⁴⁰

Հենց այս «ճակատագիր» բառն է, որ ընթերցողին տանում է դեպի ժողովածուի բոլոր պատկերների խորքը, բացահայտում բանաստեղծուհու երգարվեստի ճշմարտացիությունը, հուշում մեր ազգային հին ու նոր երթը, որը սովորական ընթացք չէ, այլ ողբերգությունից ծնվող հառնում, բանաստեղծական ոգեկոչվող խորհուրդ.

*Քայլիր, ես քեզ պիտի տանեմ
Լացից դեպի համբերություն,
Ցավից դեպի հանգստություն,
Մահից դեպի հավերժություն: ⁴¹*

Գրքում զետեղված է երեք պոեմ՝ թեմատիկ տարբեր շրջանակներով, բայց՝ պրոբլեմի միեւնույն առանցքով, ժողովրդի կենսափիլիսոփայության բազմազան խտացումներով, բանաստեղծական խոսքի թարմ երանգներով: Քնարական պոեմի ընձեռած միջոցներով բանաստեղծուհին մերթ դիմելով Աստծուն («Տիրոջ հետ»), մերթ զուրյ-

ցի մեջ բերելով հերոսին ու հերոսուհուն, մերթ զրուցելով Հռոմի ու Հայաստանի կայսրերի եւ թագավորների հետ, ձեռքը դնում է ժողովրդի ցաված սրտին, սփոփում նրա առօրյա վերքը, սրբում արցունքները, շոյում զարկերակը՝ հառնելու եւ հավատով քայլելու հրամայականով:

Հեղինակը չի շրջանցում դառնություն հուշող ճշմարտությունը: Նա Արարչին հայտնում է, որ «Ապականում են եւ խիղճ, եւ օրենք»: Տեսնելով այդ անարդարությունը, քնարական հերոսը ձգտում է, որ Տիրոջ ափերի մեջ բացվի իր «անկեղծ հոգին», որ վերացական չէ, ունի հասցե.

*Գալիս է երկրից ամենաքարոտ,
ուր կենաց գիրը
Գրվում է արյամբ՝ ո՛չ թե թանաքով: 42*

Նախերգանքից, երկու մասից ու վերջերգից բաղկացած «Տիրոջ հետ» պոեմում հեղինակը ներկայացնում է 1988-1997 թվականների տարեգրությունը՝ բանաստեղծական նուրբ արտահայտչամիջոցներով: Դարաշրջանի խաղի, դավաճանության, դաժանության, փարիսեցիության, կիսված մարմնի, տառապանքի եւ այլ մետաֆորների ընդգծումներով բանաստեղծուհին բնութագրում է մեր ժողովրդի վերջին տասնամյակի ընդվզումն ու ոգորումները, կորուստներն ու ձեռքբերումները: Պոեմում քնարական հերոսի ընդհանրացումները ակունքված են հայոց կենսափորձից.

*15-ին ով սուրը չհանեց՝
Սեփական շեմին զարկվեց ու մեռավ: 43*

Այդ փորձի թելադրանքով «Հրապարակը դարձել էր մատյան...», եւ ինչպես խոստովանում է քնարական հերոսը, «Ապավինեցի ես իմ ժանիքի՛ն»: Սեփական ուժին ապավինելը դարձավ կամքի այն դրսևորումը, որ ունեցան ոչ միայն այրերը, այլեւ մայրերը, «Որ որդի-

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Յ Ա Ն Է Չ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Է Ս

ներին... դրել գերեզման, եվ ապրողներին կամքի են կոչում»: Կորուստներից դառնացած մայրը հայցում է, որ Աստված ներող լինի, դեռ կիսով չափ հեթանոս լինելու համար, քանզի.

*Լեզվիս տերն այսօր սլաքն է սզո՛ւ,
Եվ ծավալվում է լացն իմ անսփռփ
Քիրս ու Մռավից մինչեւ Սիս-Սասիս:՝ 44*

Նվարդը արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի ընթացքը համարում է անբողջ հայ ժողովրդի փորձության քննությունը, որին մասնակցեցին ամենքը, եւ «Ջինվոր էր անգամ նա, ով կրում էր Կրծքի վրա խաչ ու գլխին՝ վեղար», նաեւ նա.

*Ով պիտի ապրեր՝ խոստմանքն արյան
Փառաց պսակի տարավ իրեն ու
Երկիրս օրհնյալ:
Ով պիտի մեռներ՝ հաղթությամբ հարյա՛վ...՝ 45*

Հաղթությամբ հարություն առածների ոգին այսօրվա ճանապարհն է, որ շատ է հուզում բանաստեղծուհուն: Այդ հուզումը երկրի եւ ժողովրդի ճակատագրով ապրող տազնապ է: Նա երագում է, որ «Մեկտեղ կող այրած թեժ կրակներում» մարդկանցից մեկը չիջնի հատակ, «Մեկն էլ իր փորը տաքացնի վերում...», որ «Ախտն ազա-հությամբ» չդառնա չարիք, որ մարդկային «Արժանիքները... լավ թե հին» չկորսվեն, որ

*Կրակին դրված կյանքի պղնձից
Հոգեւոր ճաշի յուղը չթափվի:
Արդարությունը էլ չհանվի ցից,
...Որ տունը իրեն պարտական զգա
Իրեն պահողի ջանքին ու պատվին:՝ 46*

«Տիրոջ հետ» պոեմի վերջերգը հեղինակի գեղագիտական իդեալի ընդգծումն է: Բանաստեղծուհին թվարկելով անձնական երջանկության աղբյուրները՝ հարսի մայրանալը, թոռան մուշ-մուշ քունը, պատերազմական արհավիրքից որդու վերադարձը, միաժամանակ դատափետում է չարն ու չարիքը: Սակայն ասելիքը՝ որպես սրտաբաց ապաշխարանք եւ օրհնանք, բանաստեղծուհին ընդհանրացնում է վերջում.

*Ես ինձ ծառա՜ եմ կոչում քո դռան,
Պահի՛ր երկիրս ի մեջ քո բռան...
Քո տված քչով ես գոհացո՛ղն եմ,
Խրատ ու բանքդ չմոռացողն եմ,
Քանի դար էլ որ դարիս գումարվի՝
Յորեն իմ հերկով, աղբյուր իմ երգով
Չայրենյաց սրտում ես մնացողն եմ:՝ 47*

«Մատյան հառներգության» եռաձայնի մի երանգը «Ռեքվիեմ» պոեմն է: Իմաստնացած բանաստեղծուհին թեւավոր խոսքի շոյանքով խորհուրդ է տալիս ընթերցողին «Ծիծաղի ժամը եւ ժամը լացի» իմանալ սրտով: Նրա խոսքն ուղղված է մահեր տեսած եւ ապրելու ճանփան հարթած հերոսին.

*Մահվան բերան ես դու մտել երեկ,
Մարտերում ցավի պտուղը քաղել,
Որ գոյությունդ մնա ի երեւ,
Դու չէ՛, որ պիտի լացից վախենաս,
Այսօր լաց եղիր,
Որ կարողանաս վաղը ծիծաղել:՝ 48*

Յուրօրինակ կառուցվածք ունի «Ռեքվիեմ» պոեմը: Այն բաղկացած է նախերգից, վերջերգից եւ ութ գլուխներից: Բանաստեղծուհին նախերգանքում հաղթանակը շահածներից մեկին զգուշացնում է.

«Եվ դու կլսես քեզ ծանոթ ծայներ՝ Սրտիդ ու հոգուդ անասելի թանկ»։ Եվ այդ անասելի թանկ ծայները հնչում են ութ անգամ՝ պատվիրանի ձեռով՝ որպես ուսանելի եւ սրտառուչ դաս։ «Ձայն առաջին» բաժնում լսվում է փրկության կանչող իմաստնությունը՝ ուղղված զոհյալին։ Բանաստեղծուհին չի սքողում իր քնարական հերոսուհու ծանր ապրումները, ավստսանքը, երազի եւ տենչի փշուր-փշուր լինելը։ «Օրս անցնում է անմիտ վազքի մեջ», խոստովանում է հերոսուհին։ Առանց սիրեցյալի ապրելն անիմաստ է համարում եւ համոզված է, որ նա այլեւս «ետզալ չունի», իսկ ինքը այրվում է, բայց մոխրանալ չունի, անկեզ է։ Ասես շրջապատն էլ չի հասկանում իրեն, որովհետեւ ի գորու չէ իմանալու, որ նահատակված սիրո հետ ոչ ոքի եւ ոչինչ հնարավոր չէ համեմատել։

*Չեն հասկանում, որ երբ թեւեր չունես,
Չես կարող թռչել երջանիկ եզերք,
Որ ի գորու չե՛մ սիրո խոսք լսել,
Չամենատում եմ ում էլ որ քեզ հետ,
Վսեմը անգամ դառնում է նսեմ։⁴⁹*

Քնարական հերոսուհին մարդկային առինքնող երազանք ունի, որի մեջ ե՛լ ցավ կա, ե՛լ ավստսանք, ե՛լ կարոտ։ Նա վերհիշում է իրենց սուրբ եկեղեցի մտնելը, իրեն նվիրած մատանին, Տեր հորից պսակ առնելը եւ «խենթ սիրո ամառ» վայելելը։

Երկխոսության ձեռով «Ձայն երկրորդ»-ում աղջկան դիմում է նահատակ տղան։ Նա հիշում եւ հիշեցնում է վերջին հանդիպումը, երբ «օրը բույրն ուներ ծաղկած բալենու»։ Բայց, ավա՛ղ, ամեն ինչ հուշ է դարձել։ Բանաստեղծուհին հնչեցնում է կյանքի հավերժության առեղծվածը։ Նահատակը, դիմելով սիրած էակին, ասում է.

*Բավ է տառապես,
Չես վերադարձնի կորուստը լացով։
Բավ է մարմինդ*

*Մենության խոնավ պարանով կապես,
Չմոռանալու ծամփան անցնում է
Ոչ կուսանոցով...⁵⁰*

Նահատակյալը սիրած աղջկա երջանկությունը «կարելոր եւ հուլժ» է համարում, խորհուրդ է տալիս սիրել մեկին.

*...Այն մեկին սիրիր,
Որ կարող է քեզ պաշտել ինձ նման՝
Քո կողքին անգամ... կարոտելով քեզ,
Քեզ՝ կախարդուհիս, քեզ՝ հոգեհմաս:՝⁵¹*

Մարդասիրության, հոգու ջերմության, սրտացավության բանաստեղծական արտահայտություն է զոհյալի դիմում-փիլիսոփայությունը: Նա կյանքի առողջ ընթացքը կապում է «մանկան ծննդի» հետ, որով էլ կհավերժվի զոհյալի կյանքը: «Չայն երրորդ»-ում հանդես է բերված այրիացած կինը: Նրա համար սփոփանք է գոնե զոհված ամուսնու՝ երազում երեւալը: Բանաստեղծուհին հոգեբանական բացահայտումներով ներկայացնում է այն կարոտն ու թախիժը, որ ապրում է քնարական հերոսուհին: «Երազում դու ինձ հաճախ այցելիր», - դիմում է նա եւ խոստովանում. «Եվ ցավը ունի կարոտի գրգիռ, Որ լացից բացի բան չի խոստանում»: Շոշափելի է կարոտը, կյանքի նկարագրությունը՝ համոզիչ, խոսքը՝ հուզիչ, պատկերն՝ անմիջական.

*Օ՛, իմ որդու հայր,
Չեմ կարող առնել ես գլխիս նոր քող,
Լավ է ապրեմ թող հուշի ցնորքով.
Լոկ սիրածին եմ դնում գերեզման,
Սերը մնում է՝ պահում եմ անթաղ...
...Սիրելի՛ս, տղադ քայլում է արդեն,
Դարձել է սիրուն, կենսախիճը մանչուկ,
Մատիկը տանում, դնում նկարիդ՝*

Արդեն «հայրիկ» չէ, «հայրիկ» է կանչում: ⁵²

Կոմպոզիցիոն շրջանակի հնարանքով բանաստեղծուհին վերջում կրկնում է քնարական հերոսուհու խնդրանքը. «Երագում դու ինձ... հաճախ... այցելիր...»: Պոեմի չորրորդ ծայնը անվանված է «Լեցվիր ինձ»: Նահատակը դիմում է կնոջը՝ իր մանկան մորը: Բուրբ ճանփաները փակ են... Սիրեցյալը հայտնում է. «Ես միշտ եմ, միշտ եմ ուզում գալ քեզ մոտ... Բայց չեմ հասցնում տեղ հասնել, հոգիս»: Նա ափսոսում է, որ «կյանքը որպես բեռ» թողել է կնոջ ուսերին ու նրանից ներում է հայցում.

*Ես ազնիվ էի, ես՝ անդավաճան,
Ուզում էի, որ խոսքով ու բանիվ
Քեզ ու բալիկիս, երկրին վերջապես
Օգտակար լինեմ վերին աստիճան: ⁵³*

Պոեմում հմտորեն թվարկվում են զոհյալի «մեղքերը», եւ ընդգծվում հայրենյաց զինվորագրյալի անձնուրացության խոստովանությունը. «Զինվորը չէի վարձու բանակի, Եվ ոչ էլ անգամ ներկայացածը Հանուրի բաժին զորահավաքի»: Նա բացատրում է, որ շարք է մտել կամավոր, որ պետք է ընտրեր նույն ճանապարհը.

*Պիտի անցնեի նույն ճանապարհը
(Իրավ՝ որքա՛ն է խեղճ հնչում բառը),
Քանզի ապրելն ինձ տրված էր մահով...
Քո համբերության ես պարտականն եմ,
Քեզ նման... ընկեր
Ոչ մի տղամարդ չունի, թերեւս: ⁵⁴*

Նահատակյալ հերոսը հպարտանում է սիրելի կնոջ հայրենասիրության եւ վճռականության զգացումներով: Հեղինակը հերոսի շուրթերով ստեղծում է այն արցախուհու դիմանկարը, որը բացառում է վախկոտությունը, անտարբերությունը եւ որի համար իր շնորհակալությունն է հայտնում եւ հույս արտահայտում, որ եթե մարդիկ չլինեն

Մատար կնոջն ու որդուն, ապա նրանց «կյահի Աստված»:

Պոեմի «Ձայն հինգերորդ» գլխում մեմախոսում է զոհյալի մայրը: Ղիմելով որդուն, նա բացականչում է. «Հայտնվի՛ր ինձ»: Որդեկորույս մոր ծանր ապրումները բանաստեղծուհին բերում է նրա հոգու դռների բացումով: Մոր բնական ու անմիջական խոստովանությունը հուզական-գաղափարական լիցք է հաղորդում ընթերցողին: Մայրը ասես խոսում է իր դեմը կանգնած զավակի հետ.

*Չլիմելուդ հետ չեմ հաշտվում, տղաս,
Տուն մտնում, թե չէ՝
Ոտնաձայնիդ եմ սպասում լարված,
Թվում է՝ ուր-որ կերեւաս, կգաս.
Իսկ գուցե, իրոք, կեղանի՞ ես, կաս...⁵⁵*

Մայրը թվարկում է որդու թողած հիշատակները. կիթառը, հարսնացուին, որը մատից չի հանում սիրածի նվիրած մատանին: Սգացող մոր անձնական վիշտը պոեմում վերածվում է համբերության համաժողովրդական զգացումի, որից էլ ծնվում է Աստծուն եւ երկրին ապավինելու լավատեսությունը:

Պոեմի «Ձայն վեցերորդ» գլխում մորը դիմում է զոհված որդին: Քնարական հերոսի ներքին ձայնը պոեմում «Պատվիր ինձ» պատվիրանի կոչն է:

Այստեղ էլ գտնվել է երկխոսության խորիմաստ ու անմիջական հյուսվածքի գաղտնիքը: Ընդգծված է հոգեբանական բացահայտումը: Ջոհված որդին կենդանի շունչ առած, զրուցում է մոր հետ եւ ազդարարում, որ այսուհետ հարազատ մորը կայցելի ոչ թե ինքը, այլ իր հոգին: Որդին խնդրում է մորը, որ իրեն պահի «սուրբ Մարիամի պես», որովհետեւ իր եւ իր ընկերների մահը երկրի փրկության նվիրում է.

Դու միակը չես եւ դու լավ գիտես.

*Ինձ պես հազարներ կան այս երկնքում,
Ու տեր Աստվածը օրհնում է նրան,
Ով մահկանացուն
Քաջ տղամարդու նման է կնքում:
Սահմանն հայրենյաց գեներով են գծում...⁵⁶*

Բանաստեղծուհին ժողովրդի՝ սեփական ուժին ապավինելու գաղափարը պոետական հյուսվածքի մեջ է առնում ռեալիստական շոշափելի գույներով: Ով իր երկիրը պաշտպանել չգիտե, նա զրկվում է իր օջախից ու ապագայից: Պոեմում հայոց պատմությունը պատկերային հյուսվածքի մեջ ընդգծվում է որպես դաս.

*Ո՞ւմ է պետք մարդը՝ իր հողից զրկված,
մենք չէինք կարող
Դեմքներս շոջել մոտեցող հողմից,
Արցախն էլ դարձնել Սասուն ու Տարոն...
...Երբ վտանգվում է ցեղիդ պատիվը,
Պիտի կայացնես վճիռդ շիտա՛կ:⁵⁷*

Պոեմի յոթերորդ գլուխը անվանված է «Ընդունիր ինձ»: Մարդկային զգացումների նրբությունը, կորստի գինը, հերոսության ոգին, ընկերասիրության չերիզվող սահմանները, գիտակցված մահվան ընդգծումը այստեղ արտահայտված են քնարական ամենամուրբ երանգներով: Հեղինակը պատումը ներկայացնում է մահատակի անունից, որի զրույցը իր զոհյալ ընկերների հետ է: Այս հնարանքը ավելի հուզիչ եւ անմիջական է դարձնում բանաստեղծի խոսքը: Արթուն ցավի մորմոքը հերոսին հիշեցնել է տալիս իր քաջ զինակիցներին: «Երեք անգամ եռակի մահից հրաշքով փրկված» մահատակը առաջին հերթին մատը դնում է իր ա՛յն վերքի վրա, որն իրենն է, բայց ակունքը զոհյալ ընկերներն են: Հերոսի հոգին «թափառում է ոլորտում Վերին» եւ ավելի շատ իր ընկերների հոգիների աշխարհում է, քան

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Յ Ա Ն Է Չ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Վ

Կարողների: Իսկ այդ աշխարհը այնքան կոնկրետ եւ շոշափելի է՝
Երկայացված, որ թվում է, թե տեսնում ու զրուցում ես նրանց հետ.

*...Պարահարթակի բազրիքին հենված՝
Դավիթն ասում է. «Ընկա՛, բռնեցեք».
Օ՛, տղայական անփորձ սրտի սեր,-
Սիրած աղջկա թիկունքն է տեսել:
...Վաշտից քայլ առաջ սլացող Վահեն
Փլվում է, տնքում ու էլ չի ելնում:
...Երկաթ Սասունը,- ինձնից էլ ջահել,-
Արյունոտ դեմքը հպել ցուրտ քարին՝
Լա՛վ է, ասում է՝
Ջուր լիներ, տղերք, ո՛նց կխմեի:⁵⁸*

Այստեղ միջանկյալ պատմության ձեւով խոսք է բացվում նաեւ
թուրք գերու մասին: Հայ գոհյալը թուրք գերու ասածն է հիշում. «Ալ-
լահը անգամ չի փրկի էլին, Եթե էլն ինքը դա չցանկանա»: Ժողովրդի
(էլի) մասին է խոսքը: Ձոռիյալ հերոսը խորհում է «այդ խոսքի իմաս-
տի մասին» եւ եզրակացնում.

*Էլնում են պահեր՝ քո տանն ու երկրում,
Բայց քեզ զգում ես մաշկի մեջ հյուրի...⁵⁹*

Այսքանից հետո բանաստեղծուհին բացում է կյանքի եւ մահվան
փոխհարաբերության փակագծերը, նշում իմացյալ մահվան ապրեց-
նող ուժը: Այդ մղումով էլ բերված է հերոսի վերջին ընդհանրացումը.

*Չեմ տեսել ես ինձ դեռ այսչափ սթափ,
Միաժամանակ եւ ինքնակորույս...
Երկնքի կապույտ արահետներում
Չեր լույսն եմ տեսնում,-ծա՛նր-ծա՛նր լույս,-
Դեպի որին էլ ձգտում է հոգիս...⁶⁰*

Նվարդ Ավագյանի «Ռեքվիեմը» գրված է համազգային ցավի թելադրանքով, ցավ, որ անանցանելի է, բայց եւ միաժամանակ ապրեցնող: Ժողովրդի զինվորյալ ու զոհյալ զավակի կարճ ու հերոսական կյանքի իմաստը երկիրն ու ժողովրդին պահպանելու, նրանց հարատևելու մեջ է: Լավատեսական այս մտահղացումն ու գաղափարական լուծումը կրկին ընդգծում են բանաստեղծուհու գեղագիտական իդեալի պայծառությունը՝ բխած ժողովրդի կենսափորձից, հարատևելու վճռականությունից: Այս գաղափարի պոետական օրինակելի հյուսվածք է «Ձայն ութերորդ» գլուխը՝ «Երդվիր ինձ» կտակով: Պոեմի այս մասը մեր օրերի այրող պորբւեմների ընդգծումն է: Ջոհյալը արդեն դիմում է զենքի իր ընկերոջը, որ պետք է ապրի ոչ միայն իր համար, այլեւ ծառայի ժողովրդի ինքնահաստատմանը, երկրի լինելությանը, ապագայի հավատին: Ջոհյալի՝ ընկերոջն ուղղած դիմումի մեջ հնչում է.

*Դու ի՞նչ գործ ունես Աշխարհում հեռու,
Քո տեղն այստեղ չի՝ ու չի էլ եղել,
Քո խոսքերն ու քեզ
Չեն կարողանում ես համատեղել,
Շարքում ախր դու վերջինը չէիր՝
Քեզ էինք հաշվում մեր միջի սերուցք...⁶¹*

Ահա մեկը մյուսին հաջորդում են զոհյալի իմաստուն խորհուրդները, որ կարելի է համարել թեւավոր մտքեր. «Այն ե՞րբ է դյուրին եղել մեզ համար, Հարկ չկա խուզել թեւերը հույսի», «Մեծ խնդիրների մասին մոռացած... Չսկսեք միմյանց ուտքի տակ փորել» եւ այլն: Պոեմի վերջերգի օրինակը «Հայկա տան հարատևության» բաղձանքն է, որին նախորդել է երդվելու պահանջը... Դա «Ազատագրված մայր հողի վրա» իրեն տեր ու տնօրեն զգալու հրամայականն է.

*Ապրես պիտի դու՝ կարգվես, տեր դառնաս
Արյան սերմ կոչված յոթը զավակի,
Որ շարունակես ծառայել Ցեղին՝*

Մշակը դարձած Արցախա հողի: 62

Պատմության քառուղիներում մեր ժողովուրդը բազմիցս ճաշակելով հաղթանակների հաճույքը եւ ապրելով կորուստների ցավը՝ եկել-հասել է 21-րդ դարին: Հայ գրողները միշտ էլ փորձել են իմաստավորել այդ բարդ ընթացքը: Նվարդ Ավագյանը եւս ձգտել է լուսաբանել այդ՝ դեռեւս նոր արժարժումներ պահանջող պրոբլեմը «Կեսարապատում» պոեմում: Եվ դա հաջողվել է նրան: Ընտրելով երկխոսության հնարանը, բանաստեղծուհին դիմում է նախ Հռոմի կայսրերին, ապա հայոց արքաներին, մի կողմից խարազանում դավաճանությունը, անմիաբանությունը, դաժանությունը, անհեռատեսությունը, մյուս կողմից դրվատում իմաստնությունը, հայրենասիրությունը, գթասրտությունը, ժողովրդասիրությունը եւ այլն:

«Կեսարապատում» պոեմը բաղկացած է երկու մասից: Առաջինը ընդգրկում է «Անկումից առաջ», «Հրդեհը», «Կալիգուլա», «Սուլլա», «Եվ դու՛, Բրուտոս», իսկ երկրորդ մասը՝ «Արտաշես», «Արտավազդ», «Արշակ Բ», «Պապ», «Աշոտ Երկաթ» եւ «Նավը ճանապարհին» բաժիններից:

Պատմության իմացությունը, կենսափորձը, ներքին ինտուիցիան, վառ երեւակայությունը բանաստեղծուհուն հնարավորություն են տվել պատմական կոնկրետ անձնավորությունների, իրադարձությունների եւ գործողությունների հիման վրա կատարել գեղագիտական ընդհանրացումներ՝ ցուցաբերելով իր գնահատումներն ու վերաբերմունքը: Պոեմի հենց առաջին էջերից համեմատվում են «Տաղանդը եւ ամլությունը», խարազանվում՝ փորձության ժամին սեփական կաշին փրկելու մարդկային թուլությունը: Հեղինակը պատմության չարիք է համարում տարփանքը, կաշառքը, դավաճանությունը եւ ընդգծում. «Հռոմի անկումը դատ չէր՝ Պատաստա՛ն էր վերին» (էջ 72): «Հրդեհը» բաժնում գնահատվում է Ներոնը, որ «վառեր պիտի

Չոռոնը ներսից, Չոռոնը՝ դարձած մի հսկա կերոն» (էջ 74): Սակայն բանաստեղծուհին ոչ միայն բերում է փաստը, այլև տազնապում է պատմության ընթացքի համար.

*Երբ ու որտեղ էլ թե Չոռոն վառվի՝
Իմացեք, որ նույն
Ներոնի ծեռքն է:⁶³*

«Կալիզուլա» բաժնում ներկայացվում են կեսարների շարունակական ցոփությունն ու դաժանությունը, փառասիրությունը, որի հետևանքը բնութագրվում է համոզիչ՝ որ «չափից ավել կերածը մի օր պիտի չմարսվեր» (էջ 75): Սուլլան գնահատվում է որպես արյունախում Կեսար: «Եվ դո՛ւ, Բրուտոս» բաժնի հիմնական երակը դավաճանության խարազանումն է: Բանաստեղծուհին դավաճանությունը որակում է որպես «շեղված հոգու որս... նահանջ սուրբ հացից... հույսերի դահիճ» եւ ընդհանրացնում.

*Այս վարքի հասցեն
Մարդն է ամձնապաշտ ու եսակենտրոն,
Մի՛ վստահեցեք նրան ոչ մահիճ,
Ոչ այլ սրբություն,
Առավել եւս,-Աստված չարասցե՛,-
Երկիր եւ կրոն:⁶⁴*

Պոեմի երկրորդ մասում վերագնահատվում է Հայոց պատմությունը: Բանաստեղծուհին, ելնելով իր պատմահայեցողությունից, անցյալը գնահատում է արդիական պրոբլեմների շրջանակներում: Անդրադառնալով Արտաշես Արքային, նա սրտի ցավով ընդգծում է մեր կորուսյալ Մուշն ու Տարոնը եւ երագում ունենալ Արտաշեսի նման թագավոր: Երկխոսության մեջ մտնելով Մեծ Արքայի հետ, հեղինակը մեկ առ մեկ նշում է մեր ժողովրդի առօրյա ցավոտ խնդիրները՝ պանդխտվելը, հողը լքելը, ուժացումը եւ ընդգծում. «Հարա-

տեսու՞մը տրված է նրան, Իր ի վերուստը ով պահել գիտի» (էջ 83):

Մեր պատմությունը որակելով որպես «արյունով ներկված... ժամանակների դառը հոլովույթ», բանաստեղծուհին նշում է.

*Գերվարար ջուրը կդառնա սելավ՝
Քշելով տանի հողը արմատից,-
Կորսվելիք շատից պահվող քիչն է լավ...
Արքա՛, դասերդ օ՛ղ են ականջի: ⁶⁵*

Անդրադառնալով Արտավազդ թագավորին, բանաստեղծուհին բնաբան է բերում Արտավազդի իսկ խոսքը՝ ուղղված հորը. «Ավերակների վրա ես ինչպե՞ս թագավորեմ»: Բանաստեղծուհին մատնանշում է. «Բայց ավերակ չէր, որ քեզ կտակեց, Մեծ եւ կամ փոքր լինի երկիրը՝ Պահելու համար... մեծ պիտի լինես» (էջ 84), չէ՞ որ «Ուժեղին ասում՝ թուլին չեն սիրում...»: Դարերի փորձից ելնելով՝ պոեմում խորհուրդներ է տրվում արքային. «Ազգը պահեիր հացիվ ու կեցիվ»: Արտավազդի ճակատագիրը դաս պիտի հանդիսանա «իշխանության հավակնողներին»:

Պոեմի «Արշակ Բ» մասում հեղինակը ցավով գրում է, որ «հեթանոսի մեր կարծր ոգին բաժանվեց մեզմից՝ մնաց կործանված մեհյանների տակ»: Անչափ նրբանալով, տանուլ տվինք հող ու գյուղ, հայ ռամիկը դարձավ «օտարին հոտաղ»: Նշվում է մեր շտապողականությունը եւ ցանկացած հարցում առաջինը լինելու ձգտումը, «Երբ... մեզմից կարծիք չէին էլ հարցնում»: Բանաստեղծուհու խոսքը հնչում է որպես խորհուրդ՝ ուղղված սերունդներին. «Գետին մոտեցած՝ նժույգ չեն փոխում, դժվար գետնացով վարժ ձին է անցնում»: Ոչ միայն այդ.

*Նետը ցած դրինք՝ երովեցինք քարին,
Եվ աքիլեսյան մեր գարշապարը
Գտավ թշնամին: ⁶⁶*

Սակայն կորստի ցավն ընդգծելու հետ մեկտեղ բանաստեղծուհին հարատեւելու առեղծվածն է բացում.

*Ավարայրներ են պետք՝ որ ուշքի գանք՝
Հայկյան աղեղով չափենք կյանք ու կամք...
Եվ ընդունենք, որ «ակն՝ ընդ ական»-ը...
Նաեւ մե՛ր կարգն է՝
Եթե չենք ուզում ջնջվել աշխարհից:⁶⁷*

Հայոց պատմության հերոսական եւ ողբերգական էջերի բանաստեղծականացումը դարերի փորձ ունի: Հայ դասականներից մինչեւ ժամանակակից գրողները անդրադարձել են եւ այսօր էլ շարունակում են անդրադառնալ մեր անցյալին՝ նրանում գտնելով սերունդներին հուզող հարցեր: «Կեսարապատում» պոեմի երկրորդ մասի «Պապ» գլուխը խնդրի հիանալի լուծում է: Փ. Բուզանդի «Հայոց պատմության» վիպական դրվագները մեկ անգամ չեն հուլովվել գեղարվեստական խոսքի շարանում: Վերհիշենք թեկուզեւ Ստ. Ջորյանի «Պապ թագավոր» պատմավեպը: Ն. Ավագյանի անդրադարձը Պապի գործունեությանը կրկնություն չէ, այլ այսօրվա սերնդին հուզող պրոբլեմների թելադրանք: Այստեղ, հիրավի, բանաստեղծուհին ցուցաբերել է պատմությունն իմաստավորելու օրինակելի կարողություն: Խոսք բացելով հայոց երիտասարդ թագավորի՝ Պապի եկեղեցական ռեֆորմների մասին, նա ընդգծում է իր համակրանքը դրանց հանդեպ: Անհրաժեշտ է նշել, որ Նվարդը ընդունել է Ստ. Ջորյանի կարծիքը՝ բխած հռոմեացի պատմիչ Ամիանուսի գնահատականից: Վերջինս Պապին համարել է խոհեմ ու հայրենասեր թագավոր: Հայոց աշխարհին կտրիճներ էին պետք, որն էլ ազգի գոյության պայմանն է.

*Եվ ջահել արքան հեռատես՝ ասաց,
Ազգի գոյության պայմանը եթե*

*Պիտի որոնել... կանանց արգանդում
Կուսանոցները երկիր են քանդում:⁶⁸*

Ծիշտ է նկատում բանաստեղծուհին՝ «Աստօծ աչքից չվախենալով», Պապը ձեռնոց նետեց Աստծուն: Ժողովրդի, երկրի անկախությունը երազող թագավորը «Պտղաբերության տուն վերադարձրեց Շուրջ երկու հարյուր հազար կույսերի...»: Իրար հաջորդող յուրաքանչյուր տողի մեջ հեղինակն ասես նկարում է Պապի բնավորությունն ու երազը: Առասպելական դյուցազնի պես պատանի արքան «մեկեն հասուն... այր է դառնում»։ չհանդուրժելով օտարի կամքը, ձգտում է ազգայնացնել հայոց եկեղեցին: Այստեղ հեղինակն ընդգծում է մարգարեների դժվար ճանապարհը, մարդկանց կուրությունը, ապա կրկին դիմում պոեմի հերոսին եւ մատը դնում արդիականության ցավոտ կետին.

*Ավա՛ղ, Պապ արքա, շատ բան չի փոխվել
Քո հեռու, անցած ժամանակներից,
Ազատ եւ անկախ ապրելու համար
Արյամբ վճարելն օրենք է նորից,
Դարը հիմա էլ՝ պղտոր գետ վարար,
Մենք՝ նրա անթիվ ալիքների դեմ
Կռվող գլաքար...⁶⁹*

Պատմության հնօրյա եւ նորօրյա հակասությունները շարունակվում են՝ եզրակացնում ենք պոեմից: Այդպես է եղել եւ այսօր էլ նույն գալարումներով շարունակվում է «Տան ներսում...» եղած կործանարար «Ոմանց վարքը»: «Չէ, Պապ թագավոր, չի փոխվել շատ բան... Մեր սխալները կոչում ենք չար բախտ»: Կենսափորձի եւ գեղարվեստական խոսքի կուտակումների արդյունք է նաեւ պոեմի «Աշոտ Երկաթ» մասը: Աֆորիզմների մակարդակով տողերը հաջորդում են միմյանց՝ ընդգրկելով Աշոտ Երկաթի սխալները եւ հեղինակի՝ դաս հանդիսացող խրոհուրդները.

*Երբ երկրի տերն ես եւ օրենսդիրը,
Որքան հանդուգն ես վճռում խնդիրը,
Նույնքան էլ թանկ ես վճարում գինը:*

Կամ՝

*Մեծության չափը իշխանությամբ չէ՝
Իմաստությամբ է որոշվում հաճախ,
Առանց խոր մտքի
Չի կարող լինել աշխարհում հանճար:*

Կամ՝

*Գերադասում է պետական շահն ով
Սեփական շահից՝
Վաստակում է եւ անունը մեծի... ⁷⁰*

Պոեմի վերջին խորհրդանշական մասը բանաստեղծուհին անվանել է «Նավը ճանապարհին»: Ժողովրդի անվերջանալի ճանապարհի համար անպարտելիության թիկունք թագավորները նախ եւ առաջ պետք է համարեն Մեսրոպ-Մուշեղին, ասել է թե՛ գիրն ու թուրը: Ապա հնչում է կենսափորձի իմաստուն խորհուրդը.

*Երկիր պահելը հեշտ լիներ թե որ,
Գուցե չէր ասվի խոսքը թեւավոր՝
Ծանր է... գդակը Մոնոմախի:
Կեսա՛ր, ականջիդ ոսկե օղ կախիր՝
Ով շատ վերելից նայի ամբողջին,
Կդառնա զոիր նրա սուրբ ռխի: ⁷¹*

Ով չի հասկանում, որ «Դարձդարձիկ ճամփին պետական նավի Անպակաս եմ միշտ հարցերը կնճռոտ», եւ ով չկողմնորոշվի, թե ով է երկրի բարեկամը եւ ով՝ թշնամին, նա կխորտակի նավը: Սակայն

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Յ Ա Ն Է Չ Ր Ա Մ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Վ

Բանաստեղծուհու խորհուրդը դրանով չի վերջանում, շարունակվում է՝ մեջտեղ է բերվում թշնամու եւ բարեկամի հարափոփոխության խնդիրը, քանզի «Հարափոփոխ է... դեմքը աշխարհի»:

*Եթե պետք լինի (թեզ չէ՝ քո երկրին),
Պիտի քայլես եւ սայրով նշտարի,
Եվ՝ սեղմես ձեռքը ոչ-բարեկամի՝
Թե օգնելու է ընթացքին նավի: 72*

Քաղաքական-դիվանագիտական գաղափարների պոետական խորհուրդները բխում են մեր իսկ ժողովրդի ճակատագրից, հայոց ազգային ողբերգությունից: Հիշեցվում են 20-րդ դարասկզբի կորուստները: Մեր թշնամին, որ պարտվել էր մեծ խաղում, ասել է թե՛ առաջին համաշխարհային պատերազմում, «Հաղթեց շնորհիվ իր... ճկունության՝ Շահեց գրազը քսաներորդ դարի»: Բանաստեղծուհուն հուզում է սերունդների ապագան, որի համար էլ կտակում է.

*...Գալիք դարը գեթ որ լինի բարի,
Եվ ժողովածը էլ չտանք քամուն՝
Դա՛ս քաղենք կյանքից ի շահ մեր շահի՝
Ի՛ր իսկ զենքերով խփենք թշնամուն: 73*

«Մատյան հառներգության» ժողովածուն եկավ ապացուցելու, որ Նվարդ Ավագյանի ստեղծագործական կյանքը, իրոք, հասուն հասկերով ցորենվելու, սիրո տառապանքով գեղեցկանալու, ժողովրդի անընդմեջ «ոգորումներով ոգեշնչվելու», կորուստների ցավից եւ հավերժանալու հավատից իմաստնանալու հրաշալի ճանապարհ է, որով կարող է հպարտանալ գալիք սերունդների հետ զրուցող յուրաքանչյուր տաղանդավոր արվեստագետ:

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԱՍՏԻՊՈՍՏՅԱՆ ԿԵՐՊԱՊՐԸ ՊՈՆԶԻԱՅՈՒՄ

Արցախյան ազգային ազատագրական պայքարը փառքով պսակվեց հազարավոր ազատամարտիկների արյան գնով: Արցախից մինչեւ Ղարաբաղ եւ Սփյուռք արմատավորվել է մի սրբագույն ավանդույթ՝ հարսանյաց հանդեսներում լինի, թե տխուր ծիսակատարությունների ժամանակ, ներկաները առաջին հերթին ոտքի վրա հիշում են նահատակներին, բաժակներ խփում՝ բյուրեղյա զնգոցների մեջ ասես լսում ապրելու, արարելու, մարտնչելու, սերունդների ազատ կյանքն ապահովելու նրանց խորհուրդը: Եվ ոչ միայն այդ: Արցախյան պատերազմի ամենաթեժ օրերից սկսած՝ հյուսվում է գոհված հայորդիների փառքը հավերժացնող անմահության երգը: Չկա մի բանաստեղծ, որ արտահայտած չլինի ժողովրդի վիշտն ու կարոտը նրա բազում մարտիրոսվածների հանդեպ:

Ղարաբաղի հազարամյակների երթը մաքառումների եւ կորուստների, ակնկալությունների եւ վերածնվելու հարուստ պատմություն է: Քերթող Եղիշեի «Մահ իմացեալ անմահութիւն է» դասը ժողովրդի կողմից ընկալվել է որպէս ոգորումի կենսափոխակալություն, որը ծածանվեց նաեւ Արցախյան գոյամարտում: Սա սովորական կոչ չէ, այլ հանդգնում, որը վերածվում է պայքարի պատգամի եւ հաղթանակի ավիշի:

«Մահ իմացեալ անմահութիւն է» իմաստությունը ոչ միայն զինվորյալ անհատի հավատամքն է, այլեւ բնութագրում է ժողովրդական հոծ զանգվածների պատմական փորձն ու վճռականությունը իր իսկ հարատեւումն ապահովելու ընթացքի մեջ: Այս ոգով շիկացավ նաեւ 20-րդ դարի վերջին տասնամյակը ազգային արժանապատվության, ազատաբաղձության, ինքնավստահության, վերած-

նության դարակազմիկ ժամանակահատվածը: Ժողովուրդը ոտքի ելավ, ավարայրված եւ սարդարապատված Արցախը դարձավ պատվանուն: Նահատակների մի ամբողջ աստղաբույլ ապացուցեց, որ ազգի հարատւեւան ճանապարհին նոր Վարդաններ եւ Յունաններ են պետք: Այսպես, միաժամանակ ծնվեց նաեւ նահատակների փառքը դարերին հանձնող երգը, որպէս երախտագիտության արտահայտություն եւ ոգեկոչումի դաս: Ձոռիալ քաջերին նվիրվեցին բանաստեղծություններ, լեզենդներ, պոեմներ, ասքեր, ռեքվիեմներ, չափածո ակնարկներ: Դրանց կառուցվածքային առանձնահատկությունները ռեալիստական հիմք ունեն: Գեղարվեստական հյուսվածքների հերոսները զոհված ականավոր զորապետներ են, քաջարի շարքայիներ, բժիշկներ, բուժքույրեր, որոնք հանդիսանում են ժողովրդի խիզախության, հայրենասիրության, կենսասիրության, պատվի ու խղճի խորհրդանիշներ, սերունդների հավերժական ուղեկիցներ եւ դրոշակակիրներ:

1992թ. անվանի բանաստեղծուհի Ս.Կապուտիկյանը ստեղծեց «Գանձասարի վանքի մորմոքը» ռեքվիեմը: Ներկայացնելով Արցախի «արյունով ներկված դաշտերը, ձորերը, լեռները» նա սրտի մորմոքով գրում է.

*Որդիք, իմ քաջ որդիք, դուք մինչեւ ե՞րբ մեռնեք,
Մեղք են ձեր մայրերը, ա՛խ մեղք եք դուք:*

Գիշտ է, պատերազմը տեղի ունեցավ Արցախ աշխարհում, սակայն դա հայ ժողովրդի միասնական ուժերով մղված ճակատամարտ էր, որ դեռ չի ավարտվել, շարունակվում է աշխարհի չար ուժերի թողտվությամբ: Արցախյան պատերազմը բռունցքեց աշխարհասփյուռ հայ ժողովրդին՝ կրկին կարելորելով Մեծն Չարենցի մարգարեական իմաստությունը «Ով հայ ժողովուրդ՝ քո միակ փր-

կությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»: Մեր մղած արդարացի պատերազմում երկրի ազատության զոհասեղանին իրենց գլուխները դրին Արցախում, Հայաստանում, տարբեր գաղթօջախներում բնակվող հայ ժողովրդի քաջազուն զավակները: 1992թ. Մարտակերտի ազատագրական կռիվների ժամանակ զոհվեց երեւանցի երիտասարդ բանաստեղծ Սամվել Շահմուրադյանը: Ափսոսանքի եւ ցավի մի սարսուռ անցավ նրան ճանաչողների սրտերով: Ս.Կապուտիկյանը հյուսեց հիշատակի իր երգը.

*Լավերն են գնում, լավագույնները,
Իսկ դու լավերից լավագույնն էիր:
Ու քո զնալով պակասեց սերը,
Պակասեց լավը, պակասեց բարին:
Եվ քո ի՞նչ տեղն էր մահերն ու մարտը,
Քոնը Գրիչն էր, լույս ու արարում:
Տեսնես գիտե՞ր քեզ սպանող մարդը,
Որ դու, դու, մարդուն շա՛տ էիր սիրում:*

(«Սամվել Շահմուրադյանին»)

Տաղանդավոր բանաստեղծ Ռ.Դավոյանը, հոգու մեջ առնելով Հայոց Արցախի ցավը, հյուսեց հայտնի «Ռեքվիեմը»: Նա, նժարի վրա դնելով հազարամյա մեր վերքի կսկիծը, խոնարհվում է մարտիրոսավածների առջեւ, նրանց համարում ապրողների հոգու եւ երազանքի շարունակություն.

*Նրանք կենդանի մեր մարմինն էին,
Մեր հասկը եւ կամ ցողունը շքեղ,
Մեզնից չպոկված մտան գերեզման:*

Բանաստեղծը տառապում է իմաստուն ցավով, որից էլ ծնվում է պայքարի երգը: Աստիճանաբար պոեզիայի մեջ մտան Ավոն (Մոնթե Սելբոնյանը), Բեկորը (Աշոտ Դուլյանը), Նորիկ Դանիելյանը,

Վ.Բալայանը, Ար.Հակոբյանը, Ի.Հասրաթյանը, Կ.Հակոբյանը եւ այլ քաջագուններ: Բանաստեղծները անմիջապես գրեցին սրտառուչ երգեր՝ նվիրված անմահների հիշատակին: Տպագրվեցին Վ.Հակոբյանի «Բեկոր լույսի», «1992, ինը մայիսի», «Հայրենական» (Ն.Դանիելյանի հիշատակին), «Ջրաբերդ» (Վ.Բալայանի հիշատակին), Յ.Բեգլարյանի «Մոնթե-Ավո», «Անմահություն» (Կ.Հակոբյանի հիշատակին), Գ.Գաբրիելյանի «Ավո», «Բեկոր», «Սամվել Շահնուրայան», Ս.Խանյանի «Նա պիտի գա» (Ար. Հակոբյանի հիշատակին), «Բեկոր», «Ավոն», «Քո կյանքը սխրանք էր» (Յու. Ջհանգիրյանի հիշատակին), «Կյանքը լեզենդ» (Ս.Գեւորգյանի հիշատակին) բանաստեղծությունները, Դ.Միքայելյանի երգաշարը, Ռ.Եսայանի, Ն.Գասպարյանի եւ այլ պոետների գողտրիկ հյուսվածքները, Է.Եսայանի «Ջորավար Ավո» ստեղծագործությունը: Բեկորը գոհվեց 1992թ.: Բայց սկիզբ առավ հերոսի նոր կյանքը: Ինչպես Վ. Հակոբյանն է հաստատում՝ Բեկորի ետեւից ասես «Լեռը բեկորվում է», «արեւը հրանոթի փող է»... Հազար ափսոս, որ էլ «չի քաշվելու մատը ձգանից», ավա՛ղ...

*Ծարավ շուրթերը կպել են հողին,
Եվ պար են բռնել հրեշտակները...*

Սակայն այդ բազմաշուրթ ափսոսանքի հենքի վրա հառնում է բանաստեղծի հավատը՝ ծնված Բեկորի հավիտյան ճառագող սրտից.

*Ջարկս իջնում է Միերի ժայռին,
Եվ ելնելու է՝ ով պիտի ելնի,
Եվ հողն Արցախա աղոտվում է լուռ,
Եվ ես թեւեր եմ ձեւում իմ վշտից,
Եվ բերդս տուն է՝ Տաճար Աստծու:*

(«Բեկոր լույսի»)

Վ.Հակոբյանը սրտի ցավով է հիշում եւ Արցախի մի ուրիշ կորյունի՝ Վլադիմիր Բալայանին: Բանաստեղծը նահատակ Վլադիմիրին եւ մյուս զոհյալներին համարում է զալիք ճամփաների փարոսներ, ընդգծում, որ նրանց ոգեշնչումով «Վրնջում են միանգամից հազար ձիեր...»: Եվ ոչ միայն այդ.

*Առավոտը իր ցողունի վրա դողաց,
Քար ու կողակ խաչենն ի վեր հուր են տանում,
Վերքից կաթած ցավը վանքի քարին ծլեց,
Ճաքած սիրտը նռան բոց է աշնան կրծքին,
Սուրբ Սոսեի ձեռքը զանգի թելն է քաշում...*

(«Ջրաբերո»)

Սոսեի ձեռքով դողանջող զանգը հավերժության շուրթերին հնչող երգն է, որ փայլահայում է ոչ միայն Բեկորի, այլև նահատակված մյուս աստղերի ապրեցնող, ջերմացնող անունները: Այդ սրբացած անունները խոսող արեգակներ են դարձել Գ.Գաբրիելյանի երգերում: Նա ընդգծեց, որ «Նվիրյալ որդիք Հայոց Արցախի» արժիվներ դարձած՝ «ըմբոստացան անվախ, անվեհեր»: Բանաստեղծը ընդհանրացնում է.

*Հանուն մայր հողի քաջերը ընկան,
Արցունք բերելով մեզ դառն ու աղի...
Բայց արդ կռվում են շիրմից էլ անգամ
Նահատակ որդիք հայոց Արցախի:*

(«Որդիք Արցախի»)

Գիտակցված մահվան գաղափարը բանաստեղծական

Մտաբեր երանգներով, իրական դեպքերի հենքի վրա՝ մարմնավորեց Գ.Գաբրիելյանի «Որդեկորույս մայրը», «Որբի երագը», «Զրույց նկարի հետ», «Խնդիրք դիմանկարի առաջ» եւ այլ երգերում, ինչպես նաեւ «Անդրանիկ», «Ողջակիզված կյանք», «Մեր Գագուլյան», «Մուսա լեռան երկու որդին» չափածո ակնարկներում: Բանաստեղծն առաջին փորձերն արեց ստեղծելու արցախյան նորաստեղծ բանակի առաջին զինվորների՝ իրենց կյանքը հայրենի ազատությանը նվիրված Անդրանիկ Սողոմոնյանի, Վալերի Բալասանյանի, Գրիգոր Առստամյանի, Վազգեն եւ Վարդան Գրիգորյան եղբայրների կերպարները:

Չայ գրականության ավանդույթների հուլովույթներում քիչ չեն ողբերգական էջերից քամվող արարումի լույսն ու հարատեւման հույսը: Օրինակ՝ Խորենացու «Ողբը», Դավթակ Քերթոզի «Մեծ իշխան Ջիվանշիրի մահվան ողբերգը», Ն.Շնորհալու «Ողբ Եղեսիոն», Դ.Թումանյանի «Չոգեհանգիստը», Ե.Չարենցի «Դանթեական առասպելը», Դ.Շիրազի «Չայոց դանթեականը», Պ.Սեւակի «Անլռելի զանգակատունը» եւ այլ գործեր:

Արցախյան պատերազմի ամենաողբերգական էջերը կապված են ժողովրդի առյուծասիրտ զավակների անձնուրացության հետ: Նրանց ծնող ժողովուրդն էլ լավ է գիտակցում, որ զոհաբերության զնով է ձեռք բերվում ազատությունը: Տողերիս հեղինակի՝ նահատակ քանդակագործ Արմեն Չակոբյանին նվիրված «Նա պիտի գա» բանաստեղծությունը ավարտվում է նման գաղափարի ընդգծումով.

*Նա պիտի գա նահատակված ընկերների շքերթի մեջ,
Նա պիտի գա հուշարձանված, եռագույնը պահված ուսին,
Նա պիտի գա, որ հավերժվի սերունդների երգերի մեջ:*

(«Նա պիտի գա»)

1993թ.-ին, չարաբաստիկ մի օր, միայն Ստեփանակերտ քաղաքից ժողովուրդը չորս տասնյակ զոհյալների հանձնեց հողին: Իսկ եւ իսկ մղձավանջ: Սակայն սուրբ նահատակներին հուղարկավորելով՝ ապրողների հույսը չէր թաղվում հողում: Ընդհակառակը, հարազատի, հայրենակցի մի չքնող ցավ ծուլվում էր նրա արյանը, երբ չորս բոլոր տեսնում էր սեւաշոր երիտասարդ որբեւայրի կանանց, որբ երեխաների, սգացող ծնողների, քրոջ, եղբոր մոլորված քայլերը, արցունքոտ աչքերը, ժպտացող հայացքը... Էլ ի՞նչ բանաստեղծ, եթե նա շրջանցեր համաժողովրդական այս վիշտը, չասեր ցավի եւ հույսի իր խոսքը, որի ինքնատիպ արտահայտություն հանդիսացավ Վ.Հակոբյանի «Գողգոթա» քնարական պոեմը:

Բանաստեղծը, հենվելով ժողովրդական սգո երգերի թրթռնե-րին, ունկնդրելով սգվոր կանանց մղկտոցները, արտահայտում է իր բողոքը աշխարհի չարության դեմ: Պոեմի հերոսուհին՝ Այրին, «Բոբիկ ոտքերի արյան ցուլքերը թողնելով քարերին, իսկ փեշը՝ լացի մեջ աչքերը կորցրած տղեկի բռան մեջ, հասնում է թունքը հեռավոր...»: Հենց այս հողաթմբից էլ բանաստեղծը լսելի է դարձնում կյանքի ընկերներին կորցրած այրիների մորմոքը:

Ցավի ալեկոծումը շարունակվում է: Սգացող այրին կնոջ-մոր կերպարից հառնում, ժողովրդի եւ հայրենիքի դեմ առ դեմ կանգնում է աստվածային էությանը, քաղաքացու, զինվորի կերպարով: Վ.Հակոբյանը քնարական շեղումների միջոցով մեծարում է Ջոհվածին՝ ազատամարտիկ Վարուժանին: Պոեմը մեր բոլոր նահատակների հանդեպ եղած անմար սիրո եւ երախտիքի արտահայտություն է, հերոսներին ուղղված սրբազան պատգամ.

*Մարդիկ, լսեցեք, մարդիկ, դուրս եկեք,
 ժողովուրդ, աչքդ լույս,
 Նահատակները, տեսեք, գալիս են:
 ... Վերադառնում են նահատակները:*

Վ.Հակոբյանը «Գողգոթա» պոեմից հետո գրեց «Քրիստոսի ծա-

ղիկները» ասքը: Նկարագրելով Արցախը որպես «Երկիր սրբավայր»՝ բանաստեղծը պատկերում է ազատագրական պայքարի ընթացքը՝ ժողովրդի հաղթական սխրանքներով եւ կորուստների ցավով: Ապրում-պատկերի ինքնատիպ հյուսվածքով ներկայացվում է նաեւ Արցախի պետհամալսարանի նահատակված ուսանող Կոմիտաս Չակոբյանի կյանքի հետ կապված ռեալ սիրո պատմությունն ու եղերական ավարտը: Կոմիտասը սիրում է համակուրսեցի Նուենին: Նրանք պետք է հանձնեին նախապետական քննությունները եւ ապա մասնակցեին ավարտականին: Սակայն զոհվելու բոթը ազդարարեց, որ Մարտակերտում նահատակվել է առյուծասիրտ զինվոր-ուսանողը: Հիշեցնելով այս դեպքը՝ Վ.Չակոբյանը ստեղծում է պատերազմող Արցախի պատկերը.

*Ուր Կոմիտաս Չակոբյանը՝ Բանաստեղծ է ու զինվոր,
Որքան էլ պինդ, ամուր բռնի իր Նուենի երազներից՝
հարսնամոմի մեջ տաք-մեղրախոտուն, միււնույն է՝
իր բռան մեջ մնացել է միայն մի ծամ՝ վարսերի փունջ
(երբ ամփոփում էին հողում իր սիրածին, իսկ միւնչեւ հարսանիքն
ինն օր է մնացել ընդամենը),*

*Նուենն, որպես վերջին ընծա, կտրեց իր ծամը
ու զոհված զինվորի մատների մեջ «տեղադրեց» ծաղիկների
հանգույն,*

*որի անվերջ գուրգուրանքից շիրմի վրա աստղավորվում է
կարոտը,
եւ հողը դառնում է զարմանալի բուրիչ ու անդավաճան...*

(«Քրիստոսի ծաղիկները»)

Սուրբ նահատակներին նվիրված երկերի մեջ ընդգծված երանգներ ունեն Ն.Ավագյանի «Տիրոջ հետ» եւ «Ռեքվիեմ» պոեմները:

րը: Դարաշրջանի խաղերի, դաժանության, տառապանքի փոխհարաբերությունների օգնությամբ բանաստեղծուհին կատարում է կենսական ընդհանրացումներ:

Անդրադառնալով նահատակների սխրանքներին՝ Ն.Ավագյանը այսօրվա ճանապարհին հստակորեն տեսնում է նրանց հարություն առած ոգին:

Արցախյան պատերազմի նահատակ, լեզենդար Ավոյի մասին գրվել են բազմաթիվ արձակ եւ չափածո երկեր: Տողերիս հեղինակի «Նահատակ լուսո» պոեմը նախ տպագրվեց թրթրի եւ ամսագրերի էջերում, ապա՝ «Իմ ծիածանը» ժողովածուում: Ժանրային առումով «Նահատակ լուսո»-ն հերոսական պոեմ է՝ քնարական շնչով: Ստեղծագործության նյութը իրական է: Գլխավոր հերոսը զորապետ Մոնթե Մելքոնյանն է, համապատկերը՝ զորագնդերի մահու եւ կենաց գոյամարտը ազերի զավթիչների դեմ: Փառաբանվում է լեզենդար Ավոյի կյանքն ու արտասովոր սխրանքը: Ավոյի համառոտ կենսագրությունը, Արցախում պատերազմական գործողություններին մասնակցելը հիմնական առաջն են ծառայել պոեմի համար: Նրանում պատմական էքսկուրս է կատարվում եւ ապացուցվում, որ ազերին անցյալ չունի ո՛չ Արցախում եւ ո՛չ էլ Կովկասում: Նրանց նախահայրերը Ալի Արսլանն ու Լենկ Թեմուրն են: Նոր ժամանակներում թուրքամետ խորհրդային ղեկավարները Նախիջեւանն ու Արցախը նետեցին նորաթուխ Ադրբեջանի երախը: Պատմության այս փաստերի ցուցադրումով ընդգծվում է արցախյան զինվորի հերոսականության ակունքները: Ահա թե ինչու Ավոյի յուրաքանչյուր խոսք ոգեշնչում էր իր զինվորներին եւ տանում հաղթանակների: Ավոն հայրենասեր է, ժողովրդասեր, ընկերասեր, թշնամու հանդեպ անզիջում, հայրենի օջախի պատիվն իմացող: Պատերազմի ծանր օրերին ընթերցողներին հայտնի դարձավ նաեւ Ս.Խանյանի «Միեր»

Կոնենը՝ նվիրված նահատակ հերոս, «Մարտական խաչ» 1-ին աստիճանի շքանշանի ասպետ Սիեր Դանիելյանի խիզախությանը:

Արցախյան պատերազմում նահատակված քաջերի մասին ստեղծված հերոսապատումի հաջողված էջերից է Ն.Մովսիսյանի «Մարտնչող անմահություն» պոեմը: Գլխավոր հերոսը Ավոն է: Բանաստեղծը նկատում է, որ զորապետ Ավոյի մահը սկիզբն է մարտնչող Ավոյի անմահության.

Ով չգիտե՝ թող իմանա...

Մարդուս կյանքը իր իսկ մահով

Չի վերջանում:

Ժողովրդական բանահյուսական արտահայտչամիջոցներով Զ.Բեգլարյանը «Մոնթե-Ավո» պոեմում Ավոյին համարում է մեր օրերի քաջ ֆիդայի, որ «Ամերիկյան հեռուներից» հասել է Արցախ՝ ամբողջ հայ ժողովրդի ավանդական օջախներից մեկը:

Արցախի հանդեպ եղած սերը բանաստեղծը համեմատում է «Սինամ հավթի» հեքիաթային կանչերին, որ Ավոյին «ինքնական, ինքնաբուխ Արցախական աշխարհը բերեց» եւ ժողովրդի կողմից ընդունվեց որպես Աստված, որպես «մի նոր Սասնա Դավիթ»՝ «Թուր Կայծակին» ծեռքին: Սելջուկ-թուրքերի զարմանքը, վախը նկարագրված է էպոսային հունորի գույներով: Մյուս կողմից էլ ընդգծված է մեր ժողովրդական սերն ու հավատը լեզենդար որդու հանդեպ.

Մոնթե-Ավո,

Մոնթե-Ավո,

Լեզենդ դարձած մեր սրբություն,

Հայի տղա,

*Հրաշք տղա,
... Դու հույս ու լույս,
Ժպիտ ու հույզ,
Դու անարատ,
Մեր սուրբ հավատ,
Դու բռունցքը մեր բազկի,
Վերջին հույսը ժողովրդի...*

Հարց ու պատասխանի ծելով բանաստեղծը կերպավորում է անմահ զորապետին, որպես ժողովրդի ցավից ու ճիչից ծնված դուր-ցազուն՝ գորշ գայլերի դեմ մարտնչող արդարության եւ ուժի մարմ-նացում: Ավոյի շրթերին հնչում է մարտական վճիռը.

*Հիմա ի մա՛րտ,
Ի զե՛ն, տղերք,
Ջարկին նոր զարկ,
Մահին նոր մահ...
Հողն ազատենք
Ազերներից,
Մեզ համար ցավ-ազարներից...*

Դեռեւս «Արցախցի եմ ես» գրքում (1990) Ա.Թովմասյանի քնա-րական հերոսը իրեն ներկայացրել է որպես հայրենիքի ճակատագ-րով ապրող, նրա ազատության եւ անկախության համար մարտն-չող զինվորյալ: «Ջգույշ քայլենք, մարդիկ» (1998) ժողովածուում այդ նույն հերոսը հանդես է գալիս որպես պատերազմական հրդեհ-ների մեջ իմաստնացած քաղաքացի: Նրա հոգում մի կողմից հպար-տության զգացումն է ծնվում՝ կապված հայրենիքի պաշտպանու-

թյան հետ, մյուս կողմից՝ երախտագիտությունը՝ նահատակված ընկերների հանդեպ:

Համանուն գրքի «Զգույշ քայլեր, մարդիկ» բանաստեղծությունը վերջին տարիներին գրված սրտառուչ ռեքվիեմներից է: Նրանում քնարական հերոսի անմար կարոտն ու փսոսանքը Արցախյան պատերազմում նահատակված հայ քաջազունների հանդեպ վերածվում է երախտագիտության զգացումի, որը հնչում է որպես հոր, եղբոր, ընկերոջ անունից ասված սրտառուչ խոսք: Ժողովրդի անունից հնչում է այն գաղափարը, որ նրանք միշտ այցելում են ապրողներին, որոնք էլ երախտիքով ասում են. «Նրանց աչքերում այդ մենք ենք, որ կանք», որ նրանց «Հպարտ հայացքում սուրբ երազներ կան», որ նրանք «փնտրում են գարնան ծաղիկներ» ու չպետք է մոռանալ երբեք Նահատակներին: Այս խորհուրդները ուղղված են նաեւ գալիք սերունդներին, որպես սրբազան պատգամ.

Խոնարհվենք կրկին

Ու լռենք, լռենք

Զգույշ լռենք, մարդիկ,

Զգույշ լռենք:

Այդ լռում ենք միայն

Նրանց փոխարեն,

Նրանց փոխարեն, մարդիկ,

Նրանց փոխարեն:

Արցախյան պատերազմում նահատակված հերոսների անունն ու հիշատակը հավերժացնող գեղարվեստական ստեղծագործություններում երախտագիտության զգացումներին զուգահեռ հնչում է ցասունը մեր դարավոր թշնամիների դեմ: Այդ զգացումը վերացական չէ: Հայոց Արցախ աշխարհի դեմ 1988-ին առաջինը զենք բարձ-

րացրին ազերի-թուրքերը: Մեր բանաստեղծները, հիշելով զոհյալների, հակապատերազմական իրենց խոսքն են հնչեցնում:

Ինչպես Ա.Թովմասյանն է ընդգծում. «Պատերազմում են քո դեմ, պատերազմ»: Բանաստեղծը, սակայն չի մոռանում, որ զոհյալների արյամբ նվաճված ազատությունը պահպանել է պետք, որի երաշխիքներից մեկն էլ մահատակների հիշատակը վառ պահելն է.

Հայրենի հողիս

Ամեն բեկորում

Արյուն կա կաթած...

Չիշենք նրանց, Մայր հողը միայն

Նահատակների

Սրտով է շնչում:

Նահատակների սրտով շնչող հայրենի հողը, որպես ժողովրդի հավերժության օրրան, միշտ լեզու առած խոսելու է սերունդների հետ, իսկ ստեղծագործողներին՝ մղելու մահատակների հիշատակը հավերժացնող նորանոր երկերի արարման, որոնցում զոհյալները քայլելու են շարքերի առջեւից՝ ինչպես եղել են կյանքում... Այս հրամայականը հնչել է, հնչում է եւ պիտի հնչի ապագայում:

ՎՅԱՆՔՆ ԵՎ ԿՆՆՆԵՐՈՒՄ

Կնոջ՝ Մարգոյի հետ

Ելույթի պահին

Թոռնուհին՝ Ելենա Խանյանը

ՎՅԱՆՔՉ ՆՎԱՐՆԵՐՈՒՄ

Ռեկտորատի անդամները շնորհավորում են հոբելյարին

Ս.Խանյանը վարում է հայոց լեզվի եւ գրականության ամբիոնի նիստը:
(1990)

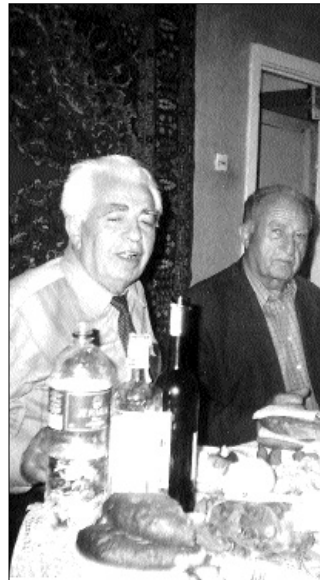
ՎՅԱՆՔՆԵՐ ՆՎԱՐՆԵՐՈՒՄ

Առաջին շարքում ձախից երկրորդը՝ ֆրանսահայ գրողներ Ջուլալ Կազանջյանը, Արփի Թոթոյանը, Գրիգոր Պլտյանը ԼԴՅ գրողների հետ

Գրականագետ Գ.Սարգսյանի հետ

Լեզվաբան Է.Սկրտչյանի հետ

ԱՅԱՆՔՆԻ ԱՆՍՆԵՐՈՒՄ

Աջից՝ Ա.Խանյանի աներձագը՝ փիլիսոփայության պրոֆեսոր Մ.Յովսեփյանը, կինը (հանգուցյալ) Սրբուհին, ձախից՝ որդին՝ Սուրենը

Աջից՝ Ա.Խանյան, Գ.Բաղդասարյան, Օ.Եսայան (1988թ.)

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

Նորագույն շրջանի հայ մանկական գրականության բնագավառում իր նախորդների ավանդույթները շարունակողների շարքում առանձնապես աչքի ընկավ Գուրգեն Գաբրիելյանը:

Նա Լեռնային Ղարաբաղի գրական ջոկատի միակ ներկայացուցիչն է, որ զբաղվում է մանկական գրականությամբ: Նրա ավելի քան երեսուն գրքերը, Մոսկվայում եւ Քիշնեւում հրատարակված ռուսերեն եւ մոլդավերեն ժողովածուները լայն ճանաչում են բերել հեղինակին: Համարձակորեն կարելի է ասել, որ ժամանակակից հայ դպրոցներում եւ մանկապարտեզների բարձր խմբերում չկա մի երեխա, որ չիմանա Գաբրիելյանի անունը, ծանոթ չլինի նրա «Այբուբենը երգերի մեջ» գրքին:

Որպես մանկական բանաստեղծ, Գաբրիելյանը ձեւավորվեց 50-ական թվականների վերջերին: Նա գրում էր եւ մեծերի համար, եւ փոքրերի: Սակայն գրական շրջապատը, տեսնելով նրա անժխտելի կարողությունն ու հաջողությունները մանկական գրականության բնագավառում, նրան մղեց դեպի այդ պատվաբեր գործը: Գաբրիելյանը համոզված էր դրանում: Մանկական աշխարհն ամենից հետաքրքիր, միաժամանակ այնքան էլ ոչ հեշտ ասպարեզ է: Դրանով պետք է բացատրել այն հանգամանքը, որ քչերին է հաջողվում աչքի ընկնել այդ աշխարհում: Եթե մեծերի համար գրող հայ դասականները մի բանակ են կազմում, ապա մանկական գրողներին մատների վրա կարելի է հաշվել: Ղ. Աղայան, Հ. Թումանյան, Ա. Խնկոյան. ահա հայ մանկական գրականության դասականները: Ինչ վերաբերում է նորագույն շրջանի մանկական բանաստեղծներին, ապա Հ. Հայրապետյանից հետո հանդես են եկել Ռ. Ղարիբյանը, Վ.

Տալյանը, Ս. Մուրադյանը, Պ. Խաչատրյանը, Յու. Սահակյանը, իսկ Արցախում՝ Գ. Գաբրիելյանը:

Գ. Գաբրիելյանի առաջին գիրքը՝ «Ճուտիկներ» խորագրով, լույս է տեսել 1960թ., երեւանում: Չենց իր առաջին ժողովածուով նա լավ հայտ ներկայացրեց: Առկա էր մանուկների աշխարհը ճանաչելու, նրանց հոգեբանությունը հասկանալու, հետաքրքրությունների շրջանակներն ընդգրկելու կարողությունը: Դրան մեծապես նպաստել էր այն, որ նրա՝ մանկական գրականություն բերող ճանապարհը անցել է դպրոցով: Մանկավարժն ու մանկական գրողը համաչափ զուգորդված ու միաձույլ են եղել Գաբրիելյանի մոտ: Ահա թե ինչու մանկական գրականության նպատակների եւ խնդիրների գեղարվեստական հստակ արտացոլումը երեւում է հենց առաջին գրքում: Ճիշտ է, «Ճուտիկներ» ժողովածուի ոչ բոլոր բանաստեղծություններն են հավասարաթեք: Սակայն նրանում արծարծված թեմաները երեխաների ընկալումներին հոգեհարազատ, նրանց դաստիարակությանը նպաստող մոտիվներ են: Աշխատասիրության, երախտագիտության, մտերմության, կարգապահության, համեստության եւ այլ խնդիրների մասին է խոսում հեղինակը իր առաջին ժողովածուում:

Մանկագրին հատուկ մի բնորոշ գիծն այստեղ այն էր, որ նա այդ թեմաները չարծարծեց մաշված ու հնացած պատկերներով: Նա իր շրջապատում տեղի ունեցող երեւույթների միջոցով է արտահայտում իրեն հետաքրքրող գաղափարները, ձգտում ինքնատիպության: Նրա առաջին՝ «Ճուտիկներ» ժողովածուն ազդարարեց, որ նորագույն շրջանի հայ մանկական գրականություն է մտել իր նկատմամբ խստապահանջ ու երեխաների համար հետաքրքիր մի բանաստեղծ: Մուտքը հաջող էր, ուրախացնող: Նա ընթերցողների սպասելիքներն արդարացրեց իր երկրորդ՝ «Մեր գյուղի առավտը» գրքույկով: Նախ՝ գրքի վերնագիրը պատահական չէ: Դարաբաղի

Ծաղկաբույր լեռներում հասակ առած, գյուղական կյանքով կոփված, գյուղական դպրոցում մանկավարժի մկրտություն ստացած մանկագիրը գրականություն բերեց առաջին հերթին իրեն հարազատ աշխարհը: Այդ աշխարհը մինչեւ հիմա էլ մանկագիրը ներկայացնում է իր երգերում:

Բանաստեղծի երգերում երեխաներին դաստիարակողը մեծերն են՝ պապը, տատը, ավագ եղբայրը, քույրը, բնությունը՝ ծառերը, ծաղիկները, այսինքն, այն ամենը, ում եւ ինչի հետ ամբողջ օրը ընկերություն է անում երեխան: Երեխաներին հետաքրքրող հարցերի պատասխանն են տալիս բոլորը, իսկ իր շրջապատը նոր ճանաչող փոքրիկը իրեն տված հարցին սպասում է սիրով եւ բավարարվում է պատասխանով: Սակայն դաստիարակությունը քարոզելով չի ընթանում: Բանաստեղծի առավելությունն այն է, որ նա իր երգերում երեխաներին, ում միջոցով էլ լինի, խելքը պատասխաններ է տալիս, դաստիարակող, համոզող, ցերմացնող պատասխան: «Գարնան մի գիշեր» ոտանավորում թռմնիկը պապին հարցնում է, թե ինչպես է, որ տրակտորը աշխատում է ամբողջ գիշերը, մի՞թե տրակտորիստի քունը չի տանում: Պապը պատասխանում է.

*- Բալիկ, երբ մարդ իր գործին
Սրտով է կպչում,
Այնժամ նրա աչքերի
Քունն էլ է փախչում:*

Փոքրիկ հերոսն իր պատասխանն է լսում, միաժամանակ եւ պապիկից մի մեծ խորհուրդ է ստանում՝ սիրել ընտրած գործը: Աշխատանքային դաստիարակությունը Գաբրիելյանի ստեղծագործական խառնարանի առյուծի բաժինն է կազմում: Եվ դա հասկանալի է: Նրա ընթերցողները փոքրիկներն են, նրա ապագա հերոսները: Աշխատանքն է զարդարում աշխարհը, նրա միջոցով է մարդ հաս-

նում իր նպատակին: Ահա այս միտումով էլ բանաստեղծն առաջ է տանում իր գրույցը փոքրիկների հետ: «Անտառը՝ այգի» բանաստեղծությունն այդ միտքը հաստատող լավ գործերից է: Անտառի վայրի մրգատու ծառերի պատվաստման հարցն է շոշափված այստեղ: Սակայն կոնկրետ այդ գաղափարի բանաստեղծական ընդհանրացումն ավելի հեռուն է տանում ընթերցողին. նա լավ գործի, բարի գործի գովքն է լսում.

*Անտառն այգի... ի՞նչ կա էլ
Սրանից լավ ու բարի,
Մեծ գալիքը թող մեզ էլ
Սրա համար մեծարի:*

Գ. Գաբրիելյանը հավատում է իր մանուկ ընթերցողների կարողությանը: Նա չի խորշում բանաստեղծական էպիտետներից, համեմատություններից, դաստիարակչական խոսքը պատկերների միջոցով ասելու գեղարվեստական հնարանքից: Թեկուզ մանկագրի ընթերցողները հիմնականում նախադպրոցական տարիքի երեխաներ են, բայց նա արհեստական եւ ընդգծված սահման չի քաշում իր տարբեր տարիքի հերոսների միջեւ: Հենվելով իրեն ունկնդիր լսարանների վրա, Գաբրիելյանն ասում է իր անկաշկանդ խոսքը եւ հասնում նպատակին: «Մեր գյուղի առավուտը» բանաստեղծությունը գյուղի առօրյան ներկայացնող մի հիանալի պատկեր է, որի օգնությամբ երեխան ճանաչում է աշխատանքի շնչով արթնացող իր հայրենի գյուղը: Աշխատասիրության թեման արծարծված է նաեւ «Ուլիկ», «Աշեի բաղնիքը», «Խելոք մեքենան» բանաստեղծություններում:

«Մեր գյուղի առավուտը» գրքույկն աչքի է ընկնում թեմատիկ բազմազանությամբ: Սակայն թեմաների բազմազանությունը չէ, որ ապահովել է գրքույկի հաջողությունը: Գ. Գաբրիելյանը լուրջ ու-

Ղաղրություն է դարձնում բանաստեղծական կատարելությանը:

Լեզվի հստակ պատկերավորությունը, ասելիքի կոնկրետությունը, երեխաների աշխարհընկալմանը հարազատ ու տպավորվող բանաստեղծական ընդհանրացումները մանկագրի մաներաներն են:

Մանկական գրականության մեջ հումորը մեծ մշանակություն ունի: Հումորի միջոցով քննադատվում են ծուլությունը, սնապարծությունը, երախտամոռությունը եւ այլ արատներ: Հումորը Գ. Գաբրիելյանի ստեղծագործական խառնվածքի մշտական առողջ երակներից է: Այն զգացվել է դեռեւս առաջին գրքում: Երկրորդ՝ «Մեր գյուղի առավտը» գրքում ավելի նկատելի դարձավ այն:

Գաբրիելյանի ստեղծագործական խառնվածքի այդ առանձնահատկությունը ժամանակին նկատել է անվանի մանկագիր եւ գրականագետ Խ. Գյուլնազարյանը: Նա գրել է. «Հումորը, սրամտությունը մանկական բանաստեղծության երկրորդական ատրիբուտներից չեն: Մաքսիմ Գորկին «ուրախ գիրք» էր պահանջում մանուկների համար: Այդ ուրախությունն ու սրամտությունը պետք է անսպասելի, անակնկալ լինեն: Այս տեսակետից հաճախ մանկական բանաստեղծությունը նմանվում է նովելի՝ իր անակնկալ վերջաբանով: Այս բանի լավ օրինակ է տալիս Գուրգեն Գաբրիելյանը»:

Թե առաջին եւ թե երկրորդ գրքերում Գ. Գաբրիելյանը ցուցադրեց հումորի ընկալման եւ բացահայտման իր սեփական առանձնահատկությունը: Այստեղ նա չի միջամտում սրամտությունների արտահայտմանը, ինքը ոչինչ չի ասում: Նրա մանկական բանաստեղծությունների հերոսներն իրենք են սրամտում, իրենք են ծիծաղում եւ իրենց հետեւից տանում հասակակից ընթերցողին: Այսպիսով, Գաբրիելյանի հումորը եւս բացահայտվում է անբռնազբոս, անմիջական, կենսական ու վարակիչ: Դա շատ կարեւոր երեւույթ է մանկագրության մեջ, որին քչերն են ուշադրություն դարձնում:

Այստեղ կցանկանայինք բերել հետաքրքիր մի դեպք՝ կապված

Գ. Գաբրիելյանի եւ նրա ուսուցիչ, գրականագետ-մանկավարժ Արամ Մարտիրոսյանի հետ: 1962 թ. իր սանից նվեր էր ստացել նաեւ երկրորդ գիրքը: Ընթերցելուց հետո փորձված մանկավարժը բարձր գնահատելով բանաստեղծի գրքերը, խորհուրդ է տալիս տողացի ռուսերեն թարգմանությունն ուղարկել հռչակավոր մանկագիր Ս. Մարշակին: Լսելով ուսուցչի խորհուրդը, Գ. Գաբրիելյանը տողացի թարգմանությամբ մեծանուն գրողին է ուղարկում իր գրքերը եւ ստանում մեծ գրողի պատասխանը՝ գրված 19.12.1962 թ., որ մեջբերում ենք ամբողջությամբ. «Թանկագին Գուրգեն Արտեմովիչ... ներեցեք, որ ձեզ պատասխանում եմ այսպես ուշ: Ձեր նամակը ստացվել է իմ ծանր հիվանդության ժամանակ, եւ ես այն տեսել եմ միայն հիմա, վերջին երկու ամիսներին ստացած բոլոր նամակների հետ: Որքան կարող եմ դատել ձեր բանաստեղծությունների տողացի թարգմանություններից, Դուք հրաշալի գիտեք երեխաների հոգին եւ նրանց հետ խոսելու կարողություն ունեք:

Եթե թույլ կտաք, ես կառաջարկեմ թարգմանությամբ զբաղվող իմ ծանոթ բանաստեղծներին՝ ծանոթանալու ձեր բանաստեղծություններին եւ թարգմանելու նրանցից մի քանիսը:

Սրտանց ցանկանում եմ Ձեզ երջանկություն եւ հաջողություններ Նոր տարում:

Ամուր սեղմում եմ ձեռքը:

Ձեր՝ Ս. Մարշակ:

Աշխարհահռչակ մանկագրի նամակ-պատասխանը թեւավորում է Գ. Գաբրիելյանին երկու պատճառով: Նախ, որ մեծ գրողը ուշադրություն է դարձրել իր նամակին եւ պատասխանել, երկրորդ, որ ամենակարեւորն է, Ս. Մարշակը դրական է գնահատել իր բանաստեղծությունները: «Մարշակի պատասխանը,- զրույցի ժամանակ

Սասազ Գ. Գաբրիելյանը,- ստեղծագործական մի նոր հավատք ներ-
շնչեց ինձ»:

Մանկագիր Գ. Գաբրիելյանի աճը տեղի է ունեցել նկատելիորեն: Նրա գրիչը եւ բեղմնավոր է, եւ հասունացող: Այդ բանում ընթերցողները համոզվեցին 1967 թվականին, երբ երեւանում լույս տեսավ նրա «Այբուբենը երգերի մեջ» գրքույկը, իսկ Բաքվում՝ «Ես հո՞ փոքրիկ չեմ» ժողովածուն: Միանգամայն տարբեր գրքեր են դրանք, բազմազան մտահղացումների գեղարվեստական ընդհանրացումներ: Գաբրիելյանը ստեղծածով չբավարարվող եւ իր հանդեպ խստապահանջ բանաստեղծ է: Այդ ապացուցելու համար բերենք «Այբուբենը երգերի մեջ» գրքույկի երկու հրատարակությունները. առաջինը՝ 1967-ին, երկրորդը՝ 1970-ին:

«Այբուբենը երգերի մեջ» գրքույկը լայն արձագանք գտավ բոլոր դպրոցներում, գրական հասարակայնության եւ բոլոր տարիքի ընթերցողների շրջանում: Մամուլն ասաց իր դրվատանքի խոսքը. «Գաբրիելյանը գիտե պատմել հետաքրքիր, սրամիտ ոճով, կարողանում է նվաճել եւ միաժամանակ որեւէ բան սովորեցնել ընթերցողին: «Այբուբենը երգերի մեջ» գրքույկի լույս աշխարհ գալը հաճելի է»: ¹ Իրոք, հաճելի էր Գաբրիելյանի այդ նոր գրքի լույս աշխարհ գալը, որովհետեւ այդ գրքույկը մանկավարժ-մանկագրի հասունացման նոր վկայությունը հանդիսացավ: Այբուբենի սկզբնատառերով բանաստեղծություններ գրելու ավանդույթը հասնում է դարերի խորքը: 12-րդ դարի խոշորագույն բանաստեղծ Ներսես Շնորհալիւն է առաջին անգամ գրել մանկական բանաստեղծություն՝ նման ձեւով: Այդ ավանդույթը շարունակվել է դարերդար: Յուրաքանչյուր բանաստեղծ ձգտել է յուրովի, ինքնատիպ, կապված ժամանակաշրջանի դաստիարակության պահանջների հետ, արտահայտել իր գաղափարները, միաժամանակ դյուրին սովորեցնել մեսրոպյան սրբա-

ցած տառերը: Սակայն պետք է նշել, որ բոլոր ժամանակներում գրված նման ձևի ոտանավորների հիմնական գաղափարը եղել է աշխատասիրության, համեստության, ընկերական մտերմության, ուսման ծարավի եւ այլ վեհ ձգտումների քարոզը: Շարունակելով իր նախորդների ավադույթը, Գ. Գաբրիելյանն ասել է իր ինքնատիպ ու թարմ խոսքը: 39 երգ, 39 առանձին բանաստեղծություն, միաժամանակ ներքին էության մը ու նպատակով կապված իրար հետ, մի ընդհանրություն են կազմում: Այստեղ բացակայում է պաթետիկ ոճը, չոր քարոզը, մայրենի լեզվի, այբուբենի տենդենցիոզ փառաբանության ոճը: Գ. Գաբրիելյանը «Այբուբենը երգերի մեջ» գրքում ավելի խտացրեց առձայնության եւ բաղաձայնության երանգները, հմտորեն հաղթահարեց այդ պայմանականության հետ կապված դժվարությունները՝ ստեղծելով սահուն ու երաժշտական ավարտուն երգեր:

«Այբուբենը երգերի մեջ» գրքույկը հայ մանկական գրականության երեւույթներից է: Այն վերահրատարակվել է մի քանի անգամ, որ պատիվ կարող է բերել յուրաքանչյուր գրողի եւ գրականության:

* * *

Շարունակելով իր ճանապարհը դեպի մանկական աշխարհի եւ թափանցելով նրա գաղտնիքների մեջ, Գ. Գաբրիելյանը կազմեց իր նոր ծաղկեփունջը: Նա մանուկների սեղանին դրեց «Ես հո՞ փոքրիկ չեմ» նոր գրքույկը: Այստեղ էլ մանկագիրը չղավաճանեց իրեն: Մանուկների դաստիարակության հիմնական խնդիրները կրկին մերթաշխույժ հունորի, մերթ լուրջ խոսքի միջոցով երեւան եկան տարբեր նրբերանգներով:

Գրքույկի թարմությունը եւ հետաքրքիր լինելն է թելադրել Ավ. Պալյանին՝ դիմելու փոքրիկ ընթերցողներին. «Երբ կարողաք մանկագիր Գուրգեն Գաբրիելյանի ոտանավորների «Ես հո՞ փոքրիկ չեմ» գրքույկը, այնտեղ... շատ ու շատ նոր ծանոթների կհանդի-

պեք»:² Իսկ Ե. Պետրոսյանի «Ստեղծագործական աճի վկայություն» հոդվածի վերջում կարդում ենք. «Գուրգեն Գաբրիելյանի նոր գրքույկը հեղինակի ստեղծագործական աճի եւ պրպտումների վկայությունն է»:

* * *

«Հայաստան» հրատարակչությունը 1968թ. լույս ընծայեց Գ. Գաբրիելյանի հերթական «Կեսօր» ժողովածուն (լրացել էր բանաստեղծի 40-ամյակը), որի մեջ զետեղվեցին եւ նոր, եւ նախորդ ժողովածուներից մի շարք գործեր՝ թվով 50 բանաստեղծություն: Գրքույկում նոր էին «Արեւի բարիքները», «Մարոյի ամառը», «Տատս», «Մեծանում են», «Մայրիկն ու ես», «Մատիտների վեճը», «Ծաղիկը, Շաղիկը, Շողիկը», «Ինչ էլ ուզեն», «Սառնարան», «Սրտացավ թոռնիկը» եւ այլ ոտանավորներ: «Կեսօր» գրքույկը բանաստեղծի կյանքի միջօրեն վկայող ժողովածու է, միջօրե, որն իր հետ բերում է տաք, կենարար արեւ, բերք ու բարիքի հասունացում, առատության խոստում: Ստեղծագործական բավականին ճանապարհ անցած մանկագիրը հավատարիմ էր իր խառնվածքին: Նա, ավելի հստակվելով իր ասելիքում եւ հղկվելով կատարման մեջ, ասաց նոր խոսք: Աշխատասիրության, համեստության, անկեղծության, ընկերասիրության, ազնվության եւ այլ գաղափարներ իրենց արտացոլումը գտան թարմ պատկերներով, սրամտության նոր պոռթկումներով, լեզվաճական առանձնահատկությունների ինքնատիպ հենքով: Գրքույկում արեւը ներքին հպարտությամբ բարիքներ ցանցելու մասին է խոսում եւ հրճվում հենց այդ բանի համար: Մարոն հասկանում է, թե ինչ է ամառը, անանուն փոքրիկը յուրովի բացատրում է, թե ինչ ասել է «տատիկ» իրենց տանը... Գաբրիելյանը հարստացրեց իր երանգապնակը նոր գույներով եւ ջերմացնող անմիջակա-

նությանը ստեղծեց իր նոր կտավները: Արձակագիր Բ. Սեյրանյանը «Հիանալի նվեր» հոդվածում գրեց. «Գ. Գաբրիելյանը մանկագիր է կոչումով: Հիանալի գիտի մանուկների ոգին, նրանց հետաքրքրությունների աշխարհը, շրջապատի իրերի ու երեւոյթների մանկական ընկալման յուրահատկությունը: Ոչ մի ավելորդ ճիգ ու ջանք: Հեռու ամեն տեսակ խրթին ու խորթ «թվաբանությունից», թվում է, թե նյութը, արտահայտչական միջոցները իրար գտել են հեղինակի կողմից անկախ, բնական ճանապարհով, ինչպես ցողն ու արեւի ճառագայթներն են իրար գտնելով շունչ տալիս ծիլ ու ծաղկին»: ³

* * *

«Կեսօր»-ի հեղինակը նվիրված շարունակում է իր ճանապարհը՝ մեկը մյուսի հետեւից իր փոքրիկ բարեկամներին ընծայելով նորանոր գրքեր: Երկու տարի անց, 1970թ. Երեւանում եւ Բաքվում լույս տեսան «Ծտերի կրկեսը» եւ «Ծաղիկն ու մեղուն» գրքույկները: Այս նոր ժողովածուներում եւս Գաբրիելյանը համոզեւ եկավ պատասխանատվության զգացումով: «Ծտերի կրկես»-ում ավելի ընդգծված երեւում է բանաստեղծի հումորը՝ համեմված դաստիարակչական նպատակների հետ: Ընկերը ժլատ է եւ իր ժլատությունը քողարկելու համար պատճառաբանում է, որ իր ունեցած կոնֆետը երկուսն է, եթե մեկը լիներ, ապա ընկերուհու հետ կկիսեր, ինչպես Նինելը («ժլատ ընկերը»), փոքրիկ բալիկը չի քնում, մայրը հարցնում է պատճառը, փոքրիկը պատասխանում է.

*- Մայրիկ ջան, գիտե՞ս,
Արթուն եմ մնում,
Որ տեսնեմ, թե ես
Ինչպե՞ս եմ քնում:*

Գ. Գաբրիելյանը 1973թ. մանուկ ընթերցողներին նվիրեց եւս երկու գիրք՝ «Անմեղ ժպիտներ» եւ «Գույների երգը» խորագրերով: Առաջինը տպագրվել է Երեւանում, իսկ երկրորդը՝ Բաքվում: Միանգամից երկու գիրք՝ երկու ցանկալի նվեր, երկու ուրախալի երեւույթ մանուկների համար: Այդ տարի Մոսկվայում ռուսերեն հրատարակվեց ճանաչված մանկագրի «Լեռնային կակաչ» գիրքը՝ 100 հազար տպաքանակով:

«Անմեղ ժպիտներ» ժողովածուն աչքի է ընկնում թեմատիկ բազմազանությամբ ու բնական շեշտով: Հայրենասիրության, աշխատասիրության, ընկերասիրության եւ բարոյական այլ բարեմասնությունների փառաբանումը, ծուլության, սնապարծության, խաբեության եւ այլ բացասական գծերի ծաղրումն ու ժխտումը կազմում են ամբողջ գրքի ատաղձը: «Ծիտիկն ու գարին» բանաստեղծության մեջ խարազանված է ձրիակերությունը:

Գաբրիելյանի շատ բանաստեղծություններ աչքի են ընկնում երեւույթների պատկերման կոնկրետությամբ, կոնտրաստային կրկաններով, բնական գործողությամբ եւ պատմողական սահուն ոճով: Գաբրիելյանը ծուլությունը կամ սնապարծությունը քննադատելիս խույս է տալիս մերկ բարոյախոսությունից ու ձանձրացնող քարոզից: Նա բանաստեղծության առանցքի մեջ է բերում կամ իր մանուկ հերոսներին, կամ թռչուններին ու կենդանիներին, նրանց միջոցով ստեղծում հակապատկերներ, խոսքը համեմուն հումորով եւ կատարում իր ցանկալի ընդհանրացումները: Ահա «Ծուլի բաղձանքը» բանաստեղծությունը: Այստեղ հանդես են գալիս աշխատասեր Արտիկը եւ ծուլ Եղոն: Մեղուն խայթել է Արտիկի մատը, սակայն Արտիկը չի բացակայել դասից: Գրավորի ժամանակ ուսուցիչը նկատում է, որ Արտիկը չի կարողանում գրել, ազատում է նրան: Արտիկի համար դա ցավալի է, իսկ Եղոյի համար՝ երազանք:

Կողքից խոսեց

Ծույլ եղոմ:

Ի՞նչ կլինե՞ր,

Որ ինձ խայթեր

Այդ մեղուն:

Տաղանդավոր երգչի բանաստեղծական խառնվածքի ու ինքնատիպության բնորոշ կողմերից մեկն այն է, որ նա իր միտումը կարողանում է գեղարվեստորեն դրսևորել բանաստեղծական առանձին շարքերով եւ ժողովածուներով: Դրանք ընթերցողին չեն ձանձրացնում, ընդհակառակը, բանաստեղծական տարբեր հնչերանգներով լրիվ բացահայտում են ընտրած թեման: Այդ են վկայում նրա «Այբուբենը երգերի մեջ», «Եկեք հաշվել սովորենք» գրքերը, որոնց շարքը լրացնում են «Գույների երգը», «Տարին բուլոր երգերով նոր» ժողովածուները: Այս գրքերով եւս Գաբրիելյանը շարունակում է հայ մանկական դասական գրականության լավագույն ավանդույթները եւ ասում իր նոր ու ինքնատիպ խոսքը:

«Գույների երգը» գրքի «Ծաղիկների երգը», «Ծառերի երգը» (Ըստ Իրինա Տոկմակովայի), «Կենդանիների երգը» եւ «Մատիտների երգը» շարքերում բանաստեղծը, ելնելով ժամանակակից երեխաների հետաքրքրություններից ու նրանց դաստիարակության խնդիրներից, ստեղծել է այնպիսի երգեր, որոնք աչքի են ընկնում ոչ միայն ծաղիկների, ծառերի ու կենդանիների բնորոշ հատկությունների դիպուկ բնութագրությամբ, այլեւ մարդկային հարաբերությունների ու բնավորությունների ընդգծմամբ: Օրինակ, նարգիզը աչքի է ընկնում իր գեղեցկությամբ եւ անուշ հոտով («Նարգիզ»), հասմիկը՝ համեստությամբ ու բուրմունքով («Հասմիկ»), նուռուֆարը՝ մայր հողի հետ ունեցած սերտ կապով («Նուռուֆար»), հողմածաղիկը՝ դիմացկունությամբ («Հողմածաղիկ»), ընծուղտը՝ իր բարձ-

րությամբ ու բարությամբ («Ընծուղտը»), սկյուռը՝ աշխատասիրությամբ («Սկյուռը»): Ինչ վերաբերում է «Մատիտների երգը» շարքին, ապա նրանում Գաբրիելյանը գտել է իր բանաստեղծություններին խոր իմաստ ու երանգներ հաղորդող գույները, որոնք ընդգծում են բանաստեղծի խոսքի ճանաչողական արժեքը:

Անհանգիստ բանաստեղծ է Գ. Գաբրիելյանը: 1975 թվականից հետո նա հրատարակել է բանաստեղծությունների ինը ժողովածու՝ «Ջրվեժի երգը», «Եկեք հաշվել սովորենք», «Ընտիր երկեր», «Ձյան գույները», «Ակունքներ», «Երգող ծառը», «Տարին բոլոր՝ գույներով նոր», «Մանկատաղեր», «Աքլորականչ» խորագրերով:

«Երգող ծառը» գրքի համար Գ. Գաբրիելյանն արժանացավ Չայաստանի գրողների միության Ստ. Ջորյանի անվան մրցանակի: Պատահական չէ Գ. Գաբրիելյանին մրցանակ շնորհելու այս հաճելի երեւոյթը: Անվանի արձակագիր Ս. Խանգաղյանը մեկ անգամ չէ, որ անդրադարձել է Գաբրիելյանի բանաստեղծությունների գնահատմանը: 1983թ. շնորհավորելով արցախցի գրչեղբորը, ականավոր գրողը իր նամակում ընդգծել է հետեւյալը. «Քո կերպարներն ուժեղ, արի փոքրիկներ են, վաղվա մեր կյանքի սյուները: Դու տեսնում ես մարդկային հոգու գեղեցիկը, լուսավորը, պիտանին: Դու մեր մանկական պոեզիային, որ բավականին գորշ է, կենդանի կյանքի հյութեր ես ներարկում: Դու ազնիվ բարոյականության ուսուցիչ ես եւ հրաշալի պոեզիայով օգնում ես մանուկ ու պատանի ընթերցողներին՝ ճանաչելու-սիրելու կյանքը, կյանք արարելու: Կեցցես»:⁴ Իսկ արձակագիր Վ. Պետրոսյանը, որ այն ժամանակ ղեկավարում էր Չայաստանի գրողների միությունը, իր հեռագրում ընդգծել է. «Թանկագին Գուրգեն Արտեմովիչ. ուրախ եմ Ձեզ հաղորդելու, որ Չայաստանի գրողների միության ամենամյա մրցանակների ժյուրին Ձեզ շնորհել է Ստ. Ջորյանի անվան մրցանակ՝ «Երգող ծառը» գրքի համար: Մենք բոլորս Ձեզ ճանաչում ենք որպես մանկական հիա-

Մալի բանաստեղծի, որը հայտնի է ինչպես Յայաստանում, այնպես էլ... այլուր, եւ այդ մրցանակը Ձեր ծառայությունների գնահատականն է... Սպասում եմ Ձեր նոր, ազնիվ, պայծառ, տաղանդավոր գործերին»:⁵

Գրականագետ Մ. Սանթրյանը «Երգող ծառը» գրախոսականում ընդգծել է. « Դասական մանկագիրներից է գալիս Գաբրիելյանի պոետական արվեստը: Գեղարվեստական պատկերի կառուցման ու գեղագիտական մտածողության մեջ վճռականը բանահյուսությանն է պատկանում՝ որոշողը կապն է ժողովրդական բանահյուսության հետ, իսկ գեղագիտական առաստաղայինը Յ. Թումանյանն է: Գաբրիելյանը Աղայան-Թումանյան մանկագիրների ավանդների ոչ միայն շարունակողն է, այլև խորացնողը»:⁶

Գ. Գաբրիելյանի վերջին շրջանի գրքերը եւս նորություններ են եւ բանաստեղծի, եւ հայ մանկագրության համար: Այստեղ էլ նա նույն որոնող ու գտնող բանաստեղծն է, մանուկների աշխարհին քաջատեղյակ մվիրյալը, նրանց հոգու թրթռները տաղեր դարձնող վարպետը, աքլորականչով երեխաներին բնության գեղեցկությունները ցույց տվող հետախույզը, ծառերի երգով ապագա քաղաքացիներին կյանքի քաղցրությունը համտես անող մեծ բարեկամը, տարին բոլոր նոր երգերով հանդես եկող հսկան:

* * *

Մեծանուն Եղիշե Չարենցը երագում էր, որ մանկական գրականությունը դրվի իր կոչման բարձրության վրա, սերտորեն կապված լինի ժամանակաշրջանի հիմնահարցերի հետ, պատասխանի երեխաների դաստիարակությանն առնչվող բոլոր հարցերին: Մանկական հաջող գիրք ստեղծելը մեծ բանաստեղծը համարում էր՝ «Լուրջ գործ, որ պահանջում է հատուկ աշխատանք եւ ժամանակ»:⁷ Պատահական չէ, որ մանկական յուրաքանչյուր լավ գրքի աշխարհ գա-

ըզմ գնահատվում է որպես երեւոյթ:

Վերջին տարիներին հայ մանկագիրները քիչ են ուրախացրել իրենց ընթերցողներին: Մեզ համար կրկնակի հաճելի է դառնում երեւոյթը, երբ նրան մասնակցում են նաեւ Արցախ աշխարհի գրական օջախի ներկայացուցիչները: Այդ գործում առանձին ծառայութիւն ունի մանկագիր Գ. Գաբրիելյանը: Ուշադրութեան արժանի է բանաստեղծի «Տարին բոլոր՝ երգերով նոր» գիրքը, որը եկավ կրկին ապացուցելու, որ Գաբրիելյանը չի բավարարվում ձեռք բերածով:

Գրքի ե՛լ կառուցվածքը, ե՛լ բանաստեղծական շարքերը խոտում են մանկագրի որոնումների եւ շահեկան գտնումների մասին: Ավելի քան երեսուն գրքերի հեղինակը գնալով ավելի է հմտանում իր մանուկ հերոսների հոգեբանական նուրբ ու անբիծ շերտերը դիտելու, նրանց հետ զրուցելու, նրանց դիտակետից աշխարհն ընկալելու եւ որ ամենակարեւորն է, նրանց անունից խոսելու մեջ: Գրքի վերնագիրը կարդալով համոզվում ես, որ նա հաճախ արժարժված թեմաներին մոտենում է յուրովի: Շարունակելով Ղ. Աղայանի, Յ. Թումանյանի, Ա. Խնկոյանի, համաշխարհային եւ ռուս մանկական անվանի գրողների լավագոյն ավանդույթները, Գ. Գաբրիելյանը հարստացրեց տարվա եղանակներին նվիրված բանաստեղծութիւնների շարքը:

Գիրքը բացվում է «Չորս քույրերը» ստեղծագործութիւնով: Բայց «Մեկը մեկից ճոխ ու նախշուն» քույրերի դժվարին, բանաստեղծական բնութագրումները մենք տեսնում ենք «Գարուն», «Ամառ», «Աշուն», «Ձմեռ» բաժիններում:

Բանաստեղծը հեռու է մնացել տարվա եղանակների սոսկ նկարագրութիւնից, առաջին պլան է մղել գեղարվեստական գրականութեան ճանաչողական, դաստիարակչական եւ գեղագիտական

նշանակությունը:

«Տարին բոլոր՝ երգերով նոր» ժողովածուի քննարական հերոսը հիմնականում կրտսեր տարիքի դպրոցականն է: Նա ակտիվորեն մասնակցում է նկարագրվող դեպքերին, իրեն զգում է հայրենի օջախի, լեռնաշխարհի, նրա անկրկնելի բնության տերը, սակայն ոչ թե բնության գեղեցկություններով հմայված, անհոգ մի անձնավորություն, այլ երեւոյթները ճանաչելու ձգտող, ուշիմ, աշխատասեր, խելոք, երազուն ու խորհող պատանի հայրենասեր:

* * *

1987թ. Գ. Գաբրիելյանը ներկայացավ «Մանկատաղեր» ժողովածուով, որ նոր խոսք էր ոչ միայն բանաստեղծի համար, այլև հայ մանկագրության նորագույն շրջանում: Նա մի կողմից հետեւեց միջնադարյան տաղերգուների ավանդույթին, մյուս կողմից՝ խախտեց այդ ժանրի կառուցվածքը: Հավատարիմ մնալով ստեղծագործական իր խառնվածքին՝ Գաբրիելյանն օգտագործեց եւ հունորը, եւ սրամտությունը, եւ մանկական միամտությունը: Սակայն ամենից կարեւորը մանկան հոգեբանության խոր իմացության օգտագործումն էր, որի շնորհիվ բանաստեղծի խոսքը հնչեց նոր երանգներով, դաստիարակչական ուժով եւ ճանաչողական ծփանքներով: Յուրաքանչյուր տաղ բաղկացած է ութ տողից, ավարտվում է սրամիտ ընդհանրացումներով, պարզ ու հասկանալի շեշտերով: Հեղինակը նպատակադրվել է երեխաների մեջ սեր արթնացնել իրենց զգացածին պես, օգտակար լինել մարդկանց: Եվ նա հասել է իր նպատակին:

Բանաստեղծը ձեռք մեկնեց նաեւ ժողովրդական աշխատանքային երգերին եւ նրանց նմանությամբ Ղարաբաղի բարբառով ստեղծեց ինքնատիպ այնպիսի նվագներ, որոնք գեղարվեստական փայլատակումներ լինելուց բացի ազգագրական մեծ նշանակություն ունեն: Համոզված ենք, որ սերունդները կանդրադառնան այդ

Երգերին ոչ մեկ անգամ: Բանաստեղծը դիմեց անցյալին եւ բանահյուսական երգերի առանձնահատկություններով հագեցած մասունքներ ստեղծեց, որոնք արտացոլում են երկրագործական, առտնին աշխատանքի պրոցեսները, գյուղացու հոգեկան ապրումները՝ սոցիալական ֆոնի վրա:

Լավ իմանալով աշխատանքի բանահյուսական երգերի վաղնջական արմատները՝ Գ. Գաբրիելյանն իր երգերը հորինեց այդ հարուստ ավանդույթի հյուսվածքով, միաժամանակ ստեղծեց երաժշտությունը եւ ինքն էլ հանդիսանում է այդ երգերի հիանալի կատարողը: Այս առումով մենք իրավունք ունենք նրան անվանելու մեր օրերի տաղանդավոր գուսաններից մեկը: Իմիջիայլոց, Գ. Գաբրիելյանն ինքնուս երգահան է:

Հայկական ժողովրդական աշխատանքի երգերի զարդը Կոմիտասի «Հորովելն» է: Գ. Գաբրիելյանը, ստեղծելով «Ղարաբաղի հորովելը», հարստացրեց հայկական հորովելների շարքը: Նրա հորովելի բնագրի երանգներն այնքան են բանահյուսական, որ շատերը կարծում են, թե բանաստեղծությունը ժողովուրդն է ստեղծել:

Սովորաբար լավ երգը համեմատում են ժայռերի խորքից բխող լեռնային աղբյուրի հետ, որ ամառային ամենատապ օրերին կտտրում է մարդու ծարավը եւ երանության պահեր ընծայում: Սակայն մեղանչած չենք լինի, եթե նշենք, որ երգի պարզեւած հաճույքը բազմաշերտ է: Երգը եւ հագեցնում է մարդկային հոգու ծարավը, եւ իր թւերին առած, ունկնդրին տանում է հեռավոր ափեր՝ հարազատի, ընկերոջ, սիրո կարոտով, եւ հասցնում հայրենի պատմության խորքերը, լիցքավորում ակսոսանքի եւ ոգորումի զգացումներով եւ շոյում է սրտերը՝ խիզախելու ներկա ընթացքի մեջ, հանում լուսավոր ապագայի: Այդպիսին է եղել եւ մեր ժողովրդական, եւ գուսա-

մական, եւ երգահանների հյուսած երգը: Երգը՝ հայ ժողովրդի հոգու թրթիռը, սրտի երազը, թախծի մրմուռը, հույսի փունջը: Եվ այդ երգը արարել են ժողովրդի տաղանդի խտացումը հանդիսացող անհատները՝ աշխարհին պարզելով հայոց աննինջ եւ ծիածանված ոգին, անկոտրում կամքը, զոյատուելու եւ արարելու աստվածապարզեւ կարողությունը, խաղաղ ապրելու մարդասիրական ձգտումը:

Մեր այս խոհն ու մտորումները երեւան եկան Գուրգեն Գաբրիելյանի «Ղարաբաղի հորովել» երգերի գրքի առիթով: Այն տպագրվել է 2003 թվականին Երեւանում, «Անահիտ» հրատարակչության կողմից:

Անվանի բանաստեղծի եւ երգահանի այս գրքին սպասում էինք վաղուց: Ամեն անգամ, երբ տարբեր առիթներով Գ. Գաբրիելյանը կատարում էր իր նոր երգը՝ թարմ, գունեղ, հուզաշաղախ, սրտամոտ, ընկերները պատվիրում էին, որ նա հրատարակության հանձնի իր երգերի բազմերանգ փունջը: Եվ ահա, թեկուզ որոշ ուշացումով, իրականացավ Գ. Գաբրիելյանի արցախապարզեւ ու արցախաձայն երգի սիրահարների բաղձանքը: «Արցախապարզեւ» ու «արցախաձայն» բնութագրական բառերը հենց այնպես չընդգծեցինք: Մինչեւ Գ. Գաբրիելյանի «Ղարաբաղի հորովելը», մեզ՝ արցախցիներիս թվում էր, թե Ղարաբաղը չի ունեցել եւ չունի իր սեփական երգը: Եվ դա խաբկանքի արդյունք էր: Այդ խաբկանքը եւ դարաբաղու երգասեր սրտի ծխածածկույթը եկավ ցրելու Գ. Գաբրիելյանը՝ մեր տաղանդաշատ մանկագիրը, բանաստեղծը, երգահանը, երգիչը, մի խոսքով՝ 20-րդ դարի մեր Ներսես Շնորհալիւն: Բայց եթե Շնորհալիւն 12-րդ դարում Յայոց Կիլիկիայում նաեւ կաթողիկոս էր, ապա այսօր հայ մանկական պոեզիայի կաթողիկոսը Գուրգեն Շնորհալիւն է, որի իրավունքը հաստատել են Ս. Խանգաղյանը, Յ. Մաթևոսյանը, Յ. Սահյանը, Բ. Ուլուբաբյանը, Բ. Ջանյանը, Վ. Պետրոսյանը եւ ուրիշ ականավոր գործիչներ, ինչպես նաեւ այբուբեն-

ված բազմահազար մանուկները:

Գ. Գաբրիելյանի «Ղարաբաղի հորովել» երգերի ժողովածուն հավերժախոս երեւոյթ է: 71 երգ՝ ծիածանի 71 գույն: Դա Արցախն Արցախ պահող հայ մարդու հոգու ճիչն է, որ եկել է դարերի խորքից, անցել զուսան Գուրգենի սրտի միջով՝ որպես նախնիների եւ ժառանգների հոգեւոր, ապրեցնող անխախտ կապը վավերագրող մասունքներ: Գրքի առաջաբանում Գ. Գաբրիելյանը խոստովանում է. «Տատս՝ Սոնան, զուսան էր, քեռիս նույնպես: Մայրս՝ Զարուհին էլ, որ խաչենի հովտի գյուղերում հայտնի ողբասացի համբավ ուներ, սրա-նրա վրա երգեր էր կապում ու երգում: Չեմ սխալվի, եթե ասեմ, որ երգարվեստի հանդեպ սերս (ինչ ասել կուզի՝ նաեւ ծայնս) գալիս է ծնողներիցս»: Ահա այսպես, ծնողների եւ զավակների հոգեւոր կապը դարձել է երգերի մի կտակարան, որի մեջ արծարծված են կենցաղային-առօրյա խնդիրներ («Կալին երգը», «Հորովել», «Խընեցուն երգը», «Ճախարակի երգը», «Ճըղացեն երգը», «Ըրկանքեն երգը», «Ուրուրուցեն երգը», «Հընգերեն երգը» եւ այլն): Ապա՝ հայրենիքի ճակատագիրն ու նրան առնչված զգացումները պատկերող երգաշարը («Արցախական շարական», «Գանձասար», «Իմ Ղարաբաղ», «Ամարաս», «Դաղիվանք», «Արցախի ֆիդայիներին», «Հայոց արցունքներ», «Եռագույն դրոշ», «Ավո» եւ այլ մեղեդիներ): Երգախոս այս կտակարանի երրորդ բաժինը կազմող քնարական զեղումների թրթիռները սիրո խռովքի, անձնուրաց նվիրվածության, երջանկության ընկալման խորհուրդներ են («Խռով է, խռով տանեմ», «Կարոտի երգ», «Սեւ աչերիդ կրակները», «Դու քաղցրիկ ժպիտով աղջիկ», «Սիրո աղոթք», «Սիրուն աղջիկ» եւ այլն): Ժողովածուի չորրորդ բաժնում զետեղվել են Գաբրիելյանի՝ զրչեղբայրների բանաստեղծությունների հիման վրա հորինված երգերը (Վ. Հակոբյանի «Խաղողենի» ու «Անմամր ծիածան», Յ. Բեգլարյանի «Գետերս», Ս. Խանյանի «Դանուբ», «Որտե՞ղ ես, մայր

իմ», Յու. Սահակյանի «Չքնենք, տղաներ», «Քեֆ անողին քեֆ չի պակսի», Վ. Օվյանի «Մալայիկի վիշտը», Վլ. Աբրահամյանի «Առաջին մանուշակը», Ս. Գրիգորյանի «Իմացիր», Գ. Աղաջանյանի «Տունս»):

Կարդալով եւ մտովի վերհիշելով ժողովածուի երգերն ու հուզիչ մեղեդիները, մի պահ տեղափոխվում ենք Չայոց Արեւելից կողմանց հանդերն ու արտերը, լսում մեր պապերի հորովված ծայնը՝ ուղղված գերդաստանի դժվարին ապրուստն ապահովող եզան հանդեպ գորովագուժ լինելու խորհրդին.

*Ծերքետ ճըպատը ճապկե ա,
Պենդ չի թըխիս եզանը,
Մաշկեն բուրդան ցավ կտա,
Էտա պահում խեզանը:*

Գ. Գաբրիելյանի երգերում մեր հին ու նոր ժամանակների շունջը կա, նրանք թախծոտ, միաժամանակ կենսուրախ զգացումներով են շաղախված: Գաբրիելյանը հայ մարդու ամենամվիրական բարեմասնությունները հոգու մեջ հազարամյակների ընթացքում անաղարտ պահած արցախցու ազնիվ զգացումների երգիչն է:

Կուզենայի վկայել Գաբրիելյանի երգի ինքնատիպությունն ու հմայքը հաստատող մի դեպք: Արծակագիր Ս. Այվազյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ մեկնել էինք Գորիս: Խնձորեսկում նրա շիրմաքարին ծաղկեփունջ դնելուց հետո վերադարձել էինք մեր ծանոթ Չայրապետյանների օջախը: Գ. Գաբրիելյանն էր, Լ. Գրիգորյանը, Կ. Ղանիելյանը եւ տողերիս հեղինակը: Երեկոյան այդ սուրբ օջախում էր նաեւ Գուսան Աշոտը: Նրա խնդրանքով Գաբրիելյանը կատարեց իր մի շարք երգեր: Գուսան Աշոտը ուշադիր լսելուց հետո ասաց. «Ապրես, Գուրգեն, դու իսկական գուսան ես, եւ լավն այն է, որ Մեծ Սյունիքի եղբայր Փոքր Սյունիքի անթեղված երգը գտել ես: Ապրես,

դու եւ հիանալի բանաստեղծ ես, եւ ինքնատիպ գուսան»։ Գ. Գաբրիելյանը անչափ ուրախացավ եւ պատասխանեց. «Ձեզ մնան Մեծ գուսանի այդպիսի զնահատականը ընդունում եմ որպես ոգեւորող խոսք»։ Գուսան Աշոտը ցանկություն հայտնեց կրկին լսել «Ղարաբաղի հորովելը»։ Գ. Գաբրիելյանը հենց այդ նույն զիշերը, երբ բուլորը քնած էին, երգ դարձրեց իմ «Որտե՞ղ ես, մայր իմ» բանաստեղծությունը։ Երգահան Գաբրիելյանի ստեղծագործական ներգոյացողությունը բխում է Արցախ աշխարհի ճակատագրից։

1987-ին նշեցինք նրա ծննդյան 60-ամյակը։ Հոբելյանական երեկոն կազմակերպվեց Տումի պատմական գյուղում։ Երեկոյից հետո ավտոմեքենայով վերադառնում էինք Ստեփանակերտ։ Արմեն Յովհաննիսյանը դժգոհեց, որ իր տեքստով Գուրգենը դեռ երգ չի հորինել։ Գաբրիելյանը խնդրեց Արմենին՝ դանդաղ արտասանել «Գանձասար» բանաստեղծությունը։ Այդպես Տումուց մինչեւ Տող հասնելը ծնվեց այն երգը, որ մտել է ականվոր հայ երգիչների երգացանկը, առանձնապես դարձել է Ռ. Մաթեւոսյանի սիրած երգերից մեկը։

Թարմ ու կենսալի են Գ. Գաբրիելյանի երգերը։ Հաճելի է, որ նրա երգերը մտել են հայկական մի շարք համույթների երգացանկեր։ Բանաստեղծ-երգահանի հաջողության գրավականը երգերի թեմատիկ բազմազանության եւ մեղեդայնության մեջ է։ Նրա երգի բնագրերը նախ կատարյալ բանաստեղծություններ են՝ հղկված, պատկերավոր, կենսաթրթռ։ Ինչպես իր բանաստեղծություններում, այնպես էլ երաժշտության մեջ Գաբրիելյանը քնարերգու է։ Նրա երգերը անմիջական են, տպավորիչ։ Հայրենիք երգի թե սեր, փառաբանի մորը թե աշխատանքի մարդուն, բանաստեղծ-երգահանը լավի ու բարու քարոզիչ է։

Գրքի «Արցախական» շարքը հորինված է Ղարաբաղի բարբառով։ Դրանք աչքի են ընկնում լեզվական արվեստի, բառապաշարի,

տաղաչափական համակարգի հմուտ օգտագործմամբ, երաժշտականությանը: Ընդհանուր գործածական բառերը նրա երգերում գեղագիտական հատուկ արժեք են ստանում, առանձնապես՝ գաղափարական-գեղարվեստական մտահղացման խնդիրներին ծառայելիս: Մեր ժողովրդի բարձր բարոյական դիմագիծը հաստատող խորհուրդներ են նրա երգերը: Բերենք օրինակներ. «Աղե, արկանք, մաղե, արկանք, Քըզանում կա էլա հարգանք» («Ըրկանքեն երգը»), («Խընեցե, հըրեցե, Եղավ պարտքս տվեցե, Թանավ տոնս պըրեցե»), («Խընեցուն երգը»), «Վախտավ չինիք, բախտավ ինիք, Թաքավերու թախտավ ինիք» («Այանեն երգը»), «Յընգեր, հընգեր, դյուզ հընգեր, Էտ շտեղան լյուս ընգեր» («Յընգերեն երգը»):

Անդրադառնալով հայրենական երգերին, պետք է նշենք, որ Գաբրիելյանի բարձրարժեք այս ստեղծագործությունները ծնվեցին Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի ըմբոստ տարիներին: Այդ երգերը մերժ հոլովվում են որպես մարտակոչ երթ-տագնապ, մերթ՝ հերոսացում, մերթ՝ փրկվածի երկրպագության աղոթք.

*Թշնամյաց կրակից դու փրկված,
Ավերված սրբազան մեր սուրբ տուն,
Մեսրոպյան հրաշքով դու փրկված,
Մեր զրկված, մեր զարկված Չայաստան:*

*...Մեր այգու ոսկե վազ Ամարաս...
Մեր մուրագ, մեր երագ Ամարաս:*

(«Ամարաս»)

Գ. Գաբրիելյանի երգերը հայրական հորդորի ուժ ունեն՝ ուղղված Արցախի հերոս զավակներին, ֆիդայիներին: Այն ծանր տարիներին բանաստեղծը երգով դիմում է հայոց հողի պաշտպաններ-

րին.

*Ամեն մեկդ մի նոր Չաուշ,
Մի Սերոբ փաշա, մի քաջ Անդրանիկ,
Պայքարի ելաք առած սուրբ դրոշ,
Որ ազատ ապրեն ազգ ու հայրենիք:*

(«Արցախի ֆիդայիներ»):

Արցախյան գոյամարտը իր հաղթական արդյունքին հասավ անմեղ զոհերի զնով: Դարավոր թշնամին, դեմ նետած իր գայլային դիմակը, Սումգայիթում, Բաքվում, Գանձակում եւ այլ հայաշատ վայրերում կազմակերպեց հայկական ջարդեր: Հայոց ազգային ցավը էլեգիայի փոխեց Գաբրիելյանի ստեղծագործական աշխատանքը, դարձավ ցասունի եւ կարոտի խոսք՝ «Օ, ջահել-ջիվան սումգայիթցիներ, մեղավոր դարի Դուք անմեղ զոհեր», «էլեգիա» Սումգայիթի զոհերի հիշատակին: Ոգեկոչումի ահազանգեր են «Ազգ իմ», «Հայրենի լեռներ», «Ավո», «Հայոց խաչերը» երգերը: Հայոց խաչերը լոկ հիշատակի խորհրդանիշ չեն, ինչպես երգահանն է ընդգծում. «Խաչերը, խաչերը, մեր հայոց խաչերը Մեզ թանկ են, ինչպես մեր պապերի կանչերը» («Հայոց խաչերը»):

Գ. Գաբրիելյանը Արցախում ծնված, Արցախում սնված, Արցախի բարեմասնությունները հոգու մեջ առած հայ բանաստեղծ է: Սիրո, ընտանիքի, նվիրվածության նրա ընկալումները դարերում սրբագործված ժողովրդական ավանդույթների նորոյա հոլովումներ են: «Քնարական» բաժնի ամբողջ շարքը այդ ընկալումի անհրաժեշտություններ են.

*Սիրել եմ, պիտի առնեմ,
Քնքուշ ծամով, ծամով, ծամով, ծամով իմ յարին,
Առնեմ ու սարը թռնեմ*

Անուշ համով, համով, համով իմ յարին:

(«Խռով է, խռով տանեն»)

Սիրածն ինչքան էլ հեռվում լինի ընկերը սպասում է նրան. «Սպասում եմ քո գալուն, դեռ երկար եմ լալու միայն քեզ համար» («Կարոտի երգ»): Փոխադարձ սերը ամենաքաղցր պտուղն է. «Իրար համար կյանք արարող արեւներ ենք» («Իրար համար»): Սերը կյանք է, սերը՝ գարուն. «Դու իմ գարունն ես, սիրելիս, Դու իմ սիրունն ես» («Դու իմ գարունն ես»): Վանքում առաջին անգամ հանդիպած՝ առաջին քաղցր սերը դարձած աղջիկը Աստծո պես է գերում տղային: Նրանով ոգեւորված տղան աղոթում է.

*Սիրուն աղջիկ, աչիդ մատաղ,
Աչիդ մատաղ ես,
Լանջիդ ընկած խաչիդ մատաղ,
Խաչիդ մատաղ ես:*

Այսպես, սերը, հավատը միաձույլ դառնում են ավանդականի եւ նորօրյա սուրբ զգացումի կենսաթոթիո խոստումներ, որոնցով կյանքը ավելի է քաղցրանում, ժողովրդի ընթացքը դառնում անմահանջ ու իմաստալից:

Գ. Գաբրիելյանի «Ղարաբաղի հորովել» երգերի ժողովածուն վերջին տարիներին հրատարակված լավագույն նվերներից է այսօրվա եւ վաղվա սերունդներին: Ցանկալի է, որ այդ ժողովածուն դառնա հանրակրթական դպրոցների երգեցողության ուսուցիչների գիրքը: Մեզ թվում է, որ այս կապակցությամբ իրենց խոսքը կասեն ԼՂԿ կրթության, մշակույթի եւ սպորտի նախարարության համապատասխան աշխատողները: Ճիշտ է նկատել հայոց գուսանական երգի գիտակ, գրականագետ Շ. Գրիգորյանը՝ գրքի առաջաբանում ընդգծելով. «Երգահան եւ երգիչ Գ. Գաբրիելյանը՝ որպես արվեստա-

գետ, ոչ միայն արցախյան, այլև համահայկական երեւոյթ է՝ իր բազմազան եւ շատ կողմերով ուշագրավ գեղարվեստական ժառանգութեամբ»:

* * *

Բեղմնավոր է Գ. Գաբրիելյանի գրիչը: Յուրաքանչյուր նրա նոր գիրք ընդունվում է ոգեւորութեամբ: 1998թ. Երեւանում տպագրվեց նրա «Իմ առածանին» գիրքը, մեկ տարի անց՝ «Աշնան հանդես» ժողովածուն, որը խմբագրել է բանաստեղծ Դավիթ Յովհաննեսը: «Խոսք ի խորոց սրտի» առաջաբանում խմբագիրը գրույց բացելով մանուկների հետ, նշում է. «Այս սիրուն բանաստեղծությունները ձեզ համար գրել է Գուրգեն Գաբրիելյանը՝ հանրաճանաչ Գաբո Ապերը: Նա ապրում եւ ստեղծագործում է Արցախում՝ հայոց հիմնավորց այդ հողում, որ Գաբո Ապոր նման եւ նրանից էլ նշանավոր շատ մարդիկ է տվել աշխարհին... Լավն է Գաբո Ապերը, իր հայրենի Արցախի նման պարզ ու միամիտ, բարի ու հյուրասեր: Իսկ ինչքան հրաշալի երգերի հեղինակ է նա, ո՞վ չգիտի «Ղարաբաղի հորովելը», որը բոլորից լավ հենց ինքն էլ երգում է»: ⁸

Գիրքն արժանացավ եւ ընթերցողների, եւ խստապահանջ քննադատների ուշադրութեանը: Նշվեց, որ մանկագիրը, հիրավի, աշնանային գույների շռայլութեամբ հարստացրեց ոչ միայն իր ստեղծագործությունը, այլև ժամանակակից հայ մանկագրությունը: Իսկ երբ 1999-ին տպագրվեց «Ուրախ հայերեն» գիրքը, այն համարվեց հավերժական մի նվեր դպրոցահասակ մանուկներին: Անվանի բանաստեղծի գիրքն ամբողջութեամբ նվիրված է հայոց լեզվին, այն հեղինակի հայրենասիրական գրչի նոր արտահայտությունն է: Բանաստեղծը որպէս թեմա արժարծում է մայրենի լեզվի կառուցված-

ըն իր բուլոր մակարդակներով՝ հայոց լեզվի դպրոցական դասընթացն իր բուլոր բաժիններով: Պարզ է, որ Գաբրիելյանը պիտի հաղթահարեր որոշակի դժվարություններ՝ կապված քերականական օրենքների բանաստեղծականացման հետ: Ակադեմիկոս Ս. Աբրահամյանը գրքի առաջաբանում ընդգծել է. «Գ. Գաբրիելյանը տիրապետում է լեզվաբանական անհրաժեշտ գիտելիքների, դրանց գիտական արդի ըմբռնումներին: Գրքի ամեն մի էջում ակնհայտ է հեղինակի մանկավարժական նուրբ զգացողությունը: Սա կարելուր հանգամանք է ամեն մի մանկագրի, առավել եւս՝ այսպիսի գրքի հեղինակի համար: ⁹ Ուսուցողական նշանակություն ունեցող այս գրքում Գ. Գաբրիելյանը ճշգրտությամբ եւ մանկավարժական, մեթոդական մոտեցումով սովորողների ուշադրությունը հրավիրում է տերմինների վրա, հաճախ անձնավորում դրանք, որոնց շնորհիվ էլ երեխաները կարող են յուրացնել հայոց լեզվի դպրոցական դասընթացի համակարգը:

Վերոհիշյալ գրքերի համար Գ. Գաբրիելյանը պարգևատրվել է Զայաստանի Զանրապետության «Մեսրոպ Մաշտոց» մեդալով եւ ԼՂՀ «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանով:

Գ. Գաբրիելյանը երեխաների հոգեբանությունը թարգմանող մանկագիր է եւ հասել է մի այնպիսի արդյունքի, որտեղ ընդգծված երեւում է նրա բարձրարվեստ վաստակը հայ մանկագրության ասպարեզում:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

20-րդ դարի երկրորդ կեսին հայ գրականության անբաժանելի մի մասը կազմող Արցախի պոեզիայում ի հայտ են եկել գեղարվեստական զարգացման այն բոլոր միտումները, ինչ հատուկ է եղել ամբողջ հայ գրականությանը:

Խորհրդային 70 տարիներին, երբ Մեծ Հայքի 10-րդ նահանգը նետված էր Ադրբեջանի երախը, Արցախի գրողների համար տեսական-գործնական լուծումների հիմնական եւ ուղեցույց աղբյուրը մայր Հայաստանում հրատարակվող թերթերն ու գրքերն էին, ականավոր գրականագետների եւ գրողների ոգեւորող խոսքը: Հայաստանի մանուկում հրատարակվող հոդվածները, որոնցում վերանայվում էին հասարակական կյանքի գաղափարական ու գեղագիտական սկզբունքները, Հայաստանի գրողների 3-րդ, ԽՍՀՄ գրողների 2-րդ համագումարից հետո տպագրված նյութերն աշխուժություն առաջացրին նաեւ Արցախի գրողների ստեղծագործական կյանքում:

Հետպատերազմյան շրջանում Արցախի գրողների հետեւողական ջանքերի շնորհիվ 1957թ. Բաքվում սկսեց վերահրատարակվել «Խորհրդային գրող» հանդեսը (1932-1941 թթ.) «Գրական Ադրբեջան» անունով: Ժամանակակից գրականության այն հարցերը, որ հուզում էին Արցախի գրողներին, հիմնականում արծարծվում էին այդ հանդեսում, նրան տեսական-քննադատական հոդվածներով մասնակցում էին Հայաստանի ականավոր գրականագետներն ու գրողները, որոնք իրենց կոնկրետ քննարկումներով եւ խորհուրդներով օգնում էին Արցախի գրողներին՝ ստեղծելու ուշադրության արժանի երկեր: Այդ ուղղությամբ նշանակալից են Ն. Ջարյանի, Մ. Արմենի, Պ. Սեւակի, Գ. Էմինի, Մ. Սարգսյանի, Ս. Սողոմոնյանի, Ս. Աղաբաբյանի, Վ. Մնացականյանի, Ս. Արզումանյանի, Ա. Բաբայանի, Կ. Աղաբեկյանի, Դ. Գասպարյանի, Ս. Դանիելյանի գրախոսությունները:

1988թ. Լեռնային Ղարաբաղի գրողների կազմակերպությունը դուրս եկավ Ադրբեջանի գրողների միությունից: Բաքվում դադարեցվեց «խորհրդային գրող» հանդեսի տպագրությունը:

1989թ. Ստեփանակերտում սկսեց հրատարակվել «Արցախ» ամսագիրը: Այն դարձավ մի նոր ամբիոն, որտեղ տպագրվեցին հայ նշանավոր գրականագետների տեսական-քննադատական հոդվածները: Ուշադրության կենտրոնում ազատագրական պայքարի ֆոնի վրա գրականության ստեղծման ընթացքն էր՝ համեմված գնահատման պահանջվող չափանիշներով եւ ուսանելի խորհուրդներով: Ակադեմիկոսներ Ս. Սարինյանը, Ս. Արզումանյանը, քննադատներ Կ. Աղաբեկյանը, Ս. Աթաբեկյանը, Ա. Ափինյանը եւ ուրիշներ հանդես եկան գրախոսություններով եւ ընդհանրացնող հոդվածներով: Ս. Սարինյանը մեծ հավատ տածեց Արցախի ստեղծագործական մտավորականության կարողությունների նկատմամբ, տպագրելով իր «Արցախը դեռ պիտի խոսի», «Արցախի լեզունդը», «Բանաստեղծությունը, որի համար ծնվել է մարդը», «Ուրվագծեր ետադարձ հայացքով», «Բանաստեղծության գիտությունը» հոդվածաշարը: Գնահատելով հոգեւոր վերածնունդը Արցախում, հռչակավոր գրականագետը նշեց. «Արցախի հարցը վերստին բարձրանում է համազգային նշանակության՝ խորհրդային կայսրության ատյանների առաջ դնելով նրա ազատագրության համաժողովրդական կամքը... Այս առաքելությամբ ասպարեզ եկավ Արցախի ազգային հեղափոխական սերունդը եւ իր հեղափոխական գրականությունը՝ Բագրատ Ուլուբաբյան, Ջորի Բալայան, Հրաչյա Բեգլարյան, Գուրգեն Գաբրիելյան, Մաքսիմ Հովհաննիսյան, Ժան Անդրյան, Սոկրատ Խանյան եւ ուրիշներ: Մտավոր շարժմանն ուղղություն էին տալիս հրապարակախոսությունն ու բանաստեղծությունը»:

Ս. Սարինյանը ընդգծեց, որ պոետական Արցախը ոչ միայն ասել եւ ասում է իր խոսքը, այլեւ ժամանակն է, որ հայ գրաքննադատությունն ասի իր խոսքը հայ մշակույթի ինքնատիպ եւ ու-

Հաղորդության արժանի մի անբաժանելի մասը կազմող Արցախի գրականության մասին: Հայտնի է, որ անհատի պաշտամունքի քննադատությունից հետո Պ. Սեւակը, Յ. Սահյանը, Գ. Էմինը, Ս. Կապուտիկյանը, Վ. Դավթյանը, Յ.Յովհաննիսյանը, Ս. Մարգարյանը պոեզիան ավելի մոտեցրին կյանքին, իսկական արվեստի սկունքին, նպաստելով գեղարվեստական մտածողության վերելքին: Պոեզիայի կենտրոնում Հայաստանի գեղարվեստական կերպարի կերտման պրոբլեմը կարելուովեց: Չափածոյի ամենատարբեր տեսակներով ստեղծվեց 20-րդ դարի երկրորդ կեսի հայրենապատումը: Վերածնված փոքրիկ Հայաստանի պատկերը մի կողմից, կորուսյալ Մեծ Հայքի ցավը՝ մյուս, միասնաբար կազմեցին հայ պոետների նախասիրած խորհրդանշանային արվեստի հիմնական սկզբունքը: Արժարծվեցին նաեւ սիրո, բնության թեմաները:

Մետաֆորներ ընտրելով Մասիսը եւ Արագածը, Վանա ծովը եւ Սեւանը, բանաստեղծները գրույցի մեջ ներառեցին Հայկի եւ Արայի, Արտաշեսի եւ Տիգրանի, Մեսրոպ Մաշտոցի եւ Վարդան Մամիկոնյանի սխարանքները, ձգտելով գտնել ժամանակի հարցերի պատասխանը: Յ.Շիրազի, Պ. Սեւակի, Վ.Դավթյանի, Ռ. Դավոյանի, Լ.Դուրյանի, Վ. Հակոբյանի, Յ. Բեգլարյանի պատմական պոեմներում բացահայտվեցին հայոց անցյալի փիլիսոփայությունը՝ հերոսական ժամանակները կապելով ժողովրդի հարատեւման հետ:

1988-ին սկսվեց արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարը: Արցախյան պատերազմը դարձավ Ավարայրի եւ Սարդարապատի շարունակությունը, պատերազմին զինվորագրվեց նաեւ մեր նորօրյա գրականությունը, առանձնապես պոեզիան: Պայքարի առաջին օրերից իրենց կրակոտ խոսքն ասացին Վ. Դավթյանը, Ս. Կապուտիկյանը, Գ. Էմինը, Յ. Սահյանը, Բ. Ջանյանը, Մետաքսեն, Ռ. Դավոյանը, Յ. Յովհաննիսյանը, Յու. Սահակյանը եւ ուրիշներ:

Չնայած պատերազմական դժվարին պայմաններին, Արցախում ապրող եւ ստեղծագործող պոետներից իրենց մարտաշունչ երգերով ու գրքերով հանդես եկան Վ. Հակոբյանը, Գ. Գաբրիելյանը, Հր. Բեգլարյանը, Ն. Ավագյանը, Ա. Հովհաննիսյանը, Ս. Խանյանը, Ա. Քոչարյանը, Ռ. Եսայանը, Ն. Գասպարյանը, Ժ. Բեգլարյանը, Հ. Ալեքսանյանը եւ ուրիշներ: Նրանք ժողովրդին կոչ արեցին համախմբվել՝ մայր Հայաստանին վերամիավորվելու գաղափարի շուրջ: Որպես ոգեշնչումի կոչ հնչեց Հ. Շիրազի տարիներ առաջ գրած «Ղարաբաղի ողբը» բանաստեղծությունը: Այն հնչում էր որպես օրհներգ՝ միաբանվելու եւ ազգային ողբերգությանը վերջ տալու խորհուրդ: Տեսնելով թուրք-ազերիների նենգ խաղերը արցախցիների ազատաբաղձ ոգու դեմ, բանաստեղծներն իրենց մարտաշունչ երգերով, պոեմներով, բալլադներով, դրամաներով խարազանեցին թշնամական ուժերի ցինիզմն ու դաժանությունները եւ հնչեցրին պայքարի կոչը:

Ավանդական Արցախի գետերն ու սարերը՝ Թարթառը, Խաչենագետը, Իշխանագետը, Մռովը, Քիրսը, Արեւսարը գեղարվեստական մետաֆորներ դարձան բանաստեղծների մարտական ստեղծագործություններում:

Արցախյան պայքարը գնալով ոչ միայն վճռական թափ ստացավ, այլեւ դարձավ աշխարահասփյուռ հայ ժողովրդին ի մի բերող սերուցք: Հայությունը զգաց միաբանվելու կարեւորությունը, բոլորի շրթերին նորից կամարվեց Մեծն Չարենցի մարգարեական կոչը. «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկությունը քո հավաքական ուժի մեջ է»:

Սիրո թեման եւս արծարծումի լուրջ երանգներ ունեցավ Արցախի պոեզիայում: Վ. Հակոբյանի երկրորդ գիրքը լույս տեսավ «Սեր եւ ժպիտ» վերնագրով, Ն. Ավագյանի «Հասուն իմ հասկ» գրքի առյուծի բաժինը կազմեց նրա «Վերջին լար» սիրային շարքը, Հր. Բեգլարյանի «Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ» ժողովածուի կեսից ավելին սիրո բանաստեղծություններն են, սիրո գեղար-

Վկեստական յուրացման իր սկզբունքը դրսևորեց Ա. Հովհաննիսյանը, սիրային թարմ երգերով հանդես եկան երիտասարդ ներկայացուցիչներ Ա. Քոչարյանը, Ժ. Բեգլարյանը, Ռ. Եսայանը, Ս. Գասպարյանը եւ ուրիշներ:

Սիրո փիլիսոփայությունը տարբեր երանգներով ծփանք տվեց նրանց երգերում: Նրանք իրենց խոսքն ասացին հոգեբանական պատկերավոր բացահայտումներով, ժողովրդական փիլիսոփայության խորհուրդներով, այս կրկնվող աշխարհի եւ անցողիկ անհատի փոխհարաբերությունների ճշմարիտ ընդհանրացումներով:

20-րդ դարի երկրորդ կեսի հայ բնապաշտական քնարերգության բոլոր ներկայացուցիչները լուրջ ուշադրություն են դարձրել բնության լեզվով մարդու սրտի հետ խոսելու հնարանքին, որին հետևել են նաեւ Արցախի պոետները: Նրանք ամեն կերպ ձգտել են բանաստեղծական իրենց հունձքը կապել Հայոց Արեւելից կողմանց գեղեցկությունների եւ նրա մարդկանց հոգսերի ու ակնկալությունների հետ: Արցախյան բնությունն իր երանգներով երգի մեջ բերեցին Բ. Ջանյանը, Վ. Հակոբյանը, Գ. Գաբրիելյանը, Հր. Բեգլարյանը, Ա. Հովհաննիսյանը, Ռ. Եսայանը եւ ուրիշներ: Բնապաշտական տարերքի նրանց դիտարկումները դառնում են անհատի եւ հասարակության, գործի եւ հավերժության, արդարության եւ իրականության եւ այլ պորբլեմների շոշափող պատկերային հյուսվածքներ: Կյանքի հավերժության գաղտնիքները պատկերվում են բնանկարի մթնոլորտում, նոր երանգներով շարունակվում են բնապաշտական քնարերգության ավանդույթները:

Արցախում զարգացավ նաեւ մանկագրությունը, որի տաղանդավոր ներկայացուցիչներից է Գ. Գաբրիելյանը: Նրա ավելի քան երեսուն գրքերը, Մոսկվայում եւ Քիշնեուում հրատարակված ժողովածուները լայն ճանաչում են բերել հեղինակին: Շարունակելով Դ.Աղայանի, Հ. Թումանյանի, Ա.Խնկոյանի ավանդույթները,

Գ. Գաբրիելյանն իր ինքնատիպ ստեղծագործություններով հարստացրել է զարգացրել է հայ մանկագրությունը: Բարձր են գնահատվել նրա ծառայությունները: Այդ են վկայում Հայաստանի գրողների միության Ստ. Ջորյանի անվան ամենամյա մրցանակը, Հայաստանի Հանրապետության «Մեսրոպ Մաշտոց» մեդալը, ԼՂՀ «Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանը եւ այլ պարգևներ:

Գ. Գաբրիելյանը երեխաների հոգեբանությունը թարգմանող մանկագիր է, հասել է մի այնպիսի արդյունքի, որտեղ ընդգծված երեւում է նրա բարձրարվեստ վաստակը հայ մանկագրության ասպարեզում:

Ընդհանրության մեջ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին Արցախում ստեղծված հայ պոեզիան արժանի է ամենալուրջ ուսումնասիրության, որովհետեւ գաղափարա-գեղարվեստական առանձնահատկություններով այն որպես ամբողջական հայ գրականության անբաժանելի մաս, կանգնած է հայ պոեզիայի մարտական դիրքերում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՈՎՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

1. «Գրական թերթ», 1954, թիվ 10:
2. «Գրական Ադրբեջան», («խորհրդային գրող»), 1957, թիվ 1, էջ 6:

**ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐՆ ՈՒ
ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐԸ**

3. Պ. Սեւակ «Իմ թեման մարդն է», «Դրուժբա մարտիկ», 1964, թիվ 6, էջ 233:
4. «խորհրդային գրող», 1961, թիվ 2, էջ 106:
5. Նույն տեղում, էջ 106:
6. Նույն տեղում, էջ 109:
7. Նույն տեղում, էջ 111:
8. Նույն տեղում, էջ 116:
9. «խորհրդային գրող», 1962, թիվ 1, էջ 117:
10. Նույն տեղում, էջ 121:
11. Նույն տեղում, էջ 122:
12. «խորհրդային գրող», 1963, թիվ 1, էջ 119:
13. Նույն տեղում, էջ 119:
14. Նույն տեղում, էջ 119:
15. Նույն տեղում, էջ 119:
16. Նույն տեղում, էջ 121:
17. Դ. Գասպարյան, Պոեզիան եւ կյանքի ճշմարտությունը, Երեւան, «Լույս», 1990, էջ 19:
18. «խորհրդային գրող», 1964, թիվ 1, էջ 80:
19. «խորհրդային գրող», 1964, թիվ 3, էջ 81:
20. «խորհրդային գրող», 1964, թիվ 6, էջ 90-91:
21. «խորհրդային գրող», 1966, թիվ 1, էջ 105:
22. Նույն տեղում, էջ 106:
23. Նույն տեղում, էջ 109:
24. «խորհրդային գրող», 1972, թիվ 1, էջ 72:
25. Նույն տեղում, էջ 81:
26. Պ. Սեւակ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ.1, «Հայաստան», 1972, էջ 314:
27. Նույն տեղում, էջ 320:
28. «խորհրդային գրող», 1972, թիվ 1, էջ 82:
29. Նույն տեղում, էջ 82:
30. Նույն տեղում, էջ 83:
31. Նույն տեղում, էջ 84-85:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

32. «խորհրդային գրող», 1973, թիվ 4, էջ 102:
33. «խորհրդային գրող», 1975, թիվ 2, էջ 105:
34. Նույն տեղում, էջ 109:
35. «Գրական թերթ», 1973, 24 օգոստոսի:
36. «խորհրդային գրող», 1977, թիվ 1, էջ 106:
37. «խորհրդային գրող», 1978, թիվ 1, էջ 106:
38. «խորհրդային գրող», 1978, թիվ 3, էջ 108:
39. «Արցախ» հանդես, 1989, թիվ 1, էջ 7:
40. Նույն տեղում, էջ 6:
41. Նույն տեղում, էջ 6:
42. «Արցախ» ամսագիր, 1989, թիվ 2-3, էջ 76:
43. Ս. Սարիյան, Բանաստեղծի հայտնությունը, «Արցախ» հրատ., 1998 թ., էջ 3:
44. Նույն տեղում, էջ 3:
45. Նույն տեղում, էջ 6:
46. Նույն տեղում, էջ 53:
47. Նույն տեղում, էջ 52:

ՏԱԳՆԱԴԻ ԵՎ ՀՈՒՅՄԻ ՀԱՅՐԵՆԱՊԱՏՈՒՄ

1. Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու՝ 4 հատորով, հ.4, Հայպետհրատ, 1951, էջ 159:
2. «Սովետական գրականություն» ամսագիր, 1997, թիվ 12, էջ 123:
3. Բ. Ջանյան, Իշխանաձորի կանչը, «Սովետական գրող», 1986, էջ 5:
4. Նույն տեղում, էջ 8:
5. Նույն տեղում, էջ 21:
6. «Գրական թերթ», 1977, հուլիս:
7. Վ. Հակոբյան, Բանաստեղծությունը եւ տիեզերական շարժումը, Ստեփանակերտ, 2000 թ., էջ 397:
8. Բ. Ջանյան, Իշխանաձորի կանչը, «Սովետական գրող», 1986:
9. Նույն տեղում, էջ 68:
10. Ս. Արզումանյան, Բանաստեղծության ազգային հողը, «Անի» հրատ., Երեւան, 1998, էջ 201:
11. Պ. Սեւակ, Երկեր 6 հատորով, Երեւան, հ.6, էջ 327:
12. Ս. Սարիյան, Բանաստեղծի հայտնությունը, Վ. Հակոբյանի «Մեմարան» ժողովածուի առաջաբանը, ԵրՊՀ հրատ., Երեւան, 1996, էջ 3:
13. Նույն տեղում, էջ 3:
14. Վ. Հակոբյան, Սեր եւ ժպիտ, Բաքու, 1973, էջ 9:
15. Նույն տեղում, էջ 32:
16. Նույն տեղում, էջ 34:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

17. Ա. Աղաբաբյան, XX դարի հայ գրականության զուգահեռականներում, գիրք II, «Սովետական գրող», Երեւան, 1984, էջ 24:
18. Ա. Եղիազարյան, Մարդը ներսից, «Սովետական գրող», Երեւան, 1985, էջ 94-95:
19. Նույն տեղում, էջ 3:
20. Նույն տեղում, էջ 61:
21. Նույն տեղում, էջ 32:
22. Նույն տեղում, էջ 7:
23. Նույն տեղում, էջ 8:
24. Նույն տեղում, էջ 24:
25. Վ. Հակոբյան, Վաղվա աչքերով, Երեւան «Սովետական գրող», 1987, էջ 8:
26. Նույն տեղում, էջ 16:
27. Նույն տեղում, էջ 30:
28. Նույն տեղում, էջ 45-46:
29. Հ. Բեգլարյան, Արցախ-Նամե, Ստեփանակերտ, 2000 թ., էջ 9:
30. Նույն տեղում, էջ 16:
31. Ս. Սարինյան, Անդրադարձ, Հ. Բեգլարյանի Արցախ-Նամե գրքի առաջաբանը, Ստեփանակերտ, 2000 թ., էջ 7:
32. Հ. Բեգլարյանի Արցախ-Նամե, Ստեփանակերտ, 2000 թ., էջ 47:
33. Նույն տեղում, էջ 141:
34. Նույն տեղում, էջ 17:
35. Նույն տեղում, էջ 74:
36. Նույն տեղում, էջ 75:
37. «Խորհրդային գրող», 1961, թիվ 2:
38. «Խորհրդային գրականություն», 1963, թիվ 6:
39. «Խորհրդային գրականություն», 1970, թիվ 1:
40. Նույն տեղում, 1970, թիվ 1:
41. Ս. Խանյան, Արեւսար, Բ., 1968, էջ 22:
42. Ա. Աթայան, Կարոտի եւ սիրո կրակներ, «Սոնա» հրատ., 2000 թ., էջ 18:
43. «Գրական թերթ», 1973, 21 օգոստոսի:
44. Ս. Խանյան, Լեռների երգը, Բ., 1972, էջ 3:
45. «Խորհրդային գրող», 1973, թիվ 3:
46. Ս. Խանյան, Լեռների երգը, Բ., 1972, էջ 4:
47. Նույն տեղում, էջ 5:
48. «Սովետական Ղարաբաղ», 1981, թիվ 130:
49. Ս. Խանյան, Սիրո անունից, Բ., 1980, էջ 3:
50. Նույն տեղում, էջ 15:
51. Ա. Աթայան, Կարոտի եւ սիրո կրակներ, 2000, «Սոնա», էջ 41:
52. Ս. Խանյան, Քո անունից, Բ., 1980, էջ 26:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

53. Նույն տեղում, էջ 27:
54. Նույն տեղում, էջ 56:
55. Նույն տեղում, էջ 56:
56. Նույն տեղում, էջ 60:
57. Նույն տեղում, էջ 75:
58. Նույն տեղում, էջ 97:
59. Ա. Խանյան, «Քո անունից», Բ., 1980, էջ 27:
60. «Սովետական Ղարաբաղ», 1990, 15 հունիսի:
61. «ԼՂ Հանրապետություն», 1996, 24 հունվարի:
62. Ա. Խանյան, «Արցախյան դոդանջներ», 1991, էջ 9:
63. Նույն տեղում, էջ 10:
64. Նույն տեղում, էջ 12:
65. Ա. Թովմասյան, Ցայգալույս, Ե., 1977, էջ 8:
66. Նույն տեղում, էջ 11:
67. Նույն տեղում, էջ 17-18:
68. Նույն տեղում, էջ 25:
69. Ն. Ավագյան, «Հասուն իմ արտ», Ե., «Նաիրի», 1990, էջ 3:
70. Նույն տեղում, էջ 3:
71. Նույն տեղում, էջ 6:
72. Նույն տեղում, էջ 6:
73. Նույն տեղում, էջ 15:
74. Նույն տեղում, էջ 32:
75. Ա. Հովհաննիսյան, Ավանդատուն, Ե., 1991, էջ 6:
76. Նույն տեղում, էջ 3:
77. Նույն տեղում, էջ 4:
78. Նույն տեղում, էջ 7:
79. Նույն տեղում, էջ 13:
80. Նույն տեղում, էջ 77:
81. Վ. Օվյան, Լեռների լեզենդը, Ե., 2003, էջ 5:
82. Նույն տեղում, էջ 8-9:
83. Նույն տեղում, էջ 10:
84. Նույն տեղում, էջ 12:
85. Նույն տեղում, էջ 12:
86. Նույն տեղում, էջ 13:
87. Նույն տեղում, էջ 15:
88. Նույն տեղում, էջ 16:
89. Նույն տեղում, էջ 14:
90. Նույն տեղում, էջ 14-20:
91. Նույն տեղում, էջ 24-25:

92. Նույն տեղում, էջ 27:
93. Նույն տեղում, էջ 28:
94. Նույն տեղում, էջ 34:
95. Գ. Էմին, Այս տարիքում, 1968, էջ 13-14:
96. Վ. Օվյան, Լեռների լեզենդը, Ե., 2003, էջ 37:
97. Նույն տեղում, էջ 37:
98. Նույն տեղում, էջ 39:
99. Նույն տեղում, էջ 43:

ՍԻՐՈ ՑԱՎՆ ՈՒ ՀՄԱՅՔԸ

1. «Գրական թերթ», 1995, թիվ 25:
2. Է. Մեծելայտիս, Կոնտրապունկտ, Մոսկվա, 1972, էջ 285-286:
3. Վ. Հակոբյան, Ծառի անունից, Բաքու, 1978, էջ 76:
4. Նույն տեղում, էջ 85-86:
5. Վ. Հակոբյան, Անմարելի-անմեռնելի, Բաքու, 1981, էջ 75:
6. Նույն տեղում, էջ 102:
7. Վ. Հակոբյան, Վաղվա աչքերով, «Սով. գրող», Երևան, 1987, էջ 117:
8. Նույն տեղում, էջ 104-105:
9. Նույն տեղում, էջ 110:
10. Ն. Ավագյան, Հասուն իմ հասկ, Ե., «Նաիրի», 1990, էջ 76:
11. Նույն տեղում, էջ 79:
12. Նույն տեղում, էջ 81:
13. Նույն տեղում, էջ 82:
14. Նույն տեղում, էջ 86:
15. Նույն տեղում, էջ 87:
16. Նույն տեղում, էջ 90:
17. Նույն տեղում, էջ 90:
18. Հ. Բեգլարյան, Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ. «Նաիրի», 1990, էջ 96:
19. Հ. Բեգլարյան, Լեռան աղբյուր, Բաքու, 1966, էջ 33:
20. Հ. Բեգլարյան, Արեւային հնձաններ, Բաքու, 1979, էջ 40:
21. Հ. Բեգլարյան, Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ, «Նաիրի», 1990, էջ 96:
22. Հ. Բեգլարյան, Արցախ-Նամե, Ստեփանակերտ, 2000, էջ 376:
23. Հ. Բեգլարյան, Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ, «Նաիրի», 1996, էջ 97:
24. Հ. Բեգլարյան, Արեւային հնձաններ, Բաքու, 1979, էջ 78:
25. Նույն տեղում, էջ 50:
26. Նույն տեղում, էջ 54:
27. Հ. Բեգլարյան, Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ, «Նաիրի», 1990, էջ 92:
28. Նույն տեղում, էջ 101:
29. Ա. Հովհաննիսյան, Ավանդատուն, «Նաիրի», 1991, էջ 38:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

30. Նույն տեղում, էջ 38:
31. Նույն տեղում, էջ 39:
32. Նույն տեղում, էջ 39:
33. Նույն տեղում, էջ 40:
34. Նույն տեղում, էջ 47:
35. Նույն տեղում, էջ 48:
36. Նույն տեղում, էջ 50:
37. Նույն տեղում, էջ 52:
38. Նույն տեղում, էջ 53:
39. Նույն տեղում, էջ 75:
40. Նույն տեղում, էջ 58:
41. Նույն տեղում, էջ 71:
42. Նույն տեղում, էջ 72:
43. Նույն տեղում, էջ 73:
44. Նույն տեղում, էջ 74:
45. Նույն տեղում, էջ 75:
45. Նույն տեղում, էջ 75:
46. Ս. Խանյան, Կարոտի կրակներ, Ստեփ., 1990, էջ 227:
47. Նույն տեղում, էջ 230:
48. Նույն տեղում, էջ 200:
49. Նույն տեղում, էջ 202:
50. Ս. Խանյան, Քո անունից, 1980, էջ 89:
51. Նույն տեղում, էջ 80:
52. Նույն տեղում, էջ 81:
53. Նույն տեղում, էջ 83:
54. Նույն տեղում, էջ 86:
55. Նույն տեղում, էջ 89:
56. Ա. Աթայան, Կարոտի եւ սիրո կրակներ, «Սոնա» հրատ., 2000 թ., էջ 53:
57. Նույն տեղում, էջ 106:
58. Վ. Աթանեսյան, Աստղալույսի կարոտով, «Սովետական Ղարաբաղ», 1990, 15 հուլիսի:
59. Ա. Աթայան, Կարոտի եւ սիրո կրակներ, «Սոնա» հրատ., 2000 թ., էջ 64:
60. Լ. Գրիգորյան, Գրական դիմանկար, «Լուսարար», 2000 թ., փետրվար:
61. Ս. Խանյան, Կարոտի կրակներ, Ստեփ., 1990, էջ 212:
62. Ս. Խանյան, Իմ ծիածանը, «Սոնա», հրատ., 2000, էջ 84:
63. Նույն տեղում, էջ 84:
64. Նույն տեղում, էջ 87:
65. Նույն տեղում, էջ 103:
66. Ա. Թովմասյան, Ցայգալույս, Բ., 1977, էջ 12:

66. Նույն տեղում, էջ 16:
68. Նույն տեղում, էջ 29:
69. Ա.Թովմասյան, Արցախիցի են ես, Ե., 1990, էջ 3:
70. Նույն տեղում, էջ 36:
71. Նույն տեղում, էջ 37:
72. Նույն տեղում, էջ 38:
73. Նույն տեղում, էջ 62:
74. Նույն տեղում, էջ 65:
75. Նույն տեղում, էջ 80:
76. Նույն տեղում, էջ 84:
77. Նույն տեղում, էջ 85:
78. Նույն տեղում, էջ 100:

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԽՈՐՀԻ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

1. Ս. Աղաբաբյան, XX դարի հայ գրականության զուգահեռականներում, «Սովետական գրող», 1984, էջ 61:
2. Ս. Արզումանյան, բանաստեղծության ազգային հոլը. «Անի», 1998, էջ 495-496:
3. Բ. Ջանյան. Իշխանաձորի կանաչը, «Սովետական գրող», 1983, էջ 177:
4. Նույն տեղում, էջ 183:
5. Նույն տեղում, էջ 186:
6. Նույն տեղում, էջ 189:
7. Նույն տեղում, էջ 232:
8. Նույն տեղում, էջ 235:
9. Նույն տեղում, էջ 238:
10. Նույն տեղում, էջ 245:
11. Նույն տեղում, էջ 245:
12. Նույն տեղում, էջ 246:
13. Նույն տեղում, էջ 247:
14. Նույն տեղում, էջ 253:
15. Նույն տեղում, էջ 259:
16. Ս. Սողոմոնյան, Ժամանակակից հայ բանաստեղծներ, Երևան, 1965, գիրք 1-ին, էջ 241:
17. Յ. Բեգլարյան, Լեռնային աղբյուր, Բաքու, 1966, էջ 15:
18. Յ. Բեգլարյան, Արցախ-Նամե, Ստեփանակերտ, 2000, էջ 171:
19. Վ.Գ. Բելինսկի, Երկերի լիակատար ժողովածու, Մոսկվա, 1955, էջ 34:
20. Յ. Բեգլարյան, Կաղնին ժայռի վրա, Բաքու, 1973, էջ 41:
21. Նույն տեղում, էջ 42:
22. Նույն տեղում, էջ 44:
23. Յ. Բեգլարյան, Արևային հնձաններ, Բաքու, 1979, էջ 8-9:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

24. Գ. Բեգլարյան, Արցախ-Նամե, Ստեփանակերտ, 2000, էջ 271:
25. Նույն տեղում, էջ 263:
26. Նույն տեղում, էջ 269:
27. Նույն տեղում, էջ 269:
28. Վ. Հակոբյան, Սեր եւ ժպիտ, Բաքու, 1973, էջ 3:
29. Նույն տեղում, էջ 9:
30. Նույն տեղում, էջ 15:
31. Նույն տեղում, էջ 15:
32. Նույն տեղում, էջ 21:
33. Նույն տեղում, էջ 27:
34. Նույն տեղում, էջ 29:
35. Նույն տեղում, էջ 31:
36. Նույն տեղում, էջ 51:
37. Նույն տեղում, էջ 55:
38. Վ. Հակոբյան, Մայրամուտ է լույսը, Բաքու, 1975, էջ 23:
39. Նույն տեղում, էջ 3:
40. Նույն տեղում, էջ 5:
41. Նույն տեղում, էջ 8:
42. Նույն տեղում, էջ 14:
43. Նույն տեղում, էջ 47:
44. Վ. Հակոբյան, Արցախա ծուխ, «Լույս», 1989, էջ 12:
45. Նույն տեղում, էջ 12:
46. «Գրական Ադրբեջան», («Խորհրդային գրող»), 1966, թիվ 5:
47. Ս. Խանյան, Սիրտս ձեզ հետ է, Բ., 1966, էջ 28:
48. Նույն տեղում, էջ 29:
49. Նույն տեղում, էջ 39:
50. Նույն տեղում, էջ 36:
51. «Խորհրդային գրող», 1966, թիվ 5:
52. Ս. Խանյան, Կարկաչ, Բ., 1952, էջ 60:
53. Ս. Խանյան, Արեւսար, Բ., 1968, էջ 22:
54. Նույն տեղում, էջ 32:
55. «Խորհրդային գրող», 1970, թիվ 1:
56. Ս. Խանյան, Լեռների երգը, 1974, էջ 6:
57. Նույն տեղում, էջ 7:
58. Նույն տեղում, էջ 8:
59. Նույն տեղում, էջ 10-11:
60. «Գրական թերթ», 1973, 24 օգոստոսի:
61. Ս. Խանյան, Քո անունից, Բ., 1980, էջ 3:
62. Նույն տեղում, էջ 23:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

63. Նույն տեղում, էջ 23:
64. Նույն տեղում, էջ 27:
65. «Սովետական Ղարաբաղ», 1981, 29 հուլիսի:
66. Ս. Խանյան, Քո անունից, 1980, էջ 28:
67. Ս. Խանյան, Կանաչ ծփանք, Բ., 1981, էջ 29:
68. Նույն տեղում, էջ 5:
69. Նույն տեղում, էջ 15:
70. Նույն տեղում, էջ 17:
71. Ս. Խանյան, Կարոտի կրակներ, «Արցախ», էջ 48:
72. Նույն տեղում, էջ 154:
73. Նույն տեղում, էջ 176:
74. Նույն տեղում, էջ 176:
75. «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1990, 18 հուլիսի:
76. «ԼՂ Հանրապետություն», 1996, 24 հունիսի:
77. Ս. Խանյան, Արցախյան դրոշմներ, Ե., 1991, էջ 9:
78. Նույն տեղում, էջ 12-13:
79. Ս. Խանյան, Իմ Ծիածանը, Ստեփ., 2000, էջ 9:
80. Նույն տեղում, էջ 31:
81. «Ազատ Արցախ», 2001, 3 հուլիսի:
82. Ա. Թովմասյան, Ջգույշ քայլեր, մարդիկ, Ե., էջ 12:
83. Նույն տեղում, էջ 33:
84. Նույն տեղում, էջ 37:
85. Նույն տեղում, էջ 51:
86. Նույն տեղում, էջ 51:
87. Նույն տեղում, էջ 65:
88. Նույն տեղում, էջ 94:
89. Նույն տեղում, էջ 95:

ՀԱՐՁԱՆԱԿԻ ՀՐԾՎԱՆՔ, ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԾԱՐԱԿ

1. Ավ. Իսահակյան, Երկեր 4 հատորով, հ. 1, 1951, էջ 191-192:
2. Ն. Ջարյան, Երկեր 7 հատորով, հ. 1, 1962, էջ 175:
3. Հ. Շիրազ, Քնար Հայաստանի:
4. Գ. Սարյան, Երկերի ժողովածու 2 հատորով, հ. 1, Երևան, 1961, էջ 332:
5. Թ. Հուրյան, Ասող, Բ., 1993, էջ 37:
6. Նույն տեղում, էջ 21:
7. Նույն տեղում, էջ 23:
8. Նույն տեղում, էջ 22:
9. Բ. Ջանյան, Իշխանաձորի կանաչը, Երևան, 1986, էջ 196:
10. Նույն տեղում, էջ 197:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

11. Նույն տեղում, էջ 213:
12. Գ. Հովսեփյան, Ջինվորի երգը, Բ., 1976, էջ 15:
13. Գ. Գաբրիելյանի երգարանից:
14. Վ. Հակոբյան, Մայրանուն է լույսը, Բ., 1975, էջ 105-106:
15. Յ. Բեգլարյան, Իմ տունը, Բ., 1987, էջ 69:
16. Ա. Հովհաննիսյան, Անմահների ծայնը, Բ., 1975, էջ 17-18:
17. Ս. Խանյան, Սպասում ենք դեռ, 1975, էջ 46:
18. Սովետական Ղարաբաղ, 1986, 15 մայիսի:
19. «Գրական Աղբյուր», 1975, թիվ 4:
20. Նույն տեղում, էջ 3:
21. Նույն տեղում, էջ 8:
22. Ա. Աթայան, Կարոտի եւ սիրո կրակներ, Ստեփ., 2000, էջ 20:
23. Ս. Խանյան, Սպասում ենք դեռ, 1975, էջ 20:
24. Ս. Խանյան, Սպասում ենք դեռ, Բ., 1975, էջ 31:
25. Նույն տեղում, էջ 31:
26. Ս. Խանյան, Սպասում ենք դեռ, Բ., 1975, էջ 32:
27. Նույն տեղում, էջ 32:
28. Ժ. Անդրյան, Մեր գրական օջախը, 1979, Ե.:
29. Գրական թերթ, 1973, 24 օգոստոսի:
30. Գրական Աղբյուր, 1975, թիվ 1:
31. Գ. Աղաջանյան, Անհանգիստ է սիրտս, Բ., 1970, էջ 31:
32. Նույն տեղում, էջ 35:
33. Յ. Սահյան, Հայաստանը երգերի մեջ, 1962, Ե., էջ 191:

ՊՈՆՁԻՆՆ ՍԱՐՏԱԿԱՆ ԴԻՐՔԵՐՈՒՄ

1. Ս. Սարինյան, Բանաստեղծի հայտնությունը, Վ. Հակոբյանի «Մենարան» (Երեւան, 1966) գրքի առաջաբանը, էջ 4:
2. Վ. Հակոբյան, Արցախա ծուխ, «Լույս», 1989, էջ 6:
3. Նույն տեղում, էջ 9:
4. Նույն տեղում, էջ 10:
5. Վ. Հակոբյան, Սոսե, «Նաիրի», 1994, էջ 3:
6. Նույն տեղում, էջ 31:
7. Վ. Հակոբյան, «Արցախա ծուխ», Ե., 1989, էջ 5:
8. Նույն տեղում, էջ 5:
9. Նույն տեղում, էջ 5:
10. Նույն տեղում, էջ 5:
11. Վ. Հակոբյան, «Սոսե», Ե., 1994, էջ 4:
12. Նույն տեղում, էջ 5:
13. Նույն տեղում, էջ 6:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

14. Նույն տեղում, էջ 6:
15. Նույն տեղում, էջ 7:
16. Նույն տեղում, էջ 7:
17. Ս. Սարինյան, «Գեղարվեստական գրականության պատմականությունը», Ե., 1970, էջ 178:
18. Վ. Հակոբյան, «Սոսե», Ե., 1994, էջ 17:
19. Նույն տեղում, էջ 32:
20. Նույն տեղում, էջ 42:
21. Նույն տեղում, էջ 12:
22. Ն. Ավագյան, Հատուն իմ հասկ, «Նաիրի», 1990, էջ 73:
23. Ա. Հովհաննիսյան, Ավանդատուն, «Նաիրի», 1991, էջ 3:
24. Նույն տեղը, էջ 4:
25. Բ. Ջանյան, Մի գետ էլ ունենք Տրտու անունով, Ստեփ., 1995, էջ 12:
26. Ա. Թովմասյան, Արցախցի եմ ես, «Նաիրի», 1990, էջ 5:
27. «ԼՂ Հանրապետություն», 1996, 24 հունվարի:
28. Ս. Խանյան, Արցախյան դրոշմներ, Ե., 1994, էջ 7:
29. Նույն տեղում, էջ 8:
30. Նույն տեղում, էջ 31:
31. Նույն տեղում, էջ 34:
32. Նույն տեղում, էջ 34:
33. Նույն տեղում, էջ 39:
34. Նույն տեղում, էջ 43:
35. Նույն տեղում, էջ 43-44:
36. Նույն տեղում, էջ 46:
37. Նույն տեղում, էջ 47:
38. Ս. Խանյան, Իմ ծիածանը, «Սոնա» հրատ., 2000 թ., էջ 9:
39. Նույն տեղում, էջ 11:
40. Նույն տեղում, էջ 22:
41. Նույն տեղում, էջ 22:
42. Նույն տեղում, էջ 41:
43. Նույն տեղում, էջ 42:
44. Դ. Միքայելյան, Հավատի ժամ, Ե., 1989, էջ 6:
45. Նույն տեղում, էջ 4-5:
46. Նույն տեղում, էջ 7:
47. Նույն տեղում, էջ 3:
48. Նույն տեղում, էջ 16:
49. Ժ. Բեգլարյան, Երկիր-քարե տուն, Ստեփ., 1993, էջ 4:
50. Նույն տեղում, էջ 16:
51. Նույն տեղում, էջ 7:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

52. Նույն տեղում, էջ 14:
53. Նույն տեղում, էջ 15:
54. Նույն տեղում, էջ 17:
55. Նույն տեղում, էջ 20:
56. Նույն տեղում, էջ 35:
57. Նույն տեղում, էջ 45:
58. «Արցախ» հանդես, 1990, թիվ 3-4, էջ 2:
59. Նույն տեղում, էջ 2:
60. Ա. Քոչարյան, Աստվածամոր աչքերը, «Նաիրի», 1991, էջ 12:
61. Ա. Քոչարյան, Եթե աստվածուհի լինեի, «Արցախ», 1994, էջ 13:
62. Ռ. Եսայան, Հեռակետեր, «Խորհրդային գրող», 1989, էջ 65:
63. Նույն տեղում, էջ 9:
64. «Արցախ» հանդես, 1990, թիվ 2, էջ 89:
65. Հ. Ալեքսանյան, Կենսադաշտ, «Խորհրդային գրող», 1989, էջ 6:
66. Ն. Գասպարյան, Հավատ Արցախի, «Նաիրի», 1996, էջ 4:
67. Նույն տեղում, էջ 14:

ՊԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՅՆԱԿԱՆԸ

1. Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Ե., «Հայաստան», 1968, էջ 70:
2. Վ. Հակոբյան, Արցախա ծուխ, Ե., «Լույս», 1989, էջ 40-41:
3. «Խորհրդային արվեստ», 1962, էջ 51:
4. Նույն տեղում, էջ 51:
5. Վ. Հակոբյան, Ամարասի գանգերը, Ե., «Արևիկ», 1989, էջ 38:
6. Նույն տեղում, էջ 56:
7. Նույն տեղում, էջ 59-60:
8. Նույն տեղում, էջ 61:
9. Նույն տեղում, էջ 65-66:
10. Նույն տեղում, էջ 68-69:
11. Նույն տեղում, էջ 77:
12. Նույն տեղում, էջ 79:
13. Նույն տեղում, էջ 82:
14. Նույն տեղում, էջ 87:
15. Նույն տեղում, էջ 91:
16. Նույն տեղում, էջ 94:
17. Նույն տեղում, էջ 105:
18. Նույն տեղում, էջ 107-108:
19. Պ. Սեւակ, Երկերի ժողովածու 6 հատ., հ. 5, 1974, էջ 258-259:
20. Վ. Հակոբյան, «Մենարան», Երեւանի համալս. հրատ., 1996, էջ 321:
21. Նույն տեղում, էջ 322:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

22. Նույն տեղում, էջ 323:
23. Նույն տեղում, էջ 326:
24. Նույն տեղում, էջ 329:
25. Նույն տեղում, էջ 336-337:
26. Նույն տեղում, էջ 361-362:
27. Նույն տեղում, էջ 362:
28. Նույն տեղում, էջ 364-365:
29. Հր. Բեգլարյան, Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ, Ե., «Նաիրի», 1980, էջ 16:
30. Նույն տեղում, էջ 100:
31. Ս. Խանյան, Իմ ծիածանը, «Սոնա» հրատ., 2000, էջ 15:
32. Նույն տեղում, էջ 16:
33. Նույն տեղում, էջ 12-13:
34. Նույն տեղում, էջ 11:
35. Նույն տեղում, էջ 9:
36. Նույն տեղում, էջ 35-36:
37. Ս. Խանյան, Արցախի արծիվը, 1995, էջ 3-4:
38. «ԼՂ Հանրապետություն» թերթ, 1996, 24 հունվարի:
39. «Եղիցի լույս» թերթ, 1995, դեկտեմբեր:
40. Ն. Ավագյան, «Մատյան հառներգության», Ե., «Ամարաս», 1977, էջ 106:
41. Նույն տեղը, էջ 3:
42. Նույն տեղը, էջ 7:
43. Նույն տեղը, էջ 17:
44. Նույն տեղը, էջ 14:
45. Նույն տեղը, էջ 15:
46. նույն տեղը, էջ 29:
47. Նույն տեղը, էջ 32-33 :
48. Նույն տեղը, էջ 37:
49. Նույն տեղը, էջ 39:
50. Նույն տեղը, էջ 42:
51. Նույն տեղը, էջ 42:
52. Նույն տեղը, էջ 45-46:
53. Նույն տեղը, էջ 48:
54. Նույն տեղը, էջ 49:
55. Նույն տեղը, էջ 51:
56. Նույն տեղը, էջ 54:
57. Նույն տեղը, էջ 55:
58. Նույն տեղը, էջ 58:
59. Նույն տեղը, էջ 59:
60. Նույն տեղը, էջ 60:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

61. Նույն տեղը, էջ 61:
62. Նույն տեղը, էջ 64:
63. Նույն տեղը, էջ 74:
64. Նույն տեղը, էջ 79:
65. Նույն տեղը, էջ 83:
66. Նույն տեղը, էջ 89:
67. Նույն տեղը, էջ 90:
68. Նույն տեղը, էջ 91:
69. Նույն տեղը, էջ 93:
70. Նույն տեղը, էջ 97-98:
71. Նույն տեղը, էջ 98 :
72. Նույն տեղը, էջ 99:
73. Նույն տեղը, էջ 100:

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

1. Դ. Հայրյան, «Սովետական դպրոց», 1968, 21 հունվարի:
2. «Պիոներ կանչ», 1967, 3 սեպտեմբերի:
3. «Կոմունիստ» (հայերեն), 1968, 21 մարտի:
4. Գ. Գաբրիելյանի արխիվից:
5. Նույն տեղում:
6. Նույն տեղում:
7. Տե ս Ե. Չարենց, 6 հատորյակի 6-րդ հատորը:
8. Գ. Գաբրիելյան, Աշնան հանդես, «Արեւիկ», 1969, էջ 3-4:
9. Գ. Գաբրիելյան, Ուրախ հայերեն, «Նոր-Ղար», 1999, էջ 5-6:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Մարտնչող բանաստեղծության պատմութիւնը	3
Առաջաբանի փոխարեն	7
Քննադատության նախադրյալներն ու խորհուրդները	17
Տազնապի եւ հույսի հայրենապատում	59
Սիրո ցավն ու հմայքը	142
Բնության ու խոհի խորհուրդը	200
Հաղթանակի հրճվանք, խաղաղության ծարավ	275
Պոեզիան մարտական դիրքերում	301
Պատմության հրամայականը	358
Արցախյան պատերազմի նահատակների կերպարը պոեզիայում	416
Մանուկների աշխարհում	433
Ամփոփում	459
Ծանոթագրություններ	465

Սոկրատ Աղալարի Խանյան
ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ
Շինգերորդ հատոր

Խմբագիր՝	Հովիկ ՄՈՒՍԱՅԵԼՅԱՆ
Գեղ. խմբագիր՝	Մնացական ԱԶԻԶՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր՝	Ժաննա ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ
Վերստուգող սրբագրիչ՝	Գայանե ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Հանձնված է շարվածքի 17.01.2010թ.: Ստորագրված է տպագրության 06.03.2010 թ.:
Տառատեսակ՝ «Arial Armenian»: Թուղթ՝ օֆսեթ, 42x60 1/16: Տպագրական 30 մամուլ:
Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Տպաքանակ՝ 250: Գինը՝ պայմանագրային:

«ՍՈՆԱ» գրահրատարակչություն
ք. Ստեփանակերտ, Ազատամարտիկների, 16
Հեռ. 951555